МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Заснований у 1966 р.

ВИПУСК 3 (68)

Київ-2013

© Економічна та соціальна географія. – 2013. – вип. 3 (68)

ББК 65.04

- Науковий збірник " Економічна географія" заснований у січні 1966 р..
- Зареєстрований Міністерством юстиції України 22 жовтня 2009 р. (наказ № 1924/15).
- Постановою Президії ВАК України № 1-01/10 від 13 грудня 2000 р. включений до переліку фахових періодичних наукових видань за спеціальностями "Географічні науки".
- Атестовано Вищою атестаційною комісією України, Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 10 березня 2010 року.
- ***Видавець:*** Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Виходить двічі на рік.

Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / [Ред. кол.: С**.** І. Іщук (відп. ред.) та ін.] - 2013. - Вип. 3 (68). – 274 с.

У збірнику висвітлено актуальні питання теорії, методології й методики сучасної суспільної географії, особливості демографічної ситуації в різних регіонах України, функціонування міжгалузевих та територіально-виробничих комплексів, розробки територіальних екологічних відносин та регіональних аспектів розвитку продуктивних сил України. Для наукових працівників, викладачів вузів, аспірантів, студентів, працівників планово-прогнозних органів.

Редакційна колегія:

С. І. Іщук, д-р геогр. наук, проф. (відп. ред.); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Я. Б. Олійник, член-кор. НАПН України, д-р екон. наук, проф. (заст. відп. ред.); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

П. Г. Шищенко, член-кор. НАПН України, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

М. Д. Пістун, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

К.В. Мезенцев, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

А. В. Степаненко, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

П. О. Масляк, д-р геогр. наук, проф.*; Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

О. Ю. Дмитрук, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

О.В. Гладкий, д-р геогр. наук, доцент, (відп. секр.); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Адреса редакційної колегії: м. Київ, 02680, МСП-680, проспект Академіка Глушкова, 2а, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії, тел. 521-32-04, 521-32-24

Автори опублікованих статей несуть повну відповідальність за оригінальність та авторську автентичність опублікованих творів і захищеність прав інтелектуальної власності на твір (ст. 14 та 15 Закону України „Про авторське право та суміжні права", Кримінальний Кодекс України, ст. 176 та Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст 51^2), за підбір і точність наведених фактів, цифр, цитат, географічних назв, власних імен людей, перекладів з іноземних мов, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань на літературні джерела та інших відомостей. Статті подаються в авторський редакції. Редакційна колегія збірника може не поділяти думку різних авторів та не несе відповідальності за зміст статей.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013

І. ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, МЕТОДИКА

УДК 911.3

Олійник Я.Б., д.е.н., проф., член-кор. НАПН України,
Серга Т.О., асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНО-ІНДУСТРІАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ РОЗВИНУТИХ КРАЇН СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ США ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ)

Ключові слова: будівельно-індустріальний комплекс, будівництво, види будівництва, будівельні матеріали, промисловість.

Вступ. Постановка проблеми. Будівельно-індустріальний комплекс є одним з найбільших комплексів у всьому світі. Досвід розвинутих країн світу може стати прикладом для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час дослідженню географії будівельної індустрії присвячувалось досить мало праць, які мали здебільшого регіональний характер. З розвитком незалежності України процес детального вивчення даної галузі господарства почав набирати обертів. Вивченню географії будівельної індустрії присвячені праці Й.А. Бурки, З.О. Маніва, Я.І. Жупанського, Ю.Д. Качаєва, І.П. Бобрович та ін.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження особливостей розвитку будівельно-індустріальних комплексів розвинутих країн світу, досвід яких може бути прикладом для України.

Виклад основного матеріалу. Будівельно-індустріальний комплекс включає виробництво будівельних матеріалів, капітальне будівництво та галузі, які їх обслуговують. Будівництво є основою заселення нових територій. Протягом багатьох віків людство накопичувало знання про природу. Кожне наступне покоління враховувало досвід пращурів, враховуючи при будівництві особливості геологічної структури місцевості, рельєф території, кліматичні та гідрологічні умови тощо. Вивчаючи тисячолітню історію будівництва, можна дослідити не лише історію певного населеного пункту, а й культуру цивілізацій.

Будівельно-індустріальний комплекс являє собою прибутковий напрямок економічної діяльності, оскільки процес будівництва є свого роду постійним процесом. Це пояснюється впровадженням новітніх технологій, великою кількістю внутрішніх та зовнішніх міграцій, загальним процесом розвитку людства.

Найбільшого розвитку будівельно-індустріальний комплекс набув у розвинутих країнах. Великі капіталовкладення, державна підтримка,

розробка новітніх технологій у поєднанні з репутацією самих держав допомагають будівельним компаніям цих країн вигравати нові тендери (в тому числі і міжнародні), розвиваючи промисловість власних країн [1].

Загальний опис будівельно-індустріального комплексу США. Будівельно-індустріальний комплекс США значною мірою залежить від загальних коливань в економіці країни. Оскільки протягом останніх років з боку державної економіки відчувався переважно тиск, що сповільнює розвиток галузі, варто зазначити, що будівельні компанії намагались зробити спад будівництва якомога «м'якішим».

Близько 55 відсотків доходів від роботи галузі є результатами проектів, фінансованих приватними інвесторами, в той час, як 45 відсотків – це проекти, виконані за державним замовленням (каналізація, об'єкти транспортної інфраструктури).

Галузь в даний час генерує доходи на загальну суму $ 60,5 млрд., додана вартість складає $ 33.25 млрд., або близько 0,25 відсотка від ВВП США (дані за 2012 рік).

У промисловості зайнято близько 260000 осіб, що представляє значне зростання зайнятості - близько 3,5 відсотка в рік протягом останніх п'яти років. Промисловість фрагментовано на структури, вона включає в себе багато дрібних підрядників масштабу обслуговування вузьких регіональних або нішевих ринків будівництва. Є також найбільші в країні будівельні компанії, але на кожну з них припадає менше 2,5 відсотка річного доходу промисловості.

Експерти з IBIS World в галузі даної промисловості прогнозують, що доходи будуть рости в середньому річному численні на 2,5 відсотка за п'ять років до 2016 року, відстаючи від циклічного підйому в США ВВП на 2,8 відсотка в рік [2].

Будівництво Сполучених Штатів Америки (як складова будівельно-індустріального комплексу) включає в себе три напрямки: цивільне, промислове та спеціалізоване. Цивільне будівництво займається зведенням житлових, промислових, комерційних та інших видів будівель. До сфери діяльності промислового будівництва відноситься спорудження каналізації, доріг, автомагістралей, мостів, тунелів та інших проектів, що відносяться до інфраструктури США. До робіт, які виконують працівники спеціалізованого напрямку будівництва можна віднести столярні роботи, сантехнічні та електромонтажні роботи.

Варто зазначити, що будівельно-індустріальний комплекс країни сильно постраждав від кредитної кризи та економічного спаду, що почався в грудні 2007 року. Ціни на житло впали, зросли обсяги закладання нерухомості, особливо в недобудованих районах держави. В той же час триває будівництво нових житлових будинків. Аналітики прогнозують спад інших видів будівництва. Так, скажімо, роздрібні торговці відмовились від будівництва нових магазинів, державні і місцеві органи влади скорочують видатки.

Будівельні компанії Сполучених Штатів намагаються знайти нові шляхи виходу з існуючих обставин: на зростання цін на енергетичні ресурси вони відповідають введенням в експлуатацію енергозберігаючих технологій. Розвивається і набирає популярності так зване «зелене будівництво» - будівництво житлових будинків на території екологічно чистих районів з використанням технологій будівництва, що менш засмічують навколишнє природне середовище [3].

Технічні можливості галузі. Основною будівельною технікою, що експортується з США є: землерийне обладнання (наприклад бульдозери, одноковшеві вантажники і екскаватори), позашляхові вантажівки, сканери, катки, змішувачі, асфальтоукладальники, скребки, комплектуючі і запчастини.

Це обладнання використовується для будівництва житлових і нежитлових будівель, для промислових підприємств, а також для додавання або оновлення інфраструктури, такої, скажімо, як каналізація та водопровід, дороги і мости.

Експорт будівельних матеріалів включає в себе: цемент, покрівельна черепиця, пиломатеріали та столярні вироби, структурований метал, плоске скло, кераміка, пересувні будинки, збірні металеві конструкції, продукція сантехіки сантехніки [4].

Умови праці. Більшість робітників і службовців будівельно-індустріального комплексу працюють повний робочий день, і багато з них працюють більше 40 годин на тиждень. У 2012 році близько 18 відсотків будівельних робітників працювали 45 і більше годин на тиждень. Працівники цієї галузі зазвичай не отримують зарплату, якщо вони не можуть працювати через несприятливої погоди.

Робота будівельно-індустріального комплексу географічно багато в чому схожа з розміщенням населення країни по території. У 2012 році нараховувалось близько 884300 будівельних підприємств: 269700 були будівельними підрядники; 57600 відносились до важкого і цивільного будівництва, і 557000 були підрядниками спеціалізованого будівництва. Більшість з цих підприємств, як правило, невеликі, у 68 відсотках зайняті менше 5 робітників. Близько 12 відсотків робочих працюють на дуже дрібних підрядників [5]. 1,8 млн. самозайнятих і неоплачуваних сімейних працівників в 2008 році виконувала роботи безпосередньо на власників або діяли в якості підрядників на невеликих робочих місцях, таких, як доповнення, реконструкція та технічне обслуговування проектів. Курс індивідуальної трудової діяльності значно варіюється по окремих сферах в будівельній професії, це частково залежить від вартості обладнання чи структури роботи. Працівники будівельних професій зайняті в великому розмаїтті професій, які беруть участь у всіх сферах будівельно-індустріального комплексу [6].

Для ефективної діяльності комплексу використовується ряд інших працівників, крім будівельних професій. Ліфтери-монтажники та ремонтники збирають, встановлюють і замінюють ліфти, ескалатори, рухомі доріжки та

аналогічне обладнання у нових і старих будинках. Механіки та монтажники займаються опаленням, кондиціюванням, охолоджувальними системами, які контролюють температуру, вологість і загальну якість повітря в житлових, комерційних, промислових та інших будівлях [7].

Міжнародна співпраця США в будівельно-індустріальній сфері. Сполучені Штати є економічним гігантом у світі, найбільшим і найбагатшим споживчим ринком. З метою налагодження співпраці між Австралією та Сполученими Штатами було підписано угоду про вільну торгівлю (AUSFTA). Угода набула чинності 1 січня 2005 року.

AUSFTA – це історична угода, що дає можливість австралійським компаніям розширити доступ до найбільших у світі імпортерів та інвесторів. Значні можливості для експорту були створені за рахунок зниження тарифів, збільшення конкретних квот, ослаблення обмеження ринку та впорядкування інвестиційного процесу. [8].

Гарним першим кроком для введення продукції на ринок США є здобуття контактів та можливостей для їх розповсюдження. Таким кроком є представлення товарів на виставках. Найпрестижнішими з них є:

• CONEXPO / CONAGG - кожні три роки, щоб надати рекламні продукти і послуги для будівництва, агрегати і бетону для промисловості.

• International Builders Show - надає щорічний міжнародний ринок для більш ніж 1000 виробників товарів і послуг, що відносяться до будівельної галузі, виявляє більш ніж 70000 промисловості будівельних фахівців

• Світ Асфальта

• Світ каменярів

• Ahma Hardware Шоу

Конкуренція в будівельно-індустріальній сфері базується на основі ціни, можливості надання обладнання в короткі терміни, доступі до новітнього обладнання та обслуговування клієнтів [9].

Щоб успішно конкурувати з існуючими постачальниками США, австралійські компанії пропонують досить конкурентоспроможні ціни продукту і демонструють ключові конкурентні переваги в порівнянні з конкуруючими продуктами.

Будівельно-індустріальний комплекс Великобританії. Будівельно-індустріальний комплекс Великобританії складається більш, ніж з 250 000 фірм, на яких зайнято за різними спеціальностями близько 2,1 млн. осіб. Загальний обсяг виробництва будівельно-індустріального комплексу Великобританії, за підсумками 2012 року, збільшився на 20,5% в порівнянні з показником 2008 року. Вихідні дані закриваються кожен рік між 2008 і 2012 рр., але темпи зростання сповільнилися тільки на 1,1% в останній рік - це найнижчий показник зареєстрований за цей період, в результаті й нині існуючого серйозного спаду який вплинув на економіку Великобританії.

Комплекс охоплює промисловість будівельних матеріалів та виробів, постачальників та виробників, сам процес будівельних робіт, виконаних виробниками, постачальниками та особами, які займаються встановленням,

роботу підрядників, субпідрядників та спеціалістів, консультантів по роботі з клієнтами, а також організації, що мають відношення до проектування, будівництва, експлуатації та ремонту будівель.

Найбільш великими підприємствами комплексу в цілому (за винятком ремонту та технічного обслуговування) є підприємства комерційного будівництва, потім йде житлове будівництво. Інфраструктура та промисловий сектори набули значно меншого розвитку.

За даними 2011 ріку будівельно-індустріальний комплекс Великобританії складав 9,2 % ВВД. Конструктори, інженери, підрядники та виробники Великобританії мають всесвітню репутацію. Багато з них працюють за кордоном, надаючи високоякісні послуги та використовуючи власні високотехнологічні розробки при будівництві, що зменшують ризик забруднення навколишнього природного середовища [10].

Програма інновацій будівельно-індустріальної сфери країни. Безпосередньо будівельний сектор відіграє провідну роль будівельно-індустріального комплексу. Головним завданням на сьогоднішній день будівельна галузь ставить перед собою роботу з промисловістю та іншими зацікавленими сторонами, щоб здійснити поліпшення ділової активності в будівництві в плані продуктивності, прибутковості і конкурентоспроможності у відповідності з поліпшенням порядку будівельного бізнесі. Це дозволить забезпечити ефективний ринок в будівельно-індустріальній сфері, інноваційних технологіях, які відповідають потребам клієнтів і суспільства, які є конкурентоспроможними у Великобританії та за кордоном.

Серед важливих аспектів впровадження політики регулювання комплексу виділяють наступні:

- поліпшення здійснення платежів в будівельно-індустріальному комплексу;
- скоординована робота з урядом країни, що стимулюватиме продуктивність комплексу.

На промислову продуктивність також впливає людський фактор: врахування питань щодо охорони здоров’я та безпеки, підвищення кваліфікації кадрів галузі, довіра населення до виробників будівельних матеріалів, що використовуються.

Для будівельно-індустріального комплексу Великобританії характерне впровадження інновацій, а саме: проведення наукових розробок по виробництву будівельних матеріалів, залучення інвесторів для оснащення виробництва новітніми технологіями тощо.

Інновації є найважливішим фактором конкурентних переваг для комплексу та суспільства, необхідного для забезпечення ефективного та сталого розвитку сектора. Уряд країни допомагає будівельно-індустріального комплексу розробляти та здійснювати спільне бачення і стратегію інноваційного розвитку, сприяє популяризації вітчизняного будівельно-

індустріального комплексу на міжнародному рівні. Досягненнями такої популяризації є значні приватні капіталовкладення іноземних інвесторів.

Також було створено Національну платформу для розробки майбутніх технологій, яка покликана сформулювати потреби досліджень в комплексі. Згідно положень даної платформи, було визнано, що комплекс має серйозні проблеми і потреби. Інновації повинні бути в центрі зусиль в галузі з метою підвищення продуктивності і розробки нових можливостей бізнесу та ринків. Щоб успішно конкурувати у Великобританії і на зарубіжних ринках, значна частина сектора повинна витрачати кошти на наукові дослідження та інновації, аби якість продукції була конкурентоспроможною на міжнародному рівні [11].

Будівельно-індустріальний комплекс Великобританії стикається з серйозними проблемами. У 2008 році проблеми на американському іпотечному ринку викликали катастрофічні аварії в банківському секторі США, які, у свою чергу, створили проблеми на фінансових ринках Великобританії. Деякі британські банки тепер мають значний ступінь контролю уряду, отримати кредити стало дуже важко, що сповільнює розвиток будівництва. Сектор інфраструктури найменше постраждав від економічного спаду, оскільки було отримано ряд державних інвестицій у транспортну інфраструктуру будівництва.

Загалом же ситуація будівельно-індустріального ринку продовжує бути нестабільною у зв’язку з нестійкою вартістю енергоносіїв, що створює для комплексу додаткові проблеми, адже енергія є важливим чинником як розвитку промисловості, так і формування цін на вироблену продукцію. Сталий розвиток, прагнення до скорочення викидів вуглекислого газу і тиск (з метою скорочення використання викопного палива) буде підвищуватися і створить додаткові витрати для промисловості [12].

Значення корисних копалин в будівельно-індустріальному комплексі Великобританії. Корисні копалини відіграють основну роль у забезпеченні зростання економіки і сприяють високим стандартам життя у Великобританії. Агрегати основних сировинних матеріалів, що використовуються в будівельній промисловості, необхідні для сталого зростання економіки Великобританії. Як і всі корисні копалини, агрегати знаходяться на початку ланцюжка поставок і їх справжня цінність полягає в їх подальшому використанні.

Продажі первинних агрегатів у Великобританії склали близько 226 млн. тонн в 2009 році на суму £ 1 698 млн.

Однак в цій сумі не враховано те значення, що відіграють агрегати у промисловості та в економіці країни вцілому.

Будівельно-індустріальний комплекс є найважливішим сектором економіки. Валовий дохід доданої вартості будівельно-індустріального комплексу в 2011 році склав £ 61.5 млрд., або близько 6,3% від загального показника по Великобританії. Цей показник є одним із ключових економічних показників і визначається як різниця між вартістю продукції

(наприклад, доходи), і вартістю куплених ресурсів (наприклад, палива та іншої сировини).

Загальна вартість робіт, що здійснюються будівельною індустрією у Великобританії, продовжує рости. Частина, яку склало «нове» будівництво становить £ 49,8 млрд., ремонт і технічне обслуговування - £ 42,9 млрд. [13].

Інтенсивність використання корисних копалин. У період з 1955 по середину 1960-х років споживання корисних копалин і вартість будівництва показали гарну кореляцію. Після цього зросло споживання корисних копалин, що перевищувало будівництво до початку 1990-х. За цей період відбулося збільшення інтенсивності використання корисних копалин. Причиною цього, ймовірно, є розширення в основній програмі дорожнього будівництва. Тим не менше, з початку 1990-х років інтенсивного використання природних матеріалів скорочується. Це є важливим показником сталого розвитку і виявляє прямий зв'язок між економічним веденням будівництва і використанням матеріалів - підвищилась раціональність використання природних корисних копалин.

В останні 10 років спостерігається неухильне зниження кількості споживання природних корисних копалин. Причинами зниження можуть бути:

- зміни в структурі британської економіки (скорочення виробництва і підвищення ролі соціальної інфраструктури);
- зниження дорожньо-будівельних програм;
- скорочення в будівництві будинків;
- більш широке використання альтернативних матеріалів;
- зміни в технологіях будівництва.

Проте, зниження інтенсивності використання природних корисних копалин не може тривати постійно і буде стабілізуватися і, можливо, зростати в міру вдосконалення інфраструктури країни [14].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Будівельно-індустріальний комплекс відіграє величезне значення у господарському комплексі будь-якої країни. Комплекс займається будівництвом, реконструкцією та ремонтом будівель, що експлуатуються та вводяться в експлуатацію; монтажем і встановленням різноманітного технологічного, енергетичного та іншого обладнання; зведенням очисних споруд і будівель, що покликані забезпечувати чистоту при технологічно небезпечних процесах. Також комплекс сприяє налагодженню міжнародних зв’язків, обміну досвідом, зміцнюючи процес глобалізації.

Будівельно-індустріальний комплекс є саме тим напрямком, який в кризових ситуаціях економіки держави може стати основним чинником для її відродження. Світова практика багата такими прикладами. Безумовно, державна підтримка, залучення інвестицій, розробка новітніх технологій (економічно ефективних, енергозберігаючих, екологічно безпечних) на ряду з поліпшенням умов праці та підвищення безпеки працівників під час роботи – все це є важливими умовами розвитку та ефективного функціонування

будівельно-індустріального комплексу кожної країни. І приклад таких розвинутих країн, як США та Великобританія, може стати для України одним із взірців для вибору подальшого шляху розвитку будівельно-індустріального комплексу.

Список використаних джерел:

1. Construction: Investment and Innovation. Economy watch [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economywatch.com/world-industries/construction/

2.Eeconomic indicators of construction. Australian Trade [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.austrade.gov.au

3. The business information about industry. OneSource [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.onesource.com

4. The technical capabilities of the industry. Building materials. McGrow Hill Construction [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://construction.com

5. Human resources of the construction. Great Possibilties [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.greatpossibilities.com/

6. Features of the building industry workers [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.worldofconcrete.com

7. Industrial experts. The business Journal [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://phoenyx.bizjournals.com

8. Construction-industrial complex: International cooperation of the U.S. Cambridge University Press [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journals.cambridge.org

9. Basis for competition in the construction-industrial sector. United States Census Bureau [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.census.gov/compendia/statab/

10. Types of the construction. Sustainable Construction [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sustainableconstruction.co.uk

11. Construction complex: A Look into the Future. Department of Business Innovation and Skills [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.berr.gov.uk

12. The construction market: problems and prospects. Bharat Book Bureau [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.bharatbook.com/

13. The role of the construction industry in the UK economy. The Independent [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.independent.co.uk

14. The value of aggregates to the UK economy. Planning Minerals [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bgs.ac.uk/Planning4Minerals/Economics_1.htm

Олійник Я. Б., Серга Т. А. Особливості розвитку будівельно-індустріальних комплексів розвинутих країн світу (на прикладі США та Великобританії) *Досліджено сучасну структуру будівельно-індустріальних комплексів США та Великобританії. Розглянуто технічні можливості комплексу, умови праці, міжнародне співробітництво та роль науки і інновацій у розвитку комплексу.*

Ключові слова*: будівельно-індустріальний комплекс, будівництво, види будівництва, будівельні матеріали, промисловість.*

Олийнык Я.Б., Серга Т.А. Особенности развития строительно-индустриальных комплексов развитых стран мира (на примере США и Великобритании)

Исследовано современную структуру строительно-индустриальных комплексов США и Великобритании. Рассмотрено технические возможности комплекса, условия труда, международное сотрудничество и роль науки и инноваций в развитии комплекса.

Ключевые слова*: строительно-индустриальный комплекс, строительство, виды строительства, строительные материалы, промышленность.*

Oliynyk Ya.B., Serha T.O. Features of construction-industrial complexes developed countries of the world (on example of the USA and the UK) *The modern structure of construction-industrial complex of the U.S.A. and the UK is explored. Technical features of the complex, work conditions, international cooperation and the role of science and innovation in the development of the complex are considered.*

Keywords*: construction-industrial complex, construction, types of construction, building materials, industry.*

УДК 911.3

ЗАВДАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ КОМПЛЕКСОЛОГІЇ В XXI СТОЛІТТІ

Іщук С. І. д.г.н., проф., акад. АН ВШ
Гладкий О. В., д.г.н., доц., акад. НАТ РФ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ключові слова: суспільно-територіальний комплекс, комплексологія, завдання та концептуальні положення науки.

Вступ. Актуальність теми. Дослідження комплексів різних типів та масштабів - постійне завдання всієї системи географічних наук, інваріантний

об’єкт дослідження як фізичної, так і економічної та соціальної географії. Так, всі комплекси, що вивчає дана наука, можна поділити на 3 групи: природно-географічні, суспільно-географічні і еколого-географічні. Останні проявляються у взаємодії суспільства і природи. Кожна з цих груп комплексів має якісні відмінності. В процесах територіального комплексоутворення задіяні усі три групи комплексів. Внаслідок їх взаємного впливу та розвитку і формуються територіальні комплекси (ТК).

Територіальні комплекси дуже різноманітні. Їх розрізняють за видами територіальної спільності, комплексності, ступенем континуальності та іншими вихідними категоріями територіального комплексоутворення. Якщо в основу типології покласти тільки особливості формування комплексів, виходячи з природних, суспільних закономірностей і закономірностей взаємодії суспільства і природи, то можна виділити п'ять їх великих груп: 1) природні комплекси; 2) природно-антропогенні комплекси, тобто природні, що видозмінені діяльністю людини (до них фізикогеографи відносять змінені антропогенною діяльністю ландшафти); 3) природно-суспільні комплекси, в основі яких лежать природно-ресурсні цикли; 4) виробничі комплекси, в основу яких покладено енерговиробничі цикли; 5) суспільні комплекси, які є сукупністю соціальних невиробничих об'єктів (соціальної інфраструктури, освіти, науки, культури тощо).

Територіальні комплекси — основні об'єкти географічних досліджень. Це дуже складні утворення, їх можна вивчати в різних аспектах, різними науками і з різною метою. Інтенсифікація функціонування комплексів великою мірою залежить від ступеня досконалості їх структури і зовнішніх зв'язків, організації, зокрема територіальної. Саме ці проблеми належить опрацьовувати географічним наукам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження територіальних комплексів за радянських часів займало ключове положення в економічній та соціальній географії. Починаючи від концептуальних основ комплексоутворення в промисловості (М. М. Колосовський, Г. М. Крижанівський, І.Г. Александров, А. Ю. Пробст, М. М. Некрасов та ін.) і закінчуючи науковим вченням про суспільно-географічні основи комплексології (С. І. Іщук, М. Д. Пістун, О. Г. Топчієв, О. І. Шаблій) цей напрямок активно використовувався як для обґрунтування теоретичних концепцій географічних досліджень в рамках системної парадигми в науці, так і для розв’язання ряду конкретних народногосподарських завдань з розвитку і розміщення господарства в умовах централізованої планової економіки. В сучасних ринкових умовах роль суспільно-географічної комплексології та її завдання істотно переосмислюються. Залишаючи основні теоретичні викладки цієї науки, вчені все більше надають поняттю «комплексність» ринково-комерційного забарвлення (С. І. Іщук, Г. П. Підгрушний, В. І. Захарченко, Д. М. Стеченко) та все більше спрямовують її пізнавальний апарат на вивчення регіональної економічної ефективності комплексного розміщення господарства (О. В. Гладкий).

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, метою даного дослідження є висвітлення концептуальних підходів та завдань суспільно-географічної комплексології в ринкових умовах. Провідним завданнями дослідження виступає аналіз сутності процесів комплексоутворення та категорії «суспільно-територіальний комплекс», висвітлення їх гносеологічних властивостей, а також аналіз особливостей застосування в сучасних ринкових умовах.

Виклад основного матеріалу. І в природі, і в суспільстві все взаємопов'язане. Отже, в природі і суспільстві існують та активно розвиваються специфічні форми територіальної організації – природні та суспільноі комплекси. Комплексність у ландшафтній оболонці проявляється в різних формах. Для географії такою її формою є процес територіального комплексоутворення. Він своєрідно проявляється у природі, суспільстві та їх взаємодії. Ландшафтна оболонка по суті своїй повністю складається із системи тісно взаємопов’язаних комплексів міжкомпонентних і територіальних комплексів різних видів та масштабів. Формування комплексності є наслідком інтеграційних процесів, які відбуваються у суспільстві і його зв'язках із природою. Важливими інтеграційними процесами є територіальна концентрація виробництва і населення, яка проявляється у розвитку великих міст і міських агломерацій, у формуванні систем розселення, виникненні великих урбанізованих районів. Процеси територіального комплексоутворення значною мірою залежать від територіального управління розвитком суспільства, а також від тієї економічної ефективності, яка проявляється в наслідок їх утворення та розвитку [2].

Пізнання і дослідження процесів комплексоутворення в суспільстві і природі - це основне завдання географії. Категорія «територіальні комплекси» є фундаментальною і універсальною, пізнання їх необхідне в діяльності суспільства.

Поряд з поняттям «територіальний комплекс» у географічній науці вживається поняття «геосистема». Воно було уведено до наукового обігу грузинським вченим В. Б. Сочавою. Часто до соціально-економічних об'єктів застосовується поняття «територіальна система». В економічній і соціальній географії традиційно широко вживається термін «територіальні комплекси».

У географічній літературі вже неодноразово розглядалося питання про розрізнення понять «комплекс» і «система». Багато дослідників вважають, що система має вищий рівень взаємозумовленості внутрішніх зв'язків ніж комплекс. На відміну під комплексу, система складається з таких елементів, що вилучення навіть одного з них призводить до неможливості її подальшого функціонування. Комплекс, навпаки, залишається комплексом у випадку часткової зміни складу елементів. При цьому можливе лише погіршення показників ефективності його функціонування.

На наш погляд, недоцільно надавати особливо великого значення проблемі розрізнення понять «комплекс», «система». Один з

основоположників загальної теорії систем Л. Берталанфі визначив систему як комплекс взаємодіючих елементів. Поняття «комплекс» увійшло в географічну науку ще до «системного буму» та широкої математизації географії. Саме цим і зумовлено широке використання понять «територіально-виробничий комплекс», «агропромисловий комплекс», «соціальний комплекс», «природно-територіальний комплекс». З часом, коли принципи системного підходу почали свідомо застосовуватись в географії, з'явились поняття «територіальна система розселення», «територіальна рекреаційна система» і, нарешті «геосистема». Отже, комплекс також є системним об'єктом, до нього можна застосовувати методи й підходи загальної теорії систем [5].

Територіальні комплекси дуже різноманітні. Їх розрізняють за видами територіальної спільності, комплексності, ступенем континуальності та іншими вихідними категоріями територіального комплексоутворення. Якщо в основу типології покласти тільки особливості формування комплексів, виходячи з природних, суспільних закономірностей і закономірностей взаємодії суспільства і природи, то можна виділити п'ять їх великих груп: 1) природні комплекси; 2) природно-антропогенні комплекси, тобто природні, що видозмінені діяльністю людини (до них фізикогеографи відносять змінені антропогенною діяльністю ландшафти); 3) природно-суспільні комплекси, в основі яких лежать природно-ресурсні цикли; 4) виробничі комплекси, в основу яких покладено енерговиробничі цикли; 5) суспільні комплекси, які є сукупністю соціальних невиробничих об'єктів (соціальної інфраструктури, освіти, науки, культури тощо).

Геосистеми і територіальні комплекси — основні об'єкти географічних досліджень. Це дуже складні утворення, їх можна вивчати в різних аспектах, різними науками і з різною метою. Інтенсифікація функціонування комплексів великою мірою залежить від ступеня досконалості їх структури і зовнішніх зв'язків, організації, зокрема територіальної. Саме ці проблеми належить опрацьовувати географічним наукам [5;6].

Отже, географія — це система наук про структуру, трансформацію та територіальну організацію ландшафтної оболонки Землі. Основними ланками такої організації є різні види геосистем і територіальних комплексів. Ландшафтна оболонка диференціюється не тільки вертикально, а й горизонтально, зокрема залежно від положення осі Землі щодо Сонця. З диференціацією пов'язане і формування різних видів геосистем. Найбільшими елементами територіально-акваторіальної структури ландшафтної оболонки є материки, океани та великі внутрішньоконтинентальні водоймища, найменшими - певні види геосистем. Те, що вчені називають географічним простором, є не що інше, як сукупність геосистем, які розвиваються в природі, суспільстві і в процесах їх взаємодії.

Виділені п'ять груп геосистем означають, що предметом вивчення географічних наук в XXI столітті за своїм генезисом є природні, суспільні і природно-суспільні об'єкти. Саме з цим пов'язана наявність в сучасній

географії, в спеціалізації вчених-географів двох основних напрямів: природно-географічного і суспільно-географічного. Поряд з цим друга і третя групи геосистем мають характер змішаний - природного і суспільного походження. Це означає, що природно-географічний і суспільно-географічний напрями не повинні бути ізольовані один від одного. В реальній дійсності важко провести межу між природними і суспільними процесами. Єдність двох цих напрямів пов'язана з процесами взаємодії суспільства і природи [5;6].

Саме в цих процесах формуються об'єкти, створюються проблемні ситуації, які потребують невідкладного розв'язання. Тепер вони стали відомими під назвою екологічних проблем, що особливо загострились на початку XXI ст. Разом з тим між двома основними напрямами в географічній науці створився великий розрив, який у найближчий період істотно зменшити неможливо. Виходом з цього становища до певної міри може бути розвиток третього напряму — еколого-географічного, який уже почав досить інтенсивно формуватися. На жаль, він, як і тривалий час географія, розширюється в своїх дослідженнях настільки, що це завдає шкоди конструктивному розвитку цієї галузі науки. Виникає питання, чи збережуться в принципі два основні напрями в географічній науці в зв'язку з появою еколого-географічного напряму. Нам здається, що ці напрями збережуться, тому що для вивчення природних геосистем потрібна природно-географічна підготовка спеціалістів з поглибленим знанням закономірностей природи і суміжних природничих наук, а для вивчення суспільних геосистем — спеціалістів з знаннями закономірностей розвитку суспільства і суміжних суспільних наук. Розрив між двома напрямами буде поступово зменшуватися. Це зумовлюється інтересами практики, необхідністю пізнання, суспільною потребою вивчення взаємодії суспільства і природи. Таке зближення випливає з самої суті географії як системи наук.

Важливу роль у зближенні двох напрямів відіграватиме розвиток теорії територіального комплексоутворення. Геосистеми і територіальні комплекси, процеси комплексоутворення — тіло і душа географії, її основа, а значить, і основа географічного підходу у вивченні суспільства і природи. Однак це не означає, що сучасна система географічних наук за її теперішньої розгалуженості має обмежуватись дослідженнями тільки територіальних комплексів. Вона повинна вивчати компоненти природи і суспільства, закономірності їх розвитку і організації.

Теоретична географія досі не стала методологічною і теоретичною базою сучасної системи географічних наук. По суті, сучасна географія не має чіткої теоретичної концепції, яка могла б бути основою для розвитку якщо не всіх, то більшості її галузей. Е. Б. Алаєв вважає, що система загальногеографічних теоретичних положень повинна становити зміст метагеографії (від грецького метаза — після і географія) [1]. Метагеографію вважають галуззю теоретичних досліджень. Вона вивчає місце географії в загальній системі наук, її взаємодію з іншими науками і видами діяльності,

специфічні риси розвитку географії як цілісної системи наукового знання, характер географічних закономірностей. Потреба в загальногеографічній теорії велика і в науковому, і в практичному відношеннях. Ані фізична, ані соціально-економічна географія не має чіткого спільного теоретичного ядра.

На сучасному етапі розвитку географії треба розробляти загальногеографічну теорію, яку можна назвати географічною комплексологією. ***Географічна комплексологія*** — це наука про комплекси, геосистеми, які формуються в ландшафтній оболонці. Оскільки ландшафтна оболонка двоєдина, тобто охоплює природно-географічний і суспільно-географічний напрями, то теоретична основа її повинна мати два ядра. В природно-географічному напрямі таке ядро створюється в ландшафтознавстві [3;4]. Його доцільно назвати природничо-географічною комплексологією. В суспільно-географічному напрямі основу теоретичного ядра становить вчення про суспільно-територіальні комплекси. Таке ядро треба називати суспільно-географічною комплексологією. За умови розвитку загальногеографічної теорії в такому напрямі термін «географічний підхід» доцільно було б замінити терміном «географічно-комплексологічний підхід».

Географічна комплексологія має методологічне значення для всієї географії. Вона розглядає об'єкти і явища в їх взаємозв'язках, у розвитку, широко застосовуючи системний підхід. Геосистеми і територіальні комплекси вивчаються в нерозривному зв'язку з їх функціонуванням, в системі й ієрархії. Це означає, що будь-яка суспільно-територіальна система України розглядається в її державному суспільно-територіальному комплексі, а державний суспільно-територіальний комплекс України — як частина світового господарства [5].

Географічна комплексологія в XXI столітті сприятиме дослідженню географічних аспектів складних проблем взаємодії суспільства і природи (зокрема через структуру різних типів комплексів). Кожний територіальний комплекс (геосистема) - реальний об'єкт матеріального світу, а не якась уявна просторова хорологічна структура, як вважають деякі вчені. Визнання комплексів як основних об'єктів дослідження в географії розвінчує хорологічну концепцію Альфреда Геттнера, яка обґрунтовує єдність географічних наук, виходячи з того, що тільки географії властивий просторовий аспект у вивченні явищ і об'єктів на поверхні Землі. Основою такої концепції є поділ наук на хорологічні, історичні і систематичні. За Геттнером, конкретних районів, ландшафтів як об'єктивних цілісних одиниць у природі немає, їх виділяють дослідники суб'єктивно для розв'язання певних наукових або практичних завдань.

Географічна комплексологія в XXI столітті відкриває широкі можливості для реалізації системного підходу в географічних дослідженнях, оскільки територіальні комплекси є, по суті, системами і характеризуються певною ієрархією. Вона сприятиме дальшому розвитку як загальногеографічної теорії, так і теорії окремих географічних наук, а також наближенню географічних досліджень до соціальної практики, підсиленню

пізнання важливих сторін матеріального світу. Є підстави стверджувати, що географічна комплексологія може послужити науковою основою для управління диференціацією та інтеграцією знань в системі географічних наук. Вона дасть можливість краще використати диференційовані знання для опрацювання синтезуючої теорії – географічно-комплексологічного підходу і системи його методів. Разом з тим географічна комплексологія може стати одним з важливих засобів перетворення географії в цілеспрямовану і важливу науку для опрацювання складових основ управління суспільством і його територіальною організацією. А це дуже важливо.

Географічна комплексологія може стати вихідною позицією для поділу наукової праці, спеціалізації вчених-географів і навіть наукових підрозділів за геосистемами і територіальними комплексами.

Окрім суто методологічних завдань, суспільно-географічна комплексологія в XXI столітті покликана виконувати ряд практичних заходів. Вони полягають, перш за все, у створенні наукового підґрунтя для підвищення регіональної конкурентоспроможності та регіональної економічної ефективності розвитку і функціонування підприємств різних територіальних комплексів [2]. Наукова сутність та соціально-економічне значення суспільно-географічної комплексології на сучасному етапі полягає у обґрунтуванні та розробці концепції створення таких *суспільно-територіальних комплексів (СТК), які володіють специфічним синергетичним (вузловим, агломераційним тощо) ефектом і притягують до себе різноманітних підприємців та комерційно-спрямовані структури, забезпечуючи їх функціонування додатковими високими прибутками і знижуючи витратну частину процесів суспільного відтворення*.

В XXI столітті, в умовах постіндустріалізації та інформатизації, ці території, як правило, формуються навколо потужних джерел соціальних, інноваційних, інформаційних, інтелектуальних і творчих ресурсів (фактично, навколо потужних урбанізованих ядер людської цивілізації). Для них характерними є декілька основних рис, що підкреслюють характер й механізми отримання додаткового соціально-економічного ефекту:

1) наявність великого багатофункціонального міста (групи міст), яке виконує функції ядра (ядер) СТК і формує навколо себе зону підвищених показників ефективності функціонування підприємств завдяки створенню цілого ряду конкурентних переваг розміщення виробництва;

2) наявність високо-урбанізованої та щільно-комунікативної зони впливу великого міста (міст) в СТК, яка має підвищену здатність до засвоєння і адаптації синергетичного ефекту ядра та ефективного використання сформованих конкурентних переваг ;

3) значний рівень господарсько-економічного освоєння території та концентрації господарської діяльності;

4) переважний розвиток в СТК модульних наукомістких вузькоспеціалізованих підприємств, які орієнтовані на максимальне

використання переваг високорозвиненого соціального та ринкового середовища території;

5) розвиток специфічного соціально-економічного (синергетичного) ефекту території СТК, який проявляється у зростанні показників економічної ефективності підприємств, підвищенні комунікативності та інтегративності середовища.

Зазначені вище риси істотно сприяють підприємцям, які розміщують свої компанії на даній території, у формуванні їх комерційних стратегій для досягнення найвищої прибутковості фірми. Комплексно враховуючи переваги свого розміщення, власник підприємства отримає набагато вищі прибутки від своєї діяльності, ніж при нехтуванні перевагами власної локалізації. Території подібних високорозвинених СТК (вузлів, агломерацій, метрополітенських ареалів тощо) характеризуються пріоритетністю функціонування комерційно-спрямованих, ринково-орієнтованих, інноваційних, модульних підприємств, які отримують додаткову ефективність від свого місця розташування та забезпечують своїм власникам набагато більший прибуток.

Про це свідчать численні аналітичні матеріали і публікації ряду учених: М. Портера (Porter M.), М. Енрайта (Enright M.), М. Фуджіти (Fujita M.), Ж.-Ф. Тісса (J.-F. Thisse), П. Р. Кругмана (Krugman P., R.), Р. Морено (Moreno R.), С. Ґеркінгса (Gerking S.), Д. Лайонса (Lyons D.), Г. Каінеллі (Cainelli G.), Ф. Х. Моліна-Моралеса (Molina-Morales F. X.), Джун-Джі Ву, Сьонг-Хун Чу (JunJie Wu, Seong-Hoon Cho) та ін.

Це одним практичним завданням суспільно-географічної комплексології в XXI столітті є пошук оптимальних варіантів розміщення у просторі різноманітних підприємств та організацій що орієнтовані на отримання максимального прибутку. Ідея такої спеціалізації зародилась ще давно, за часів праць так званих «ранній теоретиків розміщення (В. Кричталлер, А. Льош, У. Айзард та ін.). Проте, в наш час вона активно пропагандується і розвивається колективом учених на чолі із П. Р. Кругманом. Його ідея отримала назву "нової економічної географії, або просторової економіки". В своїй праці "Spatial economy: Cities, Regions and International Trade"[1], у співавторстві з Масахісою Фуджитою та Ентоні Венайблесом, Поль Кругман відстоює ідею збалансованої територіальної концентрації *(читай: комплексності – авт.)* різних факторів конкурентоздатності фірми, яка має сформувати її конкурентні переваги і сприяти зростанню прибутковості в умовах конкретного середовища простору. В нашій країні цю думку частково поділяють Г. П. Підгрушний, В. І. Захарченко, Д. М. Стеченко та автори цієї статті [2;3].

Нова економічна географія, за Кругманом, покликана відповісти на питання про причини формування великої різноманітності фірм і економічної концентрації різних видів людської діяльності на обмеженій території СТК.

[1] Просторова економіка:міста, регіони та міжнародна торгівля (англ).

Ці фірми, незважаючи на значні конкурентні обмеження, отримують високі прибутки і, взагалі, здатні їх отримувати лише і тільки лише в подібних умовах висококонцентрованого середовища. Цілями нової економічної географії є моделювання процесів регіонального формування і перерозподілу прибутків в межах концентрованого середовища, а також пошук доцентрових і відцентрових сил, які визначають загальні ідеї регіональної економічної рівноваги певної території.

Для досягнення такої рівноваги й отримання прибутку, на думку М. Фуджити та П. Кругмана, необхідне виконання трьох принципових моделей сучасної просторової економіки на основі широкого застосування ПК: "Dixit-Stiglitz, icebergs, evolution and the computer"[2]. За моделлю Діксіта-Штігліца, зростання асортименту виробництва товарів в регіоні призводить до збільшення обсягів ділових послуг на регіональному ринку, що в свою чергу стимулює формування додаткового економічного ефекту і регіональної прибутковості.

Модель айсберга Поля Самуельсона (Samuelson, P.) ілюструє взаємний розвиток різних фірм регіону в залежності від рівня потужності транспортних потоків і комунікацій ("айсберг", який, поступово танучи, залишає за собою слід, зменшуючись в об’ємах, уособлює собою шлейф поступової мінімізації витрат на комунікації, що заміщають собою видатки на використання ресурсів праці і капіталу та знижують, таким чином, загальну собівартість виробництва).

Модель "еволюції" Гордона Кларка і Меріен Фельдмен (Clark, G. L., Feldman, M. P.) звертається до виключної вибірковості процесів формування високого рівня прибутковості певних територій і глибинної сутнісної залежності подальшого розвитку регіону від цілого ряду природних, економічних та суспільних факторів. Вона стверджує, стрімке економічне зростання підприємств та додатковий комерційний ефект прибутковості формується лише в обмеженому колі тих територій (СТК), які найбільш пристосовані до цього. Їх лідерство залежить від унікальних внутрішніх резервів під час невловимих для чіткого й математично-вивіреного пізнавального апарату дослідника.

Нарешті, застосування персонального комп’ютера покликане математизувати і алгоритмічно поєднати вищезгадані моделі в єдиній системній логіко-математичній інтерпретації формування регіональної прибутковості фірми в межах висококонцентрованого середовища. Таких інтерпретацій, на думку Кругмана є три: регіональна, міська і міжнародна. Їх застосування в конкретних умовах простору сприятиме усвідомленню механізмів формування додаткової прибутковості території і розробці конкретних рекомендацій для підприємців і комерційних кіл з питань оптимізації функціонування різних підприємств, фірм, організацій та підвищення їх прибутковості.

[2] Модели Діксіт-Штігліца, айсберга, еволюції та персональний комп’ютер (англ.).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, суспільно-географічна комплексологія в наші часи переживає етап становлення і залучення нових методологічних концепцій розвитку територіальних комплексіву, заснованих на ринкових мезаніхмах господарювання, орієнтованих на отримання максимальної економічної ефективності і прибутковості фірми при збереженні оптимальних параметрів соціального та природно-екологічного середовища території. Подальший розвиток цих ідей сприятиме істотному оновленню основних теоретичних концепцій вітчизняної суспільної географії та становленню нового ринкового мислення в нашій науці.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. / Алаев Э.Б. - М.: Мысль, 1983. 348 с.
2. Гладкий О. В. Менеджмент регіонального розвитку: Навчальний посібник /О. В. Гладкий. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 248 с.
3. Ішук С.І. Географія промислових комплексів. / Ішук С.І.- К.: ВІПОЛ, 1993. - 135 с.
4. Ішук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування. / Ішук С.І. - К.: ЄУФІМБ, 1996. - 242 с.
5. Паламарчук М.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. / Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. - К.: Знання, 1998. - 415 с.
6. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. / Пістун М.Д. - К.: Вища школа, 1996. -231с.

Іщук С. І., Гладкий О. В. Завдання суспільно-географічної комплексології в XXI столітті.

Розкрито сутність та наукові засади суспільно-географічної комплексології. Проаналізовано вчення про суспільно-територіальні комплекси. Окреслено основні завдання розвитку науки в XXI столітті.

Ключові слова: суспільно-територіальний комплекс, комплексологія, завдання та концептуальні положення науки.

Ищук С. И., Гладкий А.В. Задачи общественно-географической комплексологии в XXI веке.

Раскрыта сущность и научные основы общественно-географической комплексологии. Проанализировано учение про общественно-территориальные комплексы. Определены основные задачи развития науки в XXI веке.

Ключевые слова: общественно-территориальный комплекс, комплексология, задачи и концептуальные положения науки.

Ischuk S.I., Gladkey A. V. The scientific goal of socio-geographic complex knowledge's in the 21 century.

The essence and scientific principles of socio-geographic complex knowledge's are disclosed. The investigations of socio-territorial complexes are analyzed. The basic scientific goal of this science in the 21 century is explored.

Keywords: socio-territorial complex, socio-geographic complex knowledge's, scientific goal and conceptual fundamentals of science.

УДК 911.3

Балабанов Г. В., д. геогр. н., проф., **Сайчук В. С.,** к. геогр. н.
Національний авіаційний університет

РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ У НАУКОВОМУ ПОШУКУ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ В УКРАЇНІ

Ключові слова: туризм, рекреація, динаміка і структура наукових досліджень, географія, дисертаційна робота.

Вступ. Постановка проблеми. Динамічний розвиток туристсько-рекреаційної діяльності в України, пріоритетність туризму з позицій стійкого соціально-економічного розвитку держави обумовили активізацію наукових досліджень у галузі туризму і рекреації. Водночас рівень наукового забезпечення туризму ще не відповідає запитам суспільства. Використання науково обґрунтованих рекомендацій теоретичного і прикладного характеру здатне підвищити якість управлінських рішень на рівні держави, регіональних і місцевих органів влади, підвищити ефективність реального турбізнесу. Тому оцінка динаміки і структури пошукових наукових досліджень в галузі туризму і рекреації є вельми актуальною і недостатньо вивченою проблемою. Враховуючи вагомий внесок географів у створення сучасної наукової картини туризму і рекреації, на особливу увагу заслуговує аналіз просторово-часових особливостей розвитку географії туризму в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові основи дослідження туристсько-рекреаційної діяльності сформульовані у працях В. Азара, Г. Александрової, О. Бейдика, Ч. Гельднера, І. Енджейчик, І. Зоріна, М. Кабушкіна, В. Квартальнова, В. Кифяка, Ф. Котлера, М. Крачила, О. Любіцевої, Д. Маккенела, М. Мироненка, В. Пазенка, В. Преображенського, І. Твердохлєбова, Т. Ткаченко, В. Федорченко, О. Чудновського, І. Яковенко та інших вчених. За часів колишнього СРСР на території України активно проводились відповідні наукові дослідження. Наприклад, тільки під керівництвом проф. І. Твердохлєбова у колишньому Сімферопольському державному університеті (нині – ТНУ ім. В. Вернадського) в період 1980-1991 рр. було підготовлено і захищено 9 кандидатських дисертацій з географії туризму і рекреації (В. Шумський, В. Кудрявцев, М. Кузнєцов, І. Яковенко та ін.). Останнім прикладом змістовної колективної праці в Україні може слугувати монографія «Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму», створена під керівництвом В. Пазенка і В. Федорченко (К. : ВЦ «Академія», 2013). Разом з тим поза належною увагою вчених досі залишається великий масив дисертаційних досліджень в галузі туризму і рекреації, захищених у незалежній Україні.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Мета даної

статті полягає в оцінці динаміки і структури дисертаційних досліджень з туризму і рекреації, що виконані в Україні за роки незалежності, розкритті ролі і місця географічних робіт у ширшому фронті наукового пошуку.

Для досягнення мети було поставлено наступні завдання:

1) сформулювати принципи й обґрунтувати методичні засади дослідження;

2) проаналізувати динаміку і структуру дисертаційних досліджень туризму і рекреації, що захищені в Україні за 1992-2012 рр.;

3) визначити місце географічних досліджень в системі наукового осмислення туризму в Україні та окреслити перспективні напрями наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Сучасне туризмознавство є потужним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень. Спільним об'єктом для вчених, які представляють різні галузі науки, виступає багатоаспектний феномен туризму і рекреації. Предмети досліджень у представників окремих наукових спеціальностей відрізняються (іноді – частково перетинаються). Тому пізнання сутності й закономірностей розвитку туристсько-рекреаційної діяльності можливо лише за умови врахування прямих і зворотних причинно-наслідкових зв'язків між результатами досліджень у різних науках, опори на принципи системно-структурного, хроно- і хорологічного підходів.

Робоча гіпотеза авторів статті: однією з важливих складових наукового пошуку в галузі туризму і рекреації є виконання дисертаційних досліджень. В першу чергу цей вид наукових робіт слугує задля визначення рівня кваліфікації здобувачів, але водночас це й потужна складова інноваційного процесу, спрямована на забезпечення туристської галузі України новими продуктивними ідеями і рекомендаціями прикладного характеру. Тому в умовах практичної відсутності в країні самостійних науково-дослідних установ туристського профілю дисертаційні роботи можуть слугувати індикатором динаміки розвитку і структури наукового знання про туризм і рекреацію.

Джерелом вихідної інформації слугували бази даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – головного науково-інформаційного центру держави. Це зумовлене наявністю в фондах бібліотеки усього масиву дисертаційних робіт, що захищені в Україні.

Первинна інформація була отримана з електронних каталогів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського шляхом відбору авторефератів дисертацій, захищених в Україні за 1992-2012 рр., за наявністю у назві та ключових словах термінів (в усіх відмінках) «туризм», «туристичний», «туристський», «турист», «рекреація», «рекреаційний».

Другим кроком після збору даних, що характеризують кількісні та якісні ознаки масиву дисертацій із досліджуваних питань, стали впорядкування і систематизація даних, складання реєстру дисертацій.

Третій крок полягав у розробці таблиць, графічних матеріалів та аналізі отриманої інформації. Використано як фактографічні, так і експертні

методи із залученням особистого наукового досвіду авторів, вивченням текстів деяких дисертацій та авторефератів.

На завершальному кроці основну увагу було зосереджено на узагальненні результатів, обґрунтуванні перспективних напрямів наукових досліджень.

Зупинимось докладніше на ключових положеннях роботи.

В результаті пошуку дисертацій з туризму і рекреації вдалося сформувати реєстр із 421 роботи, що захищені в Україні за 20 років. Динаміка розгортання профільних дисертаційних досліджень відображена у табл. 1 і на рис.1 та 2.

Таблиця 1 – **Динаміка захисту дисертацій з туризму і рекреації в Україні за період з 1992 по 2012 рр.** (розраховано за даними електронних каталогів та баз даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [2])

Показники / Роки	**Кількість захищених дисертацій по роках, одиниць**		**Кількість захищених дисертацій наростаючим підсумком з початку періоду, одиниць**	
	Всього за рік	**Приріст (спад) у порівнянні з попереднім роком (+/-)**	**Всього з початку періоду**	**Приріст у % до попереднього року**
1992	1	x	1	x
1993	1	0	2	100,0
1994	1	0	3	50,0
1995	6	+5	9	200,0
1996	6	0	15	66,7
1997	8	+2	23	53,3
1998	6	-2	29	26,1
1999	9	+3	38	31,0
2000	8	-1	46	21,1
2001	13	+5	59	28,3
2002	14	+1	73	23,7
2003	16	+2	89	21,9
2004	12	-4	101	13,5
2005	15	+3	116	14,9
2006	30	+15	146	25,9
2007	28	-2	174	19,2
2008	35	+7	209	20,1
2009	37	+2	246	17,7
2010	51	+14	297	20,7
2011	68	+17	365	22,9
2012	56	-12	421	15,3
Разом за період	**421**	**x**	**421**	**x**

Аналіз табл. 1, рис.1 та 2 дозволяє зробити висновок про тенденцію до збільшення кількості дисертацій даної тематики, що свідчить про зростання ролі туризму в житті українського суспільства і наявність суспільного замовлення на розвиток наукових досліджень у даній сфері. Якщо у другій половині 90-х років у середньому за рік захищалось 6-9 робіт, на початку 2000-х – 12-16, то з 2006 р. картина змінилася кардинально. Можна стверджувати, що наступив якісно новий етап розвитку туризмознавства як потужного міждисциплінарного напряму наукових досліджень.

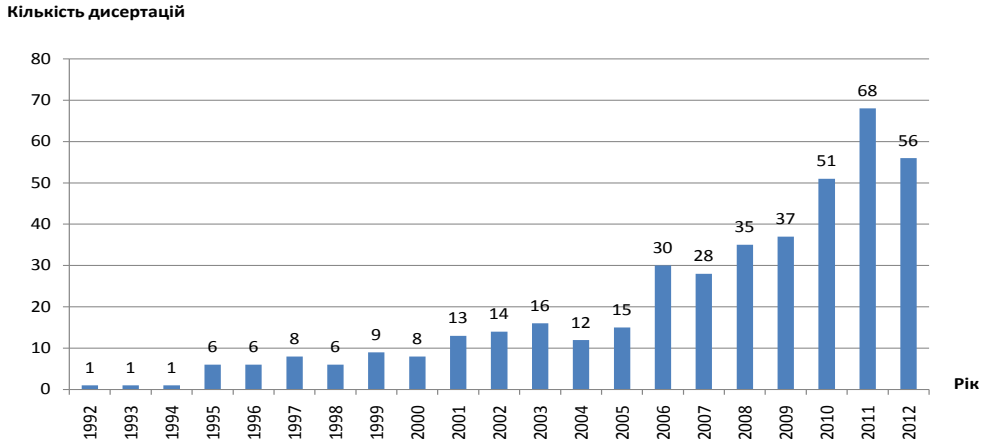

Рис. 1 – **Динаміка захисту дисертацій з туризму і рекреації в Україні за період з 1992 по 2012 рр.** (побудовано за даними [2])

Наступним кроком був аналіз структурних пропорцій дисертаційних досліджень за галузями науки (табл. 2, 3). Такий аналіз проведено по окремих роках та за 5-річними періодами. Встановлено, що за 1992-2012 рр. суттєво змінилися пропорції між галузями наукового знання, які розкривають предметну сутність феномену туризму в різних аспектах. Якщо раніше предметне поле досліджень розробляли виключно представники економічних, географічних наук і дослідників у галузі архітектури, то тепер свій внесок у розвиток науки про туризм і рекреацію де-факто роблять представники 19-ти (!) різних галузей науки (див. табл. 2, 3). Таким чином, тематичний спектр досліджень суттєво розширився.

За весь досліджуваний період у лідерах наукового пошуку залишаються представники економічних (48,9% від усього профільного дисертаційного потоку), географічних (15,2%) і педагогічних (10%) наук. Разом це майже 3/4 дисертаційних досліджень, що увійшли до реєстру.

Варто також зупинитися на пропорціях між кандидатськими (91,7% усіх робіт) і докторськими (8,3%) дисертаціями. Останні в основному належать економістам.

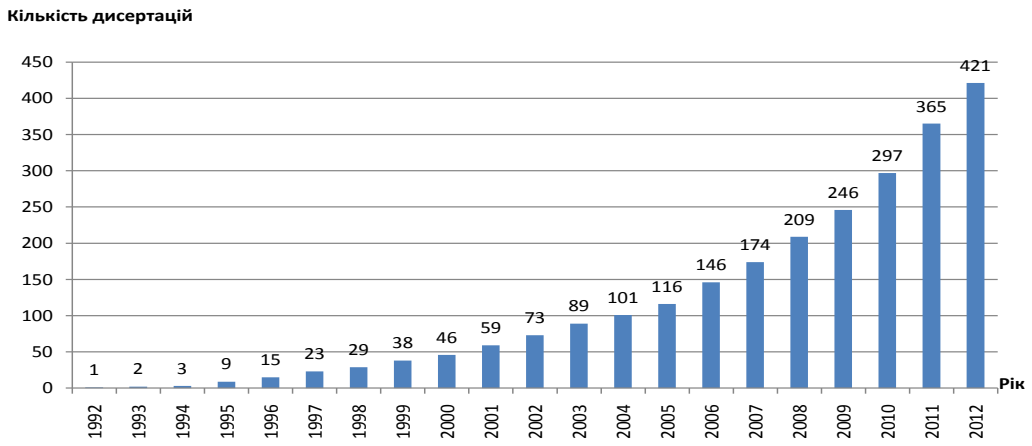

Рис. 2 – **Динаміка зростання сумарної кількості дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період з 1992 по 2012 рр. станом на 31 грудня кожного року** (побудовано за даними [2])

Таблиця 2 – **Кількість дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період 1992-2012 рр. за галузями науки** (складено за даними [2])

Роки	**Кількість захищених дисертацій за галузями науки, одиниць**																			
	технічні	біологічні	сільськогосподарські	історичні	економічні	філософські	географічні	юридичні	педагогічні	медичні	архітектура	психологічні	соціологічні	політичні	фізичне виховання і спорт	державне управління	культурологія	геологічні	соціальні комунікації	**разом**
1992	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
1993	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
1994	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
1995	-	-	-	-	4	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	**6**
1996	-	-	-	-	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**6**
Разом за 1992-1996 рр.	**-**	**-**	**-**	**-**	**9**	**-**	**5**	**-**	**-**	**-**	**1**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**15**
1997	-	-	-	-	4	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	**8**
1998	-	-	-	-	2	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**6**
1999	-	-	-	-	4	-	3	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	**2**
2000	-	1	-	-	3	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**8**
2001	-	-	-	-	8	-	1	1	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	**13**
Разом за 1997-2001 рр.	**-**	**1**	**-**	**-**	**21**	**-**	**10**	**2**	**6**	**-**	**4**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**44**
2002	1	-	-	-	5	1	3	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	**14**

2003	-	-	1	1	9	1	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**16**
2004	-	-	-	1	5	-	4	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**12**
2005	-	-	-	-	6	-	2	2	-	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	**15**
2006	-	-	1	1	24	-	1	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	**30**
Разом за 2002-2006 рр.	**1**	**-**	**2**	**3**	**49**	**2**	**13**	**4**	**1**	**1**	**2**	**-**	**1**	**-**	**2**	**5**	**-**	**1**	**-**	**87**
2007	-	-	-	2	10	-	6	-	7	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	**28**
2008	1	-	-	1	18	1	3	-	1	-	1	-	-	-	2	6	1	-	-	**35**
2009	1	-	-	-	21	-	3	1	4	-	2	1	-	-	-	3	1	-	-	**37**
2010	1	1	-	3	22	1	4	2	8	-	1	-	1	-	-	5	2	-	-	**51**
2011	1	2	-	-	36	-	12	2	7	-	1	2	-	-	3	1	1	-	-	**68**
2012	-	-	-	1	20	1	8	5	8	-	2	-	-	-	4	4	1	-	2	**56**
Разом за 2007-2012 рр.	**4**	**3**	**-**	**7**	**127**	**3**	**36**	**0**	**35**	**-**	**7**	**3**	**1**	**1**	**10**	**20**	**6**	**-**	**2**	**275**
Разом	**5**	**4**	**2**	**10**	**206**	**5**	**64**	**16**	**42**	**1**	**14**	**3**	**2**	**1**	**12**	**25**	**6**	**1**	**2**	**421**

Таблиця 3 – **Питома вага дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період з 1992 по 2012 рр. за галузями науки** (розраховано за даними [2])

Роки	**Частка дисертацій, захищених за окремими галузями науки, %**																			
	технічні	біологічні	сільськогосподарські	історичні	економічні	філософські	географічні	юридичні	педагогічні	медичні	архітектура	психологічні	соціологічні	політичні	фізичне виховання і спорт	державне управління	культурологія	геологічні	соціальні комунікації	**разом**
Разом за 1992-1996 рр.	0,0	0,0	0,0	0,0	60,0	0,0	33,3	0,0	0,0	0,0	6,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Разом за 1997-2001 рр.	0,0	2,3	0,0	0,0	47,7	0,0	22,7	4,5	13,6	0,0	9,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Разом за 2002-2006 рр.	1,1	0,0	2,3	3,4	56,3	2,3	14,9	4,6	1,1	1,1	2,3	0,0	1,1	0,0	2,3	5,7	0,0	1,1	0,0	100,0
Разом за 2007-2012 рр.	1,5	1,1	0,0	2,5	46,2	1,1	13,1	3,6	12,7	0,0	2,5	1,1	0,4	0,4	3,6	7,3	2,2	0,0	0,7	100,0
Разом	1,2	1,0	0,5	2,4	48,9	1,2	15,2	3,8	10,0	0,2	3,3	0,7	0,5	0,2	2,9	5,9	1,4	0,2	0,5	100,0

Відповідно до діючого в Україні Переліку наукових спеціальностей до географічних наук належать 10 спеціальностей (з 29 січня 2013 року – 9). За 1992-2012 рр. було захищено 64 дисертаційні роботи з питань туризму і рекреації на здобуття наукового ступеня доктора (4 роботи) або кандидата (60 робіт) географічних наук. З них:

– 40 робіт (62,5%) за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія;

– 19 робіт (29,7%) за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів;

– 3 роботи (4,7%) за спеціальністю 11.00.01 – фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів;

– 2 роботи (3,1%) за спеціальністю 11.00.12 – географічна картографія.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, сучасне туризмознавство в Україні є потужним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, що підтверджує факт захисту за 1992-2012 роки 421 дисертаційної роботи з проблем туризму і рекреації.

Тематичний спектр досліджень за 20 років суттєво розширився, свій внесок у розвиток науки про туризм і рекреацію роблять вже представники 19-ти різних галузей науки.

Пропорції між галузями науки, що розкривають предметну сутність феномену туризму в різних аспектах, складаються на користь представників економічних (48,9% від усього профільного дисертаційного потоку), географічних (15,2%) і педагогічних (10%) наук.

Провідні позиції у створенні наукових уявлень про сучасну географію туризму належать представникам економічної та соціальної географії, а також фахівцям у галузі конструктивної географії і раціонального використання природних ресурсів.

На наступному етапі даного дослідження доцільно зосередити увагу на змістовних аспектах наукових пошуків у галузі географії туризму і рекреації, аналізі рівня досліджуваності різних регіонів країни, розкритті територіальних особливостей підготовки та захисту дисертаційних робіт з питань рекреації і туризму та ін.

Список використаних джерел:

1. *Любіцева О. О.* Географія туризму / Любіцева О. О., Мальська М. П., Зінько Ю. В. // Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму : монографія. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – С. 60-87. **2.** Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Каталоги [Електронний ресурс] / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/node/554 .

Балабанов Г. В., Сайчук В. С. Роль географії у науковому пошуку в галузі туризму і рекреації в Україні

В статті обґрунтовано методичні засади дослідження та проведено оцінку динаміки і структури дисертаційних досліджень з туризму і рекреації, що виконані в Україні за роки незалежності. Розкрито місце географічних робіт в системі наукового осмислення туризму та окреслено перспективні напрями наукових пошуків.

Ключові слова: туризм, рекреація, динаміка і структура наукових досліджень, географія, дисертаційна робота.

Балабанов Г. В., Сайчук В. С. Роль географии в научном поиске в сфере туризма и рекреации в Украине

В статье обоснованы методические основы исследования и проведена оценка динамики и структуры диссертационных исследований туризма и рекреации, выполненных в Украине за годы независимости. Раскрыто место географических работ в системе научного осмысления туризма и определены перспективные направления научных поисков.

Ключевые слова: туризм, рекреация, динамика и структура научных исследований, география, диссертационная работа.

Balabanov G. V., Saichuk V. S. The role of geography in the scientific search in the field of tourism and recreation in Ukraine

The article justified methodological bases of research and assess the dynamics and structure of dissertation research on tourism and recreation, made in Ukraine since independence, the role of geographical works in the system of scientific understanding of tourism, identified promising areas of scientific research.

Key words: tourism, recreation, dynamics and structure of research, geography, dissertational work.

УДК 911.2/3:528.9/519.8

Голубчиков Ю.Н., *к.г.н. ведущий научный сотрудник МГУ имени М.В.Ломоносова*

КАТАСТРОФИЗМ В МЕТОДОЛОГИИ ГУМАНИТАРНОЙ ГЕОГРАФИИ

Ключевые слова: катастрофы, цунами, геолого-климатическая стабильность, нептунизм, катастрофизм

Незащищенность техносферы перед катастрофами растет. Вопрос выживания человеческой цивилизации является важнейшим из тех, что предстают перед гуманитарной географией. Любая крупная катастрофа, вроде извержения вулкана Эйяфьельйокудль в апреле 2010 года, наглядно смыкает физическую географию с географией экономической. Поэтому важнейшей темой гуманитарной географии следует признать те угрозы, что могли уже угрожать человечеству, и те, что могут дестабилизировать его в будущем и быть может уже нарушают фундаментальные константы человеческого бытия. Теперь возможности угроз неограниченно возросли. В связи с этим разработка стратегий выживания человечества становится важнейшим императивом гуманитарной географии

За последние 30 лет от природных катастроф в мире погибло более 4 млн. человек, а число пострадавших превысило 3 млрд. человек. При этом за последние 40 лет XX-го столетия количество природных катастрофических явлений на земном шаре увеличилось в три раза. Экономические ущербы от природных катастроф за это же время возросли в 9 раз [36; 13].

XX век отличался идеальной геолого-климатической стабильностью. Под нее было выстроено большинство технологий нашего времени. Но стоит проэкстраполировать многие события прошлого, даже из XVIII-XIX веков, на нашу современность как вырисовывается глобальная катастрофа.

Причиной японской аварии на АЭС Фукусима, разумеется, была стихия. Но непосредственно авария связана с отключением электричества. Из-за этих отключений перестали работать насосы, которыми надо постоянно охлаждать реакторы. Перешли на дизель-генераторы. Они тоже отключились. Ядерное же топливо продолжало выделять огромное количество тепла и радиоактивного пара. Для предотвращения ядерного взрыва пришлось строить новую линию электропередач протяженностью 7 км. Ее строили две недели. Насосы, генераторы, ЛЭП, впечатление, что речь идет о каком-то колхозе, а не стране высокого “хайтека”. Землетрясение в Японии показало, что АЭС, которые, как внушается, способны выдержать атомный удар, не выдерживают обычных отключений электричества.

Можно предположить, что если бы землетрясение 11 марта 2011 г. произошло лет 100 назад, то последствий было бы меньше. Посетивший в 1920-х гг. Японию русский писатель Борис Пильняк писал: “Весь японский быт упирается в землетрясения. Эти землетрясения освободили японский народ от зависимости перед вещью и убрали вещь” [цит. по 28]. Но эти стереотипы поведения японцев канули в прошлое. В послевоенный период быстрых темпов экономического развития Япония стала символом безудержного потребления. Жизнь населения в условиях роста доходов стала диктовать реклама. Крушение такого быта влечет неимоверное увеличение числа жертв при различного рода катастрофах. Неслучайно в некоторых правительственных документах Японии на одно из первых мест ставится целесообразность изменения жизненного стиля в обществе в соответствии с традиционной японской системой ценностей. Речь идет о создании общества, а не модели экономики [45].

Можно возразить, что сходное по силе землетрясение 1 сентября 1923 г. вызвало еще большее число жертв. Тогда погибло 174 тысячи человек и 542 тысячи пропало без вести. Но эпицентр землетрясения 1923 г. находился всего в 80 км от Токио и в 65 км от Йокагамы, наиболее заселенных районов Японии. Эпицентр же самого мощного сейсмического удара 2011 г. находился достаточно далеко в океане, в 130 км от ближайшего к нему города Сендай. Волны цунами пришлись в основном на открытое к океану побережье, а не на залив [63]. По всем параметрам землетрясение 1923 г. сегодня вызвало бы гораздо более серьезные катастрофические последствия.

А вот пример иного рода. Извержение вулкана Эйяфьятлайокудль в 2010 г. вынесло пепел на высоту 13 км, и он провисел две недели. Это событие существенно повлияло на работу реактивной авиации. А извержение вулкана Кракатау 1883 г. выбросило пепел на высоту до 80 км, и он провисел в атмосфере в течение трех лет [17]. Произойди оно в наши дни, с реактивной авиацией пришлось бы расстаться. В 1883 г. это же событие никакого транспортного коллапса не вызвало. Даже океанические перевозки между континентами не прервались.

Извержение исландского вулкана Эйяфьяльйокудль на 14 апреля 2010 г. вызвала трещина длиной всего 500 м. А извержение вулкана другого исландского вулкана Лаки 1783–1784 гг. вызвала трещина длиной уже 25 км, извергавшаяся на протяжении 7 месяцев [62]. Соответственно, извержение 1783 г. можно считать в 50 раз более сильным, чем извержение 2010 г. Оно было самым крупным лавовым извержением в письменной истории человечества.

Вулкан Лаки выбросил мельчайшие частицы пепла и газов на высоту до 15 км, в 2 раза выше Эйяфьяльйокудля. Смесь выпавшего с кислотными дождями пепла, песка, соединений фтора и серы уничтожила почти весь травяной покров Исландии. От нехватки травы погибло 80% исландских овец, 50% крупного рогатого скота и лошадей. Внутренние органы оставшихся животных были повреждены поедаемыми вместе с травой остроугольными частицами вулканического стекла. В итоге 100 000 человек, т.е. четверть всего населения Исландии, умерло от голода и флюоридного загрязнения. Жизнь исландской нации оказалась под угрозой [60; 62].

Легкая дымка пыли и сульфатных частиц исландского вулкана провисела весь последующий год почти над всем Северным полушарием. Над Европой и большей частью Северной Америки она сгущалась в непроницаемые тучи. Морские корабли, как и корабли воздушные в 2010 г., подолгу стояли у причалов в портах. От выпавших ядовитых частиц погибло около 30 тысяч жителей Британских островов [60].

Лето самого извержения оказалось необычайно жарким, напоминающим лето 2010 г. Мясо свежезабитых животных портилось от жары уже на следующий день. Последовавшая затем зима была экстремально холодной и снежной. Река Миссисипи замерзала у Нью-Орлеана, замерзал и Мексиканский залив. Урожаи последующих двух–четырех лет оказались во многом погублены. В Европе начался голод. Некоторые историки полагают, что именно он повлек за собой Французскую революцию 1789 г., вызвавшую вторжение Наполеона в Россию, восстание декабристов и дальнейшие пробуждения мировой истории.

Если даже такие незначительные трещины ведут к столь катастрофическим последствиям, то что говорить о трещинах длиной в сотни километров, прослеживаемых на земном шаре. Какими воздействиями на атмосферу должны были сопровождаться бурные излияния четвертичных

молодых базальтов (кайнозойских платобазальтов) в области той же Исландии или, к примеру, Байкальского рифта?

Письменная, но еще не инструментальная история свидетельствует о землетрясениях гораздо большей силы и частоты, чем современные. В Риме только за один год Пунических войн (217 г. до н.э.) между Римом и Карфагеном произошло 57 землетрясений. Древний город Антиохия (ныне это курорт Анталья) разрушался землетрясениями 9 раз [39]. Троя тоже, как выяснилось, была разрушена землетрясением. О частых землетрясениях в Палестине упоминает Библия. А к Библии должно относиться как Шлиман к Гомеру.

На территории бывшего СССР самым мощными были Кузнецкие землетрясения 1898 и 1903 годов, достигавшие силы в 9 баллов по шкале Росси-Фареля (максимум у этой шкалы – 10 баллов) [42]. Но эпицентры их пришлись на безлюдную по тем временам тайгу, и больших последствий не вызвали. Сегодня они нанесли бы непоправимый ущерб Новокузнецку и всему Кузбассу.

Сила землетрясений в Прибайкалье не один раз достигала 10 баллов. Такое, например, землетрясение произошло здесь в 1960 г. Но прошло оно тоже в безлюдной местности. Более известен случай с 9-балльным землетрясением 1861 г., погубившим бурятское село с его жителями. Тогда в дельте Селенги часть Цаганской степи площадью около 260 кв. км опустилась на глубину 8 м под воды Байкала, образовав залив Провал. А сколько таких случаев не вошло в анналы летописей и сколько их произошло на дне морей и океанов?

Ашхабадское землетрясение октября 1948 г. было самым значительным на территории СССР по количеству жертв. В его результате погибло 110 тысяч человек. Эпицентр землетрясения пришелся почти на сам Ашхабад. Но если бы эпицентр оказался всего в паре десятков километров от Ашхабада, в незаселенных или малонаселенных районах, то никто бы не знал о таком землетрясении, тем более, что сведения о землетрясениях в СССР были засекречены.

Ледяной дождь в конце 2010 г. тоже не оставил бы сто лет назад жителей подмосковных сел на две недели без света и тепла, поскольку люди отапливались углем и дровами.

Самая сильная из всех когда-либо инструментально зафиксированных солнечных бурь, вызвавшая мощный выброс плазмы, произошла в 1859 г. Она была хорошо изучена и получила название “каррингтонское событие”, по имени, описавшего ее астронома Ричарда Каррингтона [57; 58; 59]. Это малозамеченное тогда событие, проэкстраполированное на наши дни, по всем параметрам вызвало бы настоящую глобальную катастрофу. Мощный электромагнитный импульс вывел бы из строя не только компьютеры, телевизоры и другую бытовую технику, но и сжег бы электрические подстанции. Причем чем мощнее станция и больше у нее заземление и тем сильнее разрушения. Выведенные из строя космические спутники,

энергосети, электронные системы коммуникаций и телерадиосистем парализовали бы работу целых континентов. Все насыщенные электроникой новейшие автомобили остановятся. Придется пересаживаться на старенькие «Жигули», которые тут же неимоверно вырастут в цене.

Геомагнитная буря 1859 г. в наши дни разрушила бы все электронные системы платежей. Они, таким образом, оказываются уязвимее и неустойчивее бумажных банкнот, а те, в свою очередь, тоже подвержены рискам по сравнению с ходившими до их употребления золотом и драгоценными камнями.

Устойчивость системы таким образом зиждется в ее разнообразии. Современная цивилизация в этом плане очень неустойчива. С ростом сложности техносферы происходит упрощение ее разнообразия и риск катастрофического исхода. Вот почему важно сохранять отжившие технологии и ненужности типа паровозов, полетов на воздушных шарах или конных маршрутов. В критическом режиме они могут оказать трудно переоценимую решающую роль. Сохранить их может туризм. Сегодняшняя реальность такова, что история не будучи оформленной в турпродукт, предается забвению.

Следы гигантских катастроф. Землетрясение 2011 г. в Японии вызвало образование уступа длиной примерно в 500 км с амплитудой смещения в 10 м [63]. В результате 10-метровые цунами стеной прошли 5 км вглубь страны, сметая на своем пути все живое.

Причиной цунами 26 декабря 2004 г. на Андаманском побережье оказался возникший разлом протяженностью 16 км. Одна из сторон океанического дна поднялась вдоль разлома на 20 м. Именно это движение вызвало волны, унесшие 250 тысяч жизней [61].

Но если перемещения океанического дна на каких-то 10–20 м влекут за собой столь сокрушительные цунами, то какими заплесками волн могли сопровождаться имевшие место в прошлом сбросы и провалы крупных площадей океанического дна на глубину несколько сотен метров и даже километров?

На прибрежных равнинах морей и океанов при подобных событиях должны были возникать, по выражению Н.Ф.Жирова [25], «суперцунами» с высотой «мегаволн» в сотни метров. Разрушительную способность этих мощных потоков со скоростями в сотни метров в секунду на огромных площадях просто трудно себе вообразить. При таких скоростях в потоке возникает явление кавитации, связанное с интенсивным “холодным кипением” и образование своеобразной взрывчатой смеси воды и водяного пара [2].

Если в природе многократно происходили такие события, то почему не видно их следов? Владивостокский исследователь С.А.Зимов доказывает, что прекрасно видим. Гигантские мегаволны с колоссальными приливами и отливами накапливают самые обычные ритмические слои чередующихся осадочных пород. Они часто встречаются в обрывах береговых отложений и

в стенках карьеров. Геологи трактуют их как отражение многократных медленных и постепенных наступлений и отступлений моря на протяжении сотен тысяч и миллионов лет. С.А. Зимов полагает такие процессы очень быстрыми и связывает их с повторяющимися мегаволнами, возникающими, допустим, при падении в океан космического тела (кометы или астероида) [26]. Из соотношений поверхности суши и океана на Земле вытекает, что две трети космических тел падает в океан. Достигшая при падении крупного астероида или кометы дна чудовищная ударная волна выбросит в атмосферу донные осадки с огромной начальной и постепенно затухающей скоростью.

Компьютерное моделирование падения в Атлантический океан кометы диаметром 1.4 км (далеко не самого большого небесного тела) при скорости движения 60 км в сек продемонстрировало, что такое событие станет фатальным. Достигшая дна чудовищная ударная волна выбросит в атмосферу донные осадки с огромной начальной и постепенно затухающей скоростью. Закрывшее Землю гигантское облако пыли и обломков на несколько недель сильно понизит температуру на всей планете [3, с. 68–69].

Подобные осадочные накопления вызовет и любая мощная тектоническая подвижка на океаническом дне. Какая-то особо мошная из них была способна создать импульс для раздвижения литосферных плит с огромной первоначальной скоростью. Разве можно утверждать, что сегодняшние показатели раздвижения континентов были таковыми всегда? Подсчитано, что для того, чтобы при столкновении Индо-Австралийской и Евразийской плит, могли бы вздыбиться Гималаи, изначальные скорости движения плит должны были достигать нескольких сотен метров в секунду [52; 54]. Затем скорость раздвижения континентов замедлялась и сейчас они даже не дрейфуют, но лишь слегка колеблются. Погружающиеся литосферные плиты, таким образом, — это следствие, а не причина бурно протекающих тектонических процессов и землетрясений. Н.А.Жарвин [24] говорит в связи с этим о двух сильно различающихся скоростях — взрывного и очень медленного, спокойного.

С действием повторяющихся при этом мегаволн хорошо увязывается образование моренных гряд, озов, камов, друмлинов, скоплений крупных валунов, трактуемых обычно как свидетельство ледниковых эпох. Их модели можно было наблюдать 11 марта 2011 г., когда селеобразные потоки захлестывали северо-восточное побережье Хонсю. Стоит только сменить парадигму, и связать их формирование с действием потопа как многие проблемы их генезиса высветятся в совершенно новом, неожиданном свете.

Философ В.Н.Дёмин [18, 19] отмечал, что ледниковая концепция, по существу, сковала картину истории человечества. Для Севера наука очерчивает ее пределы в 10−12 тысяч лет. Она замораживает археологические изыскания во многих районах земного шара, где раз царило оледенение, то "незачем и нечего" искать. А ведь памятники древнейших эпох человечества могут оказаться погребенными в толщах морен.

В конечном итоге все, что касается фундаментального генезиса, лежит в области научной фантастики. Но в зависимости от принимаемой концепции, например оледенения или потопа, мы получаем две диаметрально противоположные картины человеческой истории, две онтологии жизни. Если равнины охватывал ледник, то человек, безусловно, тропического происхождения, произошел от общего предка с обезьяной и пришел из Африки. Но если ледника не было, если равнины охватывал, потоп, то тогда, возможно, само человечество отступало с севера на юг.

Современная геологическая наука, отвергнувшая представления нептунизма, пренебрегает серьезнейшим контролем земной суши эвстатическими и деформационными колебаниями уровня моря [30; 35]. По расчетам Ф. Ратцеля, объем вод Мирового океана в 13 раз превышает объем возвышающейся над его уровнем суши. Если бы Земля была ровным шаром без гор и материков, то океаны залили бы ее ровным слоем глубиной в 3980 м. Чтобы поглотить всю земную сушу, океану нужно увеличить свой объем всего на 7.7%. Если уровень океана опустится на 1000 м, то поверхность суши увеличится всего на 30%. А если океан поднимется на те же 1000 м, то поверхность суши сократится сразу на 80%. Если бы не действие тектонических сил, то за 14 млн. лет суша снивелировалась бы до уровня моря [38, с. 256].

Из великих российских исследователей наиболее близко к идеям нептунизма стоял В.И. Вернадский. Знаток его творчества Р.К. Баландин пишет: “Вернадский отдавал явные симпатии внешним силам Земли – живому веществу, природным водам – и был, можно сказать, преимущественно нептунистом” [8, с. 159].

Сам В.И. Вернадский о нептунистах пишет с явной симпатией: “Гете-нептунист отрицал значение внутренних сил планеты для процессов, наблюдаемых в геоморфологии и в биосфере вообще, придавая основное значение воде, а вулканическим процессам искал объяснение в химических явлениях. По существу и здесь наука нашего времени ближе к Гёте, чем господствующие представления его времени и даже всего XIX в. Если включить явления радиоактивности, неизвестные Гёте, то представления нашего времени о геологических процессах Земли будут ближе к представлениям Гёте, чем к победившим в его эпоху воззрениям геологов-плутонистов. Ибо и вулканические явления, и процессы горообразовательные оказываются проявлениями земной коры, а не внутренности планеты” [12, с. 285].

Р.К. Баландин обращает внимание, что до сих пор нет никаких новых фактов, опровергающих мнение Вернадского об инертности примерно девяти десятых объема планеты, начиная с глубин, превышающих восемьсот – тысячу метров. К этим глубинам затухает сейсмическая активность, очаги вулканов располагаются еще выше. "Имеет ли смысл объяснять то, что известно плохо, тем, что вообще неизвестно?” [8, с. 160].

Переинтерпретация геологических свидетельств в русле неокатастрофической модели может служить новым, точнее “хорошо забытым старым”, компасом не только практического, но и научно-философского поиска [56].

Как же могла просуществовать биосфера столь долго при относительном постоянстве своих главных характеристик? Быть может мы просто неверно оцениваем ее возраст? Принцип актуализма считает бесспорным, что все скорости наблюдаемые сегодня (от накопления геологических пластов до радиоактивных распадов) были таковыми всегда. На деле, принцип этот ничем не доказан. Пласт любой мощности может возникнуть и за миллионы лет, и за считанные секунды. Концентрации радиоактивных можно измерить с огромной точностью, но это еще не даты отсчета времени. В естественных условиях чем дольше длительность какого-либо процесса, тем с меньшей интенсивностью он протекает и наоборот. Например, нагретый чайник уменьшает свою температуру вначале быстро, затем все медленнее и медленнее. Если возьмемся измерять его температуру через полчаса после закипания, то на протяжении 5 минут она може показаться очень медленно остывающей. Проэкстраполировав в прошлое полученные ее значения можно вычислить, что остывание чайника началось 5 дней назад. Так же могут понижаться скорости всех процессов, в том числе ядерных, химических, радиоактивных [11].

Становится чрезвычайно важно понять, кто и как выжил в дни грозных бедствий сотрясавших когда-то нашу планету. Почему погиб Марс? Что если длительных ледниковых периодов не было в истории биосферы? Были всякие катастрофические удары и вымирания, быстротекущие накопления толщ горных пород, но продолжались они недолго, функций гомеостаза (восстановления) биосферы не нарушали.

А если это так, то получается, что современная антропогенная дестабилизация биосферы самая длительная и масштабная. А если история Земли не столь древняя, то и относится к нашей планете следует не столь наплевательски. Ведь все создано на ней не для какой-то эволюции вселенского масштаба. Тут была другая цель и ею являлись каждый в отдельности из нас.

Абберации истории. Отношение советской науки к катастрофизму было очень жестким. Ведущая роль в развитии общества историческим материализмом отводилась революциям, которые рассматривались как созидательный процесс. А вот революции в природе никак не вписывались в основы диалектического материализма и научного коммунизма. Ведь они ясно выглядели как катастрофы. Кстати, «катастрофа» – это греческий аналог латинского слова «революция». Питирим Сорокин [43] в книге «Социология революции» определяет революцию как катастрофу.

Большая Советская энциклопедия цитировала слова Ф. Энгельса: “Теория Кювье о претерпеваемых землей революциях была революционна

на словах и реакционна на деле”. Далее приводился вердикт И.В. Сталина из работы “Анархизм или социализм?”: “Ясно, что между катаклизмами Кювье и диалектическим методом Маркса нет ничего общего” [29].

Сегодня отношение научного сообщества к катастрофизму начинает меняться, хотя сам термин до сих пор используется с негативным оттенком. Возрастает понимание эмпирической сущности катастрофизма, поскольку основывается не на идеологии, а на попытках объяснения наблюдаемых фактов [56].

Все яснее вырисовывается катастрофическая картина истории планеты. Непредвзятому взгляду она открывается всюду – в гигантских складках и напластованиях горных пород, в обрывах и карьерах, в валунах морен, в залежах окаменелостей гигантских вымираний.

Даже об обычном протекании катастроф XX века далеко не всегда все известно. Географ Ю.К.Ефремов [22], вспоминая о цунами, случившимся 4 ноября 1952 года у военного городка Северокурильск на острове Парамушир, рассказывал: «Море вдруг отступило на расстояние почти 500 м от крутого скалистого берега. Прошло всего полчаса, как со стороны океана послышался нарастающий гул: 19−метровая волна быстро накрыла город. Через 15 минут на Северокурильск обрушилась новая волна, столь же высокая. Затем еще несколько волн, уже сравнительно небольшой высоты – 5 м. Вся та часть города, которая находилась на высоте до 50 м над уровнем моря, была полностью уничтожена. Стоявшие у причала суда были заброшены на 2 км в глубь острова. Многие жители были унесены отхлынувшими волнами в открытое море.

После цунами офицеры генштаба, среди которых Ефремов тогда служил, получили задание подготовить проект сообщения о страшном цунами для печати. Приказано было использовать модель уже апробированного коммюнике об Ашхабадском землетрясении ─ в общей форме, без указания о жертвах. Предельно скупую формулу показали Сталину. Докладывавший потом рассказывал коллегам о его реакции.

─ Я не считаю нужным это оглашать – произнес Сталин. Катастрофа меньше ашхабадской, и не надо отпугивать население, желающее ехать на Дальний Восток» [22, с. 27].

Так в прессе не появилось ни слова об этом цунами, унесшем свыше десятка тысяч жизней. Но землетрясение хотя и оказалось засекреченным, происходило все-таки на печатной истории человечества. Что же тогда говорить про более давнюю историю? Не окажется ли ее картина еще сложнее?

Если для современного историка ничего не стоит переиначить историю, то благополучие древнего летописца целиком зависело от его владыки. В угоду ему можно было удревнить историю его рода, или дату основания столицы. Из дошедших до нашего времени нарративных (т.е. текстовых) источников возможно построение самых противоречивых моделей исторического развития. О какой-либо достоверности хронологии

дописьменной эпохи говорить вообще не приходится. Скоротечна и переменчива река времени. Глубоко размывает свое ложе ложью, загромождает мифами берега, намывает новые вымыслы. У каждого в ее стремлении своя нестойкая память, обрамленная быстрыми реальностями жизни. «Нет памяти о прежнем, да и о том, что будет, не останется памяти у тех которые будут после» (Еккл. 1. 9-11).

Академик А.Т.Фоменко попытался пересмотреть традиционную хронологизацию истории человечества по дошедшим до нас описаниям картин звездного неба. Они могли иметь описываемый вид только в такой-то конкретный год. А по исторической (хронологической) шкале события связанные с конкретной картиной звездного неба оказываются существенно древнее. На основе этого А.Т.Фоменко подверг традиционную хронологию кардинальному пересмотру [34]. С сугубо формальной логической точки зрения он великолепно продемонстрировал проблематичность допечатной хронологии.

Пол Фейерабенд [49] пишет: «Наука гораздо ближе к мифу, чем готова допустить философия науки. Это − одна из форм мышления, разработанных людьми, и необязательно самая лучшая». Известный философ и историк А.Ф.Лосев [31] разъясняет, что современная наука столь же мифологична, сколь научна всякая мифология. Наука сопровождается и питается мифологией, выражает и постигает действительность через символы. Это математические и химические формулы, знаки, модели, методики, логические абстракции, философские категории, образы, парадигмы, спекулятивные конструкции. Многие из них очень далеки от реальности и существуют лишь в головах их интерпретаторов. Все эти построения возникли относительно недавно, а вот возраст той же сказки может измеряться тысячами лет. И доносит она до нынешних дней осколки целостного миросозерцания наших далеких прапредков. «Это не выдумка, но наиболее яркая и самая подлинная действительность» [31, с. 393].

Даже в наше время фольклор нередко более точно отображает черты эпохи, чем научные или исторические документы. Вспомним такое явление советской действительности, как анекдот. Для историков будущего он окажется, пожалуй, не менее ценным источником, чем передовицы газет или диссертации.

Уже сегодня история Второй Мировой войны описывает ее как несколько разновременных событий, происходящих в разных пространствах с различными именами действующих лиц. В 1947, 1957, 1964, 1977, 1989, 1993 и сейчас − это в значительной степени различные ее истории. А поскольку они еще различны в зависимости от политических, идеологических, национальных и иных предпочтений, то и представить ее даже в общих чертах непросто. Согласно американской версии событий, главными театрами военных действий были Тихий океан, битвы за «Атлантический вал» и Арденны, воздушные сражения на Гавайях и Меконге. По российской версии, главные бои шли за Москву, Волгоград и

Берлин, самым сложным было сражение на Курской дуге. С появлением новых независимых государств история еще больше «расширяется». Одно дело история этой войны глазами власовского солдата, другая она в воспоминаниях участника бандеровского движения, третья – во впечатлениях и переживаниях мирного оккупированного населения, как с той, так и с другой стороны. Никто из них ни в чем не обманывает, но и правда у каждого своя. Появляются новые события, хотя на деле увеличивается число ретроспективных интерпретаций. Информация противоположная господствующей трактовке оценивается как клевета. Нелегко будет составить картину Второй Мировой войны будущим историкам. Вряд ли что прояснят ее археологические поиски и естественнонаучные методы. Они будут лишь успешно подтверждать ту ретроспекцию, что уже задана.

«История не есть объективная эмпирическая данность, история есть миф" − писал Н.А.Бердяев. Каждая великая историческая эпоха, даже и в новой истории человечества, столь неблагоприятной для мифологии, насыщена мифами… Такие мифы существуют об эпохе Ренессанса, об эпохе Реформации, об эпохе средневековья» [9, с. 18].

Н.А.Бердяев полагал, что в историческом мифе символически раскрываются глубочайшие процессы, совершавшиеся за гранями, отделяющими время нашего эона от другой вечной действительности. В историческом предании, которое историческая критика думала разрушить, передается в народной памяти рассказ, помогающий припомнить в глубине человеческого духа какой-то внутренний пласт, связанный с глубиною времен. Древние мифы и предания идут на более значительную глубину и больше дают для проникновения во внутреннее существо истории [9].

Не менее мифологична естественная история Земли и Вселенной. В зависимости от подставляемых констант, физики получают различную длительность времени «Большого взрыва». Он с одинаковым успехом может длиться и секунды, и миллионолетия. А может и вообще идти вне времени. О теории "большого взрыва" известный шведский физик и астрофизик, лауреат Нобелевской премии Х. Альвен пишет: "Эта космологическая теория представляет собой верх абсурда - она утверждает, что вся Вселенная возникла в некий определенный момент подобно взорвавшейся атомной бомбе, имеющей размеры (более или менее) с булавочную головку. Похоже на то, что в теперешней интеллектуальной атмосфере огромным преимуществом космологии большого взрыва, служит то, что она является оскорблением здравого смысла: credo, quia absurdum ("верую, ибо это абсурдно")! Когда ученые сражаются против астрологических бессмыслиц вне стен «храмов науки», неплохо было бы припомнить, что в самих этих стенах подчас культивируется еще худшая бессмыслица»[1, с.64]. Карл Поппер [37] доказывал, что любую фантазию можно представить в непротиворечивом виде, а ложные верования часто находят подтверждения.

Вспомним недавнее прошлое. Никогда советская наука не рассматривала серьезно никакого глобального катастрофически быстрого сценария. Она утверждала веру в эволюцию социально-экономических формаций к коммунизму, в слияние всех народов СССР в единый советский народ. Тысячи диссертаций были посвящены обоснованиям этих концепций. И ни одной не было защищено против. На страже недопустимости таких работ бдительно стоял не то что идеологический аппарат ЦК, само КГБ.

“В один же день и бедственную ночь” случилось все наоборот. Сам СССР оказался внезапно разрушен. Его осколки приступили к строительству капитализма. Получилось нечто диаметрально противоположное тому, что предрекалось. Характерно, что ни могучие вооруженные силы, ни самая мощная и дорогостоящая система государственной безопасности ничем не послужили сохранению территориальной целостности государства. Их без единого выстрела сразили геополитически мыслящие в пользу Запада интеллектуальные силы. А может, если бы предостерегала какая-то диссертационная отечественная работа, рассматривающая самый катастрофический сценарий, то и не рухнула бы великая страна? «Любое сужение окружающего нас мира может привести к взрывоопасным последствиям, потому что оно исключает из картины некоторые источники неопределенности и принуждает нас неверно интерпретировать ткань, из которой соткан мир» [44, с. 50].

Характерно, что и западные советологи тоже не смогли предсказать распада СССР. Одну из причин того Н.С.Мироненко [33] видит в том, что их методика пренебрегала историей, литературой, показаниями свидетелей, тяготела к притянутой статистике. "В целом, для западной традиции характерно выдвижение на первый план формального — безразличие к культурному содержанию, национальному стилю. Таковы систематические исследования, операции по схеме в индустриальных процессах, кибернетика, опирающаяся только на структуры и т. п." — замечает В.Л. Бабурин [5, с. 141]. Тут то же сужение картины окружающего мира. Лишь после распада СССР внимание западной науки повернулось к "линиям межцивилизационных разломов", которые по мысли С.Хантингтона [50, 51], уже в обозримом будущем заменят собой политические и идеологические рубежи времен "холодной войны" и станут новыми кровопролитными фронтами.

А вот гибель религии в СССР согласно всем научным построениям казалась неизбежной. На эту цель были затрачены огромные средства. И что же? Религии не только не погибли, но и процветают на постсоветском пространстве. Все средства на их уничтожение оказались затрачеными зря. Разве наука что-то выиграла от этой борьбы? Точно также агрессивная религиозность оказалась в свое время бессильной в борьбе с наукой.

Все мировые религии эсхатологичны и придают чуть ли не решающее значение эсхатологии (от греч. eshatos последний, конечный; thelos - по-гречески "цель) –учению о Конце Света или конце времени, точнее о цели

времени. Конец мира в христианской традиции это не простое его прекращение, а достижение его цели, осуществление Богочеловечества. "Вся русская литература, душа России, есть эсхатология - религия Конца" - писал Д.С. Мережковский [32, с. 26].

Сакральные традиции и религии с циклическими концепциями истории тоже трактуют наш век в исключительно пессимистических тонах, отождествляя его с последним промежутком Железного века ("кали-юга" индусов), за которым последует новое человечество [20].

Религиозные концепции давали большей части людей конкретную ориентацию в вопросах Конца Света. Однако средний современный человек уже рождается на свет с идеей бесконечного развития. Это один из постулатов современного мышления, закономерно ведущий науку к теории поступательного прогресса истории. Вера в нее одно время была государственной идеологией нашей страны.

Неизвестны ни механизм, ни цели такого прогресса, ни требуемое для него время. Прогресс усматривается в победе науки над традицией, в возрастании технических возможностей, позволяющих удовлетворять всевозрастающие потребности человека, в развитии информационных технологий и научных методик. Не отрицается, что такое развитие ведет к экологической катастрофе. Но сама она отодвигается неопределенно далекое будущее и рассматривается как ускорение эволюционных процессов, к которым техническая мысль успеет приспособиться.

Еще недавно казалось, что холодная война закончилась. Интернет, информационная революция, авангардные технологии, международные организации теперь уж не дадут состояться никакому противостоянию. А оружие все накапливается и накапливается. В военных программах занято около половины ученых и инженеров мира. Около половины из них только и думают, как побыстрее и побольше других плохих людей убить, а то хороших слишком мало.

В “ядерный клуб” недавно входила лишь пять государств, теперь уже десять. Любая из этих стран запросто может уничтожить мир. А остальные страны задаются вопросом: если все страны мира равны, то почему одним можно иметь ядерное оружие, а другим нельзя?

Предлагаются все более совершенные разработки лучевого, вакуумного, сейсмического, генетического оружия [47]. Спутники собирают данные с мобильных и обычных телефонов, радиоустройств [55]. Высокочастотные излучатели способны создавать в ионосфере протяжённые плазменные образования длиной в километры - гигантские шаровые молнии. Они предназначаются для разрушения информационного и энергетического пространства, изменений погоды, нарушений психологического состояния населения [7; 27; 41].

Подчеркнем главные особенности грядущих войн:

1. В концепциях войн нового поколения все более значительная роль отводится не ракетно-ядерному удару, а оружию на новых физических

принципах с нетрадиционными факторами поражения. Стирается тот условный барьер, которым длительное время разделялось ядерное оружие и оружие обычных средств поражения [13; 14; 15].

2. Исчезает четкое разграничение фронта и тыла. Если в прошедших войнах для полной победы была необходима оккупация территории противника, то сегодня она не требуется. Стирается грань между мирным и военным временем. Современные войны зачастую ведутся даже без объявления войны (Ирак, Югославия, Чечня, Сирия), хотя вооруженная борьба идет, мирное население гибнет.

3. Новые военные концепции переносят акцент не на разрушение, а на сохранение пространства и его природного и технического наполнения Становится возможным «рационально» уничтожать одних лишь жителей городов, без дорогостоящего восстановления самих городов. Значение пространства при этом растает. Пространство, по словам выдающегося географа Ю.К.Ефремова [23], является природным ресурсом высочайшей дороговизны, вместилищем всех других ресурсов и богатств. В кульминационные моменты войн, называемые сражениями, дело чаще всего сводится именно к захвату известного пространства.

4. Разворачиваются сетевые войны, на которые возлагают ответственность за "оранжевые революции". Другое название этих междисциплинарных проектов - максимально диверсифицированное исследование возможностями управления человеческого общества. Они отличаются высоким уровнем ситуационной осведомленности и способностью оперативно концентрировать конгломераты разрозненных, разнородных и подчас противоречивых сил ─ левых, правых, молодежных, националистических, религиозных, профессиональных, социальных субкультурных [21].

Система ситуационной осведомленности с обеспечением всеракурсности просмотра данных и произвольного изменения их детальности стирает грань между тактическим, оперативным и стратегическим уровнями управления. Любые локальные операции в них изначально планируются на глобальном (стратегическом) уровне [53]. Само управление также глобализируется. Нет сомнения, что для этих целей разрабатываются геопродукты далеко превосходящие возможности привычных геосервисов Google.

5. Все перечисленное никак не означает некую гуманизацию войн. Напротив, прослеживается увеличение относительного количества жертв среди мирного населения по сравнению с воинскими потерями. Если в 1-ую мировую войну жертвы мирного населения были в 20 раз меньше боевых, во 2-ую мировую войну они примерно сравнялись. А в локальных войнах второй половины XX века жертвы мирного населения превышали боевые потери в 10-15 раз и прослеживается тенденция к их возрастанию [6; 13]. Хорошо известно, что из советского контингента войск в Афганистане погибло 13 тыс. военнослужащих (затем приводились цифры 15 тыс. и 19

тыс.). Гораздо менее помнится, что тогда же погибло около 1 миллиона жителей Афганистана и далеко не все они были моджахедами. Еще 5 млн. стали беженцами. Приблизительно та же картина была и во Вьетнаме. Всего же за 60 лет после 2-ой мировой войны в средних и малых войнах "во имя гуманизма, добра и мира" погибло 40 млн. человек.

Американский геополитик И. Валлерстайн [10] предсказывает, что мир следующих пятидесяти лет будет куда более жестким, чем мир холодной войны. Его все-таки сковывала забота двух сверхдержав о том, чтобы война не переросла в ядерную.

И все-таки хочется верить в лучшее. Сегодня США разрабатывают технологии передачи импульсов энергии через плазмоиды, а завтра они быть может воплотятся в беспроводную передачу энергии через ионосферу. Воплотится гигантский замысел Николы Теслы.

Пишется о разработках средств, ведущих к массовым инфарктам у населения противника, но завтра они могут оказаться целительными технологиями массового предотвращения сердечно-сосудистых заболеваний. Сегодня тектоническое оружие разрабатывается с целью генерации направленных землетрясений, а завтра обернется возможностями гасить сейсмические волны в самых начальных бифуркационных точках их возникновения. Ведь даже ядерный взрывы удалось обуздать в мирный атом.

Родившиеся для ситуационной осведомленности летчиков неогеографические средства привели к глубинным трансформациям картографической науки, а завтра позволят перейти на качественно более высокий уровень принятия управленческих решений [4]. Уже можно предвидеть как новые технологии будущего государственного и муниципального управления разрушат традиционную систему бюрократии и станут эффективными формами прямого народного самоуправления. Исчезнет значение столиц и границ. Воплотятся мечты П.Н.Кропоткина.

Такова судьба великих изобретений. Почти все они поначалу были засекречены, работали на войну, или, как принято говорить, "на оборону". И радио когда-то было засекреченным, и телевидение, и компьютеры, и мобильники. Сегодня мы же не мыслим себе без них жизнь.

Духовное значение катастроф. В свете подстерегающих нас катастроф, каждый день следовало бы переживать как последний. Но мы так не живем. Нас успокаивает наблюдаемая повсюду устойчивость - в смене зимы и лета, восхода и заката. Хотя мы бессильны перед неотвратимыми ударами судьбы и прекрасно знаем, что лично смертны и вобщем не знаем, чем закончится год.

Будущее принципиально непредсказуемо. На том и зиждется свобода выбора, дарующая в конечном итоге развитие. Ведь если бы могли предсказывать катастрофы и готовится к ним («знал бы где упасть, соломки бы подстелил»), то были бы скорее не людьми, а биороботами. Будущее человека должно ограничиваться высокой степенью непредсказуемости. Во-

всяком случае опыт прошлого должен быть явно недостаточным для предсказания будущего. Высокая непредсказуемость будущего составляет саму суть человеческой жизни. В том и коренится высокая возможность устойчивого развития человека.

Катастрофы в истории Земли и человека служат предотвращением куда более опустошительных событий. Давайте представим, что катастрофа Великой Отечественной войны брала бы отсчет не с 22 июня 1941 года, а с 22 июня 1951 года. Ведь жертв, трагедий и разрушений было бы неизмеримо больше, хотя бы потому что все главные игроки обладали к тому бы времени атомным оружием. С другой стороны, разразись бы в 1941 году глобальная физико-географическая катастрофа и война бы сделалась бессмысленной. Катастрофа даже бы объединила противников в противостоянии угрозе.

Похоже обстоит дело и с Концом Света. Альтернативой выступают или войны с мировым пожаром, или демографический взрыв с экологическим истощением.

В катастрофические эпохи у людей пробуждалось много положительного, сострадание, завязывались узы взаимопомощи. Война превращала обывателя в героя, попирающего смерть и готового на самопожертвование. Храмы в такие времена наполнялись людьми. С катастрофами связаны все главные моральные возвышения человечества, считал Е.Н. Трубецкой [46]. Только глобальная катастрофа может принудить людей жить с идеалами нравственности и аскезы, а не материального преуспеяния. Без нее минимизировать потребительское отношение современного человека к миру ─ очередная утопия. А ведь известно "легче верблюду пройти сквозь игольное ушко, чем богачу войти в царствие небесное" (Мф, 19, 24; Лк, 18, 25).

С позиции антропного принципа апокалипсические пророчества скорее все-таки метафора, чем окончательный диагноз. Не отказываться от науки, а дать ей новое направление, призывает антропный принцип. По-видимому его можно соотнести с идеями Николая Федорова. Мыслитель полагал, что человек должен развиваться не технически, а физически. Создавая для себя новые органы, овладевая "тканетворением" и интуициями, он сможет летать, далеко и глубоко видеть. Тогда ему откроются все пространства, все миры и среды [48, с. 501].

Федоров предвидел всевозрастающий разрыв между мощью техники и немощью человека. Слабый и изнеженный человек по мере исхищрения своих "добрых помощников", начинает на каком-то этапе ужасаться "восстанием машин" и порабощением себя роботами. Автора больше тревожит вопрос не начнут ли эти "венцы эволюции" выводить свою генеалогию с обезьян? Или поскольку тех мало осталось, то допустим с кошек? Не станут ли они утверждать, что вышедшие из Африки кошки с наступлением ледникового периода наловили себе мышек, чтобы из их шкурок пошить себе шубок. Те, что не пошили, вымерли, а те что пошили

— пошли в люди? Не развесят ли они в каждом биологическом классе каждой школы красочные плакаты, где ходящие на четвереньках кошки сначала встают на задние лапы, а затем с тяжелым копьем на плече эволюционируют в человека, почему-то непременно всегда белой расы, иногда даже в современном костюме? Не начнут ли эти творения искажать образ Творца?

В начале XXI века эсхатологическая перспектива стала поводом для обращения общественного сознания к религии. Однако современного человека уже не устраивают духовные банальности. Он ищет Бога через науку. “Физики без метафизики нам не хватает, но и метафизика без физики нам не нужна” [16, с. 210–211].

Антропный принцип и свобода выбора определяют таинственный ход мировой истории. Чтобы постичь историю надо видеть начало человечества и его деградацию. Чтобы исследовать проблемы "эсхатона" необходим широчайший охват научного, вненаучного и трансцендентного знаний. Нужен прорыв на оставленные наукой свободными от себя сферы. «Эпохальные прорывы в развитии фундаментальной науки практически всегда были связаны со снятием тех или иных запретов на границы познания, отказа от тех или иных устоявшихся убеждений и заблуждений» - пишет академик В.А.Садовничий [40].

Список литературы

1. Альвен Х. Происхождение Солнечной системы. // Будущее науки. Международный ежегодник». Вып. 2. М., 1979. **2.** Ананьев Г.С. Катастрофические процессы рельефообразования. М.: Изд-во МГУ, 1998. 104 с. **3.** Аткинсон О. Столкновение с Землей. Астероиды, кометы и метеориты. Растущая угроза. СПб.: Амфора/ Эврика, 2001. 400 с. **4.** Афанасьев А.П., Батурин Ю.М., Еремченко Е.Н., Кириллов И.А., Клименко С.В. Информационно-аналитическая система для принятия решений на основе сети распределенных ситуационных центров // Информационные технологии и вычислительный системы. 2010, № 2. С. 3-14. **5.** Бабурин В.Л. Эволюция российских пространств от Большого взрыва до наших дней. М.УРСС. 2002. 272 с. **6.** Байда С.Е. Мега-катастрофы, как стратегическое и тактическое оружие войн нового поколения, возможность их прогнозирования и предупреждения. Технологии гражданской безопасности, Том 7, 2010, № 1—2, с. 191-198. **7.** Байда С. Е. Оценка возможности инициирования мега-катастроф с применением существующих технических средств и технологий и экспертиза случаев их применения // Стратегия гражданской защиты: проблемы и исследования 2012 №1 //cyberleninka.ru/article/n/otsenka-vozmozhnosti-initsiirovaniya-mega-katastrof-s-primeneniem-suschestvuyuschih-tehnicheskih-sredstv-i-tehnologiy-i-ekspertiza. **8.** Баландин Р.К. Вернадский: жизнь, мысль, бессмертие. М.: Знание, 1979. 176 с. **9.** Бердяев Н.А. Смысл истории. М.: Мысль, 1990. 175 с. **10.** Валлерстайн И.

Анализ мировых систем и ситуаций в современном мире. - СПб. - 2001. **11.** Вейник А. И. Термодинамика реальных процессов. Минск: Наука и техника, 1991.576 с. **12.** Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки. М.: Наука. 1981. 360 с. **13.** Владимиров В. А. Современная война и гражданская оборона. Основные проблемы защиты населения и территорий при чрезвычайных ситуациях природного, техногенного и военного характера на пороге XXX века // Стратегия гражданской защиты: проблемы и исследования 2012, №1. **14.** Владимиров В. А., Малышев В. П. Перспективы развития новых видов оружия и проблемы защиты населения и территорий // Стратегия гражданской защиты: проблемы и исследования 2012, №1. **15.** Воробьев Ю. Л. Современные войны и гражданская оборона // Стратегия гражданской защиты: проблемы и исследования. 2012, №1. **16.** Генис А. Культурология. М.: У-Фактория, 2003. 544 с. **17.** Гущенко И.И. Извержения вулканов мира: Каталог. М.: Наука, 1979. 454 с. **18.** Дёмин В.Н. Гиперборея. Исторические корни русского народа. М.: Гранд, 2003. 624 с. **19.**Дёмин В.Н. Тайник Русского Севера. М.: Вече. 2006. 480 с. **20.** Дугин А.Г. Футурология как эсхатология // Конец Света (эсхатология и традиция). М., Арктогея, 1997. С. 5-10. **21.** Дугин А.Г. Геополитика постмодерна. СПб: Амфора, 2007, 384 с. **22.** Ефремов Ю.К. Страшная цена невежества // Терра Инкогнита. 1996. № 1. С. 24–27. **23.** Ефремов Ю. К. Об охране пространства // Известия РГО. 1997. Вып. 3. С. 44-46. **24.** Жарвин Н.А. Ледниковый апокалипсис Саратов. 2002. 56 с. **25.** Жиров Н.Ф. Атлантида. М.: Географгиз. 1957. 120 с. **26.** Зимов С.А. Резонансный прилив в Мировом океане и проблемы геодинамики. М.: Наука, 1989. 120 с. **27.** Ивашов Л. Климатическое оружие: блеф или реальность? // Военно-промышленный курьер. - 2010, № 35 (351). **28.** Ионина Н.А., Кубеев М.Н. 100 великих катастроф. М.: Вече, 1999. 432 с. **29.** Катастроф теория (катастрофизм) / Большая Советская энциклопедия. М.: БСЭ, 1953. С. 365–366. **30.** Линдберг Г.У. Крупные колебания уровня океана в четвертичный период. Л., Наука, 1972, с.10-13, 69-72. **31.** Лосев А. Ф. Диалектика мифа. / Лосев А.Ф. Из ранних произведений. М.: Правда, 1990. 656 с. **32.** Мережковский Д.С. Тайна Запада: Атлантида─Европа. М.: Эксмо, 2007. 672 С. **33.** Мироненко Н. С. Страноведение: Теория и методы: Уч. пособие для вузов. М.: Аспект Пресс, 2001 268 с. **34.** Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Введение в новую хронологию (Какой сейчас век?). М., Крафт-Леан, 1999. 757 с. **35.** Одесский И.А. Ротация и эвстазия // Изв. РГО, 2009. Т. 141. Вып. 1. С. 61–66. **36.** Осипов В.И. Природные катастрофы на рубеже XXI века // Вестник Российской Академии Наук. Т. 71. 2001. №4. С. 291-302. **37.** Поппер К. Логика и рост научного знания. М.: Мысль, 1983. 350 с. **38.** Ратцелъ Ф. Земля и жизнь. Сравнительное землеведение. В 2-х томах. СПб., 1905. Т. 1. 736 с. **39.** Рукин М.Д., Славинский А.З., Ясманов Н.А. Живой пульс Земли. М, 2003. 252 с. **40.** Садовничий В.А. Математическое образование: настоящее и

будущее // Доклад на конференции в Дубне 18.09.2000 URL: http://www.mccme.ru/conf_2000/trudy/sadov.htm **41.** Соколов А., Бурмакин А. Геофизическое оружие. // Обозреватель 2010, № 10. **42.** Солоненко В.П. Сейсмогеология и сейсмическое районирование трассы БАМ и зоны ее экономического влияния. Новосибирск: Наука, 1979. 67 с. **43.** Сорокин П. Социология революции. М.: Астрель, 2008, 784 с. **44.** Талеб Н.Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. М.: Колибри, 2010. 528 с. **45.** Тихоцкая И.С. Экономико-географические проблемы утилизации отходов Японии: к обществу с устойчивым материальным циклом // Изв. РАН. Сер. геогр. 2010. № 4. С. 40–53. **46.**Трубецкой Е.Н. Смысл жизни. М.: АСТ, 2003. 400 с. **47.** Турчин А.В. Война и ещё 25 сценариев конца света — М., Европа, 2008. — 320 с. **48.** Федоров Н.Ф. Сочинения. М.: Мысль, 1982. 712 с. **49.** Фейерабенд П. Против методологического принуждения // Фейрабенд П. Избранные труды по методологии науки. М.: Прогресс. 1986. 542 с. **50.** Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис» , 1994, №1, с.33-48 (http://www.politstudies.ru/). **51.** Хантингтон С. Запад уникален, но не универсален // Мировая экономика и международные отношения. 1997, 8, с. 84-93. **52.** Ager D. The New Catastrophism: The Rare Event in Geological History. Cambridge University Press: 1995. 230 p. **53.** Air Force Doctrine Document 3-12, Cyberspace Operations - Malware, Network Defense, Definitions, Policy and Doctrine, U.S. National Cyberspace Policy, United States Strategic Command. April 2012 URL: http://www.smashwords.com/books/view/152207 **54.** Austin S.A., Baumgardner J.R., Humphreys D.R. et al. Catastrophic Plate Tectonics: a Global Flood Model of Earth History // Proc. Third ICC Pittsburgh, 1994. **55.** Clark C. Intelligence Chief Hints At New Spy Satellites; Biggest Change in 30 Years // Breaking Defense. 2012. October, 11// http://breakingdefense.com/2012/10/11/intelligence-chief-hints-at-new-spy-satellites-biggest-change-i/ **56.** Huggett R. Catastrophism. Systems of Earth History. London-NewYork, Melbourne: Arnold, 1990. 246 p. **57.** Managing Critical Disasters in the Transatlantic Domain. The Case of a Geomagnetic Storm. Workshop Summary / Ed. Fugate W. Craig Boulder, Colorado. February 23–24, FEMA, 2010. 26 p. **58.** Reneke D. Huge Solar Storms to Impact Earth // Australas. Sci. September. 2010. **59.** Severe Space Weather Events.Understanding Societal and Economic Impacts. A Workshop Report. Committee on The Societal and Economic Impacts of Severe Space Weather Events: a Workshop Space Studies Board / Ed. Chair Baker Daniel N. University of Colorado at Boulder. The National Academies Press. Washington, D.C., 2008. 134 pp. **60.** Sparks S., Self S., Grattan J., et al. Super-eruptions global effects and future threats. Report of Geological Society of London Working Group. The Geological Society. London, 2005. 25 p. **61.** Tappin D, McNeill L., Henstock T.et al. The Indian Ocean Tsunami of December 26 th 2004: Results from the Marine Surveys of HMS Scott and the Sumatra Earthquake and Tsunami Offshore Survey (SEATOS), 2005 //

Geophys. Res. Abstracts. 2006. V. 8. No. 09004. **62.** Thordarson, T., Self S. Atmospheric and environmental effects of the 1783– 1784 Laki eruption: A review and reassessment. J. Geophys. Res. 2003. 108(D1), 4011. **63.** U.S. Geological Survey. National Earthquake Information Center. URL: http://earthquake.usgs.gov/ earthquakes/eqinthenews/2011/usc0001xgp/

Голубчиков Ю.Н. Катастрофизм в методологии гуманитарной географии

XX век отличался идеальной геолого-климатических стабильностью. Под нее были выстроены высокие технологии нашего времени. Однако, если проэкстраполировать многие события прошлого, даже с XVIII-XIX веков, на нашу современность как вырисовывается глобальная катастрофа. Переосмысление фактов в русле новых гипотез может служить качественно новым компасом не только практического, но и научно-философского поиска. Современные методы познания должны способствовать появлению многих моделей мировоззрения.

Ключевые слова: катастрофы, цунами, геолого-климатическая стабильность, нептунизм, катастрофизм

Golubchikov Yu.N. Catastrophism in the methodology of human geography

The XX century differed by ideal geologo-climatic stability. Most high technologies of our time have been built under this stability. Reinterpretation of the facts in the mainstream of new hypotheses can serve as a new, compass not only practical, but also scientifically-philosophical search. The modern methods of the cognition must promote the appearance of many worldview models.

***Key words**: catastrophes, a tsunami, geologo-climatic stability, neptunism, catastrophism*

ІІ. ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ

УДК 911.3

Мезенцева Н.І., к.г.н., доц**., Стеценко Т. О.,** студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Стеценко О. С., директор,
Бесідське НВО Ставищенського району Київської області

СТОЛИЧНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Ключові слова: регіональний ринок праці, зайнятість, безробіття, локальні ринки праці

Вступ. Постановка проблеми. Соціально-економічні трансформації та демографічні зміни, що відбуваються в Україні на сучасному етапі її розвитку вимагають поглибленої уваги до проблем функціонування національного та регіональних ринків праці. Це викликане тим, що ринок праці фокусує в собі найгостріші соціально-економічні проблеми сьогодення, як безробіття, низький рівень доходів населення, поширення бідності, соціальна поляризація населення, регресивні зміни якості робочої сили та мотивації до праці. За таких умов актуалізуються суспільно-географічні дослідження ринків праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням регіональних ринків праці в Україні присвячені праці В.Сайчука, І. Мостової, О.Безпалої та інших вчених. Основний акцент в них зроблено на аналіз кон'юнктури регіональних ринків праці, чинників, що зумовлюють їх функціонування, типізацію локальних ринків праці, прогноз і визначення перспективних напрямів їх розвитку. Однак значна кількість регіональних ринків праці ще потребують суспільно-географічних досліджень. Насамперед, це стосується Столичного (Київського) регіонального ринку праці, ядро якого – м. Київ – одночасно є ядром національного ринку праці. Вищезазначене обумовлює актуальність написання даної статті.

Формування цілей, постановка завдання. Метою написання статті є суспільно-географічний аналіз Столичного (Київського) регіонального ринку праці, в межах якого знаходиться ядро національного ринку праці – м. Київ. Виконання різних завдань передбачає з'ясування місця, сучасних рис, особливостей та внутрішніх регіональних відмін у функціонуванні ринку праці м. Києва та Київської області в Україні.

Виклад основного матеріалу. *Регіональний ринок праці* визначається як суспільно-географічний простір, де в результаті взаємовідносин між роботодавцями та найманими працівниками відбувається узгодження попиту, пропозиції та ціни робочої сили, обумовлене соціально-економічними та

географічними чинниками. Основу концепції регіональних ринків праці становлять теорія нодального району (Ж.-Р. Будвіль) та теорія „центр-периферія” (Дж. Фрідман). За допомогою визначення нодального району великий регіон поділяють на відносно цілісні замкнуті територіальні сукупності, кожна з яких складається з ядра (центра) і пов’язаної з ним місцевості (периферії), тобто регіональних чи локальних ринків праці та їх ядер.

Функціонування регіональних ринків праці відбувається під впливом ряду чинників, що включають: демографічні (природний та механічний рух населення, статево-вікова його структура, чисельність працездатного населення тощо); соціально-економічні (рівень соціально-економічного розвитку регіонів, галузева структура економіки, рівень і якість життя населення, можливості та умови відновлення працездатності робочої сили тощо); освітньо-кваліфікаційні та медико-географічні (рівень освіти та кваліфікації працівників, набутий досвід, ментальність, ставлення до праці, можливості підвищення кваліфікації та перекваліфікації працівників, стан здоров’я та рівень медичного обслуговування тощо); географічні (столичне, центральне, окраїнне, периферійне, транспортно-географічне тощо положення).

Столичний (Київський) регіональний ринок праці розглядається в складі ядра (м.Києва), яке одночасно є ядром національного ринку праці, та локальних ринків праці, що відповідають адміністративним районам області. Виконання Києвом ролі ядра не лише регіонального, а й національного ринку праці, обумовлює гіпертрофованість його значимості в регіоні.

В Україні протягом останніх десяти років за такими індикаторами, як рівні зайнятості, зареєстрованого безробіття, безробіття, визначеного за методологією МОП, навантаження на одне вільне робоче місце, частка молоді до 28 років у загальній кількості безробітних, рівень оплати праці, найнижчий рівень напруженості на ринку праці стабільно характерний для м. Київ. Водночас Київська область входить до групи регіонів із середнім рівнем напруженості на ринку праці за визначеними показниками. Це дає підставу проаналізувати окремо ринок праці м. Київ та Київської області.

Формування Київського регіонального ринку праці перебуває під впливом природного, механічного руху населення, освітньо-кваліфікаційних процесів та соціально-економічних чинників.

Основними факторами формування і відтворення робочої сили на ринку праці м. Києва та Київської області є демографічні (природний та механічний рух населення, його статево-вікова структура), соціально-економічні (рівень оплати праці, професійно-кваліфікаційна підготовка фахівців), кон’юнктури ринку праці (галузеві та територіальні співвідношення попиту і пропозиції робочої сили), географічні (столичне географічне положення, статус м. Києва як столиці, рівень урбанізації території).

Демографічна ситуація в Україні, що характеризується депопуляцією населення, його старінням, вкрай несприятлива для відтворення робочої

сили, її кількісних та якісних характеристик. Низька народжуваність в Україні двояко впливає на відтворення робочої сили. З одного боку, ускладнює цей процес, оскільки через певний час виникає проблема нестачі робочої сили для заміни вибулих працівників. З іншого боку, спрощує, оскільки жінки менш зайняті з дітьми і можуть активно працювати. Негативні наслідки такого впливу в Україні є суттєвішими. Висока смертність населення України, особливо в працездатному віці, негативно впливає на працевідтворювальні процеси. Трудові міграції в Україні суттєво впливають на загальний обсяг пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці, якісний і професійний її склад. Трудові мігранти їдуть до урбанізованих територій з найвищим рівнем соціально-економічного розвитку, в регіони з наявними робочими місцями.

Найсприятливішу основу для відтворення робочої сили має м. Київ. Для столиці характерні позитивні показники щодо природного руху населення. Коефіцієнт народжуваності у столиці вищий за середній показник в Україні (11,4 та 11,7 осіб на тис. жителів відповідно), а коефіцієнт смертності населення в 1,3 разів нижчий. Для Києва у 2011 році був характерний природний приріст населення (коефіцієнт природного приросту населення складав 1,8 осіб на тис. жителів), тоді як для України в цілому – природне скорочення населення (-3,5 осіб на тис. жителів). В Києві на 1000 населення приходиться 270 пенсіонерів (в Україні 304). Вікова структура населення Києва, що характеризується переважанням частки дітей і підлітків над часткою осіб старших за 65 років (13,7% та 12,3% відповідно) є також сприятливою для відтворення робочої сили.

Демографічні показники в Київській області відрізняються від тих, що характерні для Києва, і мають суттєві внутрішні відміни. Чітка тенденція природного скорочення населення Київської області, яка за даними демографічного прогнозу збережеться і на перспективу, визначає скорочення загальної чисельності трудових ресурсів області. Так, чисельність населення Київської області у 2011 році порівняно із 1991 роком суттєво зменшилась (до 1719,6 тис. осіб з 1946,4 тис. осіб). Природне скорочення населення спостерігається в усіх районах та більшості міст області. Найгіршим цей показник є у Білоцерківському, Переяслав-Хмельницькому, Васильківському, Макарівському та Богуславському районах. Природний приріст населення зареєстровано лише у містах Біла Церква, Бориспіль, Бровари, Обухів, Ірпінь та Славутич. Основними причинами, які зумовлюють природне скорочення населення Київської області є соціально-економічні, що проявляються в низькому рівні доходів населення у поєднанні з європейськими стандартами життя на утримання дитини. Низький рівень оплати праці зумовлює нераціональну структуру харчування населення, неможливість вчасного отримання кваліфікованої медичної допомоги, недостатній рівень задоволення культурно-освітніх та інших потреб жителів області. Вплив екологічних чинників проявляється через високий рівень захворюваності населення в результаті забруднення навколишнього

середовища (повітря, водного басейну, ґрунтів) шкідливими речовинами. Ментальні чинники проявляються в дотриманні “модної” тенденції щодо кількості народження дітей, віку вступу до шлюбу, зайнятості жінок тощо.

На перспективу можна очікувати ще більшого зниження темпів росту чисельності працездатного населення області, оскільки кількість осіб, які виходять з працездатного віку не буде компенсуватись особами, що вступають в нього. Тобто природна відтворювальна база трудових ресурсів буде звужуватися. Про це свідчить вікова структура населення регіону. У віковій структурі населення Київської області діти і підлітки складають 14,7 %, населення працездатного віку – 69,9 %, населення старше 65 років – 15,4 %. Найнесприятливіші співвідношення у віковій структурі населення для відтворення робочої сили у Білоцерківському, Переяслав-Хмельницькому, Кагарлицькому, Бориспільському та Сквирському районах, а найсприятливіші – у Поліському, Рокитнянському та Вишгородському.

Суттєвий вплив на відтворення робочої сили на Столичному регіональному ринку праці здійснює механічний рух населення. Сальдо міждержавної та міжрегіональної міграцій в столиці є додатніми. Київ вирізняється найвищими коефіцієнтами прибуття як у міждержавній, так і у міжрегіональній міграції населення України. Столиця стабільно є осередком притягання робочої сили з усіх регіонів України. Вікова структура мігрантів до Києва характеризується високою часткою молоді, що приводить до значного збільшення пропозиції на ринку праці. Статева структура мігрантів вірізняється переважанням чоловіків. Серед мігрантів домінують високоосвічені, молоді, висококваліфіковані працівники. Привабливість забезпечують матеріальні та соціально-психологічні переваги в регіоні. Це високий рівень оплати праці в столиці (порівняно з іншими регіонами України), сучасні умови праці, форми її організації, методи управління, постійне зростання потреб у робочій силі, широкі можливості перекваліфікації та підвищення кваліфікації, значні перспективи кар’єрного зростання, більші можливості самореалізації в праці. Сальдо міждержавної та міжрегіональної міграції в Київській області також є додатнім. Найсприятливіша ситуація з міграційним рухом склалася в Броварському, Бориспільському, Києво-Святошинському, Васильківському та Обухівському районах, а несприятлива для відтворення трудових ресурсів – в Згурівському, Тетіївському, Володарському, Миронівському та Яготинському районах.

Столиця характеризується найвищим освітньо-кваліфікаційним рівнем трудових ресурсів. Це зумовлюють наявність знаної кількості освітніх закладів різних рівнів акредитації, насамперед відомих в україні вузів, що займають найвищі рейтингові позиції – Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», Національного медичного університету О.О. Богомольця та інших.

Для ринку праці Києва характерні такі риси: найвищий серед регіонів України рівень зайнятості населення – 64,5 % (в Україні – 60,2 %); рівень

безробіття визначений за методологією МОП має тенденцію до зниження і є найнижчим в державі – 5,4 % (в Україні – 7,5 %), в т. ч. серед молоді віком 18-35 років – 7,3%; понад 60% безробітних – це жінки, 43% безробітних – особи у віці до 35 років; на 10 вакансій у Києві претендує 11 осіб, найбільша напруженість характерна для Деснянського та Дніпровського районів, де на одне вільне робоче місце претендує два здобувачі; лише 10% із запропонованих Центром зайнятості вакансій мають мінімальні заробітні плати (в окремих областях України цей показник складає понад 50%); середня заробітна плата в столиці є найвищою в Україні і на 53% перевищує середній показник в Україні.

В пошуках роботи до Центру зайнятості м. Київ найчастіше звертаються кваліфіковані працівники: більше третини – особи, які обіймали керівні посади, майже половина – фахівці, технічні службовці. Проте саме для цих категорій безробітних вакансій не вистачає. І навпаки, попит перевищує пропозицію для працівників сфери обслуговування і торгівлі, кваліфікованих робітників з інструментом, робітників з обслуговування устаткування та машин тощо.

Ринок праці Київської області характеризується нерівномірним розподілом трудових ресурсів: Київ і його приміська зона є територією зосередження і притягання робочої сили, тоді як в периферійних районах склалася праценадлишкова кон'юнктура ринку праці.

Трудові ресурси Київської області складають 3,2% загальної кількості трудових ресурсів України і їх чисельність зменшується. В галузевій структурі зайнятості в Київській області у 2011 році найбільше було зайнято в торгівлі, побутовому обслуговуванні та ресторанному харчуванні (22,9%), галузях промисловості (17,7%), на транспорті і в зв'язку (10,2%), в освіті та охороні здоров'я (9по 8,2%) та в сільському і лісовому господарстві (7,8%). Аналіз галузевої структури зайнятості трудових ресурсів Київського регіону акцентує увагу на таких її рисах: в регіоні скоротилася кількість зайнятих у промисловості і сільському господарстві; привертає увагу підвищення рівня зайнятості в сфері фінансування, страхування і кредитування; зросла зайнятість в апараті управління за рахунок розбудови нових структур.

Освітньо-кваліфікаційний рівень трудових ресурсів Київської області є досить високим. Галузевий аналіз освітньо-кваліфікаційного рівня трудових ресурсів свідчить про те, що найвища питома вага працівників з вищою освітою задіяна в таких галузях як фінансова діяльність, охорона здоров'я та державне управління. Найнижчу питому вагу працівників з вищою освітою до загальної кількості штатних працівників мають такі галузі як сільське господарство, будівництво та освіта. В середньому питома частка працівників з вищою освітою до загальної кількості трудових ресурсів Київської області всіх галузей економіки складає 29,2 % (частка тих, хто закінчили вузи III-IV рівнів акредитації).

Рівень зайнятості населення Київської області є одним з найвищих серед регіонів України і у 2011 році складав 58,8 %, а в м. Київ – 64,4%. Вищий він

серед населення чоловічої статі. Найвищий рівень зайнятості населення характерний для Києво-Святошинського, Бориспільського, Бородянського, Броварського районів, а найнижчий – для Володарського, Згурівського, Тетіївського та Ставищенського районів.

На ринку праці України у найкращому становищі перебувають працівники з високим соціальним статусом, особи з вищою освітою, які зайняті у сфері інформації, високих технологій та більшість державних службовців. Всі вони мають надійні гарантії зайнятості. У найгіршому становищі перебуває молодь Молодіжне безробіття в регіоні має тенденцію до зростання.

Рівень зареєстрованого безробіття населення Київської області у 2011 році був низьким і становив 1,5%, а безробіття визначеного за методикою МОП – 6,7%. В області 25,8 тис. чоловік незайнятих трудовою діяльністю. Найвищий рівень як зареєстрованого безробіття, так і визначеного за методологією МОП, мають Володарський, Згурівський, Миронівський, Поліський, Переяслав-Хмельницький, Сквирський, Ставищенський, Тетіївський та Таращанський райони, а найнижчий – Бориспільський, Броварський, Васильківський, Вишгородський, Києво-Святошинський та Фастівський.

Співвідношення попиту і пропозиції робочої сили характеризує показник навантаження на одне вільне робоче місце. В цілому у Київській області він складає 7 осіб на одне вільне робоче місце і є значно диференційованим по території. Дуже високе навантаження на одне вільне робоче місце у Богуславському, Володарському, Ставищенському, Таращанському, Тетіївському та Переяслав-Хмельницькому районах. Найнижчі показники навантаження на одне вільне робоче місце мають Києво-Святошинський, Бориспільський, Броварський, Вишгородський та Фастівський райони. Однак не завжди наявні вільні робочі місця співпадають з потребами в них безробітних (щодо професій, освіти, кваліфікації).

Рівень заробітної плати в Київській області перевищує середній показник по Україні на 5%. Найвищою оплата праці є в працівників фінансової сфери, транспорту та зв’язку, окремих галузей промисловості, в державному управлінні, а найнижчою – в сільському та рибному господарстві.

В Київській області поширена неформальна зайнятість, в якій задіяно 15% населення до всього зайнятого населення, тоді як у Києві – лише 4%. Неформальна зайнятість найбільш характерна для сільської місцевості і найбільш поширена в сільському господарстві, будівництві, торгівлі, готельному та ресторанному господарстві.

Основними причинами незайнятості населення Київської області є: вивільнення працівників у зв’язку з реорганізацією, ліквідацією підприємств та установ, скороченням штатів; звільнення за власним бажанням; невлаштованість після закінчення навчального закладу; звільнення за станом здоров’я; звільнення у зв’язку із закінченням строку контракту або договору-

найму. Службою зайнятості Київської області у 2011 році було навчено новим професіям (підготовка, перепідготовка, суміжні професії) понад 12 тис. осіб, підвищено кваліфікацію 25 тис. осіб. До громадських та інших робіт тимчасового характеру залучено 6,9 тис. безробітних, зокрема до громадських робіт – 2,4 тис. осіб.

В режимі неповного робочого дня (тижня) в області працювало 5,4% загальної кількості зайнятих трудових ресурсів області. Масштаби прихованого безробіття в регіоні значно зменшились, а такий його вид, як адміністративні відпустки з ініціативи адміністрації не має місця на ринку праці області.

Методом рангів та індексним методом виділено групи ринків праці адміністративних районів Київської області за рівнями зайнятості, безробіття, навантаження на одне вільне робоче місце та оплати праці (рис.1).

Рис. 1. Групування локальних ринків праці Київської області

Локальні ринки праці Київської області із високим рівнем працезабезпеченості, найвищим рівнем оплати праці та кваліфікації робочої сили, невисоким рівнем зареєстрованого безробіття та безробіття визначеного за методологією МОП, найнижчим навантаженням на одне вільне робоче місце включають: Бориспільський, Києво-Святошинський, Броварський, Обухівський та Вишгородський. Всі вони розміщені навколо Києва і мають найтісніші трудові зв'язки із столицею. До локальних ринків праці із середніми рівнями працезабезпеченості та оплати праці, невисокими рівнями безробіття населення та навантаження на одне вільне робоче місце належать: Бородянський, Макарівський, Фастівський, Іванківський, Васильківський, Білоцерківський, Баришівський, Сквирський, Рокитнянський, Яготинський та Кагарлицький. Локальні ринки праці із низьким рівнем оплати праці, високими рівнями безробіття населення та навантаження на одне вільне робоче місце включають: Миронівський, Згурівський, Богуславський та Переяслав-Хмельницький. До локальних ринків праці із найнижчим рівнем оплати праці, найвищими рівнями безробіття населення та навантаження на одне вільне робоче місце відносяться: Володарський, Ставищенський, Таращанський та Тетіївський. Ця група локальних ринків праці має периферійне розміщення в межах області. Вони перебувають у критичному стані щодо кон'юнктури на ринку праці.

Висновки. Суспільно-географічний аналіз Столичного (Київського) регіонального ринку праці, в межах якого знаходиться ядро національного ринку праці – м. Київ, дав можливість виявити внутрішні регіональні відміни у функціонуванні ринку праці Київської області, з'ясувати сучасні риси та особливості ринку праці столиці та Київської області в межах України. Вони полягають в тому, що м. Київ, як ядро не лише регіонального, а й національного рику праці, характеризується найнижчим рівнем напруженості на найсприятливішими передумовами для розвитку ринку праці. Ринок праці Київської області характеризується неоднозначними рисами і передбачає виділення чотирьох груп локальних ринків праці за рівнями зайнятості, безробіття та оплати праці. Найсприятливіші передумови для розвитку ринків праці мають адміністративні райони, які безпосередньо межують із столицею.

Список використаних джерел:

1. Мезенцева Н.І. Економічна і соціальна географія України. Навчально-методичний посібник. / Н.І. Мезенцева, К.В. Мезенцев. – К., 2010. – 239 с. 2. Мезенцев К.В. Зовнішні трудові міграції в контексті зайнятості на ринку праці України. / К.В. Мезенцев, Н.І. Мезенцева. – Вісник Київського ун-ту. Географія. – 2010. – Вип. 57. – С. 8-10.

Мезенцева Н.І., Стеценко Т. О., Стеценко О. С. Столичний регіональний ринок праці України: суспільно-географічна характеристика

Розкрито сутність регіонального ринку праці та виявлено чинники його розвитку. Визначено місце Столичного регіонального ринку праці та його ядра на ринку праці України. Здійснено суспільно-географічний аналіз чинників розвитку та функціонування ринку праці Києва і Київської області. Визначено особливості локальних ринків праці регіону.

Ключові слова: регіональний ринок праці, зайнятість, безробіття, локальні ринки праці

Мезенцева Н.И., Стеценко Т.А., Стеценко А. С. Столичный региональный рынок труда: общественно-географическая характеристика. *Раскрыта сущность регионального рынка труда и выявлены факторы его развития. Определена роль Столичного регионального рынка труда и его ядра на рынке труда Украины. Осуществлен общественно-географический анализ факторов развития и функционирования рынка труда Киева и Киевской области. Определены особенности локальных рынков труда региона.*

Ключевые слова: региональный рынок труда, занятость, безработица, локальные рынки труда

Mezentseva N., Stetsenko T., Stetsenko A. Capital Regional Labor Market: Human-Geographical characteristic. *The essence of regional labor market and factors of its development are defined. The role of Capital labor market and its core in the labor market of Ukraine are determined. Human-geographical analysis of the factors of Kyiv city and Kyiv region labor market development and functioning is carried out. The peculiarities of the local labor markets in Kyiv region are revealed.*

Keywords:.regional labor market, employment, unemployment, local labor markets

УДК 911.3

Іщук Г.П., к.е.н., доц.
Державний університет телекомунікацій

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОПОРЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОГО ТА НЕПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Ключові слова: оптимізація, пропорції, непрацездатне населення, Україна

Постановка проблеми. Як свідчить демографічна тенденція через сорок років кожен працюючий в Україні буде змушений забезпечувати не тільки себе, а й двох пенсіонерів. Через це потрібні екстрені реформи

пенсійної системи. Віхою у розвитку пенсійної системи України є 1991 р. - створення Пенсійного фонду, запровадження сплати страхових внесків на виплату пенсій. У 1999 році розмежовано джерела фінансування пенсій за різними програмами між бюджетом Пенсійного фонду та держбюджетом. У 2000 році започатковано персоніфікацію відомостей про сплату страхових внесків, а також набрав чинності Закон „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", яким передбачено створення трьох рівнів пенсійної системи. У 2006 році чисельність учасників недержавного Пенсійного фонду збільшилася вдвічі рік до року, сума його активів зросла утричі - до 128 млн. грн. У 2007 році запроваджено коефіцієнт підвищення пенсії у зв'язку зі зростанням середньої заробітної плати в галузях економіки. У 2008 р. - збільшено вартість одного року страхового стажу, відновлено диференціацію пенсій для більшості пенсіонерів, а у 2009 р. - призупинено підвищення прожиткового мінімуму, що безпосередньо впливає на розмір пенсій. Питання вибудови та обґрунтування необхідності трирівневої пенсійної системи в Україні потребує подальшого ретельного і комплексного опрацювання.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Заслуговують уваги дослідження вітчизняних вчених , це – Е.Лібанова, Н.Надточій, Н.Внукова, В.Грушко, Б.Зайчук, С.Юрій, О.Гаряча, В.Ульянов, О.Залєтов, М.Шаповал, М.Шаварина.

Серед зарубіжних дослідників відмітимо В.Шахова, А. Соловйова, Г.Мак-Таггарта, М.Вінера, М.Волгіна, М.Вона.

Мета статті. Розкрити актуальність проведення пенсійної реформи в Україні, ключову роль в якій відіграє формування і функціонування пенсійного страхування. У сучасних перманентно фінансово-кризових умовах вирішення цієї проблеми є особливо актуальним і відповідно до прийнятої урядом Концепції подальшого проведення пенсійної реформи потребує поглибленого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Тема своєчасної виплати пенсій активно та періодично експлуатується, адже близько 14 млн. пенсіонерів України - найактивніша частина електорату. Фінансово-економічна криза, що проходила в країні, не позначилась на їх доходах, оскільки доходи Пенсійного фонду України з січня по червень 2009 р. перевищили планові на 21%. Пенсійний фонд досі виплачував пенсії без затримок і в повному обсязі, його дефіцит покривався у ручному режимі, проте робити це стало дедалі складніше. Видатки цього фонду зростають з кожним роком. Якщо в 2004 р. вони становили 36,2 млрд. грн., то у 2009 р. вони сягнули 164 млрд. грн. Водночас збільшуються і дотації, які цей фонд отримує з держбюджету - з 5,9 млрд. грн. (16,3% доходів фонду) у 2004 р. до 48 млрд. грн. (29,8%) у 2009 р. У 2009 р. дефіцит бюджету Пенсійного фонду перевищив 13 млрд. грн., а його виплати сягнули рекордної позначки – 84,6% доходів держбюджету (16,5 %). За два-три роки бюджет Пенсійного фонду може зрівнятися з бюджетом держави.

Акумулювати доходи Пенсійного фонду стає дедалі складніше. За даними Держкомстату на 1 січня 2009 р. в Україні на 1000 працездатних осіб припадало понад 650 непрацездатних, зокрема близько 400 пенсіонерів (майже 40% населення). Причому якщо у 2009 р. кількість 18-річних майже на 120 тис. перевищувала кількість чоловіків віком 60 років і жінок віком 55 років, то в 2010 р. пенсіонерів на 20,7 тис. більше, ніж молоді, в 2011 р. - на 114 тис., в 2014 р. - на 168 тис. Пенсії отримують практично всі громадяни, які досягли пенсійного віку, але не кожен працездатний працює офіційно. За даними Держкомстату, з 20,5 млн. працюючих українців лише близько 15,5 млн. сплачують внески до Пенсійного фонду.

Проблеми з виплатами пенсій виникли вже наприкінці 2009 року. Причина тривіальна: заморожений прожитковий мінімум у зв'язку з економічною кризою може бути збільшений, що призведе до автоматичного збільшення пенсій. Нагадаємо також, що рік тому пенсії підвищили, а точніше здійснили їх перерахунок на новій зарплатній базі зі збільшенням оцінки кожного року стажу. За висновками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ останніми роками в Україні під кожні вибори нестримно зростали пенсії і зарплати, а разом із ними надходження до Пенсійного фонду.

Очевидно, що надалі навантаження на Пенсійний фонд зростатиме, при цьому вже неможливо збільшити його доходи за рахунок підвищення ставки відрахувань із фондів оплати праці підприємств (основне джерело надходження фонду). Ця ставка і без цього є однією з найвищих у світі – 33,2%, що провокує „конвертацію" зарплат. На 2010 р. фонд оплати праці підприємств становив в найкращому разі 276 млрд. грн., тоді як у розрахунках Кабінету міністрів України фігурувала інша сума – 313 млрд. За даними Пенсійного фонду, третина найманих працівників щомісяця декларує доходи, що не перевищують мінімальної заробітної плати, відповідно вони та їхні працедавці платять мінімальні внески.

Вирішити проблему наростаючого дефіциту Пенсійного фонду можна двома шляхами: стимулювавши зростання зарплат або підвищивши рівень зайнятості. Передусім потрібно забезпечити адекватну оплату праці, вивести зарплати з тіні, скоротити категорії працівників, які мають право на достроковий вихід на пенсію. Тим часом уряд намагається мінімізувати розрив між доходами і видатками Пенсійного фонду за рахунок спрощенців і трудових емігрантів. Нагадаємо, постанова №366 від 14.04.2009 року зобов'язала підприємців, які користуються спрощеною системою оподаткування, здійснювати додаткові відрахування до Пенсійного фонду. Іншою постановою № 236 від 05.03.2009 року роз'яснено, як стати платниками внесків до Пенсійного фонду трудовим мігрантам. Обидва ці документи мають рекомендаційний характер. Навіть за умови підвищення зайнятості та легалізації зарплат без системних реформ у середньостроковій перспективі пенсійній системі загрожують перманентні кризи аж до краху. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ нині на 10

українців, які працюють припадає дев'ять пенсіонерів, а через 30 років їх буде 14. У ЄС проблему вирішили введенням трирівневої пенсійної системи солідарної, обов'язкової накопичувальної та добровільної накопичувальної, органічно перерозподіливши відповідальність за забезпечену старість людини між державними роботодавцями і самими найманими працівниками. Як бачимо, у нашій країні пенсійна реформа заблокована, зате з подачі МВФ вже затверджено підвищення пенсійного віку, зокрема для жінок і чоловіків.

Щороку КМУ збільшує дотування Пенсійного фонду з держбюджету. Проте, на нашу думку, робити це потрібно не тільки до чергового підвищення виплат, а й для уведення другого і третього рівнів пенсійної системи, що сприятиме припливу інвестицій в економіку. На думку одних експертів, запровадження в країні обов'язкової накопичувальної складової системи підвищить довіру громадян до третього рівня – недержавних пенсійних фондів (НПФ). На думку інших дослідників обов'язкове страхування стимулюватиме легалізацію зарплат. Якщо молодь в країні рідко думає про пенсію, треба щоб частина відрахувань з фондів оплати праці накопичувалася на персональних рахунках, тоді вона зацікавиться в отриманні „білої" зарплати". Хоч частина вітчизняних експертів вважає, що пенсійна система безнадійно застаріла, однак її реформа в умовах перманентної кризи може підірвати й без того хиткий бюджет Пенсійного фонду.

Досі трирівнева пенсійна система (солідарна, обов'язкова накопичувальна і добровільна) давала розвиненим країнам змогу вирішити проблему матеріального забезпечення громадян похилого віку в умовах старіння населення і чітко розподілити відповідальність за гарантування гідної старості між державою, роботодавцем і самим найманим працівником. В Україні проводять пенсійну реформу уже понад десяток років і поки що практично безрезультатно. Система пенсійного забезпечення в нашій країні на 99,99% солідарна. Розробив її канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк ще в 1889 році. Суть цієї системи полягає в тому, що наймані працівники та їх роботодавці здійснюють обов'язкові відрахування на забезпечення осіб, які досягли пенсійного віку. Пропорції працездатного населення і пенсіонерів у Німеччині того часу дали змогу зробити ставку внесків до Пенсійного фонду на рівні 1,5 % заробітної плати. Пізніше солідарну систему ввели більшість країн світу. Довгий час ставки відрахувань залишалися незначними, проте поступово кількість пенсіонерів зростала, а чисельність працездатного населення зменшувалася. Проблему дефіциту пенсійних коштів спочатку вирішували, збільшуючи пенсійні відрахування. У 80-х роках ставки внесків до Пенсійного фонду у деяких країнах сягнули 30% і бізнес почав відходити в тінь. Щоб зменшити навантаження на підприємців, влада почала підвищувати пенсійний вік, але це допомогло лише на деякий час. У 1990-х роках стало очевидно, що пенсійна система у вигляді лише солідарної складової існувати не може. Було придумано нову, трирівневу систему. Відповідальність за пенсійне забезпечення першого рівня (солідарного) взяла

на себе держава, гарантуючи людям похилого віку мінімальний обсяг виплат. Другий рівень – обов'язковий накопичувальний – передбачав акумуляцію коштів на рахунках найманих працівників у спеціальній держустанові (зокрема за рахунок роботодавців). А добровільну накопичувальну складову системи (третій рівень) було створено для охочих самостійно відкладати гроші в недержавні фонди. У тій чи іншій формі трирівнева система працює майже у всіх розвинених країнах.

В Україні запровадженню такої системи мало сприяти ухвалення Закону України „Про обов'язкове державне пенсійне страхування" (набрав чинності з 01.01.2004року), що передбачав уведення другого рівня з 2007 року. Проте досягти цього на практиці не вдалося. Зокрема, закон передбачав, що на особові рахунки найманих працівників мало перераховуватися до 7% коштів від фондів оплати праці підприємств. При цьому ставка відрахувань до Пенсійного фонду (солідарна складова) повинна була зменшитися з 33,2 до 26,2% , але держава відмовилася від цієї ідеї, щоб остаточно не підірвати бюджету Пенсійного фонду .

Щоправда, є низка моделей поступового і менш болісного для Пенсійного фонду введення другого рівня пенсійної системи. Пропонується, зокрема, на першому етапі ввести особові рахунки лише для рахунку громадян віком від 25 до 40 років. Також розглядається можливість знищення ставки відрахувань на обов'язкове пенсійне страхування з 7% до 3-4%. На думку експертів, якщо з 2012 р. ввести другий рівень тільки для сорокарічних (їм ще 20 років до виходу на пенсію, і вони зможуть накопичити кошти) та затвердити ставку на рівні 1%, то доходи цього фонду зменшаться лише на 700 млн. грн. Такі витрати для ПФУ з бюджетом 2164 млрд. грн. мізерні, але це зрушило б реформу з мертвої точки.

Крім цього, введення другого рівня пенсійної системи сприяло б розвитку третього. Діяльність недержавних пенсійних фондів (НПФ) легалізовано вже протягом десяти років. Проте українці не довіряють їх роботі - частка таких фондів у загальному обсязі пенсійних відрахувань не перевищує 0,01% . У країні зареєстровано 108 НПФ, з яких працює лише половина. Учасниками цих фондів є 489 тис. громадян, активи НПФ за підсумками 1 кварталу 2009 року становили лише 661 млн. грн. Щоправда НПФ вже здійснюють виплати з 2005 року до кінця 1 кварталу 2009 р. вже виплачено 40 млн. грн. пенсій - крапля в морі. „Слід ураховувати, що 96% внесків у НПФ роблять роботодавці. Навряд чи можна говорити про популярність таких фондів поміж населення.

На нашу думку, перешкоджає роботі НПФ і нерозвиненість вітчизняного фондового ринку. Крім цього, експерти проекту USAID вважають, що завершення пенсійної реформи приведе до припливу інвестицій в економіку, але ринок цінних паперів до цього не готовий. Ми також вважаємо, що НПФ буде складно вибрати якісні інструменти інвестування.

Недавно уряд підвищив пенсійний вік для жінок з 55 до 60 років. П'ятирічну різницю між виходом на заслужений відпочинок чоловіка і жінки придумав Бісмарк для того, щоб не виникало ситуацій, коли чоловік вийшов на пенсію, а дружина працює (середньостатистична різниця у віці подружжя становила п'ять років). Сучасні жінки живуть довше чоловіків . У середньому жінки працюють 25 років, а пенсії отримують 23 роки. При цьому у зв'язку з більш раннім виходом на пенсію, розміри їхніх виплат менші, ніж у чоловіків.

Ще один напрям пенсійної реформи в Україні – перегляд пільг щодо дострокового виходу на пенсію, наприклад у чоловіків у віці 45 років. Якщо ці пільги зумовлені важкими умовами праці, експерти рекомендують державі не просто скасувати їх, а створювати професійні пенсійні фонди, які забезпечуватимуть дострокову виплату пенсій, приміром, шахтарям. Літні люди з простягнутою рукою - це картина, знайома жителям навіть найбагатших країн світу. До сьогодні людство не винайшло жодної пенсійної моделі, яка стовідсотково виключала б феномен бідності серед літніх людей.

Старіння населення є головним викликом для реформування пенсійних систем не лише в розвиненому світі, а й у країнах так званого третього світу. Додала проблем національним пенсійним системам і глобальна економічна криза. У першу чергу внаслідок неї постраждали пенсійні фонди, що інвестували свої кошти в акції приватних підприємств. За оцінками консалтингової фірми Mc Kinsey, з початку кризи приватні пенсійні фонди у всьому світі втратили близько 18% своїх капіталів.

Зіткнувшись з патовими ситуаціями в національній економіці деякі країни були змушені вжити невідкладних заходів. Так, уряд Ірландії використав на гасіння короткострокових фінансових зобов'язань майже половину активів Національного пенсійного резервного фонду. Уряд Аргентини взагалі націоналізував приватні пенсійні фонди, а британський парламент прийняв рішення про поступове підняття пенсійного віку. Сьогодні у Британії чоловіки виходять на пенсію у 65, жінки у 60 років. У 2020 р. пенсійний вік зрівняється для обох статей, а у 2046 р. підніметься до 68 років.

Економічні катаклізми спонукають реформаторів пенсійних систем переосмислювати набутий досвід і рухатися далі. Ще до початку кризи експерти Світового банку вказували країнам з нереформованими пенсійними системами на перспективність, так званої нефінансової пенсійної моделі з визначеним внеском (national defined contribution model). У поєднанні з персональними накопичувальними рахунками ця система може бути вдалою відповіддю на обидва нинішні виклики: і старіння населення, і періодичні кризи на фінансових ринках, що ставлять під удар приватні фонди. Польща, Німеччина, Латвія, Італія, Чехія – усі ці країни встигли запровадити різні варіанти цієї моделі ще до кризи на початку 2000-х років. Вважаємо, що лише інноваційні моделі можуть врятувати пенсійні системи від колапсу, спричиненого старінням населення.

Нефінансова модель із визначеним внеском є модернізованим варіантом традиційної солідарної державної системи пенсійного забезпечення, що фінансується з податку на фонд заробітної плати. Цей податковий тягар ділять між собою працедавці, наймані працівники та державні службовці. Але, на відміну від традиційної системи, модель із визначеним внеском передбачає персоналізований підхід до встановлення пенсій. Останні прив'язані до розміру сукупних внесків працівника на свій персональний рахунок, які він зробив упродовж усієї кар'єри. Що більше років працюватиме і що кращу заробітну плату отримуватиме людина, то вищою буде її пенсія. У такій формулі неодмінно враховується тривалість життя після виходу на пенсію, тобто пізніший вихід на пенсію гарантуватиме вищу виплату. Пенсії пенсіонерам при цьому виплачують їхні сучасники, які працюють.

У 1999 р. у Польщі було проведено реформу під назвою „Безпека через плюралізм". Її результатом стала трирівнева пенсійна система, що складалася з трьох стовпів: нефінансових персональних рахунків , фінансових персональних рахунків та добровільних накопичувальних рахунків. Усі три стовпи взаємно доповнюють і перестраховують один одного. Визначений внесок працівників на перший персональний рахунок у Польщі становить 12,22% заробітної плати, внесок на другий персональний рахунок – 7,3%. За прогнозами польських демографів, у період з 2002 по 2050 рік співвідношення між кількістю працівників та пенсіонерів у країні може зменшитися з 4 до 1,5. За таких змін державна система пенсійного забезпечення навіть у її інноваційній персоналізованій формі не зможе убезпечити літніх людей від бідності. Тому з кожним наступним поколінням все більшої уваги набувають другий і третій стовпи пенсійної системи.

„Боротьбу" зі старінням завжди успішно проводили в Німеччині. Її багатокомпонентна пенсійна система, як і польська , пропонує працівникам, крім державного пенсійного забезпечення, ще й можливість відкрити власний накопичувальний рахунок. Та якщо у Польщі відкриття таких рахунків є обов'язковим для всіх, хто народився після 31 грудня 1968 року, то в Німеччині ця справа добровільна. Наразі вони все ще не вельми популярні поміж німців, які звикли покладатися на свою найдавнішу в світі державну пенсійну систему. Однак вона почала помітно розладнуватися. Ще наприкінці 1980-х років німецькі економісти підрахували, що в разі збереження тодішніх темпів старіння населення у 2035-му внески до пенсійного фонду мають сягнути 40% зарплати (якщо уряд не знижуватиме гарантованих пенсійних виплат).

Німецькі фахівці почали бити на сполох, як наслідок період – 1990 р. - початок 2000 р. пройшов в цій країні під знаком пенсійних реформ. Фактично німецька система державного пенсійного забезпечення є еквівалентом не фінансової моделі з визначеним внеском. У чинній формулі розрахунку пенсії німці беруть до уваги співвідношення між кількістю працюючих та кількістю пенсіонерів, обсяг внесків і стаж. У німецькій моделі розмір пенсії залежить від кількості набраних умовних балів , які

нараховуються відповідно до стажу й щорічного доходу працівника. Загалом німецька пенсійна система проектувалася таким чином, щоб утримувати в певному коридорі як коефіцієнт заміщення (зарплат пенсіями) , який до 2022-го мав би перевищувати 67%, так і розмір встановленого внеску, що до цього самого року мав би сягнути 22% зарплати. Навіть за оптимістичними прогнозами Світового банку, ні те, ні інше не є реальним у країні, населення якої невпинно старіє.

Досвід Німеччини і Польщі вчить головного: серйозне реформування пенсійної системи можливе лише в довгостроковій перспективі. Цей процес потрібно цілковито звільнити від політизації та популізму. Польща взялася за реформування своєї пенсійної системи, коли остання вже цілком збанкрутіла і кожен рік її функціонування у нереформованому стані невпинно збільшував дефіцит пенсійного фронду. Однак за допомогою ЄС та Світового банку їй вдалося виплутатися з цієї скрути. Україні зробити це буде значно важче.

Висновки. Проведене дослідження показало, що для ефективного проведення пенсійної реформи в Україні необхідно формувати оптимальну національну пенсійну систему, впроваджувати обов'язкову накопичувальну систему і розвивати її в добровільній формі через недержавне пенсійне забезпечення. Солідарна система, що працює за принципом утримування пенсіонерів наступним працюючим поколінням, можлива лише при розширеному відтворенні населення (працездатних поколінь). Натомість маємо тенденцію до старіння населення в країні – понад 30% сьогодні складають особи пенсійного віку. Результати дослідження механізмів реалізації права на пенсію показали переваги принципів страхування над принципами забезпечення.

На найближчу перспективу практична діяльність НПФ в Україні передбачає інвестування коштів громадян у різні фінансові інструменти. За даними аналізу інвестиційного портфеля більшості НПФ у 2008 році, проведеного ДКЦПФР, він включав: депозитних коштів - 56,3%, облігацій – 27,3%, акцій – 9%, банківських металів – 3,7%, нерухомості – 1%. Це досить сприятлива інвестиційна картина збільшення вартості грошових ресурсів, що важливо в умовах прояву інфляційних процесів.

Література

1. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи . Розпорядження КМУ від 21.10.2009 р. № 1113 // Пенсійний кур"єр.- №44(338) від 30.10. 2009 р.
2. Близнюк В. Соціальні наслідки впровадження та розвитку накопичувальної пенсійної системи// Вісник ПФУ.-2009.-№6.-с. 26-27.
3. Грушко В. Пенсійна система України. Нач.посіб.-К.:Кондор.-2006.- 336с.
4. Ломанов І. Додаткове пенсійне страхування//Вісник ПФУ.-№3.2009.-с.20-23.
5. Морозова О. Міжнародні стандарти побудови пенсійної системи // Вісник ПФУ.-2004.№12.- С. 17-18.

6. Ніколаєнко В. Три кроки до забезпечення старості // Вісник ПФУ.-2009. -№10. -с. 24-25.
7. Путінцев А. Накопичувальну систему слід впроваджувати якнайшвидше // Вісник ПФУ.-2009.-№3.-с.12-13.
8. Рудик В. Необхідність впровадження та розвитку накопичувальної системи в сучасній пенсійній моделі України та роль в ній пенсійного страхування. „Формування ринкових відносин в Україні”. -К.: НДЕІ. Зб. наукових праць №3 (106). - 2010. - с.202-207.
9. Ткаченко Л. Вплив демографічних процесів на розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні// Вісник ПФУ.-2008.-№4. -с.24-27.
10. Ульянов В. Питання накопичення // Вісник ПФУ.-2009.-№6.-с.20-21.
11. Юрій С.І., Шаварина М.П., Шаманська Н.В. Соціальне страхування. Підручник. -К.: Кондор.-2004.- 464 с.

Іщук Г. П. Оптимізація пропорції працездатного та непрацездатного населення в Україні

Розглянуто питання доцільності впровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення громадян країни, проаналізовано і аргументовано основні фактори, що вплинули на необхідність переходу до даної системи в сучасних умовах. Основна увага приділяється дослідженню ролі пенсійного страхування і його використання в накопичувальних програмах при формуванні національної пенсійної системи.

Ключові слова: оптимізація, пропорції, непрацездатне населення, Україна

Ищук Г. П. Оптимизация пропорций трудоспособного и нетрудоспособного населения в Украине

Рассмотрены вопросы целесообразности внедрения накопительной системы пенсионного обеспечения граждан страны, проанализированы и аргументированы основные факторы, повлиявшие на необходимость перехода к данной системе в современных условиях. Основное внимание уделяется исследованию роли пенсионного страхования и его использования в накопительных программах при формировании национальной пенсионной системы.

Ключевые слова: оптимизация, пропорции, неработоспособное населения, Украина

Ishchuk G.P. Optimization proportion of working and non-working population in Ukraine

The question of expedience of introduction of the story system of the pension providing of citizens of country is considered, basic factors which influenced on the necessity of passing to this system in modern terms are analysed and arqued. Basic attenton is spared research of role of pension insurense and his use in the snjry programs at forming of the nacional pension system.

Keywords: optimization, proportions, disabled people, Ukraine

УДК 911.3:314.18:331.5

Логвин М. М., к.геогр.н., доц.
ВНЗ Укоопспілки “Полтавський університет економіки і торгівлі”

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Ключові слова: демографічна ситуація, духовність, гріх, захворюваність.

Вступ. Постановка проблеми. Констатація факту, що в Україні відбувається депопуляція населення ні в кого не викликає сумніву. Негативні тенденції у демографічній сфері періодично актуалізує вище керівництво держави, вчені, політики, громадські діячі і т.д. Причинами називаються низький рівень життя населення, екологічні негаразди, безробіття, алкоголізм, фемінізм. Спробуємо проаналізувати причини даних проблем дещо з іншої площини – у духовно-морального та емоційного стану суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження медико-демогеографічних особливостей життєдіяльності населення зробили українські вчені, зокрема, В.А. Барановський, В.С.Крисаченко, Н.І.Мезенцева, В.Є. Обухов, А.В.Толстоухов, Л.Т.Шевчук та інші. Подібними проблемами займалися російські та зарубіжні дослідники Д.А.Авдєєв, Д. Айк, А. Берестов, П. Бьюккенен, І.А. Гундаров, К.В. Зорін, Ж.-К. Ларше, О.Платонов.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної публікації є спроба дослідження взаємозв’язку духовного, морально-емоційного стану суспільства та демографічних процесів і демографічної поведінки населення в країні і окремих її регіонах.

Виклад основного матеріалу. Для обґрунтування цього факту вчені висувають багато гіпотез про причини надсмертності: а) постаріння населення; б) “накопичена втома поколінь”; в) “відкладена смертність” алкоголіків, які не померли завдяки антиалкогольному указу 1985 р.; г) "відкладена смертність" тих, хто жив у сприятливі демографічні роки початку "перебудови"; д) прояв демографічних тенденцій 70-х років.

Негативні демографічні тенденції 70-х років у 1986-1988 рр. були призупинені і смертність пішла на спад. Серед працездатних віків зниження досягло 25-30%, залишаючись нижчим за початковий рівень аж до 1991 року. Але навіть якщо б цього не відбулося, все одно з початком реформ швидкість демографічних негараздів значно збільшилася. Якщо в 1965-1985 рр. приріст смертності відбувався із швидкістю 0,2 проміле в рік, то з 1990 по 2000 рр. – 0,3 проміле, тобто в 1,5 рази інтенсивніше. Це означає, що були не тільки відновлені негативні властивості періоду "застою", але і додані нові.

Переважання зростання чоловічої смертності над жіночою підтверджує появу специфічних хвороботворних умов, через які тривалість життя чоловіків скоротилася в два рази більше (на 4 роки), ніж у жінок (на 1,5-2 роки).

Одночасно відбулося неймовірне зниження народжуваності. Максимальна швидкість спаду припала на 1987-1994 рр. За цей час щорічне число новонароджених зменшилося майже в 1,5 рази. Якщо в 1986 р. їх було 15,5 на 1000 жителів, то в 1994 р. – 10,0, а в 2001 р. – 7,7 проміле, 2013 р. – 9,5 (оцінка) [10]. В результаті країна втратила за 15 років від 2,5 до 5 млн. потенційних жителів. Сумарний коефіцієнт народжуваності критично впав від 2,1 в 1986-1987 рр. до 1,1 в 2001 р., а в 2013 р. становив 1,29 (оцінка) [10]. Для простого відтворення населення його величина повинна складати не менше 2,3-2,5.

Певна група демографів вважає, що перераховані процеси відображають загальносвітову тенденцію переходу до "цивілізованого" типу відтворення населення. Проте ретельніший аналіз виявляє безліч фактів, що не вкладаються в гіпотезу природного демографічного розвитку [2].

1) Наростаюче переважання смертності над народжуваністю зумовило інтенсивне вимирання населення, що не відповідає поняттю норми людського розвитку (скорочення становить -0,63% на початок 2013 р (оцінка) [10]);

2) посилився драматичний розрив між тривалістю життя чоловіків і жінок (62,5 і 74,2), через який останні приречені на 10-12 років вдівства;

3) найбільший приріст смертності припадав не на старші, а на середні, найбільш дієздатні вікові групи, що призводить до розриву поколінь і деградації соціальної структури суспільства;

4) народжуваність скорочувалася не еволюційно, а у вигляді епідемії. Сумарній коефіцієнт народжуваності (1,29) значно менше європейського і американського показників (відповідно, 1,3-1,9 і 2,05). Фактично його величина виявилася ще нижчою з врахуванням вищої дитячої смертності в Україні;

5) смертність в країні не знижувалася, а наростала і її рівень значно перевищив показники розвинених країн (12,9‰ у 1991 р. і 15,75‰ у 2013 р. (оцінка) [10], 2-у місце у світі).

Перераховане переконує в тому, що країна переживає не нормальний демографічний перехід, а демографічну аномалію. Суспільству вселяється думка, що головною причиною є зловживання алкоголем. Проте порівняльний міжнародний аналіз показав, що в середині 90-х, коли смертність в Україні досягла проміжних максимальних значень, споживання абсолютного алкоголю на душу населення у нас склало значно менше, ніж у Франції (11,4 л), Португалії (10,8), Німеччині (10,3) і багатьох інших розвинених країнах. Кількість хворих, які перебували на обліку у медичних закладах, на кінець року з діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм і алкогольні психози) зменшилась із 1471 на 100 000 населення у 1990 р. до 1378 у 2007 р., в той час як смертність мала

два піки 2000-2002 і 2008 роки. Отже, на початку 90-х років почав діяти якийсь невідомий чинник, що понизив стійкість організму до токсичної дії алкоголю. Люди почали вмирати при концентрації спирту в крові майже удвічі меншою, ніж у 80-х роках.

Важливе значення для здоров'я має матеріальний добробут. З початком реформ економічний стан більшості українців погіршав, а показники добробуту опустилися до рівня початку 60-х років. Проте в 60-х роках смертність в СРСР була найнижчою серед держав світу. Досягнутий в 1960 р. рівень в 6,9‰ (як і в Україні) до цих пір не змогли перевершити провідні країни Європи і США. Отже, Україна поки що не опустилася до такого стану бідності, який міг би являтися прямою причиною надсмертності.

Одним із показників, що дають інтегральну характеристику стану системи охорони здоров'я, є дитяча смертність. За роки реформ медичне забезпечення населення Україні дещо погіршало, проте воно не мало драматичного характеру, що підтверджується зниженням дитячої (до року) смертності: 1995 р. – 14,7, а в 2005 р. – 10,0‰, 2013 р. – 8,52‰ (оцінка) [10].

Соціально-економічні чинники роблять вплив на здоров’я не тільки своєю абсолютною величиною, але і швидкістю змін. Якщо динаміка відбувається дуже швидко, людина не встигає до неї пристосуватися, і розвивається патологічний стрес (дистресс). Він впливає на широке коло захворювань, зокрема серцево-судинних. Початок 90-х років характеризувався в Україні появою могутнього стресогенного чинника. Відбулося стрімке зниження рівня життя, до якого суспільство не встигло адаптуватися. Цей стресовий стан психіки називається агресивно-депресивним синдромом [2].

В Україні при економічному спаді до 1995 р. показники природного скорочення населення погіршились із -0,8‰ у 1991 р. до -5,8‰ у 1995 р., тобто більше ніж у сім разів.

Виходячи з цього, відомі соціально-економічні і медичні чинники важко пояснюють природу надсмертності в Україні. Значить можна висловити припущення про існування не ідентифікованого наукою чинника “F”, відповідального за руйнівний вплив на здоров'я з такими властивостями: 1) наявність величезної швидкості розповсюдження; 2) нечутливість до нього дітей і людей похилого віку; 3) переважний вплив на чоловіків; 4) неспецифічний характер ушкодження. Такими властивостями не здатні володіти матеріальні агенти, тому залишається вважати, що фізична життєздатність населення залежить не тільки від умов буття (матеріальних чинників), але і від етичної атмосфери і емоційного стану суспільства (духовних і душевних чинників). Із цього приводу в теології існує уявлення про "смертні гріхи", тобто такі психологічні стани, які призводять до смерті людини як особини. У теологічній психології виділяються три групи параметрів духовних негараздів:

1) "гріхи" порочних цілей, які змушують людину вибирати в житті помилковий шлях. До згубних цілей відносяться прагнення до наживи

("сріблолюбство"), безладні сексуальні зв'язки ("перелюб"), захоплення алкоголізмом, наркоманією ("створення кумирів") та ін.;

2) “гріхи” руйнівних соціальних відносин. Деструкція суспільства через індивідуалізм, егоїзм, заздрість, неповагу до батьків і старших, придушення свободи особи (диктат масової культури);

3) "гріхи" згубних емоцій, які формують в свідомості людини домінантні вогнища саморуйнування (гнів, туга, втрата сенсу життя, безвихідність). Можна вважати, що перераховані етично-емоційні стани руйнують не тільки особу людини, але і його фізичну основу, тобто хворий дух веде до хвороби тіла.

Ліберальні реформи в Україні характеризувалися активними духовними процесами: спробою зміни традиційного світогляду, розмиванням добра і зла, впровадженням нових соціальних орієнтирів і етичних цінностей, навіюванням відчуття національної неповноцінності. Такі риси виявилися чужими вітчизняній культурі, більш того, відносяться нею до сфери духовних негараздів. Відбувалася глибинна психологічна реакція відторгнення, що супроводжувалася зростанням смертності. Якщо порівнювати етичні результати реформ, то найбільше зростання злочинності за перше п'ятиліття було не в Україні (57,6%) і не у Росії (на 100%), а в Естонії (на 227%), Литві (на 185%) і Латвії (на 171%), які мали найбільш високі в СРСР рівні соціальних аномалій: вбивств, крадіжок, зґвалтувань, самогубств, кинутих дітей. Приріст безробіття на 1%, що зберігається протягом п'яти років, приводить до зростання самогубств на 4%, звернень в психіатричні лікарні на 3%, засуджених у тюрми на 4%, вбивств на 6%, загальної смертності на 1,9% [3].

Проведення подібного роду досліджень вимагає кількісного вимірювання негативної духовності. Матеріальними приладами виконати це неможливо, оскільки предметом вимірювання виступають нематеріальні явища. У подібних ситуаціях теологія рекомендує оцінювати моральність людини опосередковано. За кількістю порушень загальнолюдських заповідей ("не убий", "не кради", "не чини перелюбу", "не роби кумира", "шануй батьків", можна ретроспективно судити про рівень ушкодження духовної сфери. Одиницями вимірювання здатні служити дані офіційної статистики про злочини, які вважаються порушенням перерахованих заповідей: вбивства, аборти, грабежі, розлучення, венеричні хвороби, алкоголізм, матері-одиначки, кинуті батьки і діти, самогубства і ін. Там, де соціальні аномалії зустрічаються частіше, рівень "гріховності" населення вищий (див. рис. 1, 2, 3).

До основних індикаторів негативної духовності, доступних для міжнародної порівняльної оцінки, відносяться самогубства і вбивства. Перші відображають безвихідність, втрату сенсу життя; другі – агресивність, озлобленість. Сумарну величину духовного неблагополуччя характеризує загальна злочинність. З 1985 р. по 1995 р. вбивства виросли в ***Україні*** в 3 рази, самогубства – в 1,3 рази, грабежі і розбої – в 6 разів, сумарна

злочинність – в 2,6 рази (коефіцієнт злочинності: 1985 р. – 615, 2007 – 878, 1995 – 1246).

Рис. 1 Регіональні показники позашлюбної народжуваності.

Кількість засуджених за вироками судів, що набрали чинності у 1990 р. склала 104,2 тис. чол.. а в 1995 р. – 212,9 тис. чол.; коефіцієнт судимості 1995 р. – 413, а в 2000 р . – 466. У 2000 р. число осіб, що скоїли злочини, склало 230,9 тисяч чоловік. Захворюваність на венеричні хвороби у 1990 р. становила 6,0‰, а в 2000 р. – 91,9‰ (у 15 разів більше). Автори "Білої книги Україні" Ю. Збітнєв і М. Сенченко, оцінюючи рівень захворюваності в Україні на венеричні хвороби, говорять вже не про епідемію, а про гіперепідемію. Перш за все це стосується сифілісу. Особливо активно ця хвороба в нашій країні розвивалася з 1990 по 1997 рік. За цей час захворюваність на сифіліс збільшилася у 25 разів, а серед дівчат віком до 14 років – майже у 150 (!) разів.

Рис. 2 Регіональні показники захворювання на сифіліс хворих віком 15-17 р

Неважко спрогнозувати, як саме це вплине на майбутні покоління і хоча після 1997 року захворюваність пішла на спад, але й зараз її рівень перевищує більш ніж у 10 разів показники 1985 року. В 1995 р. захворюваність дифтерією виросла в порівнянні з 1985 р. в 103 рази. Причиною такої масштабної епідемії послужило виражене пригноблення імунних систем у постраждалих вікових груп із-за негативної психологічної дії реформ. Тобто люди з агресивно-озлобленою поведінкою мають підвищений ризик смерті. Безпорадність і безвихідність положення надають

ушкоджувальну дію на імунну систему. Навпаки, успішне подолання труднощів дає позитивний ефект, що збільшує резерв здоров'я.

Рис. 3. Регіональні відмінності у показниках абортів.

Вищевикладене є достатнім аргументом для висунення гіпотези про значення духовного неблагополуччя як чинника ризику передчасної смерті. І.А.Гундаров робить припущення про існування закону "духовно-демографічної детермінації": за інших рівних розумів покращення (погіршення) духовного і морально-емоційного стану суспільства супроводжується зниженням (зростанням) захворюваності і смертності та покращенням (погіршенням) демографічної ситуації [3]. В цьому випадку вираз "смертельна туга" представляється вже не метафорою, а діагнозом.

Висновок. 1) Як видно з картографічних матеріалів рівень духовних негараздів значно нижчий у західних областях України. Наслідком є значно кращі показники демографічного відтворення населення.

2) Головним способом зниження депопуляції в рекомендаціях робиться на досягненні економічного добробуту. Для цього буде потрібно, за найскромнішими підрахунками, збільшити ВВП країни у 1,5-2 рази до 650-700 млрд. доларів. Вихід з безвихідної ситуації з'являється з відкриттям закону "духовно-демографічної детермінації". Він свідчить про можливість могутнього позаекономічного управління здоров'ям населення. Духовні негаразди надають ушкоджувальний вплив на організм не тільки безпосередньо, але і опосередковано, стимулюючи інші механізми ризику: шкідливі звички (куріння, алкоголізм, наркоманія), надмірна або недостатня вага і ін. Їх поширеність значно підвищується в умовах безвихідності, втрати сенсу життя, агресивності.

Список використаних джерел:

1. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада / Бьюкенен П. Дж.; пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО "Издательство АСТ"; СПб.: Terra fantastica, 2003. – 444 с.

2. Гундаров И. А. Духовное неблагополучие и демографическая катастрофа / И. А. Гундаров // Общественные науки и современность. – 2001. – №5. – С. 58-65.

3. Гундаров И. А. Пробуждение: пути преодоления демографической катастрофы в России / И. А. Гундаров. – М.:Центр творчества "Беловодье", 2001. – 320 с.

4. Логвин М.М. Смертність населення в регіоні: пошук чинників впливу / М.М.

Логвин // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. – Серія: Географія. – Вінниця, 2008. – Вип.16. – С.156-160.

5. Народне господарство України у 1991 році: Стистичний щорічник / М-во статистики України: відп. за вип. В.В. Самченко. – К.: Техніка, 1992. – 468 с.

6. Сенченко Н.И. Общество истребления – стратегическая перспектива "демократических реформ"/ Н.И. Сенченко. – К.: МАУП, 2004. – 224 с.

7. Статистичний щорічник України за 1995 рік / М-во статистики України: відп. За вип. В.В. Самченко. – К.: Техніка, 1996. – 576 с.

8. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет України: за ред. О.Г.Осауленка. – К.: ТОВ "Консультант", 2008. – 571 с.

9. Фомин А.В. Доказательства существования Бога. Аргументи науки в пользу сотворения мира / А.В. Фомин. – М.: Новая мысль, 2004. – 544 с.

10. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2002rank.html

Логвин М. М. Суспільно-географічні особливості духовно-демографічних процесів

В статті розглядається аналіз причин смертності населення в Україні. Наголошується на ролі духовних та морально-емоційних чинників у демографічних процесах, зокрема, смертності та захворюваності населення. Підкреслюється взаємозв'язок духовних негараздів: вбивств, самогубств, злочинності та демографічних процесів.

Ключові слова: демографічна ситуація, духовність, гріх, захворюваність.

Логвин М.М. Общественно-географические особенности духовно-демографических процессов.

В статье рассматривается анализ причин смертности населения в Украине. Акцентируется роль духовных и морально-емоциональных факторов у демографических процессах, в частности, смертности и заболеваемости населения. Подчеркивается взаимосвязь духовных пороков: убийств, самоубийств, преступности и демографических процессов.

Ключевые слова: демографическая ситуация, духовность, грех, заболеваемость.

Logvyn M.M. Human-Geographical features spiritually-demographical processes.

In the article the analysis of reasons of death rate of population is examined in Ukraine. Marked on the role of spiritual and morally emotional factors in demographic processes, in particular, to the death rate and morbidity of population. Intercommunication of spiritual confusions is underlined: murders, suicides, criminality and demographic processes.

Key words: demographic situation, spirituality, sin, morbidity.

УДК 911.3

Яворська В.В., к.г.н., доц.
Одеський національний університет імені І.І.Мечнікова

МЕТОДИ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ТА ПАРАМЕТРИЗАЦІЇ ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

***Ключові слова**: геодемографічний процес, структурні статево-вікові геодемографічні деформації, демографічні хвилі, відносні втрати і відносне зростання населення у різних вікових групах, структурування та типізація геодемографічних процесів.*

Актуальність теми дослідження. Статево-вікові піраміди представляють якісну характеристику населення у геодемографічних процесах на різний час і для різних регіонів. Постала необхідність визначити її вплив розвиток геодемографічних процесів країни та регіонів .

Метою роботи є розробка методики аналізу деформацій статево-вікової структури населення та визначити її вплив розвиток геодемографічних процесів країни та регіонів

Виклад основного матеріалу. Геодемографічний процес (ГДП) – це рух населення, прив'язаний до певної території(країна, регіон, ареал тощо). Це процес відтворення населення, що розглядається у контексті територіальних передумов і чинників руху населення. У географії населення демографічні процеси розглядаються спів ставно з факторами руху населення конкретних територій – історико-цивілізаційними, природно-географічними, етнокультурними, соціально-економічними, політичними і називають їх «геодемографічнимипроцесами» [5,6].

У вітчизняній географії населення ГДП звичайно аналізують за кількісними показниками руху населення – природного та механічного. Поза увагою залишаються якісні характеристики населення пов'язані зі статево-віковою структурою соціумів та її динамікою. Дана робота має на меті актуалізувати саме цей напрям на прикладі ГДП країни та її регіонів.

Більше уваги якісним характеристикам руху населення приділяють демографи. Зокрема, вони наголошують сильну деформацію сучасної статево-вікової структури населення України та її негативний вплив на демовідтворювальні процеси через «демографічні хвилі» [7]. Вітчизняні демографи вивчали вплив статево-вікової структури населення країни та її регіонів [1,4].

1) Розглянемо динаміку статево-вікової структур населення країни та її вплив на появу структурних демографічних деформацій (рис. 1). визначимо різницю чисельності вікових груп населення для контрольного проміжку і попереднього(наступного) відрізку ; будемо називати її, відповідно, <u>відносними втратами</u> та <u>відносним зростанням</u> населення, зумовленими деформаціями статево-вікової структури населення;

2) додатково можна визначити зміну у співвідношенні чоловіків і жінок, а також часток населення (окремо – жінок у фертильному віці).

У таблиці 1 наведено результати обчислень відносних втрат і відносного зростання населення України за статево-віковими пірамідами 1989, 2001 та 2011років. Як бачимо масштаби впливу деформацій статево-вікової структури населення на динаміку його чисельності значні і сягають 1,4 млн осіб за відносними втратами(за 5-7 років) і майже 1,9 млн.осіб за відносним зростанням (притоком) населення протягом 6 років. Участь якісних показників статево-вікової структури населення у геодемографічних процесах очевидна і значима.

Традиційно ГДП розглядають за графіками природного та механічного руху населення, ми пропонуємо розглядати інтегровану модель ГДП України яка представлена такими графіками: загальна динаміка чисельності населення (рис. 2); демографічні хвилі та структурно-вікові деформації населення (рис. 3). Методичних пояснень потребує останній графік.

Поступальне переміщення певної вікової групи населення – когорти, однієї вікової градації до інших ми називаємо демографічною хвилею. Для більшості демографічних хвиль точками відліку виступають помітні деформації у статево-віковій структурі населення, пов'язані зі значними втратами населення, чи його імміграційним притоком (рис. 3). Деформації першого типу народжують негативні демографічні хвилі, другого – позитивні. Як було показано вище, кількісний аналіз різновікових статево-вікових пірамід дає змогу виявити структурні деформації населення і кількісно характеризувати відповідні демографічні хвилі аж до точок їх виникнення.

1) зберігається відлуння позитивної демографічної хвилі передреволюційного часу (1914-1917рр), яке позначено слабкими позитивними структурними деформаціями ми 1960-1980-х років;

2) негативну демографічну хвилю сформували втрати населення революції та громадянської війни (1917-1921рр), яка чітко прослідковується структурними деформаціями протягом 1950-1980 років і має тенденцію до затухання, починаючи з1990р.(рис.3);

3) позитивна демографічна хвиля сформована притоком населення в України, пов'язана з першою хвилею індустріалізації (1929-1932рр); відлуння цієї демографічної хвилі чітко прослідковується у піраміді 1989(відносне зростання 725 тис. осіб) та у піраміді -2001 (+350 тис. осіб) і затухає у піраміді 2011(46тис.осіб);

У нашому прикладі перелік демографічних хвиль, що спричиняють структурні деформації населення України, такий (рис.3):

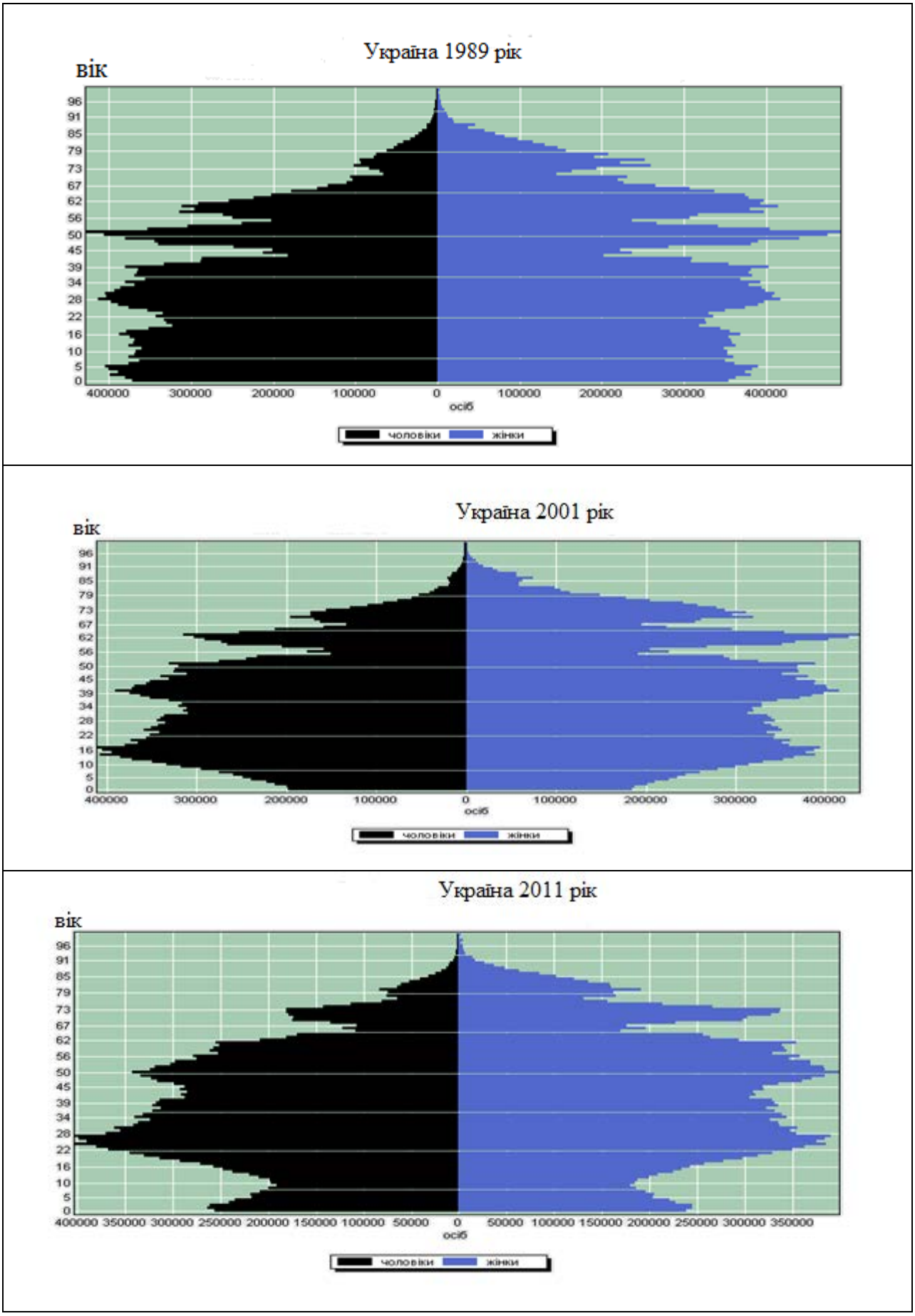

Рис.1 Статево-вікові піраміди населення України

Таблиця 1

Обчислення відносних втрат і відносних зростань населення України методом аналізу статево-вікових пірамід

1989			2001			2011		
Вікові групи	Роки народ-ження	Втрати(-) Зростання(+) тис.осіб	Вікові групи	Роки народ-ження	Втрати(-) Зростання(+) тис.осіб	Вікові групи	Роки народ-ження	Втрати(-) Зростання(+) тис.осіб
19-23	1966-1980	(ф) 3291,8 (к) 3634,0 - Δ = 342,2	0-6	1995-2001	(ф) 3058,8 (к) 3772,4 - Δ = 713,6	5-9	2002-2006	(ф) 2001,1 (к) 2429,6 - Δ = 428,5
26-32	1957-1963	(ф) 5589,9 (к) 2539,9 + Δ =848,6	19-23	1978-1982	(ф) 3512,8 (к) 3 897,8 - Δ =385,1	22-28	1983-1989	(ф) 5312,4 (к) 4004,9 + Δ 1307,5
41-45	1944-1948	(ф) 2442,9 (к) 3705,4 - Δ = 1262,5	31-36	1965-1970	(ф) 3849,4 (к) 4077,3 - Δ = 227,9	41-45	1966-1970	(ф) 3006,0 (к) 3233,3 - Δ = 227,9
47-52	1937-1942	(ф) 4827,9 (к) 2971,2 + Δ = 1856,7	48-51	1950-1953	(ф) 2792,6 (к) 2817,7 - Δ =22,1	49-52	1959-1962	(ф) 2866,0 (к) 2609,0 + Δ =257,0
53-57	1932-1936	(ф) 2717,0 (к) 4108,7 - Δ = 1391,7	54-58	1943-1947	(ф) 2093,9 (к) 3233,7 - Δ = 1139,8	62-68	62-68	(ф) 2247,4 (к) 3615,2 - Δ = 1367,8
68-73	1917-1921	(ф) 1435,1 (к) 2539,9 - Δ = 1104,8	60-63	1938-1941	(ф) 2809,2 (к) 1850,1 +Δ =959,1	70-74	1937-1941	(ф) 2424,4 (к) 1709,2 + Δ =715,2
			65-69	1932-1936	(ф) 2061,3 (к) 3415,4 - Δ = 1354,1	76-79	1932-1935	(ф) 904,6 (к) 1769,6 - Δ = 865,0

(ф) фактична чисельність когорти;
(к) чисельність контрольної (сусідньої) когорти
Δ - відносне зростання(+) та зменшення(-) населення

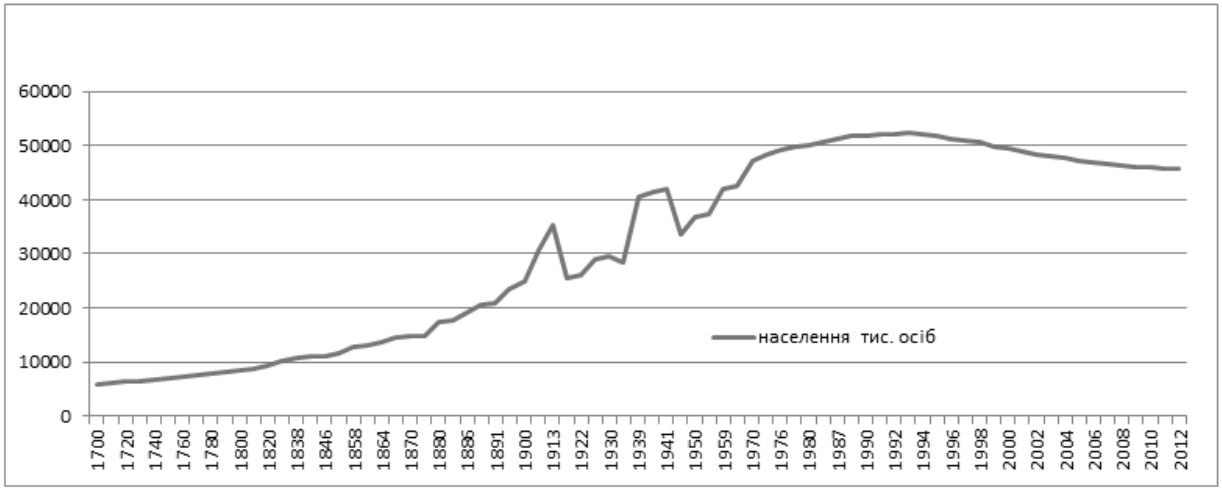

Рис. 2. Динаміка Чисельності населення України

4) масштабна негативна демографічна хвиля започаткована у трагічні часи Голодомору (1932-1935рр; у вікових структурах населення 1989-го, 2001-го, 2011-го років. Відносні втрати когорти 1932-1935 років народження становлять, відповідно 1,4 млн, 1,3 млн та 0,9 млн осіб;

спостерігається поступове розмивання цієї деформації, але вона ще залишається вагомою;

5) притік населення в Україну, зумовлений прискореною передвоєною індустріалізацією 1937-1941 років, сформував потужну позитивну демографічну хвилю, структурні наслідки якої зберігаються і нині: 975 тис.осіб – перевищення у відповідній віковій групі у 1989р., 693 тис. – у 2001р., 825тис. – у 2011р.;

6) величезна негативна демографічна хвиля пов'язана з наслідками Великої вітчизняної війни 1941-1945 років; відносні втрати населення у відповідних вікових когортах 1989-2011років значні і зберігаються на рівні 1,4 -1,1 млн. осіб;

7) кілька позитивних демографічних хвиль сформовані у часи повоєнної відбудови промисловості України, відновлення Донбасу, переселення росіян у Крим, масштабним гідротехнічним будівництвом і розвитком зрошувального землеробства, спорудження атомних електростанцій:

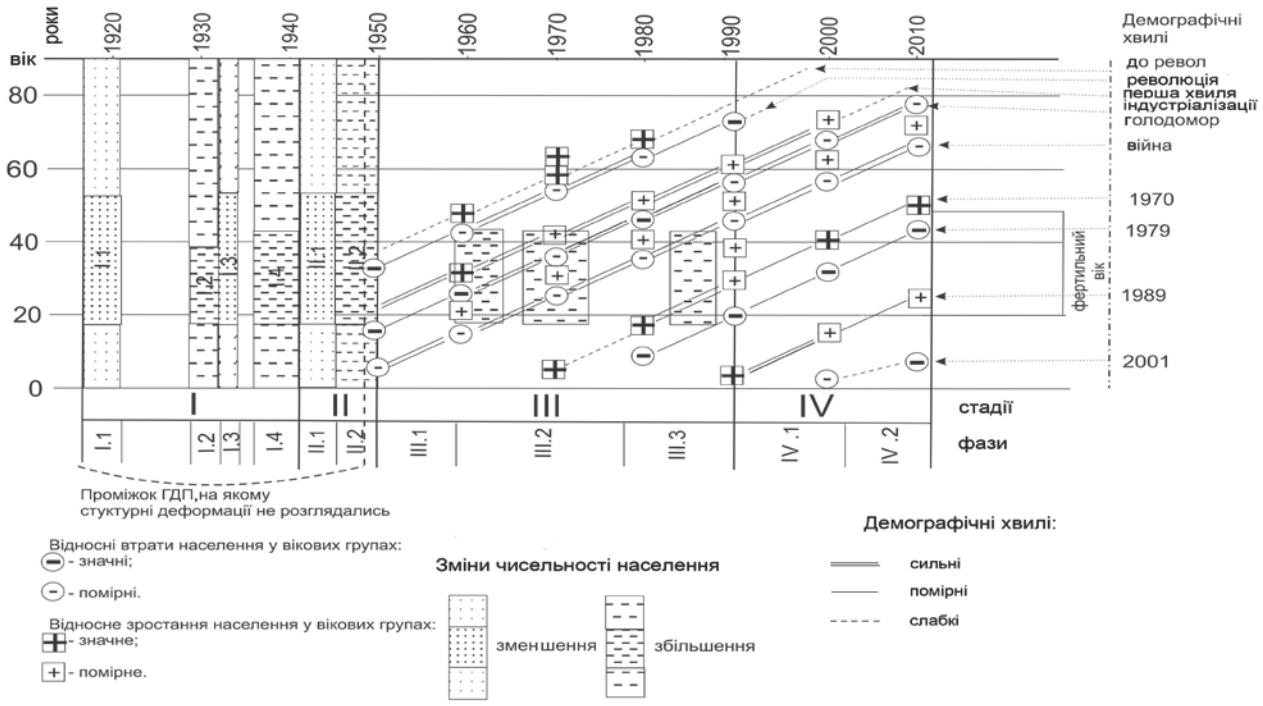

Рис.3 Структурні деформації та демографічні хвилі у ГДП України

- притік населення протягом 1949-1953 років, який прослідковується у піраміді -1989 відносним зростанням чисельності відповідної когорти на 731 тис. осіб;

- демографічна хвиля започаткована у 1959-1964 роках, що зумовило відносне зростання відповідних вікових груп у 2001р. на 542 тис. осіб і у 2011р. – на 595 тис. осіб;

- демографічна хвиля сформована у 1967-1973 роках, зумовила відносне зростання населення у віковій групі 26-32 років на рівні 849 тис. осіб;

- потужна демографічна хвиля, започаткована протягом 1984-1989 років, що забезпечила відносне зростання чисельності відповідних вікових груп у пірамідах 2001р. та 2011р. до 1млн. осіб.

Як бачимо (рис. 3), процес формування демографічних хвиль триває: одні з них завершують свої цикли і зникають, другі – зароджуються (хвилі, що беруть відліки у 1970,1979,1989,і 2001 роках).

На цьому графіку (рис. 3) деформації статево-вікової структури населення мають, напівкількісну градацію: різними лініями показані відносні перевищення - значні (0,5-1,0 млн. осіб і більше) і помірні (0,2-0,4 млн. осіб), та відносні втрати - значні (0,8-1,4 млн. осіб, та помірні (0,2-0,6 млн. осіб). Відповідно диференційовані проміжки демографічних хвиль на більш вагомі(подвійні лінії) та менш вагомі(одинарні).

Загальний розподіл демографічних хвиль у ГДП України свідчить , що структурні статево-вікові деформації населення у різні часи були різними, і їх можна використовувати як діагностичні ознаки хронологічної рубрикації загального ГДП країни. Разом з тим, як буде показано далі, регіональні ГДП різняться переліками демографічних хвиль та їх своєрідним поєднаннями, мають свої спектри структурних деформацій, і такі характеристики необхідно використовувати у типологічних підходах до регіональних процесів відтворення населення.

У багатьох випадках ГДП має значну часову тривалість і потребує певного часового структурування, поділу на хронологічні складові частини. У нашому прикладі ми розглядаємо ГДП України протяжністю близько 100 років. З оглядку на завдання дослідження ГДП необхідно рубрикувати на певні часові проміжки. Критеріями виділення таких параметрів повинні бути характерні особливості ГДП на кожній стадії, що враховують загальний напрям динаміки чисельності населення, темп таких змін, статистичний тип розподілу його математичну апроксимацію. Важливою ознакою стадійного структурування ГДП повинен стати характер структурних трансформацій статево-вікового складу населення. За такими критеріями графік ГДП країни поділений на проміжки, які ми називаємо стадіями ГДП та фазами ГДП (рис.3).

Враховуючи найбільш значимі історичні події, що спричиняли зрушення у загальній чисельності населення та деформації його статево-вікової структури, ми поділяємо ГДП країни на такі стадії і фази (табл. 2):

Дослідження ГДП на рівні регіонів країни актуалізує проблему типізації регіональних ГДП та типологічних підходів у процесах відтворення і руху населення. Проблеми типології ГДП вже становились розглядались[6] Але в рамках даного дослідження вони набувають нового прочитання і потребують подальшої розробки. Можна стверджувати , що глибока, науково обґрунтована систематика ГДП у регіонах України повинна стати основою для розробки державної і регіональної геодемографічної політики.

Загальна методична схема типізації регіональних ГДП повинна охоплювати наступні питання і напрями:

Таблиця 2

Хронологічна систематика ГДП України

Стадії ГДП		Фази ГДП	
I	Стадія ГДП між двома світовими війнами (1917-1941рр)	I.1	Втрата населення часу становлення радянського ладу та громадянської війни (1917-1921 рр)
		I.2	Зростання населення фаза першої індустріалізації країни (1929-1931(32)рр.)
		I.3	Втрата фаза Голодомору(1932-33 рр) (36-37 рр) репресії
		I.4	Зростання фаза прискореної передвоєної мілітаризації (1937-1941 рр)
II	Стадія Великої вітчизняної війни і повоєнна відбудова (1941-1950рр)	II.1	Втрата населення фаза війни (1941-1945 рр)
		II.2	Зростання населення фаза повоєнна відбудова (1945-1950 рр)
III	Зростання населення (1950-1989/91рр)	III.1	Відновлення чисельності населення (1950-1959 рр)
		III.2	Прискорене зростання населення (1959-1979 рр)
		III.3	Уповільнене зростання населення (1979-1991 рр)
IV	Зменшення населення 1991-2011рр	IV.1	Інтенсивна депопуляція (1991-2001 рр)
		IV.2	Уповільнена депопуляція (2001-2011 рр)

а) чинники динаміки населення регіону : показники природного та механічного руху населення та їх співвідношення; систематика регіонів за чинниками природного руху населення;

б) кількісні показники ГДП регіону: загальний напрям динаміки (зростання/зменшення), амплітуда ГДП за кількістю населення; темпи динаміки чисельності ; тенденції динаміки населення на різних стадіях ГДП;

в) якісні показники ГДП регіону: структурні деформації статево-вікового розподілу населення; загальні показники таких деформацій за їх кількістю та відхиленнями чисельності статево-вікових груп; систематика регіонів за структурними деформаціями населення;

г) аналіз статистичного розподілу за регіональним графіком ГДП: розмах і варіація ГДП – в цілому і на окремих його етапах; типи статистичних розподілів та їх математико-статистична апромаксикація; систематика регіональних ГДП за типами статистичних розподілів та їх параметрами;

д)структурні особливості регіональних ГДП: їх поділ на стадії і фази; послідовність, тривалість і співвідношення різних структурних підрозділів; систематика регіональних ГДП за складом і співвідношенням стадій і фаз;

е) загальні тенденції розвитку й змін регіональних ГДП; прогнозування подальших трансформацій регіональних ГДП; систематика регіональних ГДП за тенденціями їх розвитку.

Типологічні підходи до регіональних ГДП за зазначеними напрямками мають на меті обґрунтування інтегральних типів ГДП, які синтезували б окремі показники і характеристики. Методологічні труднощі типізації зумовлені тим, що в регіональних ГДП поєднуються і накладаються різночасові кількісні та якісні параметри, що мають свою хронологічну

послідовність. Типологічні характеристики ГДП можуть істотно змінюватись на його різних стадіях, і разом з тим стадіальний розподіл ГДП необхідно розглядати як об'єктивне поєднання певних підтипів, різновидів єдиного процесу, як цілісний регіональний ГДП.

Література

1. Курило І. Деякі демографічні передумови формування економічної активності та соціальної стратифікації населення України. / І. Курило // Україна: аспекти праці : Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 12/2003 . – N8 . – С.19-25.

2. *Курило І. О.* Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації : Монографія / Відповід. ред. д.е.н., проф. В. С. Стешенко. – К. : ІДСД НАНУ, 2006. – 472 с.

3. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. –288 с.

4. *Пирожков С. И.* Демографическиепроцессыивозрастная структура населения / С.И. Пирожков. – М.: Статистика,1976. –135 с.

5. *Стешенко В. С.* Когортна народжуваність і плідність жінок України / В. С. Стешенко // Демографічні дослідження. – 2003. – Вип. 25. – С. 9–33.

6. *Топчієв О.Г.* Геодемографічний процес: зміст і функції поняття / О. Г. Топчієв, С.Б. Куделіна , В.В. Яворська // Український географічний журнал. – 2000. – № 2. – С. 25-27.

7. *Шевчук П.Є.* Закономірності формування статево-вікової структури населення України. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtse/2009_2/p_39-47.pdf

Яворська В.В. Методи формалізації та параметризації геодемографічних процесів

На прикладі України та її регіонів обговорюється концептуально-понятійний апарат вивчення відтворення населення – геодемографічних процесів. Проаналізовані методи формалізації, кількісних та якісних показників геодемографічних процесів. Розроблена методика аналізу деформацій статево-вікової структури населення як чинника геодемографічних процесів країни та регіонів.

***Ключові слова**: геодемографічний процес, структурні статево-вікові геодемографічні деформації, демографічні хвилі, відносні втрати і відносне зростання населення у різних вікових групах, структурування та типізація геодемографічних процесів.*

***Яворская В.В.* Методы формализации и параметризации геодемографических процессов.** *На примере Украины и ее регионов обсуждается концептуально-понятийный апарат изучения воспроизводства населения – геодемографических процессов. Проанализированы методы формализации количественных и качественных показателей геодемографических процессов. Разработана методика анализа деформацій половозрастной структуры населения как фактора геодемографических процес сов страны и регионов.*

***Ключевые слова**: геодемографический процесс, структурне половозрастные геодемографические деформации, демографические волны, относительные потери и относительный рост населения в различных возрастных группах, структурирование и типизация геодемографических процессов.*

***Yavorskaya V.V.* Methods of formalization andparameterization of geodemographic processes.**

On the example of Ukraine and its regions are discussing conceptual apparatus of studying of population reproduction-*geodemographic process. The methods of formalization of qualitative and quantitative* marks of *geodemographic process were analyzed. The method of analysis of deformations of gender and age structure of the population as a factor of the geodemographic process of country and regions was developed.*

***Keywords**: geodemographic process,* structural *gender and age geodemographic deformations, demographic waves,* relative *loss and relative growth of the population in different age groups,* structuring and *typification of geodemographic process.*

УДК 911.3

Машко А.О. , асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТРУДОВІ РЕСУРСИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: населення, трудові ресурси, Черкаська область.

Вступ. Постановка проблеми. Населення і трудові ресурси посідають важливу роль у розвитку агропродовольчого комплексу і безпосередньо впливають на формування ринку продовольчих товарів. Виробничі навички населення, як і його національний склад, відіграють помітну роль у розвитку виробництва трудомістких культур, формуванні виробничої спеціалізації сільського господарства та попиту на ринку продовольчих товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню даної тематики були присвячені наукові праці відомих економіко – географів, таких як Г.В. Балабанова, С.П. Запотоцького, С.І.Іщука, А.С. Лисецького, Н.І. Мезенцевої, В.П. Нагірної, М.М. Паламарчука, О.М. Паламарчука, П.О.Сухого, М.Д. Пістуна, Р.А.Язиніної та ін.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. В даній статті робиться спроба розглянути демографічну ситуацію Черкаської області, також проаналізувати вплив трудових ресурсів на формування агропродовольчого комплексу.

Виклад основного матеріалу. Один з головних чинників, що впливають на формування і територіальну організацію АПК і трудові ресурси є населення. Чисельність і густота населення, передусім сільського, територіальна локалізація впливають на обсяги агропродовольчого виробництва, його спеціалізацію та особливості територіального зосередження.

Наявне населення в Черкаській області станом на 1 травня 2013р. за попередніми даними, складало 1265,6 тисячі осіб (2,8% від загальної чисельності населення України), у тому числі у міських поселеннях проживало 714,2 тисячі осіб, сільських населених пунктах - 551,4 тисячі осіб. За чисельністю населення область займає 16-те місце в Україні.

До 1986р. більша кількість населення Черкащини проживала в селах. Міграційні потоки спрямовані із сіл в міста змінили це співвідношення. З початку 1986 року кількість городян переважає. На сьогодні міське населення Черкащини становить 56,4%, а сільське – 43,6%. За питомою вагою міського населення область знаходиться на 15-17 місці поряд з Житомирською і Чернігівською областями.

За кількістю населення міста Черкаської області розподіляються таким чином: одне велике – Черкаси (286,4 тис.осіб) – обласний центр,

багатофункціональне місто та два середніх – Умань (87,4 тис.осіб) – з переважанням промислових функцій, і Сміла (68,7 тис.осіб) – з переважанням промислових і транспортних функцій, та тринадцять малих. Із 855 населених пунктів – 824 сільських і 31 міських, бачимо, що в структурі переважають сільські населені пункти. Найбільше поселень в Золотоніському та Канівському районах, наполовину менше поселень в Городищенському, Кам'янському та Маньківському районах. Рівень урбанізації області невисокий. (56,4% - міське населення.)

Черкаська область відноситься до числа густонаселених. Її середня щільність – 65 осіб на 1 км² (у Черкаському, Уманському, Смілянському районах густота населення дещо вища і сягає 100 – 145 осіб на км²). Близько 88% населення проживає в правобережній частині області, у лівобережній - 12%. [2]

В силу несприятливих демографічних процесів - старіння населення і зниження народжуваності, чисельність наявного населення області постійно зменшується: 2001р. – 1418,8; 2006р. – 1341,5**;** 2011р. – 1285,4; 2013р. - 1268,9 тис. чол. (наявне населення станом на 1 січня) (рис.1)

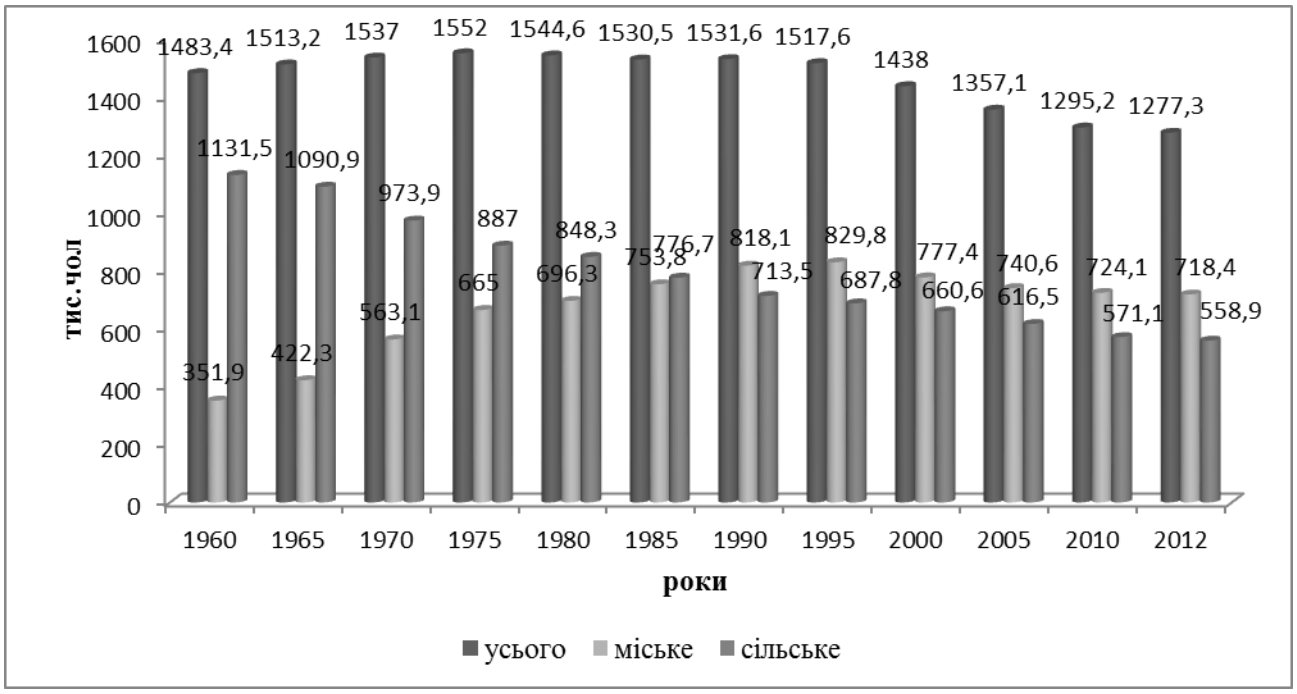

Рис.1. Динаміка кількості наявного населення Черкаської області в період з 1990 по2012 рр.

Джерело: складено автором на основі даних, взятих з праці: Населення: Статистичний щорічник Черкаської області за 2011 рік.– Ч.: Головне управління статистики у Черкаській області,2012 –505с.

Зменшення кількості населення в області відбуваються також і за рахунок природного його руху: в останні роки при порівняно стабільній смертності значно скоротилась народжуваність. (рис.2)[3, с.296]

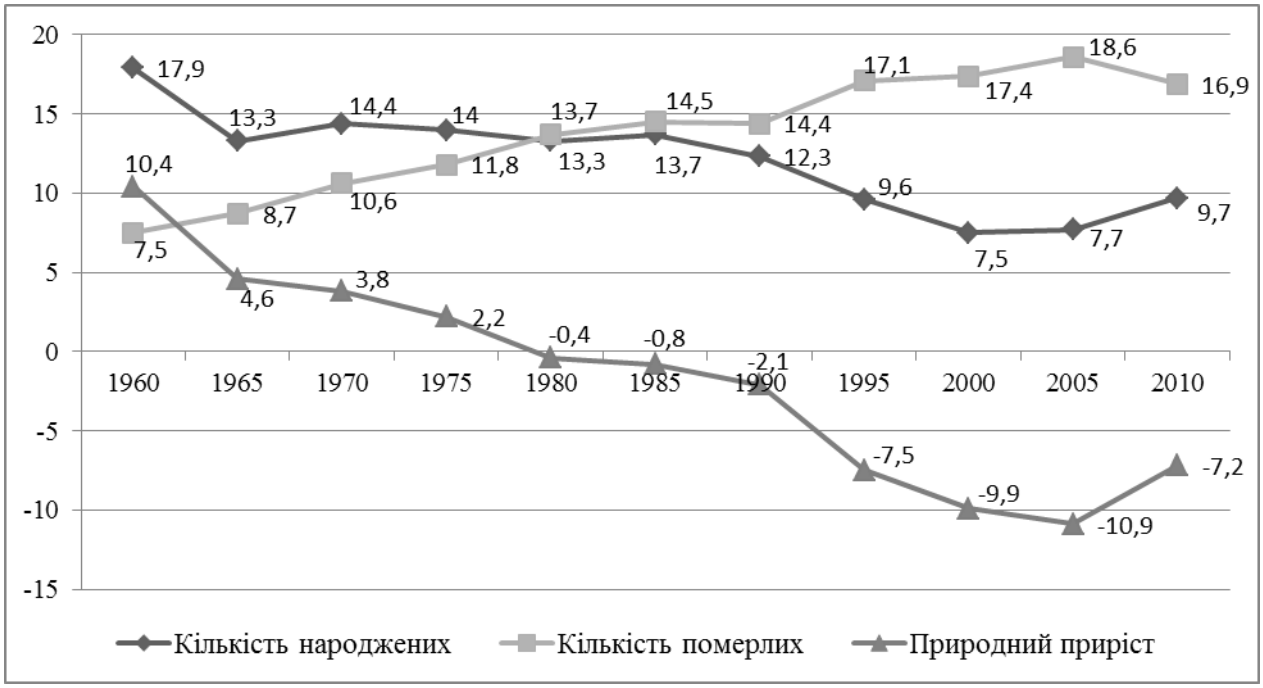

Рис.2. Динаміка природного руху населення Черкаської області в період з 1960 по2010 рр.

Джерело: складено автором на основі даних, взятих з праці: Населення: Статистичний щорічник Черкаської області за 2011 рік.– Ч.: Головне управління статистики у Черкаській області,2012 –505с.

За показником природного приросту населення в межах області можна виділити три групи районів:

- група районів з *низьким (від -15до -11)* показником природного приросту населення:

Шполянський, Уманський, Золотоніський, Городищенський, Драбівський, Звенигородський, Смілянський, Чорнобаївський, Кам'янський, Чигиринський та Канівський райони;

- група районів з *середнім (від -10 до -6)* показником природного приросту населення: Жашківський, Маньківський, Корсунь – Шевченківський, Лисянський, Катеринопільський, Тальнівський, Черкаський, м.Ватутіне та Христинівський райони;

- група районів з *порівняно високим (від -5 до 2)* показником природного приросту населення: міста Черкаси, Умань, Канів, Золотоноша, Сміла та Монастирищенський район.

Зменшення населення відбувається як за рахунок природного, так і за рахунок міграційного приросту населення.

Внутрішня та зовнішня міграція, це насамперед трудова міграція, яка носить циклічний та сезонний характер, найбільшу участь у ній бере економічно активне населення. Жителі області виїжджають та працюють переважно у м.Києві, Російській Федерації, Чеській республіці, Польщі, рідше - в Італії, Португалії, Іспанії, Данії, Фінляндії. Як правило сферами прикладання праці є будівництво, у якому задіяні чоловіки, сільське

господарство (чоловіки та жінки), а жіноча праця найбільш широко використовувалася у домашньому господарстві у якості домашніх прислуг.

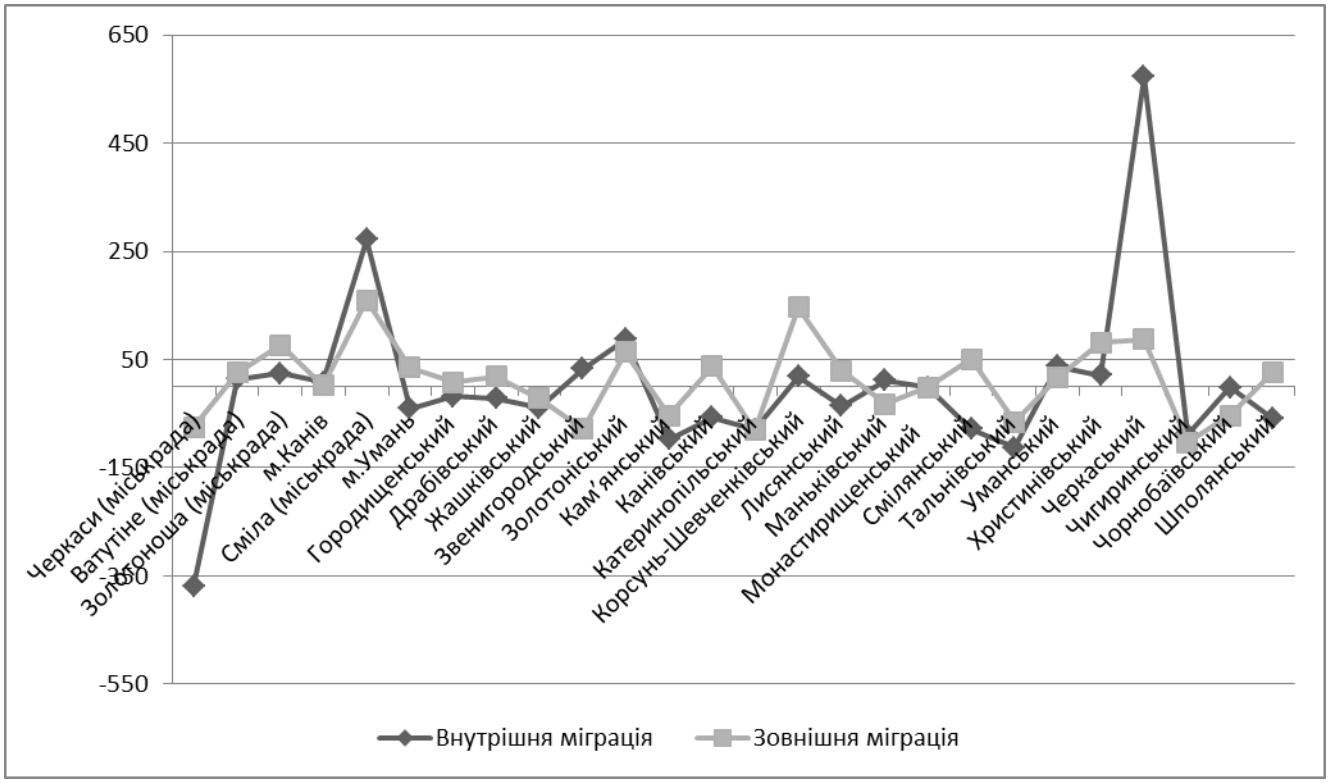

Рис.3. Динаміка міграційного приросту населення у містах та районах Черкаської області

Джерело: складено автором на основі даних, взятих з праці:Населення: Статистичний щорічник Черкаської області за 2011 рік.– Ч.: Головне управління статистики у Черкаській області,2012 –505с.

Головною причиною трудової міграції можна, безумовно, вважати соціально-економічну. Найважливішими чинниками, які спонукають жителів області до виїзду за межі держави, є в першу чергу безробіття та низький рівень життя. Дана обставина змушує громадян шукати для себе кращої долі за кордоном, що цілком відповідає прагненню людини, яка бажає знайти роботу, достойну оплату її праці і має на це конституційне право.

Вплив міграції на ринок робочої сили на Черкащині проявляється у тому, що міграційні потоки вносять помітні зміни в трудовий потенціал населення. У статевовіковій структурі мігрантів 2/3 - особи працездатного віку.[5]

Кількість незайнятих громадян, які перебувають на обліку в державній службі зайнятості в 2011 р. становила 18, 3 тис. осіб, кількість зареєстрованих безробітних - 17,5 тис. осіб. Навантаження незайнятого населення, яке перебувало на обліку державної служби зайнятості, становила 39 осіб на 1 вільне місце (вакантну посаду). По містах та районах зазначений показник коливається від 12 осіб у Кам'янському районі до 297 осіб у м.Золотоноша та Золотоніському районі.

За методологією МОП частка безробітних у 2010 р в області становила 10% (для порівняння: у Києві - лише 6,7%, у Криму, на Дніпропетровщині, Луганщині, Одещині та Харківщині - менше ніж 8%). Ще більшою є різниця в навантаженні безробітних на 10 вакантних місць: у Черкаській - 259, Вінницькій - 139, тоді як у Дніпропетровській та Одеській - 34 і 37, а в Києві - лише два.

У Черкаській області середньомісячна номінальна заробітна плата працівників у 2011 р. була 2155 грн. Найвищий рівень заробітної плати робітників і службовців спостерігався в Канівському – 3223 грн., Жашківському районах – 2945 грн., м.Черкаси – 2399 грн. та м. Каневі – 2295 грн. Найнижчий у – Маньківському – 1664 грн., Чорнобаївському – 1722 грн., Кам'янському – 1758 грн. та Монастирищенському районах – 1763 грн. (рис.4) [3, с.345]

Середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві області в 2011 р. становила 2055,грн., тоді як в промисловості цей показник складає 2462 грн.; у сфері транспорту – 2782 грн.

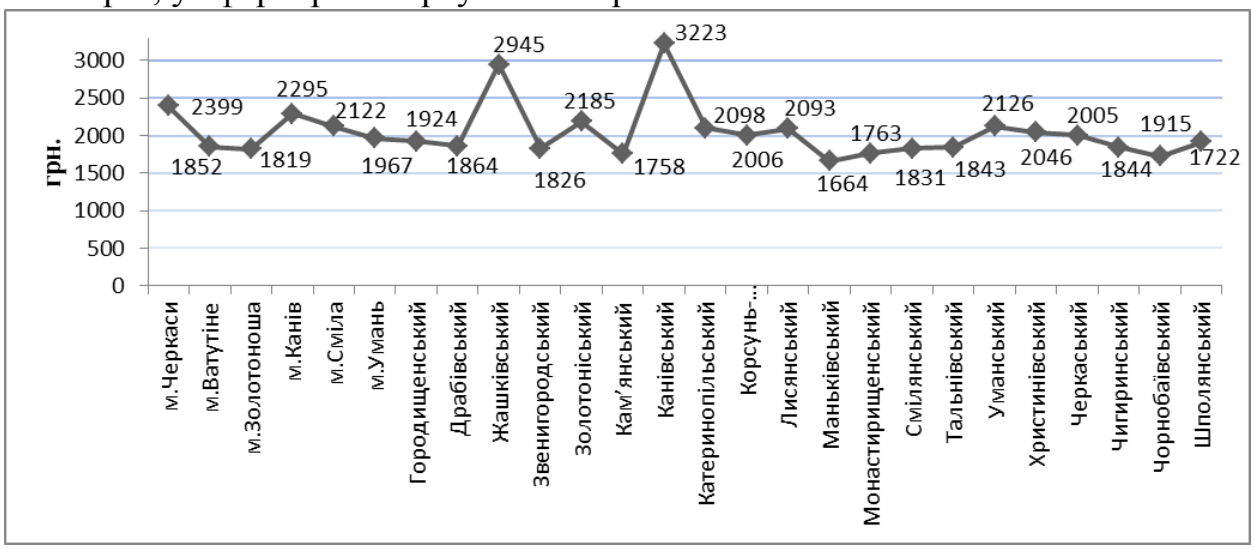

Рис.4. Динаміка середньомісячної номінальної заробітньої плати працівників за містами та районами Черкаської області

Джерело: складено автором на основі даних, взятих з праці: Доходи і витрати населення: Статистичний щорічник Черкаської області за 2011 рік.– Ч.: Головне управління статистики у Черкаській області,2012 –505с.

Трудові ресурси області є одним з найважливіших чинників, що забезпечує функціонування і розвиток агропродовольчого комплексу області та формує ринок праці даної території. Кількість зайнятого населення в сільському господарстві зросла на 31,5тис. осіб в порівнянні з 2000р., а це значить, що агропромисловий комплекс області стає осередком підвищеної економічної активності, зростає його інвестиційна привабливість. Економіка держави і області дедалі більше повертається до проблем села. Ці надзвичайно важливі процеси потребують постійної державної підтримки та стимулювання. Область зацікавлена в модернізації та розвитку АПК, його інтегруванні в Європейський агропромисловий простір.[1, с.22]

З метою реалізації обласних цільових програм щодо розвитку і підтримки села, центрами зайнятості області ведеться робота щодо визначення перспектив створення нових робочих місць на підприємствах галузі тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції, в результаті якої 67 осіб були працевлаштовані (за професіями: тваринник, робітник по догляду за тваринами, оператор машинного доїння, свинарник, зоотехнік, інженер із механізації трудомістких процесів в тваринництві та лаборант пробірного аналізу) шляхом надання дотації підприємствам галузі тваринництва.

Найбільше працевлаштованих таким чином у Катеринопільському, Уманському, Тальнівському, Золотоніському, Шполянському районах.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Отже, в силу негативних тенденцій – спаду чисельності постійного населення, збереження тенденції перевищення смертності над народжуваністю, продовження міграції населення; присутні позитивні – помітно збільшилась середньомісячна номінальна заробітна плата з 175 грн. в 2000 р. до 2155 грн. в 2011р., кількість зайнятого населення в сільському господарстві зросло на 31,5 тис. осіб в порівнянні з 2000 р., тощо.

Ведуться обласні цільові програми – «Стратегія розвитку Черкаської області до 2015 року», «Село Черкащини – 2020» щодо стимулювання розвитку підприємництва в агропромисловому виробництві, розвитку і підтримки села, зокрема, інтенсивне ведення галузі сільського господарства дає можливість надати жителям села більше 2 тисяч робочих місць у рік, що складає 6 відсотків від середньооблікової чисельності зайнятих у сільському господарстві області. До 2020 року є можливість створення 21,5 тис. додаткових робочих місць.

Черкащина – центральний регіон України з конкурентоспроможною економікою, що дозволяє впевнено зберігати лідируючі позиції в агропромисловому секторі а це в свою чергу дозволяє створювати базу для підвищення рівня життя населення.

Список використаної джерел:

1. Обласна цільова програма «Село Черкащини – 2020»/ Черкаська обласна державна адміністрація/ - Черкаси, 2011р. – 53 с.
2. Статистичні відомості по районах Черкаської області [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт агенства стратегічних досліджень: [сайт]. – Режим доступу: http://sd.net.ua/2009/10/15/cherkaska_oblast.html
3. Статистичний щорічник Черкаської області за 2011 рік. Головне управління статистики у Черкаській області/ відповідальні за випуск А.В.Бабич, М.Г.Литвин, Л.В.Януш// - Черкаси:2012. – 505 с.
4. Стратегія розвитку Черкаської області до 2015 року./ Черкаська обласна державна адміністрація/ - Черкаси, 2011р. – 70 с.
5. Фицик Л.А. Соціально – економічне підґрунтя трудової міграції населення Черкаської області. [Електронний ресурс] // Наукові конференції: [сайт]. – Режим доступу: http://intkonf.org

Машко А.О. Трудові ресурси як фактор формування агропродовольчого комплексу Черкаської області

Розглянуто демографічну ситуацію Черкаської області. Висвітлено причини зменшення кількості населення. Проаналізовано стан трудових ресурсів, зокрема в агропродовольчому комплексі.

Ключові слова: населення, трудові ресурси, Черкаська область.

Машко А.А. Трудовые ресурсы как фактор формирования агропродовольственного комплекса Черкасской области

Рассмотрено демографическую ситуацию Черкасской области. Освещены причины уменьшения численности населения. Проанализировано состояние трудовых ресурсов, в частности в агропродовольственном комплексе.

Ключевые слова: население, трудовые ресурсы, Черкасская область.

Mashko A.O. Human resources as a factor in the formation of agroindustrial complex, Cherkasy region

Considers demographic Cherkasy region. The reasons fewer people. The state of the labor force, particularly in the agro-food sector.

Keywords: population, labor force, Cherkasy region.

УДК 911.3

Баранова Л.Г., інженер І категорії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Ключові слова: трансформація, соціальні процеси, регіональна політика, демографічні процеси, трудова діяльність

Вступ. Постановка проблеми. Динаміка соціальних процесів зумовлена сукупністю суспільних відносин у державі. У кожному регіоні країни, у різноманітних територіальних спільностях людей вона є своєрідною. Це пов'язано з територіальними відмінностями природних умов і ресурсів як матеріальної основи розвитку господарства, його регіональним особливостям, демографічними, соціальними, економічними та екологічними процесами, а також механізмами державного регулювання розвитку регіонів і підтримки територіальних громад.

Трансформація соціальних процесів відбувається під впливом дії сукупності чинників, найголовнішим з яких є державна регіональна політика щодо розвитку соціальної сфери, яка включає економічну, демографічну, екістичну, етнічну складові.

При вивченні соціальних процесів важливу роль відіграє суспільно-географічний підхід, оскільки завдяки йому увага зосереджується на

дослідженні просторових особливостей життєдіяльності людей у різних регіонах, місцевостях, територіальних громадах. Ці процеси безпосередньо пов'язані із життям людей і охоплюють відтворення, працю, споживання, розселення тощо. Соціогеографічні дослідження дають змогу оцінити процеси суспільної життєдіяльності територіальних спільностей людей, визначити природні, соціальні, економічні чинники, які впливають на просторові особливості прояву цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах побудови соціально орієнтованої ринкової економічної системи зростає значення досліджень просторових аспектів поведінки людей. Це зумовлено метою побудови соціально орієнтованої системи економічних відносин, пов'язаною з людиною. Також, важливо врахувати децентралізацію управління соціальними і економічними процесами, передачу функцій регулювання соціальних процесів у регіони і територіальні громади. Зростає вплив соціального фактора – демографічної, працересурсної, соціальної, екістичної ситуації, умов проживання людей на розвиток і розміщення продуктивних сил. Питанням дослідження соціальних процесів приділяється значна увага у працях Акіліна А.В., Ільїча Л.М., Бандур С.І, Зайця Т.А., Фащевського М.І., Бондар І.К., Ярошенко Г.В., Долішнього Л.І., Злупка С. М., Мирко Н., Старостенко Г., Тарангула Л., Білоконь І.В., Немченко М.П.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Навести та розкрити принципи дослідження трансформації соціальних процесів в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Основним принципом суспільно-географічних досліджень соціальної сфери є визначення просторових особливостей соціальної поведінки різних територіальних спільностей людей, їх кількісного та якісного розвитку, статево-вікової структури, взаємодії з виробництвом, навколишнім середовищем тощо [3].

Одним із суттєвих принципів аналізу трансформації соціальних процесів є принцип мультиплікативної дії. Він полягає у тому, що поява негативних тенденцій у будь-якому з елементів суспільного відтворювального процесу позначається на інших. У територіальному аспекті це виявляється у взаємозв'язках і залежностях між центром і периферією. Із зростанням відстані від центру чи транспортних магістралей як важливих економічних осей соціальні процеси все більше набувають негативних ознак – нижчі показники відтворення населення, гостріші соціально-трудові проблеми, менш розвинута соціальна сфера тощо. Значно загострюються соціальні проблеми і в регіонах економічної депресії, високої агломеративності, екологічної кризи та ін. [2]. Звідси випливає необхідність узгоджених дій для подолання кризових явищ, враховуючи специфіку структурної перебудови економіки в таких регіонах, а також особливості ринкового механізму перебудови. Важливо визначити проблемні території з негативними явищами економічного чи іншого характеру, які можуть позначитися на соціальних процесах. Це дасть можливість визначити

відповідно механізми державної регіональної політики для їх ефективного подолання. Регіони і соціальні процеси з різною мультиплікатиною залежністю можуть бути ранжовані за ступенем концентрації негативних явищ і конфліктних ситуацій, стійкості розвитку. Це необхідно враховувати при визначенні цілей регіональної політики, розробленні конкретних механізмів подолання цих явищ [8].

Серед основних загальнонаукових принципів дослідження трансформації соціальних процесів є принцип полікомпонентності, оскільки соціальні процеси – це системні утворення, в яких кожен компонент відіграє певну роль. Так, аналізуючи відтворення населення, важливо врахувати такі компоненти, як шлюбність, народжуваність, смертність, еміграція та імміграція населення тощо. Кожен з них має свої складові. Отже, для відтворення населення, як і інших соціальних процесів, характерною є складна ієрархічна структура з численними зв'язками і залежностями між його компонентами, тому в процесі аналізу зміни таких соціальних процесів слід використовувати системно-структурний підхід.

Аналізуючи динаміку конкретних соціальних процесів, слід використовувати конкретнонаукові принципи. Так, при вивченні геодемографічних процесів доцільно враховувати принцип поєднання біологічних та соціальних чинників. Це пов'язано з тим, що ряд процесів (народжуваність, старіння, смертність) зумовленні біологічними, а не соціальними чинниками. Однак при цьому слід врахувати, що рівні народжуваності, тривалості життя, смертності значною мірою детерміновані соціально-економічними умовами.

Важливим принципом вивчення демографічних процесів є принцип відповідності кількісних та якісних параметрів відтворення населення рівневі розвитку економічної бази. Вона значною мірою впливає на кількісні та якісні параметри демографічних процесів шляхом забезпечення населення матеріальними і духовними благами.

Одним із суттєвих принципів дослідження трансформації трудової діяльності є відповідність між кількісними та якісними характеристиками суб'єктів трудового процесу та рівнем розвитку матеріально-речовинних елементів продуктивних сил [1]. Йдеться про зв'язки між людьми з приводу організації праці, здійснення трудового процесу, із дотримання вимог до якісних характеристик учасників трудового процесу тощо. З упровадженням у виробництво досягнень науково-технічного прогресу від працівника вимагається застосування не стільки фізичних зусиль, скільки уміння керувати складною технікою, аналізувати ситуацію, самостійно приймати рішення. Відбулися певні зміни в організації зайнятості. Так, змінилася структура зайнятості робочої сили з підвищеними вимогами до рівня освіти і фахової підготовки; зросли міграційні потоки робочої сили між державами; росте попит на спеціалістів вищої кваліфікації. У зв'язку з цим на перший план висуваються соціальні чинники відтворення робочої сили, її нові якості [6,7].

Важливим принципом дослідження трудової діяльності є відповідність розвитку соціально-трудових відносин структурі працересурсного потенціалу кожного регіону. На будь-якій стадії розвитку економічних ринкових відносин державою здійснюється регулювання зайнятості населення. При цьому мають бути узгоджені завдання у сфері зайнятості із соціальною ситуацією, яка складається у конкретному регіоні. У ринкових умовах має бути забезпечена економічно ефективна зайнятість, що враховує попит і пропозицію робочої сили на ринку праці. Ефективність економіки визначається тільки продуктивною, а не повною занятістю. Повна продуктивна зайнятість засвідчує високий рівень використання працересурсного потенціалу.

При дослідженні трансформації трудової діяльності важливо врахувати такий принцип, як просторово-часова єдність трудової діяльності. Вона здійснюється у конкретному місці та відповідному часі. Місце визначає ті особливості праці, які зумовлені властивостями території. Маються на увазі структура господарства і сфери прикладання праці, кліматичні умови трудової діяльності тощо. Часова відповідність означає певний етап (рівень) розвитку соціально-економічних відносин у даному регіоні. Таким чином певному етапу розвитку соціально-економічних відносин має відповідати певний рівень реалізації працересурсного потенціалу [4]. Кожний регіон має свої особливості формування ринку праці, тому важливо виявити рівень збалансованості між пропозицією праці, її кількісним та якісним складом та потребами в ній.

Дослідження екістичної діяльності населення – це виявлення просторово-часової форми організації його життя. Сюди входить вивчення заселеності території, форм і типів поселень, взаємодія поселень з навколишнім середовищем, формування складних систем розселення тощо. При дослідженні трансформації розміщення населення та поселенської мережі вихідним принципом є аналіз просторової організації населення та утворення територіально-життєдіяльних систем. Поселення розглядається як ареал, де відбуваються процеси життєдіяльності людей, в його межах формується їх територіальна спільність.

Важливим принципом вивчення екістичної діяльності є врахування субординованості поселенських систем. Жодне поселення не може розвиватися відокремлено, а лише у взаємозв'язку з навколишнім середовищем та іншими населеними пунктами [5]. Таким чином формуються інтегральні, регіональні чи локальні системи поселень, в яких кожне поселення виконує свої функції. Поселенським системам притаманні риси територіальної ієрархічної супідрядності. Системи поселень є каркасом формування суспільно-економічних територіальних комплексів.

Суттєву роль у вивченні динаміки екістичної діяльності відіграє принцип системності. Системі розселення притаманні загальні для всіх систем властивості: внутрішня стійка взаємозв'язаність структурованість, єдність ієрархічно упорядкованих компонентів з їх специфічними функціями.

За динамікою чисельності населення в різних типах населених пунктів можна робити висновки про зрушення, що відбуваються в них, виявити тенденції урбанізації, агломерування тощо.

Одним із основних принципів дослідження розселення – це принцип структурності. Основними структурними характеристиками систем розселення є морфологічна і функціональна, тобто їх розподіл на міські і сільські, за чисельністю населення та функціональними типами. Найбільш складною структурною характеристикою є територіальна структура, що характеризує відношення поселень одне до одного та до системи в цілому. Сюди входять структурно-генетичний аналіз поселень, форми розселення, просторові структурні зміни систем поселень.

Висновки. Необхідно відмітити, що різноманітність умов і факторів та особливості їх впливу на соціальні процеси призводять до значної просторової строкатості їх прояву. Територіальна диференціація природних і соціально-економічних чинників в Україні зумовлює просторові відмінності трудової діяльності, умов проживання розселення населення та ін. Господарські потреби сприяють формуванню єдиної господарської і соціальної системи. Це зумовлює просторову диференціацію виробництва і життєдіяльності людей, які є специфічним для кожного регіону. Диференційованість умов і ресурсів свідчить про те, що в кожному регіоні відповідно формуються своєрідні господарські структури з притаманними їм соціальними процесами. Ці процеси виявляються у динаміці чисельності населення, працездатного потенціалу, його якісного відтворення, розвитку соціальної сфери тощо. Соціальні процеси, в яких поєднується економічні, екологічні, етнічні та інші процеси потребують застосування принципу комплексності при вивченні їх змін. Отже, означені та проаналізовані принципи дослідження динаміки суспільно-географічних процесів соціального розвитку дають можливість визначити основні тенденції змін та пріоритетні напрями регіональної політики.

Список літератури

1. Акілін О.В. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч. посіб. / О.В. Акілін, Л.М. Ільїч. – К.: Алетра, 2010.- 733 с. 2. Бандур С.І. Структурна трансформація економіки України: тенденції, соціальні наслідки, перспективи / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, М.І Фащевський. – К.: РВПС України НАН України,1999.- 268 с. 3. Бондар І.К. Моніторинг соціальних процесів в Україні / І.К. Бондар, Г.В. Ярошенко та ін.; [за ред. І.К. Бондар] – К.: Знання, 1999. – 260 с. 4. Долішній Л.І. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика) / Л.І. Долішній, С. М. Злупко та ін.- Львів, 1997. – 349 с. 5. Мирко Н. Трансформація демографічних процесів. / Н. Мирко, Г. Старостенко, Л. Тарангул // Україна: аспекти праці. – 1998. - № 7.- С. 31-33. 6. Фащевський М.І. Трансформація занятості населення в період реформування ринкових відносин в Україні / М.І. Фащевський, І.В. Білоконь // Трансформаційні процеси в господарстві регіонів Східної Європи.- Ірпінь,

1997.- С.121-123. 7. Фащевський М.І. Пріоритетний напрям дослідження географії населення в сучасний період / М.І. Фащевський, М.П. Немченко // Український географічний журнал. – 2001. - № 3. – С. 91-98. 8. Фащевський М.І. Регіональні особливості соціального розвитку та державної політики / М.І. Фащевський, Г.Г. Старостенко, М.П. Немченко // Розбудова держави.- 1997.- № 2. – С. 59-64.

Баранова Л.Г. Принципи дослідження трансформації соціальних процесів в Україні

Наведені та розкриті принципи дослідження трансформації соціальних процесів в Україні.

Ключові слова: трансформація, соціальні процеси, регіональна політика, демографічні процеси, трудова діяльність

Баранова Л.Г. Принципы исследования трансформации социальных процессов в Украине

Приведены и раскрыты принципы исследования трансформации социальных процессов в Украине.

Ключевые слова: трансформация, социальные процессы, региональная политика, демографические процессы, трудовая деятельность.

Baranova L.G. Principles of research of transformation of social processes are in Ukraine

Resulted and the exposed principles of research of transformation of social processes in Ukraine.

Keywords: transformation, social processes, regional policy, demographic processes, labour activity.

УДК 331.5(477.82)

Пасевич Ю. В., асп.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: ринок праці, економічна активність, зайнятість, безробіття, заробітна плата, Волинська область.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ситуація на ринку праці відображає різноманітні процеси які відбуваються в економіці та суспільстві. Останнім часом національний ринок праці зазнав глибоких змін, у першу чергу це стосується структури попиту на трудові ресурси, рівня та структури безробіття, оплати праці. Проте у різних регіонах такі зміни мають свою специфіку. Тому для об’єктивної оцінки територіальних особливостей, дослідження національного ринку праці потребує детального вивчення

територіальної диференціації ринку праці на регіональному та локальному рівнях, і є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. На сьогоднішній день існує ряд публікацій присвячених ситуації на рику праці науковців географів, економістів та демографів. Серед географів України, які займаються питаннями ринку праці слід відмітити Н. І. Мезенцеву, у роботах якої розкриті основні аспекти суспільно-географічного аналізу ринку праці України [9]; О. В. Безпала досліджувала особливості розвитку ринку праці столичного суспільно-географічного району [1]; О. М. Левада спрямував увагу на суспільно-географічні основи формування та функціонування регіонального ринку праці сільської місцевості Запорізької області [7].

Варто також виділити роботи науковців економістів, демографів та соціологів, таких як Е. М. Лібанова, в працях якої звернуто увагу на аналіз стану ринку праці України [6], Д. П. Богиня, який висвітлив основні засади формування ринкових відносин та питання економіки праці [12], Н. М. Слівінська, що приділила увагу Соціально-економічним та демографічним чинникам реалізації трудового потенціалу регіону [13], С. В. Засанська, у працях якої досліджено теоретичні засади розвитку трудового потенціалу регіону [3], С. Н. Ігнатов здійснив дослідження статистики ринку праці в сільській місцевості регіону (на прикладі Вінницької області) [4].

Дослідження ринку праці Волинської області здійснили такі науковці як О. М. Черчик яка приділила увагу дослідженням трудових ресурсів регіону [14], Е. В. Мисковець – дослідженню функціонування регіонального ринку праці Волинської області [8], А. М. Колосюк – аналізу соціально – трудових відносин на ринку праці Волинської області [5], А. М. Слащука, який у своїх працях досліджував демографічні аспекти розселення населення у Волинській області [2], та С. О. Пугача, який приділив увагу дослідженням міграційних процесів у Волинській області [11]. Крім того моніторинг ситуації на ринку праці здійснюють Головне управління статистики у Волинській області [10], Волинська обласна служба зайнятості. Проте дослідження ринку праці Волинської області є не достатніми для його об’єктивної оцінки з наукової точки зору.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є виявлення особливостей формуваня основних показників ринку праці Волинської області, таких як економічна активність населення, рівень оплати праці, безробіття та зайнятість, виявити їх територіальні і структурні особливості, визначити причини негативних тенденцій.

Для досягнення даної мети поставлені такі **завдання:**

- на основі статистичних показників проаналізувати співвідношення між основними категоріями економічно активного населення області, показати їх динаміку, виявити основні тенденції зайнятості та безробіття, попиту та пропозиції робочої сили;
- розрахувати темпи приросту рівня оплати праці за галузевою та територіальною ознакою та виявити їх особливості.

Методи дослідження. Під час дослідження використовувався комплексний та системний підходи. Метод статистичного аналізу, математичний та графічний методи. Вихідними матеріалами для дослідження були дані Головного управління статистики у Волинській області.

Вклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів.

Ринок праці характеризують кількісні (рівень заробітної плати, безробіття та зайнятості населення, динаміка і темпи приросту, структура попиту та пропозиції робочої сили, їх територіальні відмінності) та якісні (структура населення за економічною активністю, галузевою та професійною ознакою, статеві і територіальні відмінності) показники.

Ринок праці Волинської області є складовою національного ринку праці. Проте, маючи спільні риси із загальнонаціональним ринком праці, він має своєрідну специфіку, яка визначається природно-географічним та економіко-географічним положенням території, історико-географічними особливостям ведення господарства.

Важливим показником ринку раці є економічна активність населення, яка суттєво впливає на рівень економічного розвитку. В області в період з 2000 по 2012 рр., показники кількості економічно активного населення є вищими від показників економічно неактивного населення. У період з 2000 по 2012 рр. показники економічно активного населення коливались від 72 % у 2000 році до 64,6 % у 2012 році, а частка економічно неактивного населення відповідно від 28 % у 2000 році до 35,4 % у 2012 році. Така негативна тенденція відповідає загальній картині ринку праці області, підтвердженням чому є також тенденція до росту частки населення у віці старшому за працездатний і відповідно зменшення частки економічно активного населення у працездатному віці (Рис. 1).

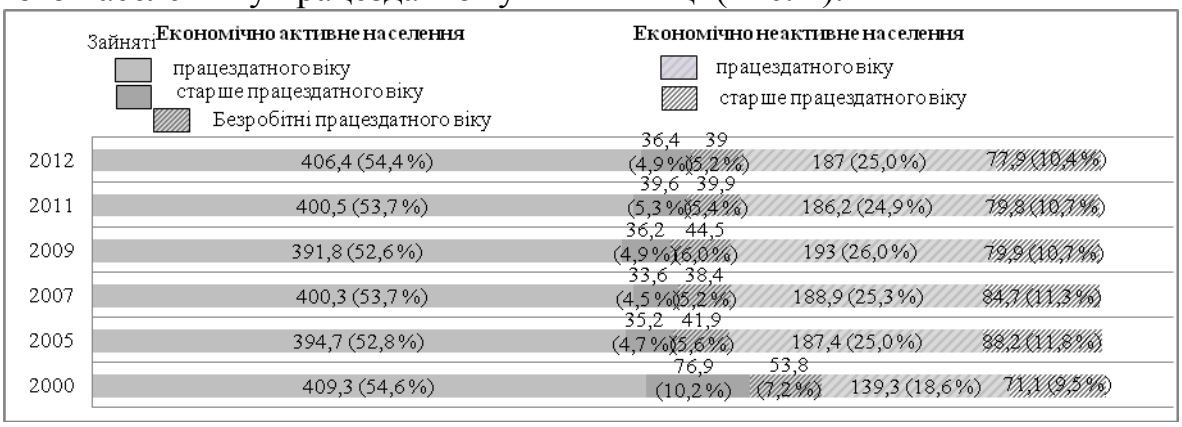

Рис. 1 – **Динаміка населення у Волинській області за економічною активністю, тис. осіб, %** (Складено за матеріалами [10])

Характерним для структури населення за економічною активністю є висока частка економічно активного населення у працездатному віці 58,4 % і населення старше працездатного 7,6 % яке проживає у сільській місцевості, проти 53,0 % і 2,6 % населення у відповідних вікових групах яке проживає у

міських поселеннях (Рис. 2). У сільській місцевості високою частка становить безробітне населення працездатного віку – 6,8 % до 1,4 % відповідної вікової групи населення у міських поселеннях.

Порівнюючи структури населення за економічною активністю чоловічого та жіночого населення, слід відмітити, що частка жіночого населення старше працездатного віку, яка є економічно неактивною, складає 14,0 %, тоді як відповідна вікова група чоловічого населення складає лише 6,8 %. Така ситуація, а також порівняно висока частка чоловічого населення у працездатному віці яке є безробітне – 6,4 % проти 4,1 % жіночого, пояснюється кращими можливостями працевлаштування жіночого населення як у працездатному віці так і у віці старшому за працездатний.

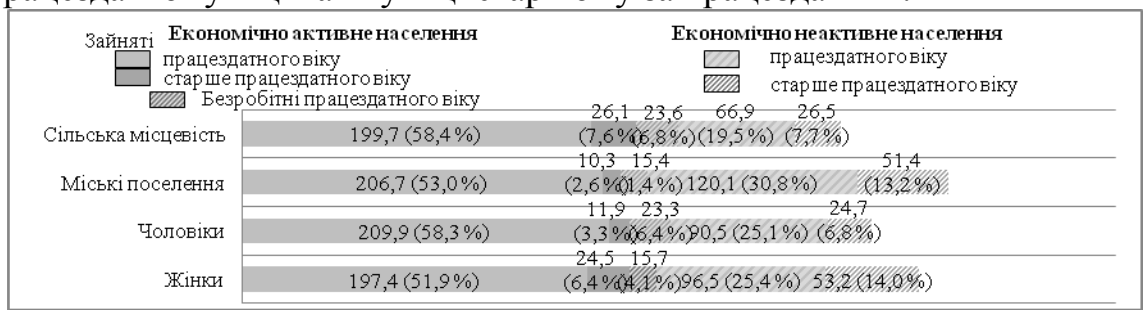

Рис. 2 – **Населення за економічною активністю, статтю та місцем проживання у 2012 році (у віці 15–70 років; тис. осіб, %** (Складено за матеріалами [10])

Для Волинської області характерним є також значна частка зайнятих у сільському господарстві, промисловості і торгівлі. Така специфічна структура зайнятості зумовлена економіко-географічним (прикордонним) положенням, території що сприяє розвитку торгівлі, а також традицією ведення сільського господарства. Висока частка зайнятих у промисловості пояснюється наявністю промислових об’єктів (харчової, переробної, видобувної промисловості та машинобудування) які розміщені як правило у великих містах області (Рис. 3).

Характеризуючи динаміку структури зайнятості населення за видами економічної діяльності у період 2000-2012 рр., можна виділити декілька тенденцій. Серед таких, збільшення частки зайнятих у торгівлі, з 13 % у 2000 році до 23 % у 2012 році. Помітне скорочення частки зайнятих у сільському господарстві, з 44 % у 2000 році до 27 % у 2012 році. Також слід відмітити незначний ріст частки зайнятого населення у сфері послуг, зокрема операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям. Цей показник зріс з 2 % у 2000 році до 4 % у 2012 році. В інших сферах економічної діяльності показники частки зайнятого населення фактично не змінився.

За методологією розрахунку рівня безробіття та зайнятості, яку пропонує (МОП), у Волинській області за рівнем безробіття найгірша ситуація серед населення у віці 15-34 роки (Рис. 4). Найвищі показники рівня безробіття у 2012 році серед чоловічого населення, у середньому 15,8 %. Для жіночого населення цей показник складає 7,5 %. Причому, найвищі

показники належать віковій групі від 15 до 29 р. Найнижчі показники у віці 40-59 років. Проте, існує відмінність між рівнями безробіття у вікових групах від 15 - 24 та 25 - 29 років. У цих вікових групах серед жіночого населення рівень безробіття у середньому лише 5,8 % та 15,9 % відповідно , а серед чоловічого 24,9 % та 6,3 %. Така відмінність пояснюється кращими можливостями працевлаштування жіночого населення, а також те, що значна частка чоловічого населення даної групи частіше працевлаштовується на короткий термін з неповним робочим днем.

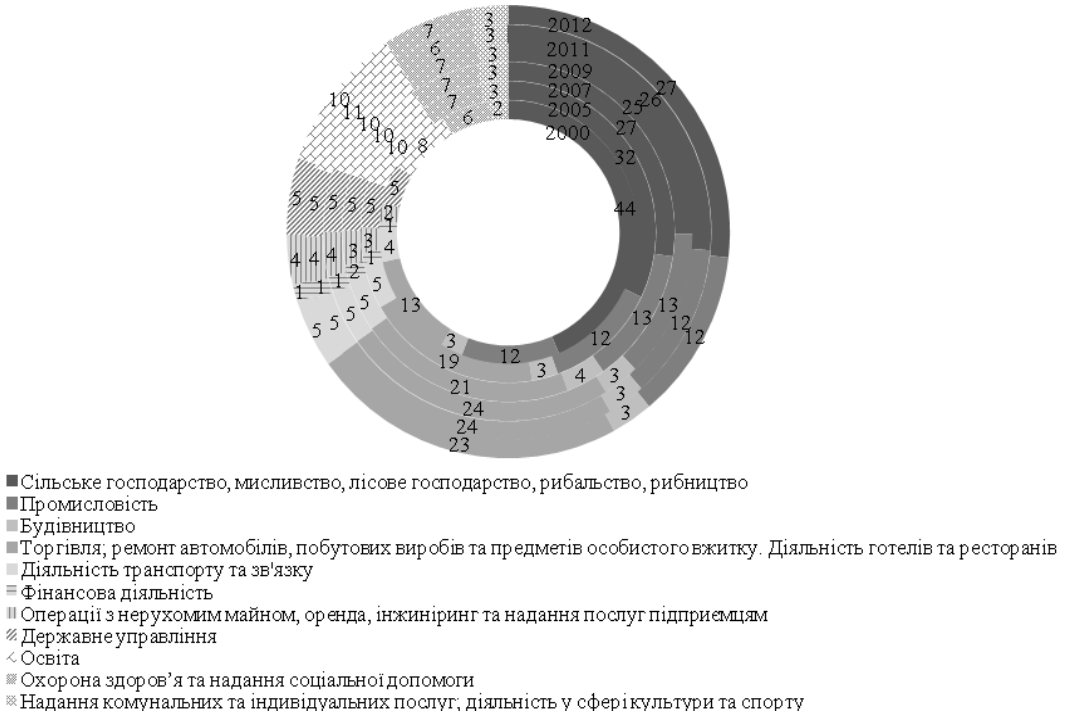

Рис. 3 – **Динаміка структури зайнятого населення за видами економічної діяльності у Волинській області, у %** (Складено за матеріалами [10])

Показники рівня зайнятості населення серед чоловічого та жіночого населення є практично однаковими (Рис.4). Різниця між ними коливається у межах від 4,8 % до 7,3 % у вікових групах 15 - 24 роки і 25 - 39 роки відповідно. Варто також відзначити значну різницю між показниками рівнів зайнятості у віці 25 - 29 років. Для жіночого населення він складає лише 57,1 %, тоді як для чоловічого 81,9 %. У цілому традиційно високим рівень зайнятості є у віці від 30 до 49 років. Для чоловічого населення середні показники зайнятості у такій віковій групі складають 77,8 %, а для жіночого 71,3 %. У середньому рівень зайнятості для чоловіків складає 67,7 %, а для жінок 58,8 %.

Помітними є відмінності зайнятості населення у між міськими поселеннями та сільською місцевістю. Особливо відрізняються показники зайнятості у вікових групах 15-24 роки та 60-70 років. Для першої групи серед населення яке проживає у міських поселеннях ці показники складають 14,6 %, а для сільської місцевості 49,2 %. Така відмінність

пояснюється порівняно меншою кількістю робочої сили серед сільських поселеннях аніж у містах, яка зайнята переважно у сільському та лісовому господарстві де попит на робочу силу завжди є високим. Також варто відзначити той факт, що у переважній більшості адміністративних районів області переважає монопрофільна структура виробництва, яка характеризується відсутністю великої кількості варіантів працевлаштування. У середньому рівень зайнятості населення у міських поселеннях складає 53,5 %, а в сільській місцевості 67,3 %.

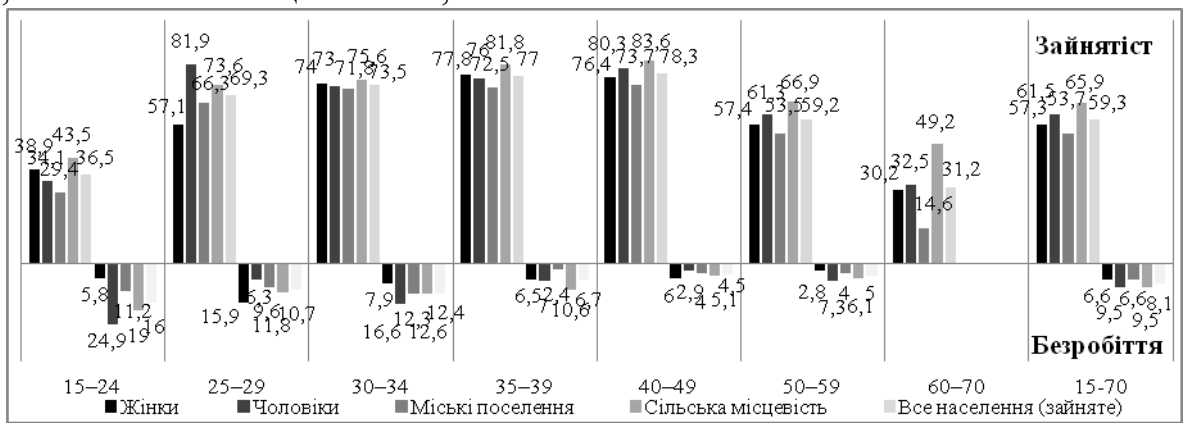

Рис. 4 **Рівень зайнятості та безробіття населення за статтю та місцем проживання, за віковими групами у 2012 році, у %**

(Складено за матеріалами [10])

Як результат співвідношення попиту та пропозиції робочої сили є показники навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію). Для Волинської області характерними є високі показники навантаження на робочі місця таких професій як технічні службовці, працівники сфери торгівлі та послуг, найпростіші професії, а також робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин. Варто відзначити тенденцію до зменшення навантаження на вільні робочі місця таких професій як кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (табл. 1). Це пояснюється поступовим збільшенням вакансій на дані професії.

Для адміністративних районів і міст області навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію) щороку складає у середньому 11 осіб. До районів з найвищими показниками за весь досліджуваний період відносяться Камінь – Каширський, Любомльський, Маневицький. З найнижчими – Луцький, Ківерцівський, Ковельський, Старовижівський та м. Луцьк, м. Ковель, м. Нововолинськ і м. Володимир – Волинський. Щодо динаміки то помітним є збільшення навантаження у цілому по області (табл. 2).

Для більш обєктивної оцінки територіальних та структурних особливостей оплати праці у області, нами було розраховано темпи приросту (скорочення) показників середньомісячної номінальної заробітної плати у відсотках до попереднього року та у номінальному значенні за видами економічної діяльності для окремо взятого періоду.

Таблиця 1 – **Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію (за професійними групами)**

	2000	2005	2008	2010	2012
Всього	**649**	**2210**	**2034**	**820**	**608**
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	37	9	11	16	20
Професіонали	34	4	4	8	33
Фахівці	56	13	11	18	28
Технічні службовці	180	13	17	48	34
Працівники сфери торгівлі та послуг	91	10	9	16	13
Кваліфіковані робітники сільського та лісового госпо-дарств, риборозведення та рибальства	25	17	33	85	59
Кваліфіковані робітники з інструментом	27	5	9	11	13
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	74	10	12	15	16
Найпростіші професії	172	29	39	58	41

Таблиця 2 – **Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію (у містах і адміністративних районах)**

	2005	2008	2010	2012
Волинська область	**11**	**13**	**17**	**20**
м.Луцьк	3	5	7	13
м.Володимир-Волинський та район	12	32	29	11
м.Ковель та район	10	6	15	23
м.Нововолинськ	13	17	17	13
Горохівський	69	56	80	26
Іваничівський	305	33	40	22
Камінь-Каширський	121	–	–	124
Ківерцівський	16	21	25	13
Локачинський	21	25	22	9
Луцький	5	10	7	23
Любешівський	14	12	32	38
Любомльський	12	91	–	65
Маневицький	67	10	53	95
Ратнівський	15	20	69	91
Рожищенський	29	12	62	194
Старовижівський	33	22	17	211
Турійський	21	38	89	–
Шацький	31	111	91	336

Характеризуючи темпи приросту (скорочення) середньомісячної номінальної заробітної плати у порівнянні з попередніми роками, на нашу думку варто звернути увагу на 2009 рік, у якому було помітно скорочення оплати праці відносно попереднього року у таких видах економічної діяльності як лісове господарство, рибальство, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, державне управління і особливо у будівництві (табл. 3). Проте попри загальне скорочення темпів приросту заробітної плати у 2009 році, наступні роки характеризуються стабільними показниками приросту. У лідерах за цими показниками є такі сфери як сільське господарство, промисловість, будівництво, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг. Низькі показники темпів приросту в освіті, охорони здоров'я, державному управлінні, торгівлі.

Таблиця 3 – **Темпи приросту (скорочення) середньомісячної номінальної заробітної плати працівників за видами економічної діяльності у Волинській області**

	У % до попереднього року				
	2008	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
У цілому у господарстві	**36,2**	**3,4**	**18,6**	**17,8**	**17,3**
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	35,8	10,1	15,2	31,5	40,7
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	25,0	-7,3	49,0	27,5	13,8
Рибальство, рибництво	28,9	-13,3	8,5	33,5	21,5
Промисловість	32,6	1,4	22,1	24,5	11,6
Будівництво	33,4	-37,0	14,8	38,2	14,9
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	31,9	-4,5	21,7	17,0	17,0
Діяльність готелів та ресторанів	19,3	4,4	29,9	19,9	11,2
Діяльність транспорту та зв'язку	30,1	6,9	16,2	19,8	8,6
Фінансова діяльність	42,0	5,8	16,2	14,8	10,4
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	32,3	-14,4	9,3	35,0	15,9
Державне управління	36,9	-1,6	8,0	14,7	16,2
Освіта	37,3	13,4	16,8	8,7	23,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	34,5	12,7	23,4	5,2	23,7
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	41,6	14,8	24,5	9,0	27,9

(Розраховано за матеріалами [10])

Для адміністративних районів і міст області темпи приросту (скорочення) середньомісячної номінальної заробітної плати змінювались у залежності від ситуації в господарстві. Спад виробництва відповідно зумовлював уповільнення приросту, а у окремих районах призводив до скорочення заробітної плати. Така ситуація склалась у 2009 році у більшості адміністративних районах області (табл. 4). Особливо помітне уповільнення приросту було у Луцькому районі та м. Луцьк. Це пояснюється високою часткою зайнятих у будівництві, торгівлі та операцій з нерухомим майном, на які припало найбільший спад. У цілому найкраща ситуація з темпами приросту у порівнянні з попередніми роками у Луцькому, Маневицькому, Горохівському районах та м. Ковель, м. Володимир – Волинський, м. Нововолинськ. Найгірша ситуація у Володимир – Волинському, Локачинському та Ратнівському районах.

Таблиця 4 – **Темпи приросту (скорочення) середньомісячної номінальної заробітної плати працівників у містах і районах Волинської області**

У % до попереднього року					
2008		**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
Волинська область	**36,2**	**3,4**	**18,6**	**17,8**	**17,3**
м.Луцьк	33,0	-1,1	17,0	17,3	16,9
м.Володимир-Волинський	37,5	4,6	12,2	20,1	12,0
м.Ковель	31,9	2,8	12,8	17,6	14,7
м.Нововолинськ	40,1	7,3	17,0	26,3	10,4
Володимир-Волинський	43,0	16,5	15,9	11,4	21,6
Горохівський	38,0	7,4	17,5	15,3	22,7
Іваничівський	37,4	13,5	12,7	23,3	20,8
Камінь-Каширський	34,2	12,3	28,9	6,5	17,8
Ківерцівський	34,6	7,7	24,3	12,5	12,5
Ковельський	37,6	8,0	32,4	16,6	24,8
Локачинський	46,0	11,8	9,6	13,8	23,6
Луцький	35,9	0	31,9	22,5	12,9
Любешівський	42,7	11,0	19,6	17,7	31,6
Любомльський	35,2	8,2	27,1	13,8	7,6
Маневицький	38,7	11,6	15,5	20,5	22,9
Ратнівський	39,5	6,8	18,2	10,8	36,8
Рожищенський	40,1	8,8	22,9	11,8	27,6
Старовижівський	38,6	13,3	18,7	11,0	10,6
Турійський	42,0	10,1	8,2	22,4	24,9
Шацький	42,7	19,0	21,7	9,7	22,9

(Розраховано за матеріалами [10])

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, за результатами дослідження ринку праці у цілому Волинської області та адміністративних районів та міст, можна визначити основні його риси:

- на ринку праці Волинської області існують територіальні відмінності щодо структури попиту на робочу силу за галузевою та професійною ознаками: для великих міст характерним є попит на кваліфіковані робітничі та найпростіші професії, а для сільської місцевості переважно кваліфіковані працівники сільського та лісового господарства;
- для ринку праці області характерна також відносно стабільна ситуація в обласному центрі і депресивні території на периферії переважно півночі області;
- показники рівня оплати праці відображають загальну ситуацію в економіці облаті, де найкраща ситуація складається у промисловості та частково у будівництві і сільському господарстві;
- у зв'язку із труднощами забезпечення роботою на тривалий період, а також низькою оплатою праці, усе частіше помітним є таке явище як вимушена неповна та неофіційна зайнятість, приховане безробіття;
- для ринку праці Волинської області, особливо для сільської місцевості, характерним є зниження престижності багатьох видів професій що призводить до невідповідності отриманої професії до потреб ринку праці;
- значна частка населення сільської місцевості зайнята у сільському господарстві проте низький рівень оплати праці знижує престижність праці у цій галузі;
- оскільки сільськогосподарське виробництво є сезонним, то попит на трудові робочу силу має також сезонний характер;
- для сільської місцевості поширеними є явища відтоку трудових ресурсів у найбільш мобільному віці (молоді) оскільки як правило переважна більшість з них не знаходить офіційного працевлаштування і вимушена працювати у підсобних господарствах;
- у зв'язку з наявністю ринку збуту продукції сільського господарства поблизу великих міст області ситуація на ринку праці цих міст та прилеглих населених пунктів є певною мірою стабільною. Тут формуються ринкові відносини що сприяє самозайнятості населення.

Список використаної літератури:

1. Безпала О. В Особливості розвитку ринку праці столичного суспільно-географічного району: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Безпала О. В. — К., 2009. — 25с. **2**. Єврорегіон Буг Слащук А. М : Волинська область / за ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. - Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1997. – 448 с. **3**.Засанська С. В. Трудовий

потенціал регіону : розвиток та збереження в сучасних економічних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Засанська С. В. – К., 2010. – 21с. **4.** Ігнатов С. Н. Статистика ринку праці в сільській місцевості регіону (на прикладі Вінницької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.01 «Статистика» / Ігнатов С. Н. – К., 2005. – 26с. **5.** Колосюк. А. М. Аналіз соціально – трудових відносин на ринку праці Волинської області / А. М. Колосюк // Науковий вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки. – 2010. № 5. – С. 113–117. **6.** Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: Навч. посіб. Із соц. Політики / Е. Лібанова., О. Палій. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. - 491 с. **7.** Левада О. М. Суспільно-географічні основи формування та функціонування регіонального ринку праці сільської місцевості (на прикладі Запорізької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія»/ О. М. Левада. — О., 1999. — 18с. **8.** Мисковець Е. В. Аналіз передумов ефективного функціонування регіонального ринку праці з огляду на зміни галузевої структури (на прикладі Волинської області), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua. **9.** Мезенцева Н. І. Суспільно-географічний аналіз ринку праці в Україні / Н. І. Мезенцева // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія : географія. – 2005. № 51. – С. 32 - 35. **10.** Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua. **11.** Пугач С. О. Географічний аналіз міграційних процесів у Волинській області у 2006 р. / С. О. Пугач // Науковий вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки. – 2009. № 10. – С. 74–79. **12.** Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати : колект. Монографія / Богиня Д. П., Куликов Г. Г., Шамота В. М., Лисого Л. С. та ін. – К.: Ін-т економіки НАН України., 2001. – 300 с. **13.** Слівінська Н. М. Соціально-економічні та демографічні чинники реалізації трудового потенціалу регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 «демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Слівінська Н. М. – Донецьк, 2003. – 22с. **14.** Черчик Л. М. Основні тенденції розвитку молодіжного сегменту ринку праці Волинської області та оцінка дієвості механізмів державного регулювання зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua.

Пасевич Ю. В. **Сучасні тенденції формування ринку праці Волинської області**

На основі статистичних матеріалів здійснено аналіз основних показників ринку праці Волинської області. Проведено аналіз структури та динаміки економічної активності, зайнятості за видами економічної діяльності. Досліджено рівень зайнятості і безробіття населення за віковими групами. За професійними групами та територіальною ознакою виявлено

основні особливості динаміки показників попиту та пропозиції робочої сили. Розраховано темпи приросту середньомісячної номінальної заробітної плати за галузевою та територіальною ознаками, охарактеризовано їх динаміку та виявлено основні тенденції.

Пасевич Ю. В **Современные тенденции формирования рынка труда Волынской области**

На основе статистических материалов осуществлен анализосновных показателей рынка труда Волынской области.Проведен анализ структуры и динамики экономическойактивности, занятости за видами экономическойдеятельности. Исследован уровень занятости ибезработицы населения за возрастными группами. Запрофессиональными группами и территориальнымпризнаком выявлены основные особенности динамикипоказателей спроса и предложения рабочей силы.Рассчитаны темпы прироста среднемесячной номинальнойзаработной платы по отраслевому и территориальномупризнакам, охарактеризована их динамика и выявленыосновные тенденции.

Ключевые слова: рынок труда, экономическая активность,занятость, безработица, заработная плата, Волынская область.

Pasevich Y. V **Modern tendencies of forming of labour-market of the Volyn area.** On the basis of statistical materials the analysis of basicindexes of labour-market of the Volyn area is carried out. Theanalysis of structure and dynamics of economic activity,employment is conducted after the types of economic activity.The level of employment and unemployment of population isinvestigational after the agerelated groups. After professionalgroups and territorial sign the basic features of dynamics ofindexes of demand and supply of labour force are educed.Growth of average monthly nominal salary rates are expectedon branch and territorial signs, their dynamics is described andthe basic are educed

Keywords: labourmarket, economic activity, employment,unemployment, salary, Volyn area.

III. ГЕОГРАФІЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ КОМПЛЕКСІВ

УДК 911.3

Запотоцький С. П., д-р. геогр. наук, доц.
Левицька О., студ., **Горин І.,** студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ГАЛУЗЕВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ключові слова: *будівельна галузь, темпи будівництва, інвестиції в будівництво, введення в експлуатацію будівель та споруд.*

Вступ. Сучасне життя суспільства без ефективного функціонування будівельної галузі просто неможливе. Рівень її розвитку впливає на формування пропорцій і темпів розвитку багатьох галузей народного господарства, розміщення продуктивних сил і розвиток регіонів. Будівництво створює нові і реконструює діючі основні фонди (будівлі і споруди, призначені для всіх видів виробничої і соціальної діяльності людей). Від розвитку цієї галузі залежить будівництво житла, створення нових міст і сіл, окремих мікрорайонів, постійна реконструкція житлових фондів, будівництво промислових і сільськогосподарських підприємств, транспортних об’єктів, лікарень, шкіл, торгових центрів тощо. Будівельний комплекс підтримує в належному стані обороноздатність країни, створює передумови для зростання виробництва в усіх галузях господарства.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що проблеми розвитку будівельної галузі в Україні досліджують такі фахівці, як В.Анін, А.Асаул, Л.Левіт, І.Молчанов, Т.Одаренко, В.Опєкунов, Р.Подольський, І.Полякова, Т.Пушкар, Т.Сидорченко, О. Шевчук, О. Удовенко, О.Цуцаєва.

Постановка завдання. Сучасні дослідження будівельної галузі розкривають здебільшого різноманітні економічні аспекти її функціонування, водночас залишаючи поза увагою територіальні та галузеві особливості її функціонування, невирішені питання перспектив подальшого розвитку. Звідси, актуальність та недостатність наукової розробки вищенаведених питань вимагають систематизації та поглиблення теоретичних і прикладних аспектів функціонування будівельної галузі України, що й обумовило тему даного дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Будівництво посідає найважливіше місце поміж галузей господарства. Значення будівельної галузі для розвитку економіки загалом виражається в тому, що саме капітальне будівництво, більше, ніж будь-яка інша галузь,

викликає створення нових робочих місць, підвищує рівень зайнятості населення, та споживає величезну кількість продукції багатьох суміжних галузей, що додатково стимулює їх подальший розвиток.

З розвитком будівельної галузі зростають: виробництво будівельних матеріалів і будівельного обладнання, машинобудування, енергетика, металургія і металообробка, нафтохімія, деревообробна і фарфоро-фаянсова промисловість, транспорт, виробництво скла, тощо. Будівельний комплекс як одна з найбільш капіталоємних і диференційованих виробничих систем справляє вагомий вплив на визначення темпів, масштабів і розміщення виробництва. Тому при розміщенні капітального будівництва враховується наявність будівельної організації в регіоні. В той же час слабкість будівельної бази стримує промислове будівництво, створення великих комбінатів, галузевих і територіально-виробничих комплексів, фондоємкої важкої промисловості, які потребують великих обсягів робіт з капітального будівництва [2].

Серед галузей регіонального господарства особливе місце займає будівельна галузь, що належить до виробничої сфери. Це одна з найстаріших господарських галузей та чутливий індикатор соціально-економічного розвитку регіону загалом. Період соціально-економічного зростання перш за все відчувається саме у будівництві, оскільки швидко збільшуються саме капіталовкладення в основні фонди, а підвищення рівня життя населення відбивається на розширенні житлового, й соціально-культурного будівництва. В кризовому стані темпи падіння обсягів будівництва чи не найбільші у порівнянні з темпами падіння виробництва інших галузей. Тож будівництво виступає суттєвим регулятором розвитку економіки регіонів.

Аналітика цих двох показників (темпи будівництва та темпи соціально-економічного розвитку регіону) підтверджує їх прямий взаємозв’язок. Так, в докризовий період в 2004 р. при зростанні ВВП на 12,1% темпи зростання будівництва склали 59,1%, в період 2006-2007 рр. при середніх темпах зростання економіки в межах 7,5% обсяги будівництва зростали на 40-49%. Показовим є 2008 р., в якому загальні темпи економічного зростання на кінець року склали всього 2,3%, а темпи зростання будівельних робіт лише 19,9%. В 2009 р., коли спад економіки становив близько 15% - обсяги будівельних робіт зменшилися аж на 60%. Економіка України демонструючи в 2010-2011 рр. темпи зростання на рівні 4-5% показала позитивні темпи будівництва на рівні 14 та 40%. Суттєво високі темпи будівництва в даний період були досягнуті за рахунок підготовки до проведення чемпіонату з футболу «Євро 2012». В період 2012, першої половини 2013 рр. помітним є суттєве зменшення обсягів будівництва (рис. 1.). Так, у 2012р. підприємствами країни виконано будівельних робіт на суму 62,3 млрд. грн., що в порівнянних цінах становить 86,2% до обсягів будівництва у 2011р. У 2012р. порівняно з 2011р. скоротились обсяги будівельних робіт, виконані підприємствами з будівництва будівель і споруд, на 16,5%, установлення інженерного устаткування будівель та споруд – на 5,5%, завершення

будівництва – на 9,4%, оренди будівельної техніки з оператором – на 17,1%. Разом з тим обсяги будівельних робіт, виконані підприємствами з підготовки будівельних ділянок, зросли на 5,5%. На загальну тенденцію найбільше вплинула діяльність підприємств, що здійснюють будівництво будівель і споруд (частка яких у загальному обсязі становила 79,8%). Серед них зменшили обсяги робіт підприємства з будівництва будівель (на 14,5%), доріг, аеродромів та улаштування поверхні спортивних споруд (на 27,6%), мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітену (на 35,5%), магістральних і місцевих трубопроводів, ліній зв'язку та енергопостачання (на 15,0% та на 14,7% відповідно). Водночас збільшили обсяги робіт підприємства, що здійснюють будівництво підприємств енергетики, добувної й обробної промисловості (на 5,3%), будівництво водних споруд (на 31,7%).

На 6 регіонів (м. Київ, Донецьку, Дніпропетровську, Харківську, Полтавську та Одеську області) припадає 62,6% загального обсягу будівництва, зокрема 21,9% – на столицю. Нове будівництво, реконструкція та технічне переозброєння склали 79,6% від загального обсягу виконаних будівельних робіт, капітальний і поточний ремонти – 13,7% та 6,7% відповідно. Ціни на будівельно-монтажні роботи за підсумками 2012 р. виросли на 12,6%, зокрема ціни на житлові будівлі виросли на 13,4%, на нежилі — на 12,7%, інженерні споруди – 12,0.

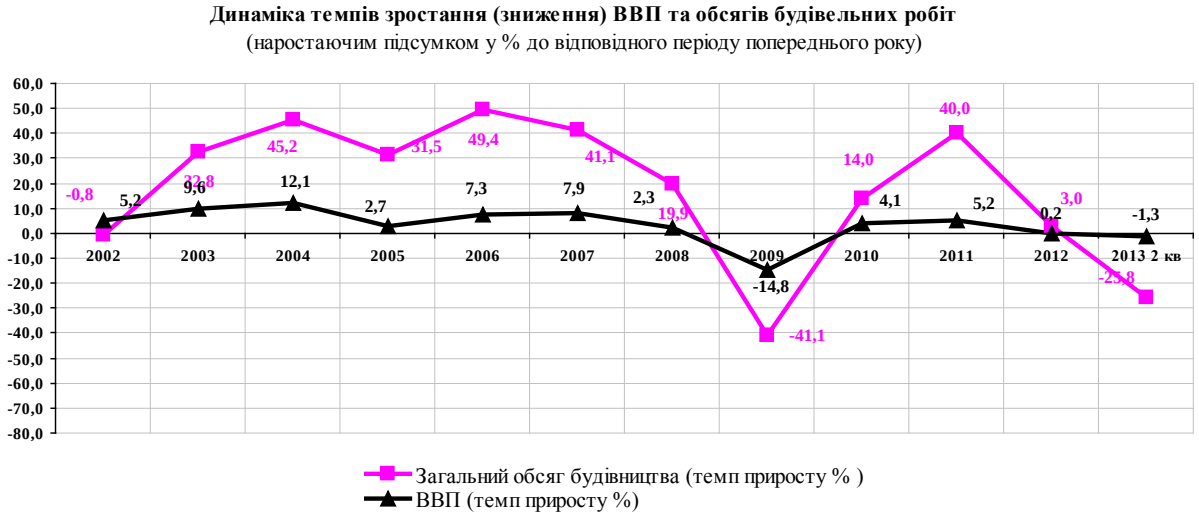

Рис. 1. Динаміка темпів зростання (зниження) ВВП та обсягів будівельних робіт

У першому півріччі 2013 р. підприємствами України виконано будівельних робіт на суму 23,0 млрд. грн. Індекс будівельної продукції у порівняно з відповідним періодом 2012 р. становив 80,8%.

Будівельна галузь як одна з найбільш капіталоємних і диференційованих виробничих систем справляє вагомий вплив на визначення темпів та масштабів розміщення виробництва. Тому при розміщенні капітального будівництва враховується наявність будівельної організації в регіоні. В той же час слабкість будівельної бази стримує

промислове будівництво, створення великих комбінатів, галузевих і територіально-виробничих комплексів, фондоємної важкої промисловості, які потребують великих обсягів робіт з капітального будівництва.

Таблиця 1. Основні показники діяльності будівельної галузі

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Обсяг виконаних будівельних робіт, млн.грн.	25462,3	38030,8	53675,7	64362,6	37886,8	43174,9	60454,3	62280,0
нове будівництво, %	74,1	75,0	78,5	80,7	79,2	77,8	79,4	79,6
ремонт, %	25,9	25,0	21,5	19,3	20,8	22,2	20,6	20,4
Індекс обсягу виконаних будівельних робіт	93,4	109,9	115,6	84,2	51,8	94,6	111,0	86,0
ПІІ (в будівництво)	275,3	512,8	839,8	1631,8	1936,6	2206,0	2340,6	813,8
Інвестиції в основний капітал у будівництво	4929,0	6300,2	9106,6	12469,1	5324,9	4966,2	8541,1	37313,0
у % до загального обсягу інвестицій в основний капітал	5,3	5,0	4,8	5,3	3,5	2,9	3,6	12,7
Введення в експлуатацію будівель, млн. грн.								
житлові	9927,3	15408,7	23768,3	31472,4	25043,8	32420,2	38686,3	43214,8
нежитлові	8439,7	8956,8	14944,2	20316,2	19684,1	24371,6	35940,3	38913,4
інженерні споруди	7995,0	9984,7	12456,8	9701,6	7568,1	15417,6	25088,8	26867,6
Індекси цін на будівельно-монтажні роботи								
житлові	122,5	122,4	124,8	133,6	111,5	113,5	117,3	113,4
нежитлові	126,8	123,0	123,6	135,8	110,7	115,0	118,3	112,7
інженерні споруди	126,5	123,8	121,2	135,9	111,7	118,3	122,0	112,0

Джерело: Державна служба статистики України

Отже, для розвитку будівельної галузі велике значення мають інвестиції в будівництво. Загалом прямі іноземні інвестиції у галузь будівництва України у розрізі країн світу склали на кінець 2012 року 974,1 млн. дол. США. Максимальні його значення припадають на Кіпр, Велику Британію, США, Російську Федерацію і Віргінські острови (Брит.).

Динаміка капітальних інвестицій у будівництво має тенденції до зростання, проте їх частка до загального обсягу інвестицій в основний капітал залишається досить низькою, в межах 14 -18% (табл. 1.)

Регіонально інвестиції у будівництво розподіляються наступним чином: до регіонів - лідерів, де інвестиції у середньому складають біля 15,7 – 32 млрд. грн., належать Донецька, Дніпропетровська, Київська, Харківська області та Автономна Республіка Крим. До регіонів – аутсайдерів, які у середньому освоїли 7,1 – 15 млрд. грн., входять Одеська, Львівська, Полтавська, Луганська і Запорізька області. На середній рівень використання інвестицій, який становив 3,7 – 7,1 млрд. грн., припадають Вінницька, Івано-Франківська, Миколаївська, Кіровоградська та Черкаська області. Хмельницька, Тернопільська, Волинська, Житомирська і Сумська області належать до регіонів із низьким рівнем залучення інвестицій, який сягав 2,8 – 3,7 млрд. грн. І, нарешті, до останньої групи входять регіони із найнижчим рівнем надходження інвестицій, зокрема Рівненська, Чернігівська,

Закарпатська, Херсонська та Чернівецька області. Обсяг інвестицій у них становив менше 2,8 млрд. грн.

Інвестиційна ситуація чітко підтверджується показником введення в експлуатацію будівель та споруд. Найвище його значення спостерігається у Київській, Івано-Франківській, Волинській, Рівненській і Чернівецькій областях, а найменший – у Харківській, Кіровоградській і Миколаївській областях та у м. Севастополі і м. Києві.

Загальна динаміка введення в експлуатацію будівель та споруд має тенденцію до зростання, зокрема це стосується житла, інженерних споруд і, у меншій мірі, нежитлових будівель.

Щодо динаміки введення в експлуатацію будівель і споруд, то тут вбачається наступна картина: максимальні її значення спостерігались у Івано-Франківській (2005, 2006, 2008 і 2010 рр.), Закарпатській (2007 р.), Львівській (2009 рік) та Київській (2011 і 2012 рр.) областях, а мінімальні – у Чернігівській (2005, 2006б 2007 і 2008 рр.), Харківській (2009 р.) і Кіровоградській (2010 р.) областях та місті Києві (2011 і 2012 рр).

Рис. 2. Динаміка введення в експлуатацію будівель та споруд

Щодо показника введення в експлуатацію житла за регіонами маємо наступну ситуацію: максимальні значення спостерігаються у місті Києві, Київській, Одеській і Львівській областях та АР Крим; мінімальні значення наявні у Миколаївській, Кіровоградській, Черкаській, Житомирській і Херсонській областях.

Відповідно за показниками введення в експлуатацію житла на 1000 осіб можна провести групування регіонів України. Так, до першої групи належать регіони з найвищим рівнем введення житла, яка включає Київську, Чернівецьку, Івано-Франківську і Тернопільську області та Автономну Республіку Крим. Друга група показників припадає на Одеську, Закарпатську, Волинську, Львівську і Хмельницьку області, які відносяться до регіонів з високим рівнем введення житла в експлуатацію. Третю групу складають Рівненська, Вінницька, Чернігівська, Сумська і Херсонська області, тобто регіони із середнім рівнем експлуатації. Четверта група

відповідає регіонам із малим рівнем введення. Її складають Харківська, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська і Запорізька області. І, нарешті, п'яту групу становлять регіони із найменшим рівнем вводу. Вона складається з Черкаської, Миколаївської, Дніпропетровської, Донецької і Луганської областей.

Перспективи розвитку будівельної галузі окреслюють показники видачі дозволів на будівельні роботи житлових, нежитлових будівель та інженерних споруд. Дані показники визначають вищі перспективи розвитку будівельної галузі у Придніпров'ї, Донецькій, Харківській, Одеській та Львівській областях (рис. 3).

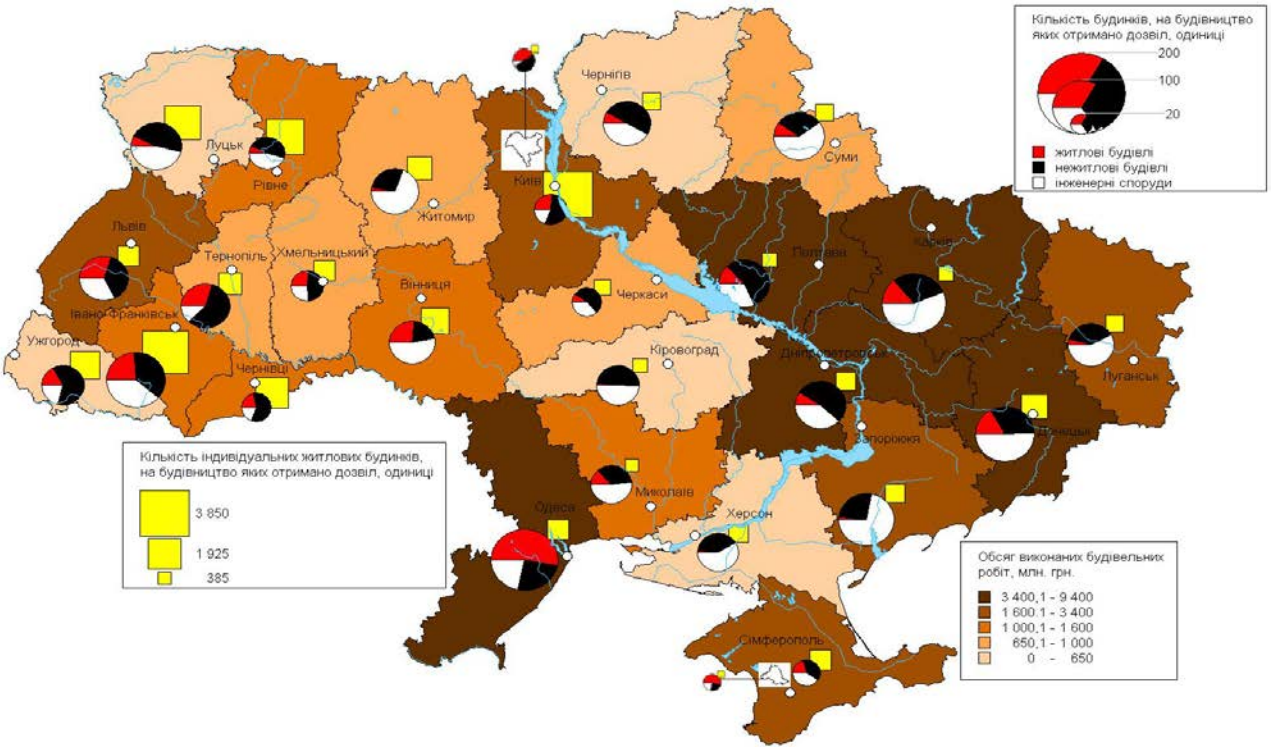

Рис. 3. Характеристика розвитку будівельної галузі України

Ще одним важливим чинником розвитку галузі є вартість позикового фінансування. До кінця 2012 року вартість депозитів на ринку виросла до рекордних 24-26% річних. У таких умовах будівельники просто не в змозі залучати дешеві ресурси на реалізацію нових проектів. При цьому анонсовані урядом програми будівництва доступного житла та численні програми підтримки будівельної галузі (молодіжне будівництво, будівництво житла для військовослужбовців тощо) останніми роками не виконуються.

Оцінка загальної ситуації в галузі показує, що в останні роки кризові явища змусили будівельників змістити акцент з будівництва житла на комерційну нерухомість й об'єкти інфраструктури (дороги, аеропорти та ін.). Звідси більш високими темпами (порівняно з житловим будівництвом) розвивалася комерційна нерухомість. Будівництво нових ТРЦ, промислових об'єктів і офісних центрів спостерігалося не тільки в містах-мільйонниках, а й в обласних центрах. І це об'єктивно, оскільки на тлі триваючої урбанізації

відбувається зміщення населення у великі міста, де більш розвинена соціальна інфраструктура, низький рівень безробіття і плинності кадрів. Таким чином, будівництво продовжує концентруватися в столиці і великих містах (Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Харків, Львів). У багатьох малих містах будівництво «заморожене» вже не одне десятиліття (за винятком приватного та комерційного будівництва).

Таким чином, будівельна галузь України в найближчому періоді продовжить перебувати у кризовому стані, чому сприятимуть низькі темпи розвитку економіки країн світу й відсутність стимулів для внутрішнього розвитку будівництва. Негативна динаміка зайнятості в галузі і відсутність інвестиційної привабливості загрожує застоєм на віддалену перспективу.

Як наслідок, будівельна галузь в наступні декілька років матиме обмежені можливості зростання. В умовах стагнації розраховувати на бюджетне фінансування інфраструктурних проектів не варто. З таких причин не буде значного потенціалу зростання промислового будівництва та будівництва офісних приміщень. В той же час може існувати попит на будівництво сучасних торгово-розважальних комплексів в більшості регіонів України. В багатьох регіонах таких об’єктів або взагалі ще немає, або їх ще дуже мало. Враховуючи експортну спрямованість аграрного сектору існуватиме певний попит на будівництво зерносховищ та об’єктів портової інфраструктури, що забезпечують експорт аграрної продукції. Теж можливий попит на будівництво об’єктів логістики, які необхідні для обслуговування транзиту вантажів територією України. Житлове будівництво здійснюватиметься в обмежених обсягах. Найбільший попит матимуть житлові приміщення економ-, бізнес і преміум-класу. На даний момент пропозиція якісного житла в даних сегментах є недостатньо. У той же час кількість заможних громадян, які хочуть покращити свої житлові умови, не зменшується. Серед потенційних покупців житла преміум-класу практично немає потреби в кредитуванні. Розвиток внутрішнього туризму підвищуватиме попит на недорогі готелі (категорії 2-3 зірки), що спричинятиме розвиток будівництва у готельній сфері.

Висновки. Будівельна галузь характеризується на сьогодні низькими обсягами виконуваних робіт через слабкий попит, відсутність інвестицій, низькі доходи населення і обмеженість кредитування. До того ж співвідношення інвестицій в підприємства будівельної галузі, прогнози доходів населення та непривабливе іпотечне кредитування дають можливість прогнозувати незначні темпи будівництва щонайменше в найближчій перспективі.

Список використаних джерел

1. Богдан Н.М. Місце житлово-будівельного комплексу в системі розвитку регіону / Н.М. Богдан // «Наука и технологии: шаг в будущее – 2011», II міжн. наук.- практ. Конф., 2011 р. – тези доп. - Прага).
2. Дорогунцов С.І. Розміщення продуктивних сил України / С.І Дорогунцов [Електронний ресурс] – Режим доступу http://refbase.com.ua/books/book_part-5225.html.

3. Офіційний сайт Державного Фонду сприяння молодіжному житловому будівництву [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.molod-kredit.gov.ua/.
4. Тенденції ринку нерухомості України: реалії та прогнози 2007-2013: Монографія. / Шалаєв В.М., Іванова І.Б, Драпіковський О.І., Смольнікова С.М., Гусельніков А.С., Іліч А.В., Запотоцький С.П., (за заг. ред. О.І. Драпіковського, І.Б. Іванової.) – К.: «Арт Економі», 2012. – 240 с.

Запотоцький С. П., Левицька О., Горин І. Територіально-галузеві трансформації будівельної галузі України на сучасному етапі

В роботі розглядаються теоретичні та прикладні засади функціонування будівельної галузі. Визначено залежність розвитку галузі будівництва та розвитку соціально-економічного комплексу. Проведено аналіз чинників, що формують розвиток будівельної галузі. Зокрема здійснено оцінку показників обсягів виконаних будівельних робіт, інвестицій в житлове будівництво та видачу дозволів на житло, введення в експлуатацію житла, умови кредитування. Окреслено перспективи розвитку будівельної галузі в Україні.

Ключові слова: будівельна галузь, темпи будівництва, інвестиції в будівництво, введення в експлуатацію будівель та споруд.

Запотоцкий С., Левицкая О., Горин И. ***Территориально - отраслевые трансформации строительной отрасли Украины на современном этапе.*** В работе рассматриваются теоретические и прикладные основы функционирования строительной отрасли. Определена зависимость развития отрасли строительства и развития социально - экономического комплекса в целом. Проведен анализ факторов, формирующих развитие строительной отрасли. В частности проведена оценка показателей объемов выполненных строительных работ, инвестиций в жилищное строительство и выдачу разрешений на жилье, ввод в эксплуатацию жилья, условия кредитования. Определены перспективы развития строительной отрасли в Украине.

Ключевые слова: строительная отрасль, темпы строительства, инвестиции в строительство, ввод в эксплуатацию зданий и сооружений.

Zapotoskiy S. P., Levytska O., Goryn I. ***Geographically - sectoral transformation of the construction industry of Ukraine at the present stage.*** The paper discusses the theoretical and practical foundations of the construction industry. The dependence of the development of the construction and development of socio - economic system as a whole. An analysis of factors shaping the development of the construction industry. In particular, an assessment of indicators of completed construction works, investment in housing and housing permits, commissioning housing loan conditions. Prospects of development of the construction industry in Ukraine.

Keywords: construction industry, the pace of construction, investments in the construction and commissioning of buildings and structures.

УДК 911.3

Жураєва К.А., асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТАНДАРТИЗАЦІЇ ВЕБ-САЙТІВ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ НА ЛОКАЛЬНОМУ ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ РІВНІ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Ключові слова: туристичні веб-сайти, інтернет-технології в туризмі, туризм в Україні, інноваційні технології в туризмі, туристичні дестинації.

Вступ. Постановка проблеми. В умовах швидкого розвитку інноваційних технологій та їх впровадження у сферу туризму важливого значення для України набуває стандартизація структури сайтів туристичних дестинацій і розроблення сайтів, що відповідатимуть всесвітнім вимогам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цього питання присвячена велика кількість робіт вчених-теоретиків та практиків. Серед них – С.Мельниченко, М.Скопень, P.Keller, T.Bieger, та інші.

Постановка завдання. Метою даної статті є стандартизація веб-сайтів туристичних дестинацій України як засіб впровадження Інтернет-технологій на локальному територіальному рівні туристичної сфери.

Виклад основного матеріалу. Нагальним завданням оптимізації територіальної структури сфери туризму країни має стати формування єдиного підходу до застосування певної групи технологій на рівні дестинацій всіх рівнів, що утворюють просторовий каркас інноваційної система. Насамперед мова йде про Інтернет-технології, і першим кроком у цьому напрямі пропонується вважати стандартизацію структури сайтів туристичних дестинацій і розроблення сайтів, що відповідатимуть цим вимогам, і їх пошукову оптимізацію.

Єдина концепція Інтернет-сайтів туристичних дестинацій України, що передбачає відповідність сайту певним вимогам, обов’язкову наявність певних інструментів і певну послідовність дій щодо створення.

Отже, процес пошуку інформації для планування подорожей туристом з використанням Інтернету як правило включає в себе три етапи. Перший з них – пошуковий, здійснюється за допомогою або пошукових систем (тобто, Excite, Google, Yahoo! тощо), використаних для вибору корисних джерел інформації, або виходу безпосередньо на вебсайт, якщо споживач знає такі сайти заздалегідь. Для того, щоб спрямувати зусилля потенційного відвідувача в потрібному напрямі, необхідно передбачити всі можливі варіанти пошукових запитів, крім того, запланувати представництво сайту у всіх можливих системах пошуку. Знайдені сайти споживач оцінює з позицій цілої низки критеріїв, що повинні враховуватись при його створенні. Насамперед йдеться про ефект «першого враження», виражений в миттєвій оцінці корисності й актуальності інформації, що змушує користувача шукати

далі або залишитись на знайденому сайті. До інших критеріїв сучасні дослідники відносять якість інформації, зручність користування, достовірність, ступінь залучення споживача до процесу вибору турпродукту, наявність взаємозв'язків між сайтом і користувачем.

Фактор зручності або, як називають його в спеціальній літературі, фактор «гігієни інформаційних систем» [1], означає, що користувач повинен без суттєвих розумових зусиль орієнтуватись на сайті, розуміти його цілі та навігаційну систему. Дослідники вважають, що зручність призводить до формування позитивних споживчих намірів користувача, а це зрештою і є основною метою веб-ресурсу [2]. Довіра клієнта, як фактор якості сайту дестинації, формується завдяки відгукам відомих людей, представленим нагородам, посилання на відомі веб-ресурси, високому рівню захищеності платіжних операцій [1]. Ще один чинник якості – ступінь залучення користувача до вибору забезпечується завдяки різноманітним інтерактивним інструментам візуалізації, картографічного представлення інформації, наявності великої кількості параметрів вибору туристичного продукту. Все це дозволяє потенційному клієнту зануритись в атмосферу дестинації, посилити його мотивацію. І, нарешті, сайт повинен давати можливість користувачеві швидко і зручно отримати необхідну інформацію в особистому режимі, показати шляхи зворотного зв'язку.

Другим етапом знайомства користувача з сайтом дестинації (за умови достатньої оцінки останнього) є планування подорожі. Цей етап передбачає користування не стільки інформацією в чистому вигляді, скільки можливостями пошуку, підбору послуг, оплати їх вартості прямо на веб-сторінці, швидкого отримання відповідей на нагальні питання.

Третій етап настає вже безпосередньо впродовж подорожі, коли споживач шукає додаткову інформацію про певні послуги та ресурси, ідентифікує себе на карті дестинації.

Отже, ґрунтуючись на вищевикладеному та спираючись на дані проведеного JBA Consulting Engineers опитування туристів-активних користувачів Інтернет, нами було розроблено стандартизовану структуру зручного та максимально клієнтоорієнтованого веб-сайту туристичної дестинації, що може бути використана в якості основи для будь-якої дестинації України (рис. 1). Відповідно, нами пропонуються також обов'язкові вимоги для таких веб-ресурсів, зокрема:

1. Створення дизайну з використанням елементів спеціально розробленого бренду, зокрема, логотипу, слогану та поєднання кольорів, розтиражованих у тому числі за допомогою інших носіїв інформації.

2. Розроблення максимально зручної для потенційних відвідувачів дестинації навігації сайту.

3. Проста та зручна система управління контентом, що дозволяє оновлювати практично всі розділи сайту.

4. Інтегрованість у соціальні мережі Facebook, Twitter та інші соціальні медіа канали.

5. Можливість бути доступним в усіх типах мобільних пристроїв (мобільні версії).

6. Наявність візуального слайд-шоу на головній сторінці з регулярно обновлюваним фото контентом.

7. Можливість організації кількох ступенів доступу для користувачів (зареєстровані, незареєстровані, члени асоціацій тощо).

8. Наявність єдиного підходу до організації інформації.

9. Інтегрованість до систем бронювання основних послуг (авіа, автобусний, залізничний транспорт; розміщення; оренда автомобілів; замовлення квитків на подієві заходи), тематичних сайтів прогнозу погоди, валютних калькуляторів, інтерактивних карт.

10. Наявність спеціального контенту для подорожуючих – пошук, прокладання маршрутів, анонси свят тощо.

11. Наявність спеціальних майданчиків для бізнес-проектів, галузевих асоціацій, спонсорів (банерів, рекламних оголошень тощо) та можливість оптимізації сайтів-партнерів.

12. Багатомовність, тобто дублювання основних сторінок двома обов'язковими мовами – російською та англійською, а також мовами основних цільових сегментів дестинації.

13. Прив'язка до однієї з існуючих систем Інтернет-банкінгу, тобто надання клієнту можливості сплатити за певні товари та послуги прямо на сайті.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Запровадження пропонованої стандартизованої структури дозволить туристичним дестинаціям України не тільки гідно представити власний турпродукт за допомогою інноваційних технологій, а й підвищити його конкурентоспроможність, розповсюдити інформацію про нього, стане важливою платформою для громадських ініціатив у сфері туризму.

Список використаних джерел:

1. Keller, P., Bieger, T. Innovation in Tourism-Creating Customer [Текст] / P. Keller, T. Bieger // Innovation and Product Development. – 2005. - Vol. 47. - 384 p.
2. *Global SWOT ANALYSIS. A report produced for TOUREG Project, Deliverable D.2.1 by the Department of Tourism Management of the Alexander Technological Educational Institute of Thessaloniki, Greece and the Technical University of Crete, Greece [Електронний ресурс] - Режим доступу: вhttp://www.stepc.gr/_docs/library_docs/GLOBAL_SWOT_Analysis_TOUREG.pdf*
3. Мельниченко С. Вплив інформаційних технологій на маркетинг туристичних підприємств // "Вісник КНТЕУ". - 2007. - № 5.
4. Скопень М.М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі./ Скопень М.М. - К.: Кондор, 2005. - 301 с.

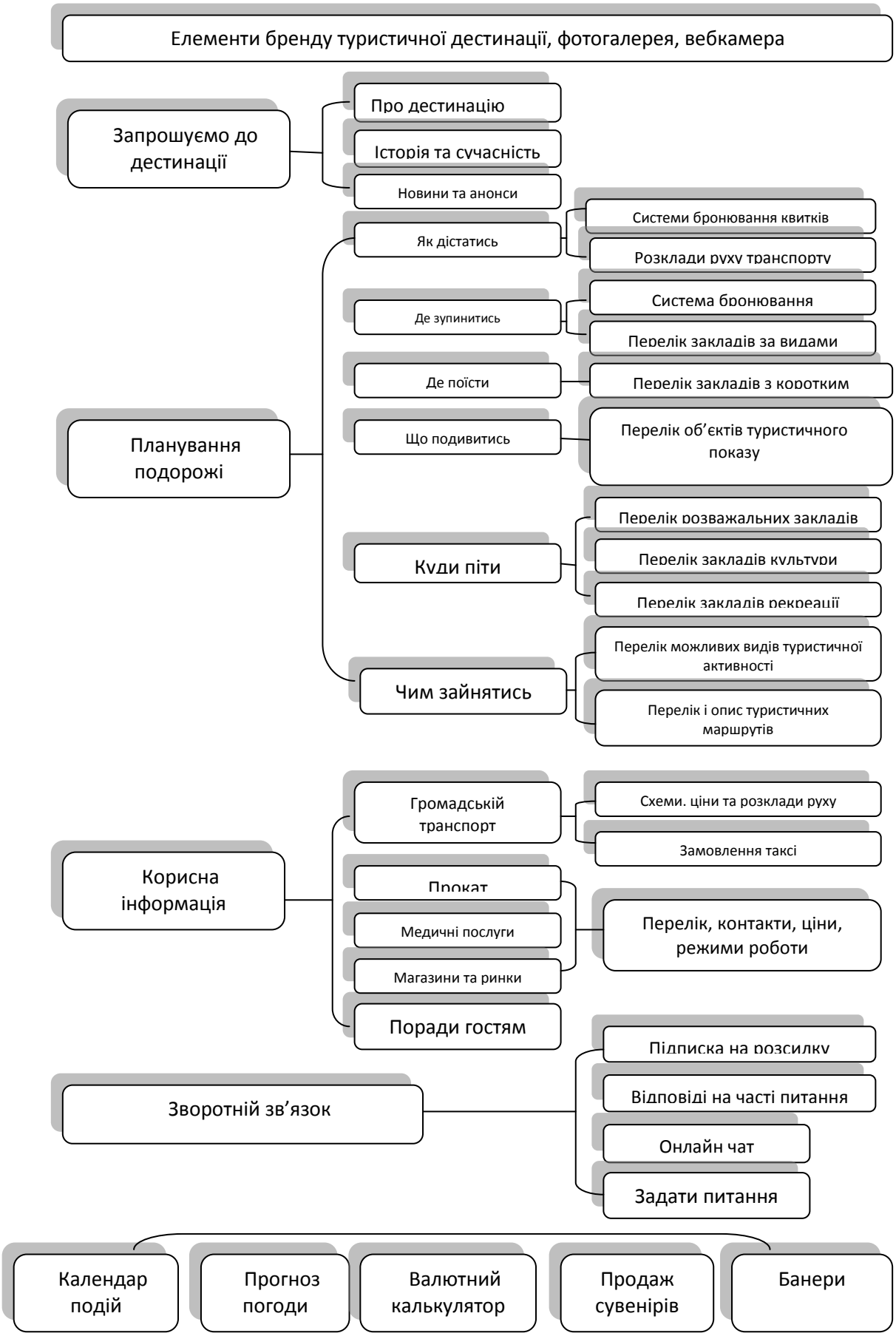

Рис. 1. Стандартизована структура сайту туристичної дестинації

Жураєва К.А. Стандартизації веб-сайтів туристичних дестинацій України як засіб впровадження Інтернет-технологій на локальному територіальному рівні туристичної сфери

У даній статті запропоновано єдиний підхід до стандартизації веб-сайтів туристичних дестинацій України як засіб впровадження Інтернет-технологій на локальному територіальному рівні туристичної сфери.

Ключові слова: туристичні веб-сайти, інтернет-технології в туризмі, туризм в Україні, інноваційні технології в туризмі, туристичні дестинації.

Жураева К.А. Стандартизации сайтов туристических дестинаций Украины как средство внедрения Интернет-технологий на локальном территориальном уровне туристической сферы

В данной статье предложен единый подход к стандартизации сайтов туристических дестинаций Украины как средство внедрения Интернет-технологий на локальном территориальном уровне туристической сферы.

Ключевые слова: туристические сайты, интернет-технологии в туризме, туризм в Украине, инновационные технологии в туризме, туристические дестинации.

Zhuraeva K. A. Standardization websites tourist destinations Ukraine as a means of implementing Internet technologies at local territorial level tourism

This article proposes a unified approach to the standardization of web sites of tourist destinations Ukraine as a means of implementing Internet technologies at local territorial level tourism.

Keywords: travel websites, internet technologies in tourism, tourism in Ukraine, innovative technologies in tourism, travel destination.

УДК 911.3(477.53)

Лимарь Т.В., асп.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ЕКСПЛУАТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: залізничний транспорт, основні показники експлуатаційної роботи – перевезення вантажів, вантажооборот, перевезення пасажирів, пасажирооборот, інтенсивність перевезення вантажів, інтенсивність перевезення пасажирів, середня відстань перевезення.

Вступ. Постановка проблеми. Одним із провідних видів транспорту в Полтавській області є залізничний. Він характеризується великою пропускною спроможністю, регулярністю, відносно високою швидкістю і

порівняно низькою собівартістю перевезень, невисокою залежністю від несприятливих погодних умов. Однак, на сьогоднішній день спостерігається зменшення частки перевезень пасажирів залізничним транспортом за рахунок збільшення перевезень автомобільним та авіаційним транспортом. Аналіз основних показників експлуатаційної роботи залізниць дозволить визначити рівень розвитку даної транспортної галузі і запропонувати заходи щодо її удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сучасного стану залізничного транспорту України присвячено праці Аксьонова І.М., Богомолової Н.І., Гаєвської Л.М., Гойхмана І.М., Гудкової В.П., Кулаєва Ю.Ф., Макаренка М.В., Сича Є.М., Цвєтова Ю.М. та інших вчених.

Формування цілей статті. Метою дослідження є аналіз основних показників роботи залізничного транспорту Полтавської області та визначення рівня його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Господарська спеціалізація Полтавської області на виробництві продукції машинобудування, нафтопереробної, харчової та гірничорудної промисловості зумовила значний розвиток залізничного транспорту. Він займає друге місце в перевезенні вантажів і третє – в перевезенні пасажирів у Полтавській області.

Експлуатаційна протяжність залізниць в області становить 852 км. Густота залізниць в розрахунку на 1 тис. км² – 29,6 км (Україна – 30,8 км). Залізниці обслуговуються тепловозною та електричною тягою. Експлуатаційна довжина електрифікованих залізничних колій загального користування становить 321,7 км (37,7 % від загальної довжини). Решта 530,3 км (62,3%) – дизельне пальне. Залізничні перевезення становлять 7 % обсягів перевезень пасажирів та 14,4 % перевезень вантажів від усіх видів транспорту в Полтавській області [3].

Залізнична мережа по території Полтавської області розміщена рівномірно. Максимальна віддаленість населених пунктів від залізниці не перевищує 50 км. Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування протягом 1990-2006 років залишалася незмінною і становила 853 км, а з 2007 року вона складає 852 км.

Територію області перетинає чотири залізничних магістралі Лозова – Полтава – Ромодан – Гребінка; Харків – Полтава – Кременчук; Бахмач – Ромодан – Кременчук з відгалуженням Лохвиця – Гадяч; Бахмач – Пирятин – Гребінка з відгалуженням Прилуки – Ніжин.

У територіальній структурі залізничної мережі області організуючими елементами є залізничні вузли: Полтава, Кременчук, Гребінка, Ромодан, а також залізничні станції: Лубни, Миргород.

Найбільший в області залізничний вузол – Полтавський. Більша частина його вантажообігу припадає на долю транзитного руху. В режимі роботи цього вузла головне місце займає прибуття вантажів (кам’яне вугілля, мінерально-будівельні матеріали та ін.). У структурі відправлення переважають машини та устаткування, продукція харчової промисловості,

хлібопродукти. Кременчук – другий за значенням залізничний вузол області. Його структура прибуття і відправлення вантажів аналогічна Полтавському вузлу [5].

Для оцінки роботи залізничного транспорту регіону необхідно проаналізувати такі показники (параметри) як: перевезення вантажів, вантажооборот, перевезення пасажирів, пасажирооборот, інтенсивність перевезення вантажів, інтенсивність перевезення пасажирів та середню відстань перевезення залізничним транспортом у Полтавській області.

За період з 1995 по 2000 рік обсяг перевезення вантажів залізничним транспортом у Полтавський області знижувався (із 21,1 млн. т до 13,6 млн. т), з 2001 по 2006 рік зростав. З 2007 по 2009 рік спостерігалося тимчасове зниження обсягів перевезень, а із 2010 року вони почали зростати і на 2012 рік становлять 23,6 млн. т (Рис.1) [1].

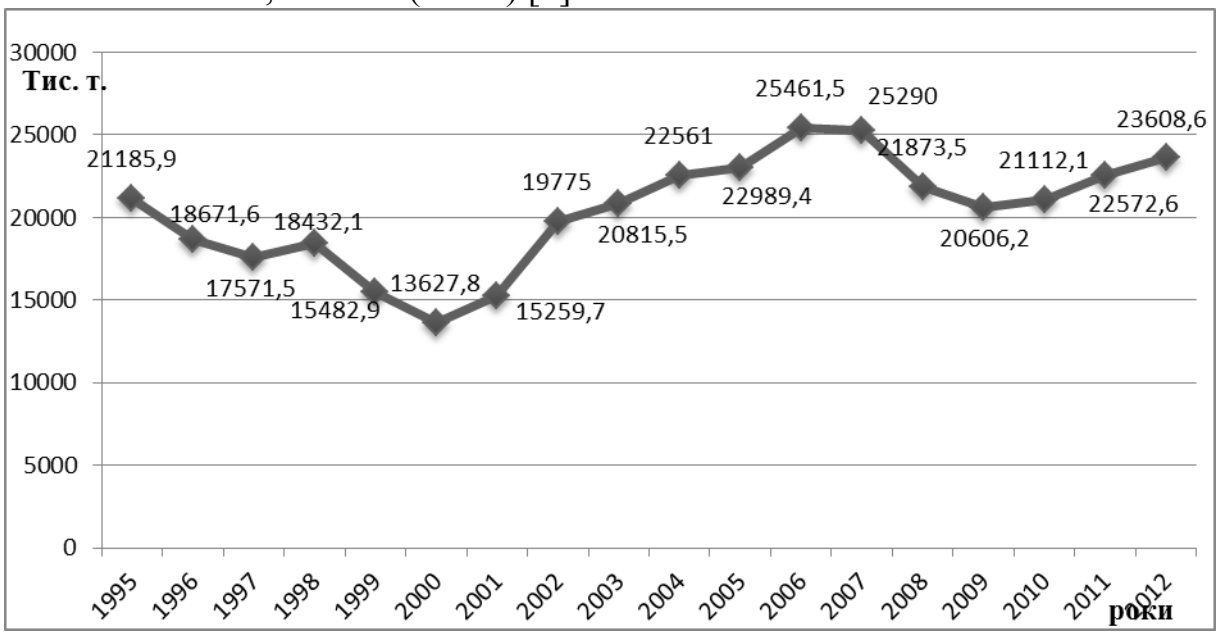

Рис.1 – Динаміка перевезення вантажів залізничним транспортом у Полтавській області

За період з 1995 по 2000 рік обсяг перевезення пасажирів залізничним транспортом у Полтавський області знижувався (із 21 млн. пас. до 15,1 млн. пас.), з 2001 по 2007 рік дещо зріс та залишався приблизно на одному рівні, а з 2008 року постійно знижувався і на 2012 рік становив 14,7 млн. пас. (Рис.2) [2].

Інтенсивність перевезень вантажів по залізничних коліях загального користування протягом 1990-2011 років мала тенденцію до зменшення і на 2011 рік знизилася у 3,1 рази порівняно із 1990 роком.

Середня відстань перевезення однієї тонни вантажів залізничним транспортом протягом 1990-2004 років мала тенденцію до зниження, проте із 2005 року – ця відстань поступово зростає.

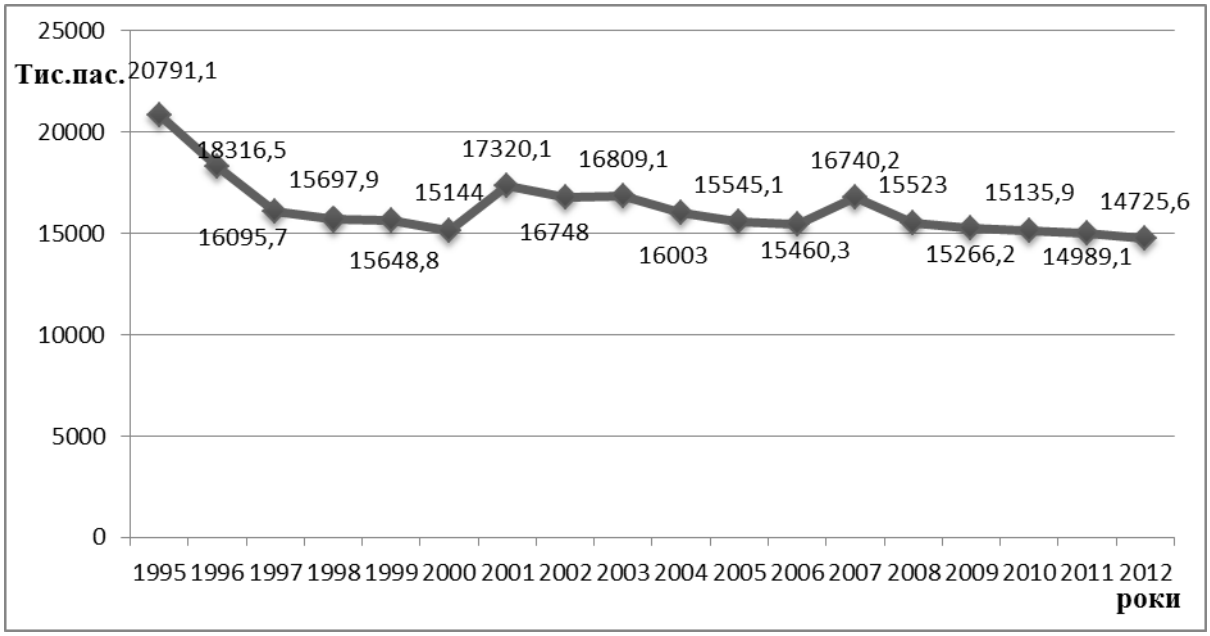

Рис.2 – Динаміка перевезення пасажирів залізничним транспортом у Полтавській області

Середня відстань перевезення одного пасажира залізничним транспортом у 2011 році становила 116,1 км, що на 2,4 км менше, ніж у попередньому році. Відправлення (перевезення) пасажирів залізничним транспортом міжміського сполучення впродовж 2000-2011 років у середньому становило 1,5 млн. осіб за рік, приміського сполучення – близько 15 млн. за рік.

Пасажирооборот залізничного транспорту за 1990-2011 роки зменшився із 2397,1 млн. пас.км до 1739,6 млн. пас.км (у 1,4 рази). Вантажооборот на залізничному транспорті за 1990-2011 роки також зменшився із 18800 млн. т.км до 6040,9 млн. т.км.

Полтавщина має позитивний баланс залізничних перевезень: відправлення вантажів майже в 2,5 рази перевищує прибуття. Протягом 1990-2004 років у відправленні переважала нафта і нафтопродукти, проте з 2005 р. найбільшу питому вагу в структурі відправлених з області вантажів займають залізна і марганцева руди, в структурі прибулих вантажів переважають вугілля, зернові, продукція чорної та кольорової металургії [3].

Комплексне транспортування залізницею переважає – у Гребінківському, Лубенському, Новосанжарському, Миргородському та Чутівському районах Полтавської області.

Полтавська дирекція є відокремленим структурним підрозділом Південної залізниці і однією із організаційних ланок на залізничному транспорті. До її складу входить більше 100 станцій і роз’їздів, 57 із яких вантажні, вона забезпечує перевезення пасажирів у своєму регіоні, обслуговує підприємства гірничорудної промисловості, машинобудування, будівельних матеріалів, нафтопереробні підприємства, а також райони сільського господарства.

Полтавська дирекція «Укрзалізниці» підпорядковується Південній залізниці – одній із шести залізниць України, яка займає важливе місце в процесі перевезень і становлення ринку транспортних послуг. Пасажирооборот по Полтавській дирекції становить 30 % від загального по залізниці, а об'єм вантажної роботи – майже 75 % від загального об'єму по Південній залізниці. Положення залізниці на перехресті багатьох напрямків визначає її як важливу транзитну ланку. Південна залізниця проходить по території Харківської, Полтавської, Сумської, Чернігівської, Луганської, Кіровоградської областей. Вона зв'язує Донбас зі столицею України і західними областями, знаходиться на головній пасажирській артерії Північ – Крим – Кавказ.

На сьогодні одна зі станцій залізниці області «Полтава-Південна» входить до 15 найбільших в Україні. Вагонообіг на сьогоднішній день становить 3700 вагонів на день.

У Полтавській дирекції залізничних перевезень створений центр комплексного транспортного обслуговування, який надає підприємствам і приватним підприємцям транспортно-експедиційні послуги залізничним транспортом, зокрема отримання дозволу на перевезення вантажів по Україні та країнах СНД (крім портів); оформлення документів на перевезення та їх розкредитування; надання консультацій з усіх питань, що пов'язані із перевезенням вантажів; експедиційне обслуговування під час відправлення вагонів на станції України і СНД, обслуговування під час прибуття вагонів зі станцій України та СНД [4].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, на сьогоднішній день, маючи очевидні переваги, залізничний транспорт продовжує залишатися одним із провідних в області, однак в загальному показники його експлуатаційної роботи постійно знижуються. Тому за нинішніх економічних умов заслуговують на увагу масове оновлення рухомого складу, якісне транспортне обслуговування, зниження собівартості перевезень, зростання продуктивності праці, реформування системи управління залізничним транспортом.

Список використаних джерел

1. Відправлення (перевезення) вантажів за видами транспорту/ Головне управління статистики у Полтавській області [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://www. poltavastat.gov.ua/ main/stat_info/trans/trans5.htm
2. Відправлення (перевезення) пасажирів за видами транспорту загального користування / Головне управління статистики у Полтавській області [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://www. poltavastat.gov.ua/ main/stat_info/trans/trans6.htm
3. Головне управління статистики у Полтавській області. Транспорт і зв'язок/ Головне управління статистики у Полтавській області // Статистичний щорічник Полтавської області за 2011рік. – П., 2012. – С.159-170.

4. Полтавська дирекція залізничних перевезень. Залізничний комплекс // Україна транспортна. – 2005. – 2 с.
5. Полтавська область: природа, населення, господарство. Географічний та історико-економічний нарис / За ред. К.О. Маца. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 336 с.

Лимарь Т.В. **Основні показники експлуатаційної роботи залізничного транспорту Полтавської області.** Проаналізовано основні показники роботи залізничного транспорту Полтавської області – перевезення вантажів, вантажооборот, перевезення пасажирів, пасажирооборот, інтенсивність перевезення вантажів, інтенсивність перевезення пасажирів, середню відстань перевезення. Запропоновано заходи щодо подальшої модернізації залізничного комплексу Полтавської області.

Ключові слова: залізничний транспорт, основні показники експлуатаційної роботи – перевезення вантажів, вантажооборот, перевезення пасажирів, пасажирооборот, інтенсивність перевезення вантажів, інтенсивність перевезення пасажирів, середня відстань перевезення.

Лымарь Т.В. **Основные показатели эксплуатационной работы железнодорожного транспорта Полтавской области**. Проанализированы основные показатели работы железнодорожного транспорта Полтавской области – перевозка грузов, грузооборот, перевозка пассажиров, пассажирооборот, интенсивность перевозки грузов, интенсивность перевозки пассажиров, среднее расстояние перевозки. Предложены меры по дальнейшей модернизации железнодорожного комплекса Полтавской области.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, основные показатели эксплуатационной работы – перевозка грузов, грузооборот, перевозка пассажиров, пассажирооборот, интенсивность перевозки грузов, интенсивность перевозки пассажиров, среднее расстояние перевозки.

Lymar T.V. The main indicators of operation functioning of the Poltava region railway transport. The main indicators of railway transport of the Poltava region – freight, freight turnover, passenger transportation, passenger turnover, intensity of freight, intensity of passenger transportation, and average distance of transportation are analyzed. The actions to further modernization of the railway transport complex of the Poltava region are proposed.

Keywords: railway transport, freight, freight turnover, passenger transportation, passenger turnover, intensity of freight, intensity of passenger transportation, average distance of transportation.

IV. ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ

УДК 911.3

Коковський Л.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ДЕКАПЛІНГУ В РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Ключові слова: декаплінг, розмежування, ресурсоспоживання, вплив на навколишнє середовище.

Постановка проблеми. Визначення взаємозв'язку між економічним зростанням та впливом на навколишнє середовище є актуальним питанням для дослідників з усього світу вже декілька останніх десятиріч. За цей час виникло ряд теорій і концепцій дослідження такого взаємозв'язку. Насамперед слід відзначити концепції екоефективності, дематеріалізації, екологічної конкурентоспроможності та інші. Практично з початку нового тисячоліття розвивається новий підхід, застосування якого дозволяє наглядно продемонструвати взаємозв'язок між кількома процесами, явищами чи іншими показниками – концепція «декаплінгу» (decoupling). Хоча концепція є досить популярною у світі, в Україні лише починають з'являтись перші публікації з цієї тематики. Це безперечно робить актуальним завданням дослідження теоретичних засад та методики концепції декаплінгу, а також можливостей її застосування з метою виявлення регіональних особливостей взаємозв'язку економіки та екології України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На нинішньому етапі концепція декаплінгу **у** світовій науковій літературі отримала лише перше теоретичне узагальнення. Так фінський вчений Й.Вехмас [9], аналізує розмежування сировинних (матеріальних) ресурсів і економічного зростання, група азійських та європейських дослідників обраховує розмежування споживання енергії транспортом і викиди вуглекислого газу від економічного зростання в Тайвані, Німеччині, Японії і Південній Кореї [7]. Ще один фінський вчений П.Тапіо доводить розмежування ВВП і величини транспортного потоку від емісії вуглекислого газу від транспорту в ЄС [8]. Таким чином, концепція «декаплінгу» знаходить застосування у різних формах та територіальних рівнях, її основи використовуються для детального дослідження процесів природокористування.

Варто відзначити й те, що дана концепція знайшла й широке практичне застосування. Тією чи іншою мірою, теорія і методика концепції використовувалась в ряді стратегій, програмних документах ЄС, ООН, низці країн світу. Зокрема, основними документами є «Тематична стратегія сталого використання природних ресурсів» ЄС (Thematic Strategy on the

sustainable use of natural resources (2005)), «План для ефективного використання ресурсів Європи» (Roadmap to a Resource Efficient Europe (2011)), Стратегія сталого розвитку Європейського Союзу «Європа 2020», «Оцінка показників ресурсоефективності» (Assessment of resource efficiency indicators and targets, Final report (2012)), ООН – Щорічний звіт UNEP, Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) – «Підсумки Глобального форуму навколишнього середовища» (Global Forum on Environment, focusing on sustainable materials management (2011)), публікації Європейської агенції навколишнього середовища (European Environment Agency), а також ряд стратегій сталого розвитку країн ЄС – Німеччини, Австрії, Франції, Норвегії, Швеції та інших.

Постановка завдання. Головною метою дослідження є розкриття основних теоретико-методологічних положень концепції декаплінгу та виявлення можливості її застосування на регіональному рівні. Завданнями роботи є дослідження змін взаємозв'язку між економічним зростанням та використанням природних ресурсів, впливом на навколишнє середовище.

Виклад основного матеріалу. Природні ресурси забезпечують фундамент для трьох «стовпів» сталого розвитку: економіки, соціальної сфери та навколишнього середовища. Однак фізичні резерви можуть бути виснаженими та дефіцитними, що може підірвати майбутній економічний та соціальний розвиток. Більше того, способи експлуатації природних ресурсів можуть зменшити якість навколишнього середовища і загрожувати екосистемам і життю людини.

Нині наслідки використання невідновних джерел, таких як метали, мінеральні і викопні види палива, результат впливу такого використання на навколишнє середовище є набагато актуальнішою проблемою, ніж можлива дефіцитність. Для прикладу, викиди парникових газів від використання викопних паливних ресурсів несуть більше ризиків, ніж можливість їх вичерпання. Щодо відновних ресурсів, таких як риба, чиста вода, то тут актуальним завданням є збереження їх біорізноманітності. Тому стратегія використання природних ресурсів повинна фокусуватись на зменшення впливу на навколишнього середовище, при цьому забезпечуючи економічне зростання. Саме цей розрив і називають «декаплінгом» (decoupling) [3, с. 5].

Сталий розвиток може бути досягнутий лише шляхом розмежування економічного зростання від використання природних ресурсів і впливу на навколишнє середовище. Це розмежування можна дослідити шляхом порівняння економічного зростання із використання природних ресурсів. Розмежування підтвердиться тоді, коли темпи зростання використання ресурсів (чи впливу на навколишнє середовище) будуть нижчими ніж економічний ріст. Але реальною метою повинне бути повне розмежування, коли використання ресурсів (чи вплив на навколишнє середовище) є стабільним або зменшується, коли економіка зростає [1, с. 18].

Концепція ресурсоефективності в екологічній політиці є відносно новою, проте сильно пов'язана із загальною концепцією збалансованого

розвитку. Питання «розмежування» ресурсоспоживання та економічного розвитку широко досліджується впродовж останніх десяти років низкою міжнародних організацій та є основою для багатьох стратегічних документів ООН, ЄС, інших міжнародних організацій та урядів багатьох країн. Вперше термін «розмежування ресурсоспоживання» (resource decoupling) з'явився у програмному документі «Екологічна стратегія для першого десятиліття XXI століття» Організації економічного співробітництва та розвитку, яка була прийнята у 2001 році. У 2005 році ЄС приймає Лісабонську стратегію, одним із пріоритетів якої було забезпечення збалансованого використання природних ресурсів. В продовження даної тематики була прийнята Тематична стратегія сталого використання природних ресурсів ЄС. Її основною метою було досягнення більш збалансованого використання природних ресурсів шляхом зменшення негативного впливу на навколишнього середовище при продовженні економічного зростання. Нині дана концепція або її елементи широко використовується в ряді програмних документів розвитку, як міжнародних організацій, так і окремих країн: ЄС – «План для ефективного використання ресурсів Європи» (Roadmap to a Resource Efficient Europe (2011)), Стратегія сталого розвитку Європейського Союзу «Європа 2020» (Europe 2020), «Оцінка показників ресурсоефективності» (Assessment of resource efficiency indicators and targets, Final report (2012)); Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) – Щорічний звіт ЮНЕП, «Відділення економічного росту від ресурсоспоживання та екологічних впливів» (Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impacts from Economic Growth); Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) – «Підсумки Глобального форуму навколишнього середовища» (Global Forum on Environment, focusing on sustainable materials management (2011)); публікації Європейської агенції навколишнього середовища (European Environment Agency), а також ряд стратегій збалансованого розвитку окремих країн. Огляд завдань, у сфері природокористування, що ставляться урядами в країнах ЄС, Австралії, Канаді, Китаї, Японії, Швейцарії і США, доводить їх подібність[5].

Так, в одному із програмних документів ЄС, Тематичній стратегії сталого використання природних ресурсів [2], основним завданням визнано досягнення більш сталого використання природних ресурсів через зменшення негативного впливу на навколишнє середовище та одночасно забезпечення економічного розвитку. Це пов'язано із трьома категоріями природних ресурсів: сировина, навколишнє середовище і простір.

В стратегії визначається два механізми досягнення цього завдання:

- розмежування впливу на навколишнє середовище і економічного розвитку;
- розмежування впливу навколишнього середовища від використання ресурсів.

Завдання Стратегії – досягнути розмежування через ресурсоефективність (тобто збільшення ресурсопродуктивності або

скорочення ресурсомісткості) з одночасним забезпеченням споживання природних ресурсів (і відновних і невідновних) нижче рівня порогу надмірної експлуатації [2, с. 20].

Ймовірним підходом для оцінки екологічних наслідків використання ресурсів (а не оцінки впливу на різні компоненти середовища (повітря, вода, грунт)), міг би стати розгляд природного середовища як системи забезпечення послуг для людини. Система може порушуватись наслідками соціально-економічної діяльності (пов'язаними із природокористуванням) і мати негативний вплив на забезпечення послуг природним середовищем.

Таким чином, негативний вплив на навколишнє середовище визначається як побічні ефекти, спричинені використанням природних ресурсів, що спричиняють певні ризики для екосистеми. На сьогодні немає розроблених певних екологічних показників впливу на одиницю використання природних ресурсів [2, с. 35].

Основні завдання стратегії в чотирьох ключових концепціях (рис. 1): стале використання ресурсів, розмежування, еко-ефективності і життєвий цикл ресурсів. Важливо розкрити сутність всіх цих складових.

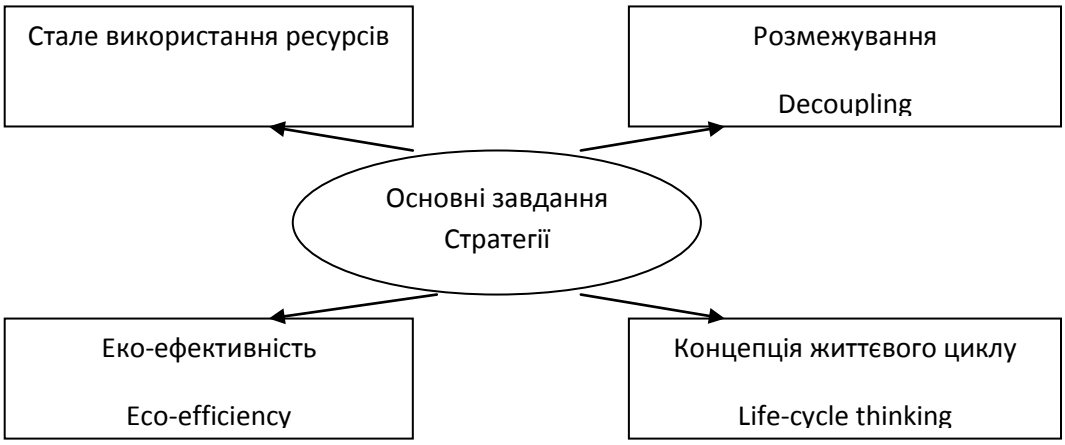

Рис. 1. Основні цілі Тематичної стратегії сталого використання природних ресурсів ЄС [2]

У даному документі [2] стале використання природних ресурсів визначається як досягнення більшої ресурсоефективності одночасно із зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище. Концепція розмежування (відокремлення) – це зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, спричинене використанням природних ресурсів у зростаючій економіці та одночасним покращенням продуктивності використання ресурсів. Відповідно до стратегії, розмежування використання ресурсів і впливу на екологію можна досягнути через життєвий цикл ресурсів. Тобто вся стратегія базується на концепції розмежування: розмежування використання природних ресурсів від економічного росту і розмежування впливу на навколишнє середовище через використання ресурсів.

Невід'ємною складовою стратегії є концепція екоефективності – це не лише зменшення екологічного стресу від використання ресурсів, але також і дії для інновацій, підвищення продуктивності, конкурентоспроможності і росту.

Концепція життєвого циклу (Life-cycle thinking) – це підхід, що дозволяє оцінити сукупний вплив на навколишнє середовище використання ресурсів як причинно-наслідкового ланцюга. Ця концепція дає змогу встановити цілі та пріоритетні області, в яких політика чи технології можуть реально змінити ситуацію відносно впливу на навколишнє середовище та економії природного ресурсу [2]. Весь життєвий цикл використання ресурсів, від їх видобутку, виробництва товарів і послуг, і аж до утворення відходів, здійснює вплив на навколишнє середовище.

Вище згадані завдання і складають основу концепції декаплінгу, саме ж відмежування (decoupling) полягає у роз'єднанні одного параметру від іншого. У Посланні Єврокомісії до Європейської Ради та парламенту [3] також визначаються два види відмежування: економічного росту від використання ресурсів, і економічного росту від впливу на навколишнє середовище. Розмежування використання природних ресурсів від економічного росту означає дві речі: економіка зростає швидше ніж темпи використання природних ресурсів, проте в абсолютних величинах ресурсів використовується більше; економіка зростає, а ресурси використовуються в тих самих обсягах, або менше.

Ці різні ступені розмежування зазвичай називають відносним та абсолютним відмежуванням. За аналогією, відмежування впливу на навколишнє середовище від економічного зростання означає власне зростання економіки швидшими темпами ніж впливу на навколишнє середовище (відносне відмежування) чи стабілізації або зменшення впливу на навколишнє середовище [3, с. 9].

Є два шляхи через які використання природних ресурсів може зашкодити сталому розвитку. Перший, використання природних ресурсів вичерпує фізичні резерви і може утворитися дефіцит. Цей дефіцит може підірвати можливості для майбутніх поколінь і необхідні ресурси для майбутнього економічного і соціального розвитку. Другий, природокористування впливає на якість навколишнього середовище тим самим загрожуючи екосистемам і якості життя суспільства [3, с. 10].

Схематично концепція «розмежування» відображена на рисунках 2 та 3. Основним показником економічного зростання регіону є динаміка валового регіонального продукту (ВРП), відповідно, показником розмежування ресурсоспоживання є співвідношення ВРП до показників споживання природних ресурсів у натуральних величинах. З метою аналізу розмежування між експлуатацією ресурсів та екологічними наслідками цього процесу оцінюється через співвідношення між натуральними показниками використання природних ресурсів та перспективний негативний вплив від їх експлуатації (наприклад, кількість викидів). В даному випадку природне

середовище розглядається як джерело забезпечення для людини екосистемних послуг, якість надання яких може бути значно знижена внаслідок низької ефективності соціально-економічної діяльності [1].

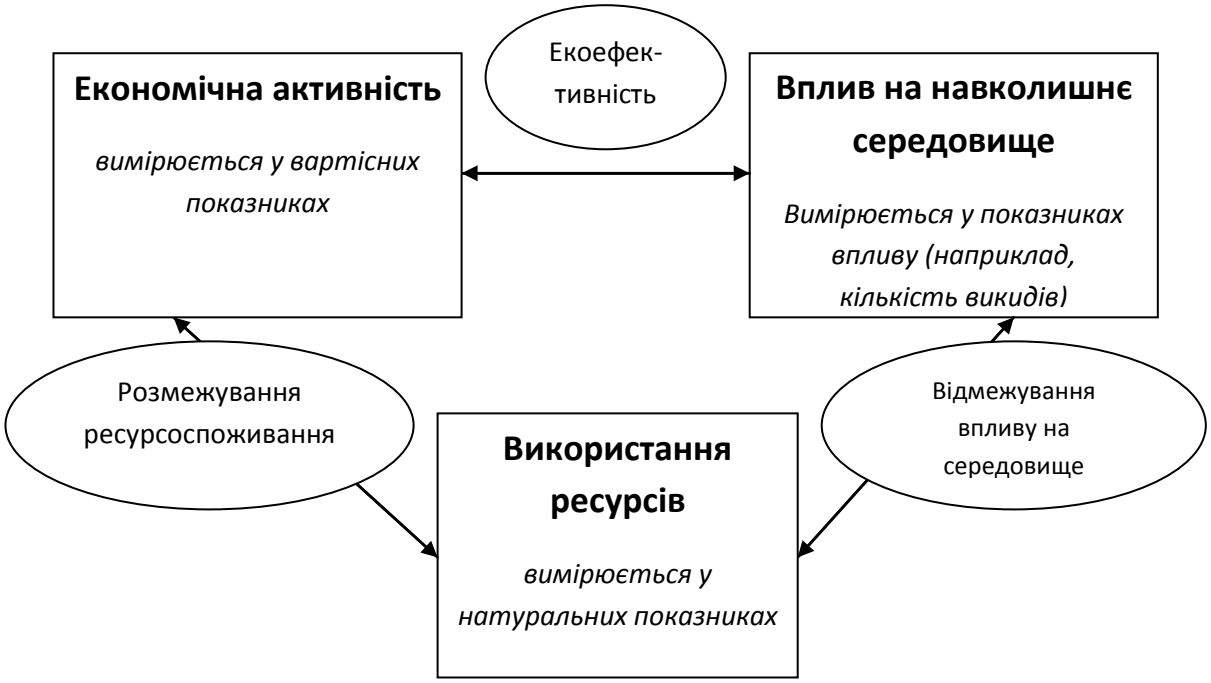

Рис 2. Три категорії індикаторів виміру ефективності використання природних ресурсів [1]

На рис. 3 зображено розмежування економічного зростання від використання природних ресурсів, ресурсоспоживання від впливу на навколишнє середовище та економічного зростання від впливу на екологію, яке визначається як екоефективність. В даному випадку перше розмежування є відносним, оскільки темпи використання ресурсів є позитивними, проте нижчі за темпи економічного зростання, а два наступних – абсолютні.

Існує ряд підходів до порівняння різних показників вимірювання економічного зростання та його впливу на стан навколишнього середовища. Для порівняння можна брати як абсолютні показники, так і в розрахунку на одну особу наявного населення. Кожен спосіб має свої переваги та недоліки. На регіональному рівні безперечно коректніше використовувати показники в розрахунку на одну особу, оскільки це дасть можливість порівнювати регіони незалежно від їх розміру. Проте недоліком такого підходу є те, що при зростанні або зменшенні населення регіону, ці показники будуть спотворювати картину. Абсолютні показники показують реальну ситуацію в регіонах, проте не враховують розміри території, чисельність населення. В окремих випадках показники варто співвідносити із площею регіону.

При виборі показників, насамперед, слід визначитись із видами природних ресурсів, які будуть використовуватись для вимірювання розмежування економічного зростання від ресурсоспоживання. У Посланні Європейської комісії до Парламенту та Ради Європи до природних ресурсів

віднесли: сировинні матеріали; ресурси навколишнього середовища – повітря, воду і грунт; потокові ресурси, такі як вітер, геотермальна енергія, припливна та сонячна енергія; простір (територія) [3, с. 8]. У цьому дослідженні, автор буде дотриматись класичної вітчизняної точки зору на класифікацію природних ресурсів.

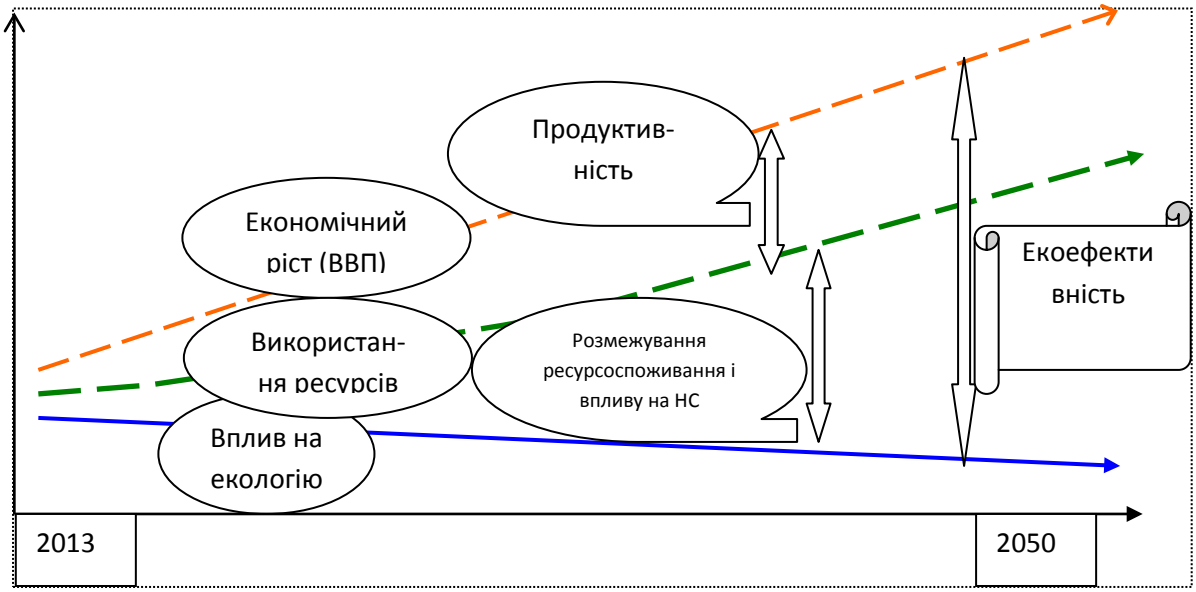

Рис. 3. Розмежування (decoupling) економічного зростання та впливу на навколишнє середовище[2]

Надзвичайно важливо проаналізувати роль природних ресурсів у забезпеченні економічного зростання регіону, основним показником виміру якого є валовий регіональний продукт (ВРП). Для дослідження ролі природних ресурсів в економічному зростанні потрібно співставити показники динаміки використання природних ресурсів із ВРП, а для врахування впливу населення на розрахунки, можна до рядів динаміки заданих показників додати динаміку зміни населення або використати показники на одну особу.

Матеріальні (сировинні) «потоки» ЄС за останні двадцять років показують, що споживання в ЄС на одну особу приблизно залишається сталим 16 т на рік [3, с. 14]. Для відображення матеріалоємності (сировиноємності) економіки регіону використовуються індикатори найбільш матеріалоємної промисловості, а також видобуток та використання основних мінеральних ресурсів у фізичних обсягах. Промислова діяльність і видобуток ресурсів потенційно негативно впливають на навколишнє середовище. Більш стале використання природних ресурсів буде підтримувати збереження та функціонування екосистем, які можуть надавати послуги для населення і економіки в цілому.

Використання енергії є ключовим в економічному процесі, оскільки основна економічна активність відбувається прямо або опосередкована із застосуванням енергії. Домогосподарства використовують енергію особливо

для опалювання будинків і підігріву води, для забезпечення автомобілів та іншої техніки. Споживання енергії має великий вплив на навколишнє середовище, через викиди шкідливих речовин та парникових газів, що впливає на екологію та зміну клімату [4, с. 40]. Таким чином, одним із найважливіших критеріїв оцінки господарства регіону є аналіз взаємозв'язку між темпами економічного зростання, темпами приросту населення та динамікою споживання палива. Така оцінка є важливою з точки зору відображення співвідношень між трьома групами показників та аналізу навантаження на природно-ресурсну складову та середовище загалом відповідно до отриманого економічного ефекту.

Особливо важливим є використання невідновних природних ресурсів в структурі енергоспоживання. Споживання невідновних ресурсів нині віднімає можливість їх використання для майбутніх поколінь. Тому завдання повинні ставитись у збільшенні частки відновних джерел енергії. Відновні джерела енергії постійно відновлюються і дають змогу отримувати енергію не впливаючи на навколишнє середовище [4]. Таким чином, аналіз потрібно здійснювати за видами енергетичних ресурсів та виробництві електроенергії.

Захист здоров'я людини завжди вважався початковою точкою руху за захист навколишнього середовища [4]. Видобуток, транспортування, переробка та використання енергетичних та інших мінеральних ресурсів здійснюють невідворотний вплив на навколишнє середовище. Індикатори викидів шкідливих речових є ключовими у вимірюванні впливу процесів природокористування на екологічний стан регіону.

Земельні та водні ресурси є базовими для забезпечення продовольчої безпеки регіону, країни та світу в цілому. Для земельних ресурсів важливим є індикатори ефективності використання, урожайність, для водних – показники водомісткості ВРП та повторне використання води.

Фізичний простір (земля і море) є також ключовим ресурсом, використання якого під інфраструктуру унеможливлює його використання в інший спосіб. Однак, це зростає в ЄС. Землі під інфраструктурою зросли на 20% впродовж останніх 20 років, при чому чисельність населення збільшилась на 6%. Є багато причин для цього, такі як децентралізація урбанізації, попит на більші будинки і поза урбанізований розвиток (гіпермаркети, розважальні центри), забезпечення транспортної інфраструктури. Ці тренди викликають «запечатування» земель, веде до втрати продуктивних земель і фрагментація природних територій у більшості Європи. Тому земля повинна бути трактована як дефіцитний ресурс, частково через неефективність міського розвитку, і зменшення якості навколишнього середовище в цілому Матеріальні потоки ЄС за останні двадцять років показують, що споживання в ЄС на одну особу приблизно залишається сталим 16 тонн на рік [3, с. 16].

Отже, для застосування концепції декаплінгу на регіональному рівні пропонується використання таких основних показників:

- ВРП, як основний показник економічного зростання, промислове виробництво;
- чисельність населення, як частина продуктивних сил та кінцевий споживач продукції;
- показники споживання енергетичних ресурсів, перш за все споживання умовного палива, а також по видах енергетичних ресурсів та електроенергії;
- видобуток та використання основних мінеральних ресурсів у фізичних обсягах;
- показники викидів шкідливих речових у повітря, воду, грунт;
- показники споживання водних ресурсів;
- показники використання земельних ресурсів;
- показники оцінки використання простору (території).

Одним із цікавих об'єктів дослідження для економіко-географів є місто. Безперечно для дослідження процесів розмежування на рівні міста система показників повинна бути змінена та урізноманітнена. Для міста першочергового значення набувають індикатори житлово-комунального господарства, використання відходів, транспорту, просторові показники.

Часовий проміжок досліджуваних показників, повинен бути принаймні декілька років, а для виявлення довгострокового тренду, щонайменше десять років.

Одним із індикаторів, який застосовується для дослідження розмежування є еластичність взаємозв'язку між показниками. Наприклад між показниками динаміки викидів вуглекислого газу та ВВП [8]. На регіональному рівні можуть застосовуватись показники ВРП та викиди шкідливих речовин в атмосферу: $E = \%\Delta Викиди / \%\Delta ВРП$.

Еластичність 1.0 – означає, що динаміка викидів вуглекислих газів та ВРП є однаковою. Якщо показник еластичності буде вище одиниці, це говорить про те, що динаміка викидів є вищою, ніж ВВП, а в іншому випадку навпаки.

Фінські вчені Й.Вехмас та П.Тапіо, для аналізу розміру (сили) змін пропонують розділяти результати використовуючи динаміку +/- 20%. Таким чином, показники будуть поділені на три групи: 1. коефіцієнт еластичності показників становить до 0,8; 2. коефіцієнт еластичності – від 0,8 до 1,2; 3. коефіцієнт еластичності – 1,2 та більше [8]. Тобто якщо показники ВВП та обсягу викидів повністю наслідують один одного, значення еластичності буде дорівнювати одиниці, і такий стан фінські дослідники пропонують називати «coupling» – станом наслідуванням, зв'язку, прив'язки. Крім того, наслідування може бути інтенсивне, якщо значення показників зростають та рецесивне, якщо їхні значення зменшуються.

Отже, відповідно до методик Й. Вехмаса [9] та П. Тапіо [8], можна виділити вісім станів значень показників:

1. Інтенсивне негативне розмежування: $\Delta ВРП>0$; $\Delta ВАП>0$; $\%\Delta ВАП/\%ВРП>1,2$

2. Інтенсивний зв’язок: ΔВРП>0; ΔВАП>0; %ΔВАП/%ВРП=0,8-1,2
3. Слабке розмежування: ΔВРП>0; ΔВАП>0; %ΔВАП/%ВРП=0-0,8
4. Сильне розмежування: ΔВРП>0; ΔВАП<0; %ΔВАП/%ВРП<0
5. Рецесивне розмежування: ΔВРП< 0; ΔВАП< 0; %ΔВАП/%ВРП>1,2
6. Рецесивний зв'язок: ΔВРП< 0; ΔВАП< 0; %ΔВАП/%ВРП=0,8-1,2
7. Слабке негативне розмежування: ΔВРП< 0; ΔВАП< 0; %ΔВАП/%ВРП=0-0,8
8. Сильне негативне розмежування: ΔВРП<0; ΔВАП>0; %ΔВАП/%ВРП<0

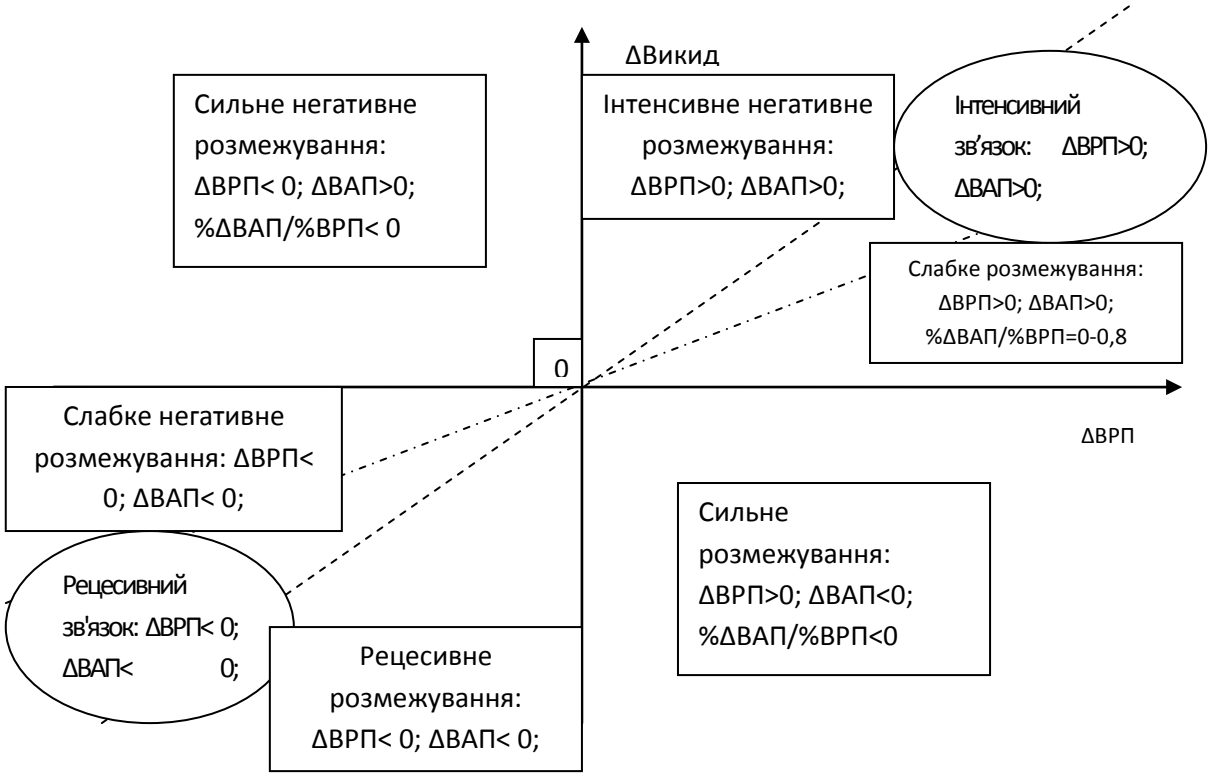

Рис. 4. Рівні розмежування ВРП та викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря[8; 9].

Для комплексної оцінки результатів дослідження та підведення підсумків, автор пропонує використати матрицю. На осі «х» відображати результати декаплінгу показників, по осі «у» – зростання або падіння (рецесію) стимулюючого показника (рис. 5). Стимулюючий показник – це показник, зростання якого є бажаним або необхідним. У більшості випадків стимулюючим показником є виробництво. Відповідно дестимулюючим показником є той, динаміка якого повинна бути негативною, або темпи росту менші за значення стимулюючого. У порівнянні ВРП та викидів шкідливих речовин у повітря, безперечно перший є стимулюючим, другий – дестимулюючим.

Матриця може застосовуватись, як для комплексної оцінки «декаплінгу» окремого регіону, так і для визначення процесів розмежування у регіонах країни певної пари показників.

Висновки. Таким чином, сутність сучасного підходу до оцінки взаємозв’язку між економічним зростанням та впливом на навколишнє

середовище, що дозволяє оцінити сукупний вплив використання ресурсів як причинно-наслідковий ланцюг, полягає в розмежуванні динаміки низки показників, зокрема, економічного зростання від використання різних видів ресурсів та впливу господарської діяльності на довкілля. Виявлення рівнів декаплінгу для кожного виду природних ресурсів та кожного регіону України є актуальною науковою проблемою, вирішення якої дозволить корегувати існуючі програми раціонального природокористування в рамках національної стратегії сталого розвитку.

Економічне зростання					
Рецесія					
«Декапілінг»	Негативний абсолютний	Негативний відносний	Відсутність	Позитивний відносний	Позитивний абсолютний

Рис. 5. Матриця оцінки процесів розмежування

Список використаних джерел:

1. BIO Intelligence Service, Institute for SE and SERI (2012) Assessment of resource efficiency indicators and targets. Final report prepared for the European Commission, DG Environment [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://blogs.ec.europa.eu/orep/assessment-of-resource-efficiency-indicators-and-targets/

2. Thematic Strategy on the sustainable use of natural resources. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/natres/index.htm

3. Communication from the commission to the European parliament, the Council, the European economic and social Committee and the Committee of the regions [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/pdf/com2011_571.pdf

4. Progress Report 2008 on the National Strategy for Sustainable Development [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.bundesregierung.de/Content/EN/_Anlagen/2009-05-13-fortschrittsbericht-englisch-nachhaltigkeit.pdf?__blob=publicationFile&v=3

5. UNEP (2011) Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth, A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel. Fischer-Kowalski, M., Swilling, M., von Weizscker, E.U., Ren, Y., Moriguchi, Y., Crane, W., Krausmann, F., Eisenmenger, N., Giljum, S., Hennicke, P., Romero Lankao, P., Siriban Manalang, A., Sewerin, S. – 174p.

6. Lin Yue Coupling, recoupling or decoupling: China in the global economy [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.academia.edu/681032/Coupling_recoupling_or_decoupling_China_in_the_global_economy

7. I.J. Lu, Sue J. Lin, Charles Lewis Decomposition and decoupling effects of carbon dioxide emission from highway transportation in Taiwan, Germany, Japan

and South Korea [Електронний ресурс] / I.J. Lu, Sue J. Lin, Charles Lewis // Energy policy – 2007. – №35. – P. 3226-3235. – Режим доступу: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S030142150600423X
8. Nufar Finel & Petri Tapio Decoupling transport CO2 form GDP [Електронний ресурс] // Finland futures research centre. FFRC eBOOK 1/2012 Finel, Tapio & Finland Futures Research Centre, University of Turku. – Режим доступу: http://www.utu.fi/fi/yksikot/ffrc/julkaisut/e-tutu/Documents/eBook_2012-1.pdf
9. Vehmas, J. Malaska, P., Luukkanen, J., Kaivo-oja, J., Hietanen, O., Vinnari, M. Ilvonen, J. (2003) Europe in the global battle of sustainability: Rebound strikes back? – Advanced Sustainability Analysis, Publications of the Turku Scholl of Economics and Business Administration, Series Discussion and Working Papers 7:2003, Turku. – Режим доступу: https://openlibrary.org/books/OL3362673M/Europe_in_global_battle_of_sustainability

Коковський Л.О. **Теоретико-методологічні підходи до реалізації концепції декаплінгу в регіональних дослідженнях**

У статті проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до реалізації концепції декаплінгу в регіональних дослідженнях взаємозв'язку економічного зростання, ресурсоспоживання та впливу на навколишнє середовище. Запропоновано систему показників та методів дослідження декаплінгу на регіональному рівні.

Ключові слова: декаплінг, розмежування, ресурсоспоживання, вплив на навколишнє середовище.

Коковский Л.А. Теоретико-методологические подходы к реализации концепции декаплинга в региональных исследованиях

В статье проанализированы основные теоретико-методологические подходы к реализации концепции декаплинг в региональных исследованиях взаимосвязи экономического роста, ресурсопотребления и воздействия на окружающую среду. Предложена система показателей и методов исследования декаплинга на региональном уровне.

Ключевые слова: декаплинг, разграничение, ресурсопотребления, влияние на окружающую среду.

Kokovskyy L.O. Theoretical and methodological approaches to implementation of the concept of decoupling in regional studies

The paper is dedicated to analyze theoretical and methodological approaches to implementation of the concept decoupling in regional studies of the relationship of economic growth, natural recourses using and its environmental impact. The system of indicators and methods decoupling at the regional level are proposed.

Keywords: decoupling, natural recourse using, impact on the environment.

УДК 911.3

Денисенко О.О., к.г.н., н.с.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕТАПИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Ключові слова: стадія економічного розвитку, трансформація, природні ресурси, ресурсоємність, ресурсоспоживання.

Постановка проблеми. Інтенсивність процесу природокористування, масштаби його впливу, різноманітність форм прояву та їх поєднання перебувають у тісному взаємозв'язку із господарським розвитком та напряму залежать від рівня ресурсних потреб соціуму, способів їх задоволення та домінуючих технологій. Природокористування змінюється в часі. І ці зміни спричинені економічною сферою життєдіяльності, траекторією її розвитку. Відповідно, загальний тренд розвитку природокористування тісно пов'язаний із динамікою економічного розвитку, структурою господарства, домінуючими видами діяльності, ціннісними орієнтирами і стереотипами поведінки у суспільстві. Адже від цього напряму залежать типи природокористування (аграрне, промислове, рекреаційне, транспортне), їх співвідношення і поєднання, рівень навантаження на природне середовище, домінуючі форми впливу та його масштаби, екологічна політика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цьому зв'язку дослідження з виявлення основних етапів розвитку системи природокористування є одними з найбільш актуальних. Адже стимулювання переходу системи природокористування до більш зрілих етапів є одним з найбільш важливих інструментів корегування форм та інтенсивності природокористування з метою забезпечення такого економічного розвитку, який не передбачає зростання масштабів використання ресурсів природного походження. Проблемі розірвання зв'язку між економічним ростом та зростанням масштабів ресурсоспоживання, зокрема, присвячений звіт Програми ООН з навколишнього середовища [5]. У ньому проаналізовані довгострокові тенденції споживання ресурсів та виявлені приклади країн, у яких показники економічного росту не пов'язані з нарощуванням споживання природних ресурсів.

Постановка завдання. Питання збалансування економічних параметрів розвитку та об'ємів використання ресурсів і всієї системи природокористування є надзвичайно важливим, як з точки зору формування місця країни в міжнародному поділі праці, організації більш технологічної економіки, так і забезпечення регіонального розвитку та покращення стану навколишнього середовища. Тому вивчення етапів природокористування повинно розглядатися як питання не ретроспективного чи пізнавального характеру, а конструктивне і дуже гостре з точки зору формування

перспективного режиму природокористування, галузевої структури господарства та розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Процес природокористування як такий не є статичним і стабільним в часі. Причому це стосується усіх форм прояву, в тому числі й об'ємів ресурсоспоживання. Природокористування - це динамічний процес, який значною мірою залежить від рівня ресурсних потреб соціуму, технологічних можливостей для їх задоволення, а також ціннісних орієнтирів у ставленні до навколишнього середовища. А оскільки вказані процеси видозмінюються в часі і перебувають у тісному взаємозв'язку з економічним розвитком, можна говорити про тісний взаємозв'язок природокористування зі стадіями економічного розвитку та їх споріднену етапність. Вона базується на відповідності між стадіями економічного розвитку та масштабами залучення ресурсів, способами і глибиною їх переробки, методами і формами впливу на природне середовище, інтенсивністю та агресивністю перетворень.

Згідно зі стадіальною концепцією економічного розвитку, виділяють три основні стадії розвитку території та соціуму – аграрну, індустріальну та постіндустріальну. Строго кажучи, йдеться про стадії економічного розвитку, але перетворення, що відбуваються при переході до кожної наступної стадії, настільки суттєві, що це відображається і на світогляді населення і на просторовому розвитку. Кожна зі стадій відрізняється масштабами господарської діяльності, структурою та співвідношенням окремих секторів господарства, рівнем розвитку технологій та продуктивністю праці. При цьому відбуваються такі ключові зрушення, що відображають відмінності між окремими стадіями економічного розвитку:

- Зростає щільність господарської діяльності, що призводить до зростання тиску на навколишнє середовище, підвищення конкуренції за територіальні ресурси та нарощування їх функціональної цінності;
- Відбувається диверсифікація господарства, що пов'язано з виникненням та посиленням ролі нових галузей, тоді як роль традиційних галузей знижується. Відбувається трансформація функцій території, зміни в зайнятості та способі життя людей;
- Зростає рівень технологічного розвитку та оснащення господарства, що стимулює ріст продуктивності праці. Це, у свою чергу, призводить до подальшої диверсифікації господарства, змін у галузевій структурі та зайнятості, формах праці та відпочинку.

Ці зміни відбуваються на фоні інтенсивного розвитку міжнародного обміну та інтеграції, що призводить до особливо активного переміщення і глобальної конкуренції факторів економічного розвитку, які виходять за межі окремих країн і регіонів.

Фактично, перетворення, що відбуваються при переході від однієї стадії економічного розвитку до іншої, передбачають зміни **масштабу, структури господарської діяльності та якості її організації**. Кожен із цих напрямів

відображає трансформації в процесі природокористування, що зазнає скотних змін, як за своєю суттю, так, власне, видозмінюються і окремі види природокористування – аграрне, промислове, рекреаційне, форми їх впливу.

Так, **зростання масштабу господарської діяльності** призвело до значного зростання обсягів залучених ресурсів, збільшення глибини їх перетворень у процесі технологічного розвитку, розширення сфери ресурсоспоживання та залучення нових видів ресурсів. Усе це сприяло появі концепцій, що дають змогу аналізувати, порівнювати та корегувати процес природокористування, зокрема, шляхом застосування уявлень про територіальні поєднання ресурсів (для більш раціонального їх використання та досягнення вищого економічного ефекту), ресурсні цикли (для комплексної переробки ресурсів) та шляхом оцінки ресурсоємності продукції. Остання, зокрема, відображає співвідношення між витраченими ресурсами і отриманим економічним ефектом і може застосовуватись, як на рівні національних економік, галузей господарства, так і окремих продуктів.

Зростання масштабів та динаміки економічного розвитку призвело не лише до нарощування об’ємів використання природних ресурсів, але й внаслідок видозміни ресурсних потреб стало важливим чинником стимулювання розвитку нових технологій і виробництв, пошуку нових, альтернативних, способів отримання речовини і енергії шляхом їх штучного синтезу та використання так званих нетрадиційних джерел. І хоча їх частка у масовому виробництві поки що не така значна, щоб дозволяла говорити про конкуренцію з ресурсами природного походження, все ж це стратегічно важливий напрям, як з точки зору збереження невідновних ресурсів, диверсифікації ресурсної бази, так і розвитку прогресивних технологій майбутнього.

Структурні зміни і трансформації, що відбулися в господарській діяльності, суттєво вплинули на процес використання і споживання окремих ресурсів, зміну співвідношень, як за видовим складом і обсягом природних ресурсів, так і призвели до зміни акцентів у їх використанні.

Для кожної зі стадій економічного розвитку провідними є певні базові галузі господарства і, відповідно, ключова роль належить ресурсній базі для їх розвитку. Так, якщо на доіндустріальній стадії провідна роль належить сільському господарству і, відповідно, земельним та лісовим ресурсам, то на низькоіндустріальній стадії акцент господарського розвитку зміщується в напрямі становлення ПЕК, металургії, текстильної та харчової галузей і відповідних ресурсів – паливних (передусім, вугільних), руд чорних металів, земельних ресурсів. Власне, земельні ресурси використовувалися і раніше, але зростання попиту на них на пізніших стадіях економічного розвитку зумовлене вже не стільки екстенсивним розвитком сільського господарства чи задоволенням потреб більшої кількості населення, а розширенням їх функціонального призначення. Адже земля є базисом розміщення всіх видів діяльності і відповідно до зростання їх ролі, попит на земельні ресурси з певними просторовими властивостями зростає. У цьому контексті варто

наголосити, що структура землекористування відбиває особливості господарської діяльності і може розглядатися як спосіб ідентифікації змін, що відбуваються в структурі природокористування загалом.

Високоіндустріальна стадія поряд зі становленням машинобудування та інтенсивним розвитком хімічної промисловості передбачає подальший розвиток ПЕК (з інтенсивною експлуатацією усіх видів відповідних ресурсів), інтенсивне використання руд кольорових металів, нерудних корисних копалин для забезпечення потреб як основної, так і органічної хімії. На постіндустріальній стадії акцент використання ресурсів зміщується з масштабу їх використання в напрямі підвищення глибини технологічної переробки. І хоча ресурси природного походження відіграють важливу роль в розвитку багатьох галузей як промислового виробництва (електроніка, тонка хімія, біотехнології), так і послуг, все ж використання ресурсів принципово змінюється. Змінюється як за масштабами (його обсяги знижуються) та структурою (з точки зору використання окремих ресурсів та їх співвідношень), так і якістю використання ресурсів та процесу природокористування в цілому (Табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок між характером природокористування та стадіями економічного розвитку

Ознаки природокористування	**Стадії економічного розвитку**			
	До-індустріальна	**Індустріальна**		**Пост-індустріальна**
		Низько-індустріальна	**Високо-індустріальна**	
Масштаб залучення ресурсів	Низький	Зростає	Зростає	Знижується
Різноманітність залучених ресурсів	Низька	Зростає	Зростає	Зростає
Способи переробки ресурсів	Прості	Ускладнюються	Ускладнюються	Ускладнюються
Глибина переробки ресурсів	Незначна	Зростає	Зростає	Зростає
Методи і форми впливу на навколишнє середовище	Прості	Видозмінюються і ускладнюються	Видозмінюються і ускладнюються	Видозмінюються і ускладнюються
Інтенсивність та агресивність перетворень	Низька	Зростає	Зростає	Знижується

Про зміни в **якості природокористування** свідчить те, що зі зростанням рівня економічного розвитку та підвищенням технологічного рівня для отримання тієї ж кількості корисних компонентів достатньо споживати значно менші об'єми ресурсів та здійснювати це у менш шкідливий спосіб. Від кількості спожитих ресурсів відбувається зміщення акцентів в сторону більш глибокої їх переробки, а в структурі готової продукції зростає роль і вартість інших компонентів. Таким чином, зниження ресурсоємності продукції відображає тенденції, що виявляються при зростанні рівня економічного розвитку і при цьому є важливим чинником формування конкурентоздатності та подальших трансформацій у господарстві.

Висновки. Таким чином, питання стадій економічного розвитку, регіональна політика, стан природокористування, його механізми та ресурсна політика держави тісно пов'язані і є передумовами формування місця країни у глобальному економічному просторі, рівня соціально-економічного розвитку, стану навколишнього середовища та якості життя населення. Тому питання якості природокористування і підходів до його еволюції є стратегічно важливим, і лише поступальний перехід до більш зрілих стадій соціально-економічного розвитку і природокористування як взаємозумовлені процеси сприятиме формуванню вищих стандартів якості середовища, більш досконалої галузевої структури, посиленню ефективності господарства та стандартів життя населення.

Виходячи з цього, стратегічно важливими для України в контексті переходу до більш зрілих етапів природокористування та для уникнення негативних тенденцій, що притаманні раннім стадіям соціально-економічного розвитку та природокористування, є такі завдання:

- Формування більш жорсткого механізму природокористування шляхом становлення еколого-економічної політики, спрямованої на формування концепції «дорогих ресурсів»;
- Становлення більш збалансованого режиму природокористування з точки зору, як масштабів впливу (врахування регулятивних функцій середовища), так і співвідношення окремих видів природокористування;
- Перехід від ресурсоспоживання до повноцінного природокористування із забезпеченням природовідтворювальних форм природокористування (рекультивація, меліорація, розвиток заповідної справи та інше);
- Зниження ресурсоємності, перехід від масштабів використання ресурсів до якості використання і більш глибокої, повноцінної і досконалої технологічної переробки;
- Зниження залежності економічного розвитку від експлуатації окремих видів ресурсів, передусім, паливних і рудних.

Список використаних джерел:

1. Грицай О.В., Иоффе Г.В., Трейвиш А.И. Центр и периферия в региональном развитии. — М.: Наука, 1991.

2. Jorgenson A.K., Rice J. (2007) Uneven Ecological Exchange and Consumption-Based Environmental Impacts: A Cross-National Investigation /Rethinking Environment History: World-System History and Global Environment Change / edited by Alf Hornborg, John Robert McNeill, Juan Martinez Alier. – Rowman Altamira, 2007. – P. 273 – 288.

3. Muradian R., Giljum S. (2007) Physical Trade Flows of Pollution-Intensive Products: Historical Trends in Europe and the World / Rethinking Environment History: World-System History and Global Environment Change /

edited by Alf Hornborg, John Robert McNeill, Juan Martinez Alier. – Rowman Altamira, 2007. – P. 307 – 326.

4. Socioecological Transitions and Global Change: Trajectories of Social Metabolism and Land Use / Ed. by M. Fischer-Kowalski and H. Haberl. – Edward Elgar. – 2007. – 263p.

5. UNEP (2011) Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth, A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel. Fischer-Kowalski, M., Swilling, M., von Weizscker, E.U., Ren, Y., Moriguchi, Y., Crane, W., Krausmann, F., Eisenmenger, N., Giljum, S., Hennicke, P., Romero Lankao, P., Siriban Manalang, A., Sewerin, S. – 174p.

6. Wallerstein I. (2007) The Ecology and the Economy: What is Rational? / Rethinking Environment History: World-System History and Global Environment Change / edited by Alf Hornborg, John Robert McNeill, Juan Martinez Alier. – Rowman Altamira, 2007. – P. 379 – 390.

Денисенко О.О. Етапи розвитку системи природокористування: теоретико-методологічні підходи

У статті охарактеризовано основні етапи системи природокористування та зміни, що відбуваються в ній при переході від однієї стадії до іншої. Виявлено, як зміни масштабу, структури і якості організації господарської діяльності відображаються в трансформації системи природокористування.

Ключові слова: стадія економічного розвитку, трансформація, природні ресурси, ресурсоємність, ресурсоспоживання.

Денисенко Е.А. Этапы развития системы природопользования: теоретико-методологические подходы

В статье охарактеризованы основные этапы системы природопользования и изменения, происходящие в ней при переходе от одной стадии к другой. Выявлено, как изменения масштаба, структуры и качества организации хозяйственной деятельности отражаются в трансформации системы природопользования.

Ключевые слова: стадия экономического развития, трансформация, природные ресурсы, ресурсоемкость, ресурсопотребление.

Denisenko O.O. Stages of natural resource use: theoretical and methodological approaches

The paper describes the main stages of natural resources use and the changes that occur during the transition from one stage to another. It is detected as changes in scale, structure and quality of economic activity are reflected in the transformation of nature.

Keywords: stage of economic development, transformation, natural resources, resource efficiency, resource consumption.

УДК 911.3

Голубчиков С. Н., к.г.н., **Голубчиков М.**
Академия «МНЭПУ» Институт геоэкологии РАН

ВОДООХРАННЫЕ ЗОНЫ В УСЛОВИЯХ СУБУРБАНИЗАЦИИ

Ключевые слова: водоохранные зоны (ВЗ), лесные ландшафты, эколого-эстетические функции, средообразующие свойства, рекреационные леса, гидрографическая зона, экологический паспорт бассейна.

Актуальность темы: беспризорные зоны

Истинная красота всякой русской местности состоит в соединении воды с лесом, - писал русский писатель С.Т. Аксаков, очарованный природой подмосковной усадьбы Абрамцево, стоящей на берегу р. Воря. Теперь эта красота стала предметом безудержного захвата, оккупации и торга со стороны частных землевладельцев. «Дом у реки», «поместье на берегу озера» - безнаказанно пестрят рекламой подмосковные автострады. Не уступают им и сайты Интернета - продаётся участок от «плёса реки в 70 м», «в 4 м от русла высокого берега и в 28 м от пологого берега с запрудой» (http://khotkovo.olx.ru – это берега р. Воря). Не стыдятся продавать даже местообитания редких птиц, попадающие под возможный статус защиты международных конвенций (например, Рамсарской о защите водно-болотных угодий): «коттеджный посёлок Ваулино в Можайском районе – «место, где живут аисты» и к «которому с двух сторон подходит русло реки Протвы» (http://vaulino.com). Успешно продаются селения по берегам подмосковных водохранилищ, питающих чистой (пока ещё чистой) водой столицу, например, коттеджный посёлок «Акватория Истры». Его название непосредственно связано с его расположением – это восточный берег Истринского водохранилища «который на протяжении 5 км огибает элитный коттеджный посёлок Акватория Истры» (http://vposelke.ru/cottages.php?c=39). И таких примеров сотни.

Спрашивается, куда смотрит природоохранная Прокуратура, почему она не контролирует провайдеров сайтов-рекламодателей, не говоря уже о заявителях рекламы на автострадах? Ведь результат такого невмешательства – эта застройка водоохранных зон (ВЗ) и береговых полос, треть которых в пределах Московской области уже оккупирована частными землевладельцами и застроена.

Мы уже неоднократно поднимали вопрос о капитальной застройке ВЗ и лесов Подмосковья, выполняющих водоохранно-защитную, эколого-эстетическую, средообразующую и рекреационную функции [1-9]. Но ничего не изменилось, более того с введением нового Водного кодекса РФ с 1 января 2008 г. ситуация ещё более усугубилась.

По нашим расчётам, выполненным по космоснимкам, за последние четверть века площадь застроенных территорий в пределах Московской области возросла в 8 раз и занимает сегодня пятую часть территории региона (без учета «Новой Москвы») [10]. В то же время лесистость региона составляет 24-26 %, а не 43 %, как декларируют отчёты Рослесхоза (ведь земли Лесного фонда – это ещё не лес). В 2002 г. площадь Лесного фонда Московской области составляла 2191.6 тыс. га (46 % территории области) из которых лесом (вырубки, кустарники и редколесья к лесам не относятся) было покрыто1401.4 тыс. га [11, с.131], или 29 % площади области. Все леса области являются защитными, до принятия нового лесного Кодекса относились к 1 группе. К 2010 г., согласно новому Лесному плану Московской области 2010-2018 гг. площадь Лесного фонда сократилась до 2015.6 тыс. га, сколько из них реально покрыто лесом в документе не указано[12]. Большая часть лесов области (52.3 %) входят[3] в зелёную зону, а 12.59 % лесов (253.7 тыс. га) расположены в 1 и 2 «поясах зон санитарной охраны источников питьевого и хозяйственно-бытового водоснабжения». По-видимому, к ним относятся и водоохранные леса, которые были выделены при предыдущем лесоустройстве как особая из 9 категорий лесозащиты - «защитные полосы лесов по берегам рек, озёр, водохранилищ и других водных объектов» площадью всего (!) в 300 га – на всю Московскую область [11, с. 131]. Сколько же реально произрастает лесов в пределах ВЗ и являются действительно водоохранными с законодательно закреплённым статусом (а не просто «защитными» или имеющими научно-историческое значение), выяснить из документа нам не удалось. Зато в структуре лесов Московской области выделена целевая категория «лесов, расположенных в 1, 2 и 3 зонах округов санитарной (горно-санитарной) охраны лечебно-оздоровительных местностей и курортов» площадью всего (!) в 100 га, или 1 км² [10].

Что такое водоохранные зоны и береговые полосы?

Правовой режим ВЗ устанавливается Водным кодексом РФ. Их минимальная ширина для рек длиной до 10 км устанавливается в 50 м, от 10 до 50 км - 100 м, от 50 до 100 км - 200 м, от 100 до 200 км - 300 м, от 200 до 500 км - 400 м, от 500 км и более - 500 м. Ширина же прибрежной защитной полосы (береговой зоны) варьируется в зависимости от уклона берега. В случае обратного либо нулевого уклона она составляет 30 м, уклон до трёх градусов - 40 м, уклон более 3º - 50 м. Любая территория, находящаяся на расстоянии 20 м от воды, является местом общего пользования. Доступ на неё ограничивать нельзя, что чётко регламентируется статьей 6 Водного кодекса РФ. Всё, что находится дальше этого 20-м участка, можно взять в долговременную аренду в соответствии со статьями 30-32, 34 Земельного кодекса РФ.

[3]Точнее входило, границы зеленой зоны после принятия решения о расширении Москвы в 1.41 раза изменились. Столица берёт в свое бессрочное и безвозмездное пользование 30 тыс. га лесов, расположенных в непосредственной близости от города [21].

Но этот закон легко обойти, что способствует повсеместному нарушению режима использования ВЗ. Например, в случае строительства набережной граница ВЗ сужается до её торца. Поэтому если владелец коттеджа на берегу водоёма возводит бетонированную набережную на своём участке (по которой к тому же нельзя пройти – частная территория), он формально не нарушает Закон. Если уклон поймы отрицательный владелец может спланировать так участок что уклон станет противоположным (в сторону реки) и ширина береговой защитной полосы будет уменьшена. Еще проще заключить небольшую реку в подземный коллектор и приватизировать участок над ней, выведя водоток на поверхность за пределами участка (или устроив пруд в границах своего участка прямо в русле).

Социально-гидроэкологические последствия оккупации ВЗ Московского региона

Москва на 98 % потребляет воду из поверхностных источников, в отличие от других крупных мегаполисов мира (например, Мюнхен и Гамбург на 100% обеспечиваются подземными защищёнными водозаборами) и даже подмосковных городов, которые в основном обеспечиваются водой скважинами из подземных источников. Это делает Москву весьма зависимой от состояния питающих ее поверхностных водных источников. Ведь 2/3 московской воды – это волжская вода, поступающая по каналу им. Москвы и ещё треть потребностей города обеспечивает р. Москва, в бассейне которой создано 5 водохранилищ питьевого назначения[4]. Поэтому состояние водоохранных зон водоемов питьевого назначения в верховьях р. Москва – проблема национальной безопасности столицы, не имеющей резервных подземных, защищённых водозаборов[5].

На территории московского водозабора расположено 35 городов и посёлков с промышленными объектами, 15 войсковых частей, свыше 500 рекреационных объектов, 140 сельхозпредприятий, сотни коттеджных посёлков и садовых товариществ. Все они в той или иной степени оказывают воздействие на качество питьевой воды, потребляемой москвичами. В застроенных водоохранных зонах региона - непосредственно примыкающие к береговой линии коттеджные посёлки, жилые дома, объекты коммерческой недвижимости, гаражи, склады, рестораны, спортивно-развлекательные комплексы, соседствующие со свалками и помойками и с бомжатниками. Застраиваются не только ВЗ, но и береговая полоса, вдоль которой невозможно не только проехать, но и пройти, даже если территория ничейная и её хозяин неизвестен, как в низовьях р. Сетунь буквально в 0.5 км от её

[4] До начала XX в. роль хранителей воды выполняли смешанные многоярусные леса на водосборах рек Западного Подмосковья. С их омоложением и сменой породного состава вследствие интенсивных в первой половине XX в. роль хранителей воды перешла к искусственным гидросистемам – водохранилищам.

[5] Водопотребление некоторых столиц Европы тоже обеспечивают в основном поверхностные водоёмы, например, Мадрид (на 93 % обеспечивается – поверхностными источниками) . Но в этих странах потому и очень строгое водное законодательство, регламентирующее застройку водоохранных и береговых зон источников питьевого водоснабжения.

устья и в 3 км от Кремля. На противоположном берегу среди бомжатники и самострой. В какой ещё столице Европы встретишь подобное!

Вытаптывание и замусоривание берегов усиливает процессы их размыва, ведёт к обвалам, активизирует оползневые процессы по неукрепленным набережным, которым особенно подвержены неукреплённые габионами и бетоном берега малых рек. Оползням способствует и то, что берега сложены строительным мусором, образовавшим целые насыпи при строительстве многоэтажек в 1970-е гг. Такие антропогенные слои мощностью до 3-4 м по поймам – не только эрозионноопасные объекты, но и потенциально опасные геохимические аномалии и источники загрязнения вод.

В условиях нередко искусственно создаваемой в столице нехватки земель[6] на ВЗ надвигаются расширяющиеся кладбища, как, например, Кунцевское, создающее к тому же и целую свалку ТБО в пойме верховьев Сетуни.

Застройка ВЗ ведёт к увеличению доли поверхностного эрозионнопасного стока вследствие запечатывания естественной поверхности почв бетонно-асфальтовыми покрытиями. Так, для Клязьминской системы водохранилищ, которая обеспечивает свыше 65 % хозяйственно-питьевого водоснабжения Москвы, в результате замещения части лесных площадей на коттеджные посёлки объём поверхностного стока увеличился на 3.68 млн м³, что составляет 4% всего объёма водохранилищ. Изменился химический состав стока с новозастроенных территорий – в водах появились ранее отсутствующие в них вещества – фенолы, минеральные масла, металлы [14].

Частнособственническое освоение социального природного пространства, которое должно быть общедоступным для всех жителей региона, - не что иное, как оккупация, захват земли со стороны частных землевладельцев. В этой связи не могу не привести отрывок из замечательной книги Ф. Сен-Марка «Социализация природы», изданной во Франции в начале 1970-х гг. (переведена на русский язык в 1977 г.): «Никогда во Франции ещё частная собственность не заходила так далеко в разрушении общественного достояния… Частная собственность помещает природу в клетку, а вместе с ней и французов. Если завтра всё пространство для досуга будет разделено на участки по 5000 м² на каждого состоятельного главу семьи, то не только несобственники будут навсегда удалены от природы, но и сами собственники будут довольствоваться клочком земли, окончательно раздробив пейзаж, за которым они пришли, будут заперты в своих индивидуальных 5000 м², не имея возможности наслаждаться необозримыми просторами. Исчезнут дальние горизонты и долгие путешествия; каждый собственник ограничит свой кругозор четырьмя стенами дачи, а свои спортивные упражнения – поддержанием ограды в

[6] На самом 17% территории города занимают склады и промзоны, многие из которых умершие (не работает завод «Серп и молот», шинный завод в 3 км от Кремля и т.д.). Эти предприятия можно вынести за МКАД, но они – в частной собственности и связываться с их владельцами городские власти не хотят [13]

порядке. Дикая природа превратится в однообразную цепь чистеньких палисадников. Кромсая природу слепо и неустанно, её скоро разрушат совсем» [15].

Многие ВЗ обладают огромным эколого-эстетическим потенциалом и имеют такое же культурно-историческое значение, как и лучшие шедевры Эрмитажа, Третьяковки, Русского музея. Это – наше национальное достояние, общественное и общедоступное пространство, принадлежащее не только нам, но и потомкам. И отдавать их под застройку частным предпринимателям – такое же государственное преступление как распродажа культурных ценностей лучших музеев страны.

Наши предложения

Что же необходимо предпринять для сохранения и повышения эффективности водоохраннозащитных мероприятий на урбанизированных территориях? Кроме указанных в законодательстве запретительных мер предлагаем и следующие рекомендации:

1. Предлагаем законодательно увеличить на 1-3 порядка плату с владельцев прибрежных земельных участков, чтобы создать стимул для освобождения ими самовольно застроенных территорий, а также усилить контроль за рекламодателями и провайдерами сайтов, выставляющих на продажу земельные участки в водоохранных зонах, поставленных на кадастровый учёт. Любая хозяйственная деятельность, сопряжённая с ущербом для водной среды, должна быть менее выгодной, чем то же хозяйствование, связанное с затратами на ограничение и ликвидацию потенциального ущерба. Возможно, следует принять федеральный «Закон о платном водо- и природопользовании».

2. Придать статус ВЗ не только к примыкающим к берегам полосам установленной длины, а всей области питания водотока – гидрографической зоне (эффективной части водосбора). Именно в этих местах поверхностный сток переводится во внутрипочвенно-грунтовый, обеспечивая пополнение подземных вод, питание родников и малых рек в летнюю межень, очистку стока. Именно такие гидрографические зоны (речные долины с примыкающей к ним овражно-балочной сетью, территории с не запечатанные асфальто-бетонными и другими покрытиями и с не вытоптанными (уплотнёнными) почвами[7]) выполняют основные водоохранно-защитные функции и к их границам и должны быть приурочены ВЗ. Хозяйственная деятельность здесь должна быть строго регламентирована и вестись основе заранее составленных экологических паспортов бассейнов (водосборов).

[7] Весной, в период снеготаяния, гидрографическая зона до всей площади водосбора, летнюю межень суживается до границ овражно-балочной сети и днищ долин. В этот период состояние речных вод во многом обусловлено качеством дренируемых грунтовых аллювиальных вод, как правило, слабо защищённых от проникновения загрязняющих веществ с поверхности поймы, особенно если они распаханы или используются под огороды, тем более – под свалки.

3. В экологический паспорт должны заноситься и все изменения на водосборе и в самой реке, все мероприятия, проводимые и планируемые в её бассейне. Паспорт должен включать описание природных ресурсов бассейна, карту-космоснимок с выделением ВЗ и береговых полос, характеристику основных природопользователей, водохозяйственных объектов, анализ гидроэкологического режима. В его составлении должны участвовать не только научные специалисты, но и учителя географии, биологии, врачи и т.д. Их роль в оздоровительно-реабилитационных мероприятиях в бассейне реки весьма велика.

4. Паспорт следует сделать доступным для общественности (в том числе он должен размещаться и обновляться на сайте местных администраций), силами наиболее активной части которой можно было бы контролировать режим ВЗ (подобно тому как народные дружинники контролируют в Москве миграционные потоки).

5. Выделение таких гидрографических зон следует проводить не на нормативно-правовой основе (по ширине от уреза воды в межень в 50-200 м), а на основе объёмно-графического ландшафтного картографирования по способу составления карт пластики рельефа, разработанного профессором И.Н. Степановым и предложенный нами для целей лесного хозяйства [16-18].

6. Необходимо в срочном порядке пересмотреть действующие нормативы, рекомендации и СНиПы по определению расчётных гидрологических характеристик для сооружений (в т. ч. и определения водоохранных зон), поскольку они разрабатывались главным образом на основе относительно сухого периода гидроклиматических наблюдений сер. 1920-х-1965 гг. Этот ряд наблюдений и лёг в основу «Указаний по определению основных гидрологических характеристик» и национальной 20-томной монографии «Ресурсы поверхностных вод СССР» [19-20], ставшими настольными пособиями для уже нескольких поколений гидрологов. Сейчас, с конца 1980-х гг., наступил относительно влажный период с более снежными зимами), с участившимися и более сильными наводнениями и половодьям, что требует перерасчёта и корректировки гидроклиматических нормативов, строительных правил, СНиПов для любых сооружений[8].

7. Геоэкологическую реабилитацию размываемых склонов и берегов речных долин следует производить не только за счёт бетонирования, сеток-габионов и матрасами Рено, но и с расширенной посадкой кустарников-влаголюбов (прежде всего, ивы белой), плотнодерновинных злаков. Посадка кустарников по берегам увеличивает расходы воды, скорость течения, что

[8] Эта задача поставлена в Водной стратегии РФ на период до 2020 г. (принята в 2009 г.), невыполнима из-за труднодоступности в течение последних 30 лет для академических организаций, научной общественности первичной гидроклиматической информации. Эти данные многолетних круглогодичных гидроклиматических стационарных наблюдений предоставляются территориальными учреждениями Гидрометеослуюбы, различными ведомствами на договорной платной основе. Результат такого «рыночного» подхода к данным гидроклиматического мониторинга - участившиеся техногенные аварии и катастрофы на сооружениях (например, трагедия в Крымске в 2012 г.), построенных по устаревшим нормативам.

улучшает промывку русел и защищает их от заиления, застойных явлений[9].И, конечно, леса, произрастающие в ВЗ, должны выполнять не только рекреационные, но и водоохранные функции и создаваться с этим целевым назначением (т.е. быть глубокорневыми и старовозрастными, переводящими поверхностный сток во внутрипочвенный, малотранспирирующими). К сожалению, в обстоятельной последней сводке по урболесоведению Л.П. Рысина [21] ничего не сказано о водоохранных лесах, как будто такой категории в городах и пригородах не существует[10].

8. Эффективным средством компенсационных мероприятий по возмещению ущерба, вызванного негативным воздействием на ВЗ, является устройство городских прудов, их регулярная биоочистка. Пруды должны быть таким же привычным атрибутом городского ландшафта как парки, скверы, аллеи, а мероприятия по обводнению такими же обычными как и по озеленению. Чем большую антропогенную нагрузку испытывает бассейн малой реки, тем более глубоким должно быть регулирование её стока. Пруды наиболее сильно (нередко в 100-200 раз) уменьшают расходы воды в малых реках в половодье и дождевые паводки после длительной межени [22]. Кроме рекреационно-эстетической и средообразующей функции они выполняют ещё и наносоудерживающую, перехватывая практически весь сток твёрдых наносов с верховьев рек, образующихся при абразии берегов, оползнях, при смыве с нарушенных поверхностей речных долин.

Для реализации предложенных мер необходимо не только откорректировать Водный кодекс РФ, но и принять Закон о воде, как это сделано, к примеру, в Казахстане или Закон о контроле качества водных ресурсов.

Литература:

1. Голубчиков С.Н. Подмосковный лес просит помощи // «Энергия: экономика, техника, экология» № 7/1989. С. 45-47.
2. Голубчиков С.Н. Геноцид подмосковного леса // «Энергия: экономика, техника, экология” № 10\1991.
3. Голубчиков С.Н. Динамика лесопользования на территории Московской области и ее экологические последствия // Вестник МГУ. Сер. 5, География. 1992. « 1. С. 76-83.
4. Голубчиков С.Н. Голубое ожерелье столицы в прошлом и настоящем \\”Энергия: экономика, техника, экология” № 6\1997. С.9-14.
5. Голубчиков С.Н. Что будет пить столица? // «Энергия: экономика, техника, экология» № 11/1997. С. 44-46.
6. Голубчиков С.Н. Подмосковье жаждет воды // «Независимая газета» от 5 февраля 1997 г.

[9] Устройство буферных полос из трав снижает содержание взвешенных веществ в поверхностном стоке на 25%, нитратного и аммонийного азота на 5% и 17%, фосфора на 23% [21].

[10] Точнее, одно упоминание о водоохранных лесах в монографии Л.П. Рысина и С.Л. Рысина имеется (стр. 167) в связи с выполнением ими частично рекреационных функциях [21].

7. Голубчиков С.Н. Геоэкологические последствия социально-экономических реформ (на примере Центра Русской равнины) // «Проблемы региональной экологии» № 2/ 2005 г.
8. Голубчиков С.Н. Малые реки как индикатор природопользования // Энергия: экономика, техника, экология № 1/2005. С. 56-60.
9. Голубчиков С.Н. Лес или коттеджи? // «Энергия: экономика, техника, экология» № 5/2008. С. 61-65.
10. Голубчиков С.Н. Какой быть новой Москве? // «Энергия: экономика, техника, экология» № 12/2012 г
11. Гаранькин Н.В., Наполов О.Б.,Садов А.В. Московская область: природные ресурсы, их потенциал. НИА-Природа. М., 2004., 302 с. С.131.
12.http://www.rosleshoz.gov.ru/media/appearance/53/2011-01-12_-_Lesnoj_plan_MO_-_Trunov.pdf.
13. Зубаревич Н.В. Московская система – экологические и другие риски предполагаемого расширения. Выступление 20 октября 2011 г. в клубе ПирОГИ на Сретенке. http//polit.ru/article/2012/02/01/zubarevich
14. Битюкова В.Р. Социально-экологические проблемы развития городов России. Изд. 3-е. М., URSS, Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012, 448 с. С.345.
15. Сен-Марк Ф. Социализация природы. М., «Прогресс», 1977. 440 с., с. 71.
16. Степанов И.Н. Теория пластики рельефа и новые тематические карты. М., «Наука», 2006, 232 с.
17.Голубчиков С.Н. Методика составления карт пластики рельефа малых лесных водосборов способом объёмно-графического картографирования. Деп. ЦБНТИлесхоз. № 648-ЛХ. М., 1988.
18.Голубчиков С.Н. Лесопользование как фактор формирования экологической среды Западного Подмосковья. Автореф. дисс. на соиск. учён. степ. канд. геогр. наук. М., МГУ, 1996, 30 с.
19. СН 435-72 Указания по определению расчётных гидрологических характеристик. Госстрой СССР. – Л.: Гидрометеоиздат, 1972, 19 с.
20. Ресурсы поверхностных вод СССР. Л.: Гидрометеоиздат. Т.1-20, 1966-1976.
21. Рысин Л.П., Рысин С.Л. Урболесоведение.: М.:Товарищество научных изданий КМК., 2012, 240 с.
22. Малые реки Волжского бассейна. Под ред. Н.И. Алексеевского. М.: МГУ, 1998, 236 с.

Голубчиков С Н., Голубчиков М. Водоохранные зоны в условиях субурбанизации

Рассматривается с юридически-правовой и социально-экологической стороны проблема защиты водоохранных зон (ВЗ) Москвы и Подмосковья от застройки и незаконного использования береговых территорий. Предлагается законодательно увеличить на 2-3 порядка плату с владельцев прибрежных земельных участков, чтобы создать стимул для освобождения ими самовольно застроенных территорий, а также усилить контроль за

рекламодателями и провайдерами сайтов, выставляющих на продажу земельные участки в ВЗ, поставленных на кадастровый учёт.

Ключевые слова: водоохранные зоны (ВЗ), лесные ландшафты, эколого-эстетические функции, средообразующие свойства, рекреационные леса, гидрографическая зона, экологический паспорт бассейна.

Golubchikov S. N., Golubchikov M. Water protection zones under influence of suburbanization

The legislation, legal and socio-ecological problems of water protection zones (under influence of construction settlements) are discussed. The author proposes to increase to 100 -1000 times taxes on landowners in water protection zones, as well as to increase control over managers which offers sites for cottedge settlements in water protection zones.

Key words: water protection zones, forest landscapes, socio-ecological functions, habitat-forming properties of forest landscapes, recreational forests, hydrographic area, ecological passport of river basin.

УДК 911.3

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТА ФАКТИЧНА БАЗА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НАСЛІДКІВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Тарнавська-Тетерська З.М., аспірант,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Ключові слова: земельні ресурси, землекористування, землі несільськогосподарського призначення, економіко-екологічні аспекти, Житомирська область.

Актуальність. На сьогодні в Україні з її майже повсюдним освоєнням земельних ресурсів важливою видається обґрунтована характеристика суті природокористування та землекористування у конкретному регіоні, а також результати аналізу природних та соціально-економічних чинників землекористування, структури та особливостей землекористування та визначення екологічних та економічних наслідків землекористування в Житомирській області. Це може суттєво сприяти удосконаленню законодавства щодо проблем землекористування та урахування встановлених еколого- економічних аспектів у практиці господарської діяльності.

Методичні підходи дослідження. Як вказує сучасний підхід до суспільно-географічного дослідження земельних ресурсів, всі земельні угіддя України поділяються на дві умовні групи: *сільськогосподарські* – які використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції (продуктивні землі): рілля, сінокоси, пасовища, багаторічні насадження та *несільськогосподарські* – які не залучені в аграрне використання: решта земель, ділянки під лісом, болотами, будівлями, дорогами, населеними пунктами, об'єктами промисловості, енергетики, рекреації, військовими об'єктами та ін.), *то існує необхідність диференційованого підходу до суспільно-географічного дослідження* цих категорій. Практика господарської діяльності в Україні свідчить про наявність суспільно-географічної специфіки у дослідженнях земельних ресурсів, викликаної зростаючою вагою ринкових відносин у сучасному українському суспільстві. Все більшої ваги набувають тенденції до точного оцінювання земельних ресурсів, у визначенні напрямків використання їх значною є частка громадської думки, яка є визначальною у діяльності місцевих органів самоврядування. У процесі надання користувачам земельних ресурсів різного призначення, зростають вимоги до них про дотримання належного екологічного стану використовуваних земель, рекультивацію порушених земельних площ, умов використання субпідрядними установами і господарствами тощо. Наразі, відзначається (5) складність визначення ціни земельних ресурсів, оскільки все більше урізноманітнюються методи і способи використання, тобто, потреб сільського господарства, населених пунктів, промислових об'єктів, рекреації, заповідної справи та ін. Різні методи оцінювання собівартості, тобто, фактичних витрат на одиницю продукції, та прибутків, які визначаються різницею між грошовою виручкою від реалізації товарної продукції та витратами на її виробництво і продаж, створюють проблеми у формуванні структури ціни земельних ресурсів різного призначення.

Зазначені проблеми є більш однорідними для земель сільськогосподарського призначення, завдяки значному досвіду і відносно справедливій законодавчій базі. Наразі, проблема різнорідності форм використання земельних ресурсів не сільськогосподарського призначення є на сьогодні актуальною і потребує цілеспрямованого дослідження.

Щоб перейти до аналізу фактичного матеріалу досліджуваного регіону України доцільно визначитися з пріоритетом оцінювання в суспільно-географічному дослідженні земельних ресурсів, тобто, визначити який аспект дослідження (економічний чи екологічний) домінуватиме в оцінці наслідків господарської діяльності щодо земельних ресурсів. Тут не уникнути певної софістики, оскільки пара понять «причини – наслідки» у цьому питанні є очевидною.

Оскільки мова йде про земельні ресурси, то на перший план здавалося б, мають виступити проблеми екологічного стану ресурсів. Саме в Україні, де існують різноманітні, у тому числі – унікальні ґрунти, здатні стати основою виробництва сільськогосподарської продукції, екологічна ситуація є

найбільш важливою для їхнього подальшого використання. Наразі, землі не сільськогосподарського призначення, про які йдеться у цьому повідомленні, мають незрівнянно меншу цінність щодо екологічних наслідків, а увага до них має не ціннісне, а, скоріше, виховне значення. Тому, для цієї категорії земельних ресурсів на перший план виступають наслідки економічні. Тобто, в принципі, питання пріоритету «яйця чи курки» зводиться до об'єкту дослідження, а саме, сільськогосподарські, чи не сільськогосподарські землі вивчаються як об'єкт суспільно-географічного дослідження.

Фактичний матеріал. Конкретні відомості щодо поставленого завдання містять цілеспрямовану вибірку сучасних нормативних відомостей з проблеми раціонального землекористування, яка відображує відношення автора до наведеного завдання, а також вибіркову характеристику природних умов та суспільних чинників і причин, що обумовлюють сучасний стан землекористування в Житомирській області, його *економічні аспекти* та найважливіші *екологічні наслідки*.

Аналіз фактичного матеріалу. Економічна оцінка земельних ресурсів , у зв'язку з подвійною функцією землі, як правило, здійснюється за двома напрямами (5):

1) оцінка землі як просторового (операційного) базису;
2) оцінка землі як інтегрального природного базису.

Екологічна оцінка тісно пов'язана з наслідками землекористування і містить як парні стосунки окремих видів господарської діяльності з конкретними екологічними наслідками (кореляційні пари «причини – наслідки»), так і інтегральний стан природного середовища. Безпрецедентним є факт катастрофічного впливу Чорнобильської катастрофи на довкілля регіону, зміну акцентів у господарській діяльності та міграцію населення регіону.

В об'єкті суспільно-географічного дослідження землекористування економічна та екологічна оцінки наслідків господарської діяльності характеризуються різними підходами. Незважаючи на те, що в обох випадках зв'язок інтенсивності економічних та екологічних чинників безсумнівний, більшою увагою користуються землі сільськогосподарського використання, що обумовлено загальновідомою їх «родючою» функцією. Наразі, дуже рідкісними є спроби здійснити суспільно-географічне дослідження земель не сільськогосподарського призначення, хоча інтенсивність використання їх у деяких випадках (особливо транспорту та інших видів господарської діяльності підвищеного ризику) з погляду економіко-екологічних аспектів може стати надзвичайно актуальною. Приклад тому – Чорнобильська катастрофа.

Деякі риси природних умов, які обумовлюють особливості землекористування. Такими рисами для Житомирщини є, як відомо, розташування області у межах двох ґрунтово-кліматичних зон, а також відомі географічні категорії: своєрідний рельєф земної поверхні та геологічна будова верхньої частини геологічного розрізу (в т. ч. – наявність цінної

мінеральної сировини), характеристики гідрографічної мережі (багаті водні ресурси), кліматичні та метеорологічні відміни (сприятливі для різного агротехнічного використання в час переходу до ринкової економіки), ґрунтово-рослинний покрив та характер господарської діяльності. Їхні конкретні характеристики загальновідомі і у контексті цієї статті їхня детальна характеристика є зайвою.

Особливості економічно-географічного розташування, а також тривала історія розвитку людської спільноти регіону у поєднанні створюють сприятливі умови для розвитку багатогалузевого сільського господарства та промисловості.

Сучасний стан землекористування в Житомирській області та його економіко-екологічні аспекти. Для оцінювання зазначених аспектів важливим є аналіз структури землекористування у регіоні. Так, земельний фонд Житомирської області станом на 01.01.09 становив 2982,7 тис. га (рис. 1.)

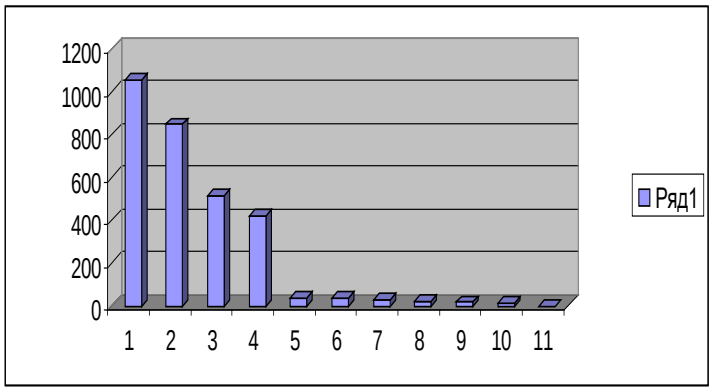

Рис. 1. Структура земельного фонду Житомирської області на 01.01.09 (за даними Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Житомирській області)

1 - лісогосподарських підприємств – 1055,4 тис. га; 2 - громадян – 846,6 тис. га; 3 - сільськогосподарських підприємств складають 511,3 тис. га; 4 - державної власності, які не надані у власність або користування (запасу, загального користування, резервного фонду) – 421,8 тис. га; 5 - закладів, установ і організацій – 36,3 тис. га; 6 - частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони – 33,5 тис. га; 7 - підприємств та організацій транспорту, зв’язку – 30,1 тис. га; 8 - організацій, підприємств і установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення – 20,4 тис. га; 9 - промислових та інших підприємств – 16,3 тис. га; 10 - водогосподарських підприємств – 10,9 тис. га; 11 - спільних підприємств, міжнародних об’єднань і організацій з участю українських, іноземних, юридичних та фізичних осіб – 0,1 тис. га.

У категорії земель несільськогосподарського призначення *земель промисловості* в області нараховується 16,3 тис га, з них: земель добувної промисловості – 4,962 тис. га, металургійних підприємств та підприємств з обробки металу – 0,053 тис. га, підприємств з виробництва та розподілу

електроенергії – 0,313 тис. га, підприємств з виробництва будівельних матеріалів – 2,235 тис. га, підприємств харчової промисловості та з перероблення сільськогосподарських продуктів – 1,491 тис. га. (рис. 2)

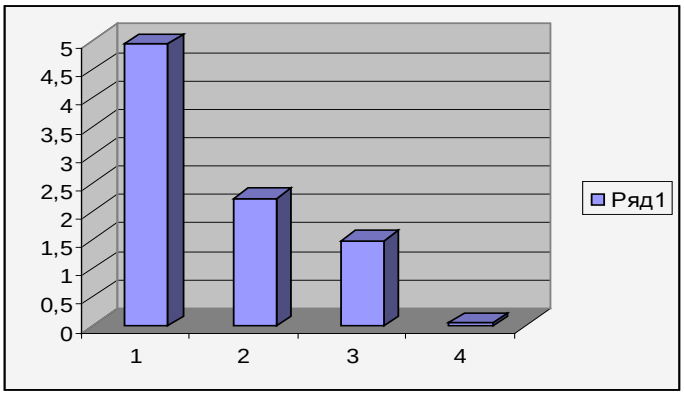

Рис. 2. Структура деяких земель несільськогосподарського призначення (площа тис. га)

1 – добувна промисловість; 2 - підприємств з виробництва будівельних матеріалів; 3 - підприємств харчової промисловості та з перероблення сільськогосподарських продуктів; 4 - металургійних підприємств та підприємств з обробки металу.

При цьому загальна площа земель під відкритими кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами становить 9,196 тис. га, з них:

- під торфорозробками, які експлуатуються – 0,656 тис. га;
- під відкритими розробками, шахтами та кар'єрами, які експлуатуються – 5,301 тис га;
- вже відпрацьованих земель – 3,238 тис. га.

Підприємствам з виробництва та розподілу електроенергії належить 0,315 тис. га земель. В області знаходяться підприємства з виробництва електроенергії тільки на гідроелектростанціях (для місцевих потреб). Вплив підприємств з виробництва та розподілу електроенергії на земельні ресурси має об'єктовий та місцевий характер.

Підприємствам та організаціям транспорту належить 30,142 тис. га, в т. ч. (рис. 3). По території області прямує нафтопровід "Дружба" та нафтопродуктопровід, які є об'єктами підвищеної екологічної безпеки і являють основну загрозу забруднення земель.

Військовим частинам, підприємствам, організаціям, установам, навчальним закладам оборони належить 33,484 тис. га, з них: сільськогосподарських земель – 6,772 тис. га, лісів та інших лісовкритих площ – 10,797 тис. га, під відкритими розробками, кар'єрами – 0,111 тис. га., відкритих земель без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом – 8,966 тис. га – це найбільша площа із земель такого складу, які надані в користування.

В результаті складання проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок, реорганізації господарств, проведення робіт по встановленню меж та видачі правовстановлюючих документів на право постійного користування землею, на право власності на землю підприємствам, організаціям, установам та громадянам відбулися зміни в структурі власників землі та землекористувачів (таблиця 1).

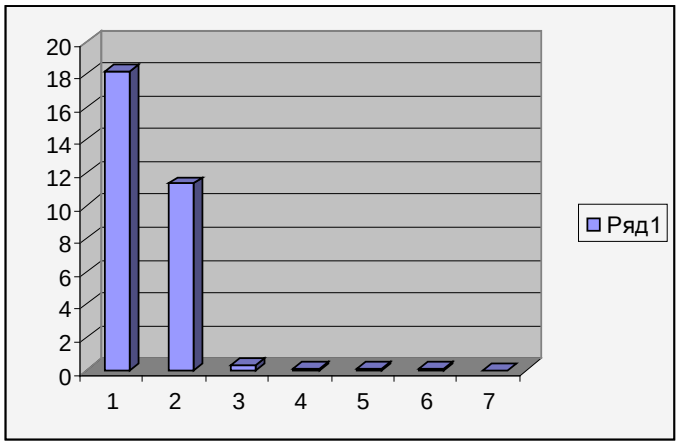

Рис. 3. Структура земель підприємств та організацій транспорту (площа тис. га)

1 - землі автомобільного транспорту – 18,146 тис. га; 2 - залізничного – 11,356 тис. га; 3 - трубопровідного – 0,302 тис. га; 4 - внутрішнього водного транспорту – 0,000004 тис. га; 5 - повітряного – 0,123 тис. га; 6 - інші землі транспорту – 0,112 тис. га; 7 - зв'язку – 0,1 тис га.

Таблиця 1. Динаміка земельних ресурсів за 2008 рік

Призначення земель	Зміни площ земельних ресурсів за 2008 рік	
Землі сільськогосподарських підприємств	збільшилась на 1,7 тис. га	-
Землі, які надані у власність і користування громадянам	-	зменшилась на 9,9 тис. га
Землі закладів культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізкультури і спорту, торгівлі, побуту та інших	-	зменшилась на 0,7 тис. га
Землі промислових та інших підприємств	-	зменшилась на 0,2 тис. га
Землі частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони	-	зменшилась на 0,4 тис. га
Землі підприємств транспорту, зв'язку	-	зменшилась на 0,1 тис. га
Землі організацій, установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та земель водогосподарських підприємств; спільних підприємств, міжнародних об'єднань	залишилась без змін	
Землі лісогосподарських підприємств	-	зменшилась на 0,5 тис. га
Землі державної власності, які не надані у власність або користування (запасу, резервного фонду)	збільшилась на 9,3 тис. га	-

Як видно, *зміни в структурі земельних ресурсів відносно незначні, проте, для невеликого регіону їх аналіз являє собою значний інтерес для*

планування подальшого природокористування. Так, площа сільськогосподарських підприємств збільшилась на 1,7 тис. га та їх кількість – на 16 в результаті укладання договорів оренди на земельні частки (паї). Сталося зменшення площі земель, які надані у власність і користування громадянам, вона зменшилась на 9,9 тис. га в зв'язку з укладанням договорів оренди на земельні частки (паї) сільськогосподарськими підприємствами. Одночасно зменшилися землі для ведення особистих селянських господарств на підставі матеріалів інвентаризації земель. Площа закладів культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізкультури і спорту, торгівлі, побуту та інших закладів, установ і організацій зменшилась на 0,7 тис. га в зв'язку з ліквідацією підприємств. Площа промислових та інших підприємств зменшилась на 0,2 тис. га в основному внаслідок ліквідації підприємств-банкрутів. Площа частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони зменшилась на 0,4 тис. га в результаті проведеної реорганізації в Збройних силах України, а саме, військова частина розташована в смт. Миропіль, Романівського району, віднесена до інших військових формувань. Площа підприємств транспорту, зв'язку зменшилась на 0,1 тис. га в результаті ліквідації підприємства автомобільного транспорту. Площа організацій, установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та земель водогосподарських підприємств; спільних підприємств, міжнародних об'єднань залишилась без змін. Площа лісогосподарських підприємств зменшилась на 0,5 тис. га в зв'язку з припиненням права користування земельними ділянками ДП «Любарське лісництво АПК». Дану площу переведено до земель запасу. Площа земель державної власності, які не надані у власність або користування (запасу, резервного фонду) збільшилась на 9,3 тис. га внаслідок відмови окремими сільськогосподарськими підприємствами в користуванні землями запасу.

Крім того, зміни площ земельних ресурсів області відбулися й по інших позиціях. Так, площа населених пунктів збільшилася на 1,0 тис. га, згідно проекту встановлення меж м. Баранівка, затвердженого Постановою Верховної Ради від 23.09.08 № 577-VI 23. Загалом, на території області розташовано 1674 населених пунктів, в тому числі 11 міст, 43 селищ та 1620 сільських населених пунктів.

Зменшилися сільськогосподарські угіддя. Зміни в складі угідь відбулися в результаті уточнення складу угідь при інвентаризації земель сільськогосподарського призначення під час складання проектно-технічної документації із землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв), яка затверджена у встановленому законодавством порядку.

Збільшилися ліси та лісовкриті площі на 1,1 тис. га, забудовані – на 0,1 тис. га, відкриті без рослинного покриву – на 0,2 тис. га, зменшились відкриті заболочені землі – на 0,2 тис. га, води – на 0,2 тис. га. Зміни відбулися в результаті уточнення складу та площ угідь при інвентаризації земель лісогосподарських підприємств, земель сільськогосподарського призначення

під час складання проектно-технічної документації із землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) та складання державних актів на право власності на земельні ділянки громадянам.

Загальна площа осушених земель не змінилася. При проведенні робіт по інвентаризації земель сільськогосподарського призначення уточнений склад та площі угідь на осушених землях, в зв'язку з тим: а) рілля збільшилась на 4,1 тис. га; б) перелоги зменшились – на 4,0 тис. га; в) сіножаті зменшились – на 0,1 тис. га.

Великих змін по формах власності на землю не відбулося. В зв'язку з передачею громадянам земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства, для будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських будівель (присадибні ділянки), ділянок для садівництва згідно поданих заяв приватна власність збільшилась на 0,4 тис. га, відповідно державна – зменшилась. Динаміка структури земельного фонду області наведена в таблиці 2.

Таблиця 2. Загальна динаміка структури земельного фонду Житомирської області (за даними Головного управління земельних ресурсів в Житомирській області)

Основні види угідь	*2000*		*2005*		*2006*		*2007*		*2008*	
	Всього, тис. га	*% до загаль-ної площі*	*Всьо-го, тис. га*	*% до загаль-ної площі*	*Всьо-го, тис. га*	*% до загаль-ної площі*	*Всьо-го, тис. га*	*% до загаль-ної площі*	*Всьо-го, тис. га*	*% до загаль-ної площі*
Загальна територія	2982,7	100	2982,7	100	2982,7	100	2982,7	100	2982,7	100
у тому числі:										
1. Сільгоспугіддя	1558,6	52,3	1558,6	52,3	1535,2	51,5	1601,0	53,7	1599,9	53,6
2. Ліси і інші лісовкриті площі	1051,4*		1052,4 *		1057,6 *		1106,6	37,1	1108,0 5	37,1
3. Забудовані землі	88,5	3,0	88,5	3,0	89,0	3,0	89,4	3,0	89,1	3,0
4. Відкриті заболочені землі	92,5	3,1	92,5	3,1	97,7	3,3	99,9	3,3	99,2	3,3
5. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями)	37,2	1,3	37,3	1,3	37,3	1,3	37,3	1,3	37,9	1,3
6. Інші землі	74,6	2,5	46,9	1,6	24,3	0,8	24,8	0,8	24,9	0,8
Усього земель (суходіл)	2841,3	95,3	2841,3	95,3	2836,2	95,1	2834,0	95,0	2834,7	95,0
Території, що покриті поверхневими водами	48,9	1,6	48,9	1,6	48,8	1,6	48,8	1,6	48,8	1,6

* за 2000, 2005 і 2006 роки наведені дані щодо земель вкритих деревною та чагарниковою рослинністю.

Деградація земельних ресурсів. У дослідженому регіоні поняття деградації земельних ресурсів відповідно до існуючих природних умов і ресурсів містить наступні складники: а) зменшення площ земельних угідь

унаслідок подальшого розвитку ерозійних процесів; б) продовження процесу заболочування у порівнянні з часом інтенсивних осушувальних меліорацій; в) створення нових та розширення діючих кар’єрів з видобування мінерально-сировинних ресурсів та торфу; г) рекультивація площ у зонах впливу вироблених кар'єрів і переведення таких земель в іншу категорію.

Тенденції змін структури земельних ресурсів гірничодобувної промисловості Житомирщини є звичайними для невеликих родовищ мінеральної сировини, яка не має стратегічного значення. Так, одні вироблені кар'єри з часом перетворюються на мальовничі озера зі скелястими берегами (місця видобування добування гранітів та інших кристалічних порід), або спадистими, які значно швидше заростають природною лісовою та чагарниковою рослинністю (піщані кар'єри розсипних корисних копалин Іршанського району та кар'єри з видобування будівельних та скляних пісків, торфу та інших осадових копалин). Унаслідок таких природних процесів відновлення біологічного складника природних умов (рослинність на берегах, відвалах, порушених схилах, а також іхтіофауна у водоймах, на які перетворюються кар'єри), обидва типи кар'єрів перетворюються на зручні рекреаційні зони завдяки незвичній для ока мальовничості, доступності для відпочивальників (кар’єри, як правило, експлуатуються у безпосередній близькості до поселень, що забезпечує їх трудовими ресурсами, та до комунікацій) і мають неабиякі естетичні властивості.

Відбуваються також природні та природно-антропогенні процеси водної та вітрової ерозії, підтоплення та зниження рівня ґрунтових вод, безпрецедентним є забруднення земельних ресурсів, як і всього довкілля регіону, радіоактивними елементами – наслідками Чорнобильської катастрофи. Зазначені аспекти деградації земельних ресурсів вимагають ґрунтовнішого дослідження і не наводяться у представленій статті.

Висновки. Житомирська область завдяки її розташуванню у складних (строкатих) природних умовах, що відображено ландшафтним різноманіттям, а також завдяки досить помітним відмінам у видах господарської діяльності, може служити моделлю для суспільно-географічного дослідження землекористування.

На сьогодні встановлено наступні його економіко-екологічні результати.

Розробка мінерально-сировинних ресурсів через порушення екологічних та технічних норм спричинює значні порушення стану земельних ресурсів на прилеглих територіях, створюючи тим самим необхідність переведення їх до інших категорій.

На землях несільськогосподарського призначення, незважаючи на існуючі законодавчі перестороги, часто відбувається безпосереднє руйнування родючого шару ґрунтів, зняття поверхневого шару ґрунту без спеціального дозволу, здійснюється широке використання земель не за цільовим призначенням. Наслідки заподіяної шкоди набувають все більшого масштабу.

Повсякчас і широко здійснюються понадлімітні викиди забруднюючих речовин у навколишнє середовище, що, зокрема, значно погіршує якість земель сільськогосподарського призначення. До схожих наслідків призводить наявність великої кількості сміттєзвалищ, побутових та інших відходів, у тому числі – несанкціонованих .

Таким чином, можна упевнено констатувати, що сучасне використання земельних ресурсів на території регіону не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту, надмірна розораність територій та величезний вплив діяльності людини призвели до порушення природного процесу ґрунтоутворення, до подальшого розвитку ерозійних процесів. Поширеною є практика використання земель не за призначенням (це стосується земель сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення), певною мірою змінюється структура використання земель за умов, коли розробляються родовища мінеральної сировини (розсипи титанових руд, торф, граніт, скляні піски, каолін, пірофіліт тощо).

Список використаних джерел

1. Економіка природокористування і охорона довкілля /НАН України : Рада по вивченню продуктивних сил України /Б.М.Данилишин (відп. ред.). – К.,2005. – 376 с.

2. Про стан навколишнього природного середовища в Житомирській області за 2008 рік. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Житомирській області. Житомир, 2008.

3. Комплексна Програма охорони земель та навколишнього середовища в Житомирській області на 2008 – 2012 роки. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Житомирській області. Житомир, 2008.

4. Нестерчук І. К. Геоекологічний аналіз: концептуальні підходи, сталий розвиток. – Житомир, 2011. – 311 с.

5. Олійник Я.Б., Пересєкін В.М., Запотоцький С.П. Управління використанням природних ресурсів. К. Навч. метод.посібник.- К.: ВГЛ «Обрії»,2008.

6. «Основи раціонального землекористування».С.Л.Ковальський, «Скарбниця Житомирщини», 2009.

7. Тарнавська-Тетерська З.М. Динаміка земельних ресурсів Житомирської області (суспільно-географічні та екологічні аспекти).- Економічна та соціальна географія, вип. 2(65), 2012.

Тарнавська-Тетерська З.М. Методичні основи та фактична база суспільно-географічного дослідження наслідків землекористування (на прикладі Житомирської області)

Йдеться про оцінювання стану землекористування з позицій економіко-екологічних наслідків господарської діяльності у Житомирській області упродовж 2000 – 2008 років щодо земель не сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земельні ресурси, землекористування, землі несільськогосподарського призначення, економіко-екологічні аспекти, Житомирська область.

Тарнавская-Тетерская З.М. Методические основы и фактическая база общественно-географического исследования последствий землепользования (на примере Житомирской области)

Речь идёт об оценке землепользования с позиций экономико-экологических последствий хозяйственной деятельности в Житомирской области на протяжении 2000-2008 годов. Приведены методические подходы к общественно-географическому исследованию последствий землепользования и фактическая основа исследования.

Ключевые слова: *земельные ресурсы, землепользование, земли несельськохозяйственного назначения,* экономико-*экологические аспекты, Житомирская область.*

Tarnavska-Teterska Z. M. Methodical backgrounds and data base of exploring land use results (on example Zhytomyr of region)

This article is about evaluation of land use from the standpoint of economic and environmental consequences of trading in the Zhytomyr region during 2000 - 2008 years. The methodical approaches are resulted to socio-geographical study on the effects of land use and the factual basis of the study.

Keywords: *land resources, land use, non-agricultural land, economic and environmental aspects, Zhytomyr region.*

V. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

УДК 911.3

Смирнов І.Г., доктор геогр. наук, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛОГІСТИКА ТА УПРАВЛІННЯ ЛАНЦЮЖКАМИ ПОСТАВОК В РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ: ГЕОПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Ключові слова: *ресторанна логістика, ланцюжки поставок, ресторанний бізнес, безпека страв, супутні витрати.*

Постановка наукової проблеми. Логістика та управління ланцюжками поставок у ресторанному бізнесі стають останнім часом все більш затребуваними. І це не дивно, адже сектор масового харчування має своєю основою ефективне постачання різних сільськогосподарських продуктів, напівфабрикатів, готової харчової продукції тощо, які повинні надійти до ресторанів у відповідній якості, обсязі, стані, на певний час, за певними цінами. Цей перелік уже підказує про необхідність логістики як чинника ефективної організації усього ресторанного господарства та процесів постачання та зберігання зокрема. Значення та цінність логістики в ресторанному бізнесі зростає нині – у посткризовий період. Відповідно підвищену актуальність має розкриття особливостей та переваг ресторанної логістики у кризовий та посткризовий періоди , аналіз досвіду успішного застосування логістичних підходів міжнародними ресторанними ланцюгами та компаніями з логістичного аутсорсингу, можливостей логістики у вирішенні важливих питань функціонування ресторанного бізнесу, а саме, підвищення якості послуг, забезпечення безпеки харчування, зниження витрат. Саме цим питанням присвячується дана стаття.

Літературні джерела та публікації з теми статті є нечисленними та охоплюють праці М.Зубар, М.Григорак [1], Смирнова І.Г. [2;3] та електронні джерела, які стосуються логістики ресторанних компаній [4; 5; 6].

Метою статті є розкриття сучасних світових тенденцій розвитку та переваг ресторанної логістики та управління ланцюжками поставок у ресторанному бізнесі, а також досягнень у сфері логістики відомих міжнародних компаній – ресторанних мереж та логістичних операторів.

Виклад основного матеріалу. Світова економічна криза 2008-2009 рр. не оминула Україну, зокрема, ресторанний бізнес, який почав гарячкові пошуки тієї «рятункової соломинки», яка б забезпечила виживання ресторанних компаній та їхніх підприємств за непростих кризових та посткризових умов. Для багатьох ресторанів такою «соломинкою» виявилась

логістика, опанування теорією та методами якої та їх впровадження у ресторанний бізнес стало визначальною ознакою успішних проектів у галузі масового харчування України останнього часу. Логістика нині все ширше використовується ресторанами не тільки в ефективній організації процесів постачання (постачальницька логістика в ресторанному бізнесі), але в інформаційному забезпеченні, створенні та управлінні ланцюжками постачання та інтегрованими логістичними системами ресторанних підприємств та компаній. Такі тенденції розвитку ресторанної логістики в Україні передбачалися автором ще в 2009-2010 рр., незважаючи на те, що тоді логістика в ресторанному бізнесі України була «terra incognita» [6].

Отже, останнім часом найбільш інформовані та просунуті українські ресторатори почали спішно вивчати закордонний досвід застосування логістичних підходів у ефективній організації ресторанного господарства, зокрема, в процесах постачання. Приміром, данська логістична фірма HAVI Logistics [4] є спеціалізованою на наданні логістичних послуг з постачання таким мережам масового харчування, як мережа стейк-хаусів « Bone’s» (Данія, з 2004 р.); мережа мінімаркетів на бензозаправках « British Petroleum» (BP) у Голландії та Польщі, де HAVI Logistics постачає весь асортимент свіжих, охолоджених та заморожених продуктів, а також тютюнових виробів (відповідно – з 2005 та 2008 рр.); мережа кав'ярень «Coffeehearen» у Центральній Європі, зокрема, в Польщі, де це один з найбільш популярних споживчих брендів («Coffeehearen» створена у 1999 р. згідно концепції кав'ярні, що відповідає сучасному стилю життя, де каву та їжу подають у релаксованих та стильних умовах); найбільша світова мережа та служба доставки «Domino’s Pizza» (DP) (заснована у 1960 р., нині нараховує понад 9000 закладів у всьому світі, у т.ч. в Україні), зокрема, в Австрії, де з розподільчого центру DP у Ензінгені здійснюються поставки до 12 піццерій; мережа стейк-хаусів «Jensen’s Bothus» у Данії та Швеції (займає третє місце на ресторанному ринку Данії), постачання яких здійснюється через РЦ HAVI Logistics у Данії (асортимент -400 найменувань товарів) з 2007 р. тощо (рис. 1).

Деякі ресторани (наприклад, російський «Разгуляй» [5]) розробляють концептуальні положення логістики постачання для закладів масового харчування. Згідно цих положень логістика постачання ресторану спирається на стратегію динамічного розвитку, мета якої – забезпечити високу якість обслуговування споживачів, оперативно реагуючи на появу нових та зміну минулих умов. Виділяють два аспекти динамічності:

1) Швидкість реагування на зовнішні умови : ресторан, як динамічна організація уважно та постійно відслідковує запити споживачів та оперативно на них реагує.
2) Здатність коригувати логістичні характеристики з урахуваннями запитів окремих споживачів.

Організація є сфокусованою на споживачах, тобто намагається забезпечити повне задоволення запитів споживачів; створює зручний доступ

споживачів до своєї організації; гнучко та оперативно реагує на запити, що змінюються; проектує логістику так, щоб вона не тільки повністю задовольняла запити споживачів, але й перевиконувала їх; здійснює післяпродажні перевірки з тим, щоб пересвідчитися, чи споживачі залишились задоволеними і після здійснення купівлі; турбується про підготовку майбутніх угод, завжди зберігаючи контакти зі своїм споживачами, потенційними відвідувачами тощо. Підтримка тісного контакту з клієнтами в ресторанному бізнесі забезпечує його ефективність – як у емоційному сенсі (психологічне задоволення), так і в професійному (високий рівень пропонованих послуг).

У логістиці ресторанних послуг першочергову роль відіграє планування завантаження клієнтських зал, яке можливо здійснити, як правило, лише на основі прогнозу відвідуваності, який не може бути стовідсотково точним. Здійснюючи планування потрібних потужностей ресторану, а відповідно після цього – планування потреб у ресурсах, фахівець-логіст ресторану виконує наступні завдання:

а) вивчає прогноз попиту та визначає потрібну потужність ресторану для його забезпечення;

б)визначає потужність ресторану, що є нині;

в)виявляє різницю між потрібною та наявною потужностями ресторану;

г) розробляє альтернативні варіанти, що дозволяють усунути цю різницю;

д)порівнює варіанти та обирає найкращий з них;

е) реалізує оптимальний, за необхідності модифікований варіант;

є) контролює результати.

Однією з важливих типових завдань логістики у сфері масового харчування є визначення оптимального місця розміщення ресторану, складу, виробничо-дистрибуційного центру та інших елементів логістичного ланцюжку в ресторанному бізнесі (ЛЛРБ). Рішення з розміщення елементів ЛЛРБ є надзвичайно важливими, оскільки вони впливають на показники роботи ресторану протягом багатьох років, тобто мають довгостроковий характер. Якщо організація зробить помилку та відкриє ресторан у невдалому місці, вклавши у нього значні кошти, то виправити ситуацію, переїхавши на нове місце, буде не так просто, оскільки це потребуватиме великих фінансових, трудових, часових витрат, призведе до втрати часу, клієнтів, замороженню капіталів, зниженню конкурентоспроможності. Щодо ресторану «Разгуляй», то місце його розміщення та складських приміщень було обрано, з точки зору логістики постачання, в цілому вдало. При виборі місць розміщення ресторану і складів були враховані наступні чинники:

а) ресторан розташований в історичній частині міста, яку часто відвідують туристи;

б) ресторан і склади мають зручний під'їзд з боку центральних вулиць міста, що близько знаходяться;

в) ділянка, де знаходиться ресторан, є ретельно спланованою з тим, щоб в'їзд автівок з товаром не був утруднений;

г)основні конкуренти розміщуються в інших частинах міста.

Також враховувалися інші важливі чинники такі, як: потенціал розширення або здійснення змін, ситуація на місцевому ринку робочої сили, чисельність працівників, їх кваліфікація та продуктивність, природні умови тощо.

Світовий досвід з ресторанної логістики показує новітні тенденції її розвитку – у напрямку створення інтегрованих ланцюжків поставок у ресторанному бізнесі та розширених процесів управління цими ланцюжками. Мета – задовольнити бажання споживачів отримати якісну їжу за низькими цінами. Досягти цієї мети доволі складно, оскільки у багатьох відношеннях ресторанний бізнес переповнений парадоксами. Так, споживачі прагнуть якісних продуктів харчування за доступними цінами, свіжість продукту є обов'язковою умовою, незалежно від сезону; вартість і якість обслуговування клієнтів повинні постачатися у комплекті та не бути надмірними; якщо ресторани претендують виконувати замовлення швидко, то споживачі хочуть цього іще скоріше тощо. Такі різні, подекуди протилежні, вектори споживчих та ринкових чинників, що тягнуть ресторан в різні боки і призвели останнім часом до усвідомлення важливості логістики та ланцюгів поставок у ресторанному бізнесі, які логічно стають основною платформою для вирішення цих протилежних проблем з метою збільшення загального прибутку ресторану чи мережі. Перманентна економічна криза у всьому світі не оминула і індустрію масового харчування. Скорочуються кошториси держав, зменшуються доходи населення і його попит на товари та послуги, у т.ч. на послуги закладів масового харчування – ресторанна індустрія це відчула однією з перших. Так, загальна кількість відвідувань ресторанів у США зменшилася з 362,7 млрд. у 2008 році до 60,6 млрд. у 2011 р. При цьому 87% втрат припало на відвідування закладів незалежних операторів, хоча і на початку рецесії тільки чверть усіх візитів до ресторанів припадало на немережеві підприємства.

Одним із знаменних виключень стали ресторани швидкого обслуговування. Сектор «швидкої їжі» зростає швидше ,ніж ресторанний бізнес в цілому : сукупній середньорічний темп зростання цього сектору складе біля 4% у період 2011-2014 рр. завдяки зростаючому молодому населенню, змін соціальної динаміки, засадам доцільності та вартості. Деякі ресторанні мережі знайшли можливості для зростання навіть, коли економіка скорочувалася. Приміром, мережа «Subway» збільшила кількість своїх ресторанів на 6000 одиниць за 2008-2010рр. Ключову роль у цьому успіху зіграла грамотна організація логістики та ланцюжків поставок.

У нинішніх посткризових умовах ціна ресторанного продукту є більш важливою, ніж коли-небудь. Тому управління витратами харчових товарів є однією з головних проблем у діяльності ресторанних компаній. Управління рухом харчових товарів починається на рівні полів зернових та інших

культур. У зв'язку з можливою посухою у багатьох регіонах можуть зростати ціни на деякі продукти харчування, наприклад, на зерно та картоплю. Своєю чергою, це призводить до підвищення цін на корми для великої рогатої худоби, домашньої птиці та свинини. Ці витрати неодмінно відобразяться на цінах кінцевого продукту ресторанного бізнесу. Рішення з оптимізації ланцюжків поставок для зниження витрат є унікальними для кожного ресторану. Але є одна загальна тенденція, а саме – передання управління вище ланцюжком поставок, переміщення запасів ближче до постачальників з метою контролю витрат, збереження свіжих запасів та отримання можливості оперативної зміни меню.

Рис 1. Діяльність логістичної компанії HAVI Logistics (Данія) з постачальницької логістики в ресторанному бізнесі (авторська розробка за [4]).

Для споживачів мереж ресторанів «швидкої їжі» часто вирішальним чинником є їх вартість. Але у деяких випадках клієнти готові платити більше за якість. Приміром, американська ресторанна мережа «Chipotle» обрала саме таку нішу: вона закупляє більш якісні харчові продукти, відповідно, може вимагати вищу ціну зі споживача. Кілька років тому ця компанія прийняла нову стратегію із закупівлі місцевих продуктів, у т.ч. солодкого перця, червоної цибулі, халапеньо, орегано та салату вартістю 5,6 млн. дол. Мережа закупляє сировину на фермах, віддалених від ресторанів на 350 км. Намагаючись підтримати місцеві фермерські господарства та сталий розвиток сільського господарства регіону, «Chipotle» також отримує можливість отримання свіжих продуктів та зниження транспортних витрат.

У той час, як управління витратами є важливим завданням, серед пріоритетів закладів масового харчування завжди є і залишається якість продукції, її безпечність. Наслідки хвороб харчового походження є

коштовними і викликають поважні репутаційні втрати, тому компанії беруть активну участь у вивченні шляхів транспортування для створення нових маршрутів та поліпшення умов вздовж всього ланцюжка поставок. Наявність прозорості усього ланцюжка, а не тільки маршрутів з розподільчих центрів до магазинів, дозволяє усім, аж до постачальників та виробників, краще збирати інформацію і, як наслідок, приймати більш ефективні управлінські рішення. Уряди деяких країн також запроваджують нові стандарти. Так, у США планується запровадження оперативного датування протоколів безпеки харчових продуктів. Багато американських компаній вже переглядають свої ланцюжки поставок, щоб відповідати новим вимогам. Приміром, холдинг ресторанів «Darden» володіє мережами «Red Lobster», « Olive Garden», « Capital Grille», « Longhorn Steakhouse» із загальною кількістю ресторанів понад 2000. Ця компанія знаходиться на 27 місці у рейтингу найбільших приватних працедавців США. Ланцюжки поставок харчових продуктів «Darden» оцінюються у понад 3 млрд. дол. та включають продукцію від 1500 постачальників у 35 країнах світу. Враховуючи величезний розмір своєї організації, «Darden» нещодавно розпочала капітальну модернізацію ланцюжка поставок з очікуваною економічністю 45 млн. дол. У межах цієї модернізації компанія перебудовує свою внутрішню інфраструктуру зв'язку, щоб підключити до неї ресторани, дистриб'юторів та постачальників. Однією з підставових завдань модернізації також є впровадження оперативного реагування на виникаючі проблеми. Топ-менеджер компанії пригадує нині, як страшний сон, проблеми з харчовими отруєннями: уявіть собі, що є джерело хвороби харчового походження, про що сповіщений виробник. Він повинен зупинити поставки та повідомити про це склад постачальника, який інформує про цю проблему дистриб'юторів, осанні повинні відповідно сповістити ресторани.

Для вирішення цього питання «Darden» почала процес впровадження системи стандартів «GS1» - всесвітньо визнаного інтегратора, який ідентифікує зібрану та записану інформацію для забезпечення прослідкованості поставок серед розрізнених торговельних партнерів. У межах цієї системи кожній одиниці продукції присвоюється унікальний номер, який кодується та розміщується на товарі за допомогою штрих-кодів або RFID-міток. Окрім цього інтегратор надає можливість віддаленої синхронізації даних по всьому світу через захищену мережу. Це дозволяє мережі ресторанів :

а) одразу визначити продукт та обмінюватися інформацією;

б) спілкуватися з постачальниками, дистриб'ютоарми та ресторанами;

в) швидко реагувати на кризові явища з безпечністю харчових продуктів для забезпечення безпеки харчування.

Система автоматизації ланцюжків поставок, що надається «GS1», також охоплює глобальні стандарти для обміну електронними повідомленнями в бізнесі, що дозволяє здійснювати швидке, ефективне та точне автоматичне електронне надання узгоджених бізнесових даних між торговельними

партнерами на підставі стандарту XML. Також формується єдина система відслідковування руху товарів, яка надає можливість здійснювати за потреби ефективне та вчасне відкликання продукції, оперативне керівництво процесами та доставку повідомлень. Окрема підсистема дозволяє обмін даних про продукт з споживачами та підприємствами-виробниками за допомогою мобільних пристроїв.

Однак не всюди ланцюжки поставок розкриваються на усю глибину. Оскільки «Darden» співпрацює з різними операторами масового харчування в усьому світі, то вимоги щодо забезпечення прозорості ланцюжків поставок іноді можуть розцінюватися як спроба промислового шпигунства. Незважаючи на це, «Darden» настірливо впроваджує щоразу обґрунтовані рішення у ланцюжку поставок, у результаті чого усі партнери холдингу мають можливість отримання даних у режимі реального часу. Компанія «Darden» має просту мотивацію для здійснення модернізації поставок товарів, застосовуючи найпередовіший практичний досвід, який забезпечує безпеку та якість харчових продуктів: можливий збій у бізнесі масового харчування є надто коштовним. З такою великою кількістю ресторанів та таким «значним» обсягом та номенклатурою товарообігу ризик псування, недопоставки або помилки в доставці харчової продукції може здійснити глибокий вплив на весь ланцюжок поставок та негативно відбитися на кінцевому споживачеві.

Варто зазначити, що величина ризику та питома вага інвестицій, потрібних для забезпечення безпеки продукції у масовому харчуванні, для малих та середніх підприємств є значно більшими, ніж для більшості транснаціональних корпорацій, які вже володіють високим рівнем складності. Але буде невірно робити на цій підставі висновок, що малий та середній бізнес являють собою найслабшу ланку в логістиці галузі масового харчування. Адже логістика компаній довільних розмірів неодмінно пов'язана з певним ризиком. Але коли товар губиться в ланцюжку поставок великої компанії, він (товар) може виявитися де завгодно та мультиплікативний ефект помилок у великих операторів може бути дуже значним.

Вигода від застосування грамотних логістичних рішень для ресторанів може зацікавити навіть ті підприємства, які традиційно використовують виключно продукцію місцевих постачальників. З одного боку, вони ставлять виробникам та дистриб'юторам свої власні вимоги, з іншого – локальні неврожаї та зміни кліматичних умов можуть призвести до того, що постачати якісний продукт виявиться вигідніше навіть із віддалених місць. Але незалежно від місця положення харчової продукції споживач продукції у ресторанних мережах повинен мати впевненість у тому, що він споживає їжу гарної якості, інакше він просто не заплатить за неї. Якщо ресторан або мережа масового харчування мають ефективний ланцюжок поставок, вони мають змогу доставити продукти з достатнім терміном вжитку та створити якісний кінцевий продукт.

Висновки. Ефективне управління ланцюжками поставок у ресторанному бізнесі здатне об'єднати , на перший погляд, несумісні речі: підвищити якість їжі, що надається, забезпечити її безпеку та, одночасно, знизити супутні витрати. Ось чому компанії масового харчування нині зацікавлені в активному впровадженні ефективних логістичних рішень, які , в тому числі, можуть надаватися сторонніми операторами. Виходячи з цього, все більше ресторанів звертаються до управління ланцюжками поставок, як ефективного інструменту корпоративного менеджменту.

Література:

1. Зубар М. Логістика в ресторанному господарстві: навч.пос./ М.Зубар, М. Григорак.-К.:ЦУЛ, 2010.-307 с.
2. Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: Навч.пос./Я.Б.Олійник, І.Г. Смирнов-К.:Обрії, 2011.-544с.
3. Смирнов І.Г. Ресторанна логістика : міжнародний та український аспекти/ І.Г.Смирнов// Зовнішня торгівля: право та економіка.-2009.-№4(45).-С.4- 18.
4. HAVI Logistics- ведущий поставщик логистических услуг[електронне джерело].- Режим доступу :http://www.havi-logistics.com
5. Концептуальные положения логистики снабжения ресторана «Разгуляй»[електронний ресурс].- Режим доступу : http://www.bibliafond.ru
6. Попова О.А. ТРАКТирный счет/О.А.Попова [електронний ресурс].- Режим доступу : www.business.ua/ arcticles/restorannaya logistica.

Смирнов І.Г. Логістика та управління ланцюжками поставок в ресторанному бізнесі: геопросторові особливості

Розкрито світові тенденції використання логістики та управління ланцюжками поставок у сучасному ресторанному бізнесі. Охарактеризовано досягнення таких відомих міжнародних компаній у сфері ресторанної логістики та ланцюжків постачання, як «HAVI Logistics» (Данія), ресторанних мереж «Chipotle» (США), «Dorden» (США). Показано, що ресторанна логістика та управління ланцюжками поставок у ресторанному бізнесі здатні об'єднати, на перший погляд, несумісні речі : підвищити якість страв, забезпечити їхню безпеку та, одночасно, знизити супутні витрати.

Ключові слова: *ресторанна логістика, ланцюжки поставок, ресторанний бізнес, безпека страв, супутні витрати.*

Смирнов И.Г. Логистика и управление цепочками поставок в ресторанном бизнесе: геопространственные особенности. *Раскрыты мировые тенденции использования логистики и управления цепочками поставок в современном ресторанном бизнесе. Дана характеристика достижениям таких известных международных компаний в сфере*

ресторанной логистики и цепочек поставок, как «HAVI Logistics» (Дания), ресторанных сетей «Chipotle» (США), «Dorden» (США). Показано, что ресторанная логистика и управление цепочками поставок в ресторанном бизнесе способны объединить, на первый взгляд, несовместимые вещи : повысить качество блюд, обеспечить их безопасность и, одновременно, понизить сопутствующие затраты.

Ключевые слова: *ресторанная логистика, цепочки поставок, ресторанный бизнес, безопасность блюд, сопутствующие затраты.*

Smirnov I.G. Logistics and supply chain management in the restaurant industry: geospatial features. *Revealed global trends of using logistic and supply chain management in today's restaurant business. Characterized achievements of such well-known international companies in the field of logistics and restaurant supply chains as «HAVI Logistics» (Denmark), restaurant chains «Chipotle» (U.S.A), «Dorden» (U.S.A). Shown that the restaurant logistics and supply chain management in the restaurant business can combine seemingly incompatible things: improve the quality of food, to ensure it's safety and, simultaneously, reduce associated costs.*

Key words : *restaurant logistics, supply chain, restaurants business, food security, associated expenses.*

УДК 911.3:314(447)

Заставецька Л.Б. - к.г.н., доцент
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ВРАХУВАННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Ключові слова: *адміністративно-територіальний устрій, адміністративно-територіальна реформа, населення, територія, район, регіон.*

Актуальність теми. Необхідність реформування адміністративно-територіального устрою в Україні назріла вже давно. В останні роки з'явилося ряд проектів такого устрою для нашої країни. Однак такий важливий крок потребує детального наукового підгрунтя і важливу роль відіграє при цьому звернення до досвіду зарубіжних європейських країн, які успішно провели таку реформу на своїх територіях. Це значно вплинуло на підвищення рівня і якості життя населення.

Стан вивчення проблеми. На необхідність наукового обгрунтування проведення адміністративно-територіальної реформи в України наголошують

у своїх дослідженнях М. Багров, В. Джаман, М. Дністрянський, М. Долішній, А. Доценко, В. Євтух, О. Кучабський, В.Лажнік, П.Луцишин, П. Надолішній, В. Нудельман, Я. Олійник, В. Сергійчук, А.Степаненко, О. Шаблій, Л. Шевчук та ін.

Метою дослідження є виявлення сучасного стану функціонування одиниць адміністративно-територіального устрою України, здійснення порівняльного аналізу схеми такого устрою з схемами устрою деяких європейських країн, розробка головних напрямків здійснення адміністративно-територіальної реформи у нашій країні.

Виклад матеріалу. Вивчення систем розселення країни є важливим свідченням того, що вони сформувалися у переважній більшості у межах одиниць адміністративно-територіального поділу. Систему таких одиниць, як зазначено у Основному Законі (Конституції) України, «складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони у містах, селища і села» (розд.IX, ст. 135). При цьому, найнижчу ланку такого поділу складають населені пункти – селища і села, міста районного підпорядкування, райони у містах, найвищу – АР Крим і області, середню ланку – адміністративні райони і міста обласного підпорядкування.

Триступенева система адміністративно-територіального устрою, що склалася в Україні ще у першій половині XX ст. і існує дотепер, характеризується низкою ознак, які потребують зміни у процесі реформування адміністративно-територіальної системи. До таких ознак можемо віднести на обласному (базовому) рівні такі, як: значні диспропорції у величині одиниць як за площею території, так і за людністю, за внутрішньою територіальною організацією, неоднаковий рівень соціально-економічного розвитку районів і населених пунктів, різні рівні і умови життя їх жителів у регіонах України, різних типах населених пунктів та ін.

Неоднаковими є і роль соціально-економічних центрів адміністративно-територіальних одиниць, їх положення як ядер системоформування (в т.ч. і географічне положення). Все це створює необхідність виникнення різноманітних концепцій реформування системи адміністративно-територіального устрою держави. Серед них – концепції триступеневої ієрархії адміністративно-територіального поділу країни (область – район – громада) (М. Багров, М. Дністрянський, М. Долішній, А. Доценко) та двоступеневої ієрархії (область – громада) (О. Шаблій, 1994; М. Дністрянський, 1996; М. Пухтинський, 1996 та ін.).

Деякі дослідники, зокрема М. Дністрянський (2006), О. Шаблій (2000), працюючи над схемами регіоналізації України та її нового адміністративно-територіального устрою, визнали, що найоптимальнішою концепцією є тричленна, вона передбачає збереження основних одиниць адміністративно-територіального устрою і основні структурні зміни в межах теперішньої ієрархії, які поліпшили б її суспільно-географічну якість і функціональні можливості (утворення і зміна окремих одиниць, уточнення їхніх меж, зміна центрів, впорядкування категорійності поселень та ін.) [9, с.321].

За час існування на території областей сформувалися своєрідні господарські системи, особливості життєдіяльності населення, організаційно-управлінські, соціально-економічні зв'язки та ін. А значна тривалість функціонування областей (більшість з 1932 р., західні – з 1939 р., Чернівецька – з 1940 р., а Закарпаття – з 1945 р.) ці зв'язки укріпила, зробила їх багатогранними. Це ще один аргумент на користь збереження наявних областей як ефективних управлінських структур. А досвід зарубіжних країн доводить, що такі утворення як область, необов'язково мають мати великі розміри і всі мають мати приблизно однакові величини території чи соціально-економічного потенціалу. Кожна з них може оптимально функціонувати за умови ефективного територіального управління і оптимізації її внутрішньої ієрархічно-просторової структури. На сьогодні, крім чисельності населення і площі території «об'єктивна оцінка співмірності адміністративно-територіального поділу потребує врахування таких видів ресурсів, як управлінський, фінансово-економічний, соціальний та інноваційний» [4, с.143].

Унаслідок тривалого функціонування областей, як одиниць адміністративно-територіального поділу, вони можуть стати суб'єктами реформування в останню чергу. Так вважають учені В. Кравченко (1994; 2000), О.Шаблій (2000), О. Кучеренко (2000), В. Нудельман (2001), М. Дністрянський (2006), О. Кучабський (2009) та ін., які застерігають від кардинальних змін в адміністративно-територіальному устрої на обласному рівні. А проф. М. Дністрянський пропонує навіть створити ще три області (Уманську, Криворізьку і Маріупольську), застерігаючи управлінців-практиків від надмірних розмірів областей, що співмірно з розмірами середніх європейських держав [1, с.321]. дії з укрупнення адміністративних областей постійно підштовхуватимуть до підвищення повноважень і статусу цих одиниць, що може стати основою сепаратизму, посилення відцентрових рухів [1, с.321], а це є загрозою територіальної єдності держави. Тому основою вдосконалення системи адміністративно-територіального устрою держави мала б стати не докорінна її зміна, а структурні зміни в межах сучасних обласних регіонів, які поліпшили б її функціонування (уточнення меж, зміна центрів, впорядкування районного поділу і створення нових низових одиниць адміністративно-територіального поділу).

Водночас вчені не відкидають можливості реорганізації районних і первинних систем у складі наявних обласних утворень. На це наштовхує вивчення досвіду країн, які вже здійснили реформування адміністративно-територіального устрою, зокрема Франції і Польщі. Вибір цих країн пояснюється багатьма спільними рисами: всі країни є унітарними за територіальним устроєм, а Польща і Україна ще й постсоціалістичними, Україна і Франція – близькі за показниками величини території (відповідно 551,7 і 603,7 тис. км^2) і кількості населення (65,0 і 45 млн. осіб).

Франція у 80-их рр. XX ст. провела адміністративно-територіальну реформу, результатом якої стала децентралізація влади в країні, а також

надання більших повноважень місцевим владам, посилення процесів демократизації суспільства.

Таблиця 1

Параметри основних адміністративно-територіальних одиниць України та Франції (на 1.01.2013р.)

Франція				Україна			
Одиниці адміністративно-територіального устрою	**Кількість, одиниць**	**Середня площа території одиниці, км^2**	**Кількість населення одиниці, осіб**	**Одиниці адміністративно-територіального устрою**	**Кількість, одиниць**	**Середня площа території одиниці, км^2**	**Кількість населення одиниці, осіб**
комуни	36778	150	1630	сільські (селищні) ради	10278	54	1393
департаменти	100	5516	650734	райони	490	1231	93573
регіони	26	21219	2502826	області	24(1)	24145	1834036
В цілому у країні		551695	65073482	В цілому у країні		603628	45850918

Сьогодні на території Франції існує три рівні територіальних одиниць з повним набором повноважень для кожного з них. Роль низової одиниці адміністративно-територіального устрою відіграє *комуна*. До повноважень комуни належать: благоустрій території населених пунктів, первинне медичне забезпечення, утримання мережі доріг, забезпечення населення шкільними навчальними закладами, забезпечення громадського порядку, організація виборів і видача місцевих нормативних актів.

На території Франції налічується 36778 комун, середня площа кожної з яких становить 150 км^2 і середня кількість населення – 1630 осіб (див. табл.2). В Україні рівню комуни відповідає сільська рада. Вона має подібний перелік повноважень, однак порівняно з комуною середня територія сільської ради має майже в 3 рази меншу площу і дещо меншу (200 осіб) середню кількість населення. Тільки у шести областях площа сільрад перевищує 100 км^2, не досягаючи у жодній середнього французького показника.

Є в Україні регіони, в яких площа сільрад менша від середньоукраїнського показника більш, ніж удвічі – це Івано-Франківська та Тернопільська області, загалом цього показника не досягають сільради 11 обласних регіонів (див. табл.2). Це саме стосується і чисельності населення: у 13 регіонах вона вища від середньої в Україні, в інших – нижча. Показник и, які наближають чисельність населення сільрад до середньофранцузьких (або навіть перевищують їх), мають сільради тільки у 7 областях України (табл.2),

за кількістю населення – сільради 9 областей. Найменші розміри сільрад за площею мають регіони з дисперсним розселенням (поліські, центральні і західні області), найбільші – степові регіони. За населенням виділяються сільради у АР Крим, Херсонській, Чернігівській, Закарпатській, Дніпропетровській і Донецькій областях.

Таблиця 2

Параметри основних адміністративно-територіальних одиниць України у обласних регіонах України(на 1.01.2013р.)

Регіони	*Кількість сільрад*	*Середня площа сільради, км²*	*Середня кількість населення сільради, осіб*	*Кількість районних рад*	*Середня площа районної ради, км²*	*Середня кількість населення районної ради, осіб*
АР Крим	243	110,6	3004	14	1918,6	140152
Вінницька	661	40,1	1247	27	981,9	60638
Волинська	379	53,1	1320	16	125,8	8653
Дніпропетровська	288	110,8	1912	22	1450,6	151135
Донецька	253	104,8	1653	18	1473,2	245235
Житомирська	580	51,4	924	23	1297,0	55506
Закарпатська	307	41,6	2555	13	982,8	96046
Запорізька	263	103,3	1576	20	1359	89775
Івано-Франківська	477	29,2	1642	14	994,9	98571
Київська	605	46,5	1095	25	1125,2	68736
Кіровоградська	376	65,4	1017	21	1170,9	47918
Луганська	206	129,5	1473	18	1482,4	126694
Львівська	632	34,5	1578	20	1091,7	127057
Миколаївська	287	85,7	1329	19	1294,6	62113
Одеська	439	75,9	1809	26	1281,2	91751
Полтавська	461	61,6	1251	25	1149,2	59288
Рівненська	338	59,3	1785	16	1252,9	72089
Сумська	384	62,1	981	18	1324,1	64248
Тернопільська	580	23,8	1048	17	813,1	63652
Харківська	381	82,5	1438	27	1163,5	101531
Херсонська	259	109,8	1631	18	1581,2	60311
Хмельницька	568	36,3	1050	20	1031,5	66227
Черкаська	525	39,8	1071	20	1045,0	64093
Чернівецька	252	32,1	2074	11	736,1	82175
Чернігівська	525	60,7	772	22	1448,4	49703
Україна	***10279***	***58,7***	***1392***	***490***	***1200,3***	***51946***

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

Адміністративно-територіальним утворенням другого рангу у Франції є *департаменти*, до повноважень яких належать: побудова та утримання коледжів, укрупнення сільських земельних ділянок, організація шкільного транспортного забезпечення тощо.

Рівню департаменту в Україні відповідає рівень адміністративного району. Районів на території нашої країни майже у 5 разів більше, ніж у Франції департаментів (490 проти 100). При цьому район в Україні займає приблизно в 4 рази меншу площу і має в 6-6,5 разів менше населення, порівняно з департаментом (див. табл.). Тому в подальшому бачимо доцільність укрупнення одиниць цього рівня адміністративно-територіального поділу. Найбільше цей процес адміністративно-територіального поділу матиме місце у Вінницькій, Волинській,

Тернопільській, Чернівецькій, Закарпатській областях, де райони є найменшими за площею. У двох останніх областях досить значним є демографічний потенціал, тому в умовах гірської частини цих регіонів збільшувати площі районів недоцільно через погіршення показників транспортної доступності сіл до райцентрів, а вона і так є значною. Найгірше становище із районами Чернігівської і Кіровоградської областей, їх кількість доведеться зменшити удвічі, якщо виходити із параметрів людності. Але це значно погіршить транспортну доступність сільських поселень, які у цих регіонах мають рідку мережу і невелику людність. Тому у таких регіонах варто значно зменшити нормативи людності для нових одиниць адміністративно-територіального поділу.

При вдосконаленні системи районного адміністративного поділу варто також виходити із типізації сучасних районів за показниками соціально-економічного розвитку, із наявності перспективних центрів – т.з. полюсів соціально-економічного зростання.

Найвищий рівень територіальної організації адміністративно-територіального поділу у Франції посідають регіони. Їх у Франції 26. Регіони тут мають дуже широкі повноваження, серед яких: економічний розвиток території регіону; упорядкування територій та їх планування (розроблення схем сталого економічного розвиту територій); контроль за освітою, професійним навчанням та культурним розвитком територій; контроль діяльності у сфері охорони здоров'я.

Регіони у Франції наближені за своїми функціями і повноваженнями до областей в Україні. В обох країнах вони мають приблизно однакові показники середньої площі території і незначні відмінності щодо середньої кількості населення. Однак, слід зауважити, що в Україні не всі області є приблизно співмірними за показником площі і населення. Тут спостерігаються значні диспропорції (найменша область України – Чернівецька – має площу 8,1 тис. км^2, а найбільша – Одеська – 33,3 тис. км^2; найбільша кількість населення зафіксована у Донецькій області, найменша – у Чернівецькій області, відповідно 4,4 і 0,9 млн. осіб).

Тричленним є також адміністративно-територіальний поділу Польщі (воєводства – повіти – гміни). При цьому межі нових воєводств (таких 16), які проводилися у процесі реформування адміністративно-територіального устрою (1999 р.), максимально враховували межі попередніх воєводств (таких 49). Ще однією особливістю є те, що нові воєводства дуже відрізняються як за площею, так і за кількістю населення, за внутрішньою побудовою (кількістю гмін і міст на правах повіту, числом воєводських міст (див. табл.3). При середніх показниках площі воєводств 18,8 тис. км^2 відхилення від них у бік збільшення мають 9 воєводств, а у бік зменшення – 7 воєводств. Показник варіації при цьому становить 29,3 тис. км^2, а показник ентропії 3,60 (свідчить про дуже неоднорідний розподіл показників). У дореформений період ентропія розподілу воєводств за площею становила 3,89, динаміка, що відбулася, свідчить про значні зміни у організації

території, посилення її однорідності.

Таблиця 3

Адміністративно-територіальний поділ Польщі (на 1999 р.)*, **

Райони	*Воєводства*	*Площа, тис.км²*	*Населення, млн. осіб*	*Кількість міст на правах повіту*	*Кількість повітів*	*Кількість гмін*
Центральний	Мазовецьке	38,7	5,1	4	42	325
	Лодзинське	18,0	2,7	3	24	177
	Свентокшиське	11,7	1,3	1	14	102
Центрально-Західний	Куявсько-Поморське	18,0	2,1	4	23	144
	Великопольське	29,8	3,3	4	35	226
	Любуське	13,9	1,0	2	14	83
Південний	Малопольське	15,1	3,0	3	22	182
	Сілезьке	12,3	4,9	19	36	166
	Опольське	9,4	1,1	1	12	71
	Нижньосілезьке	19,9	3,0	4	29	169
Південно-Східний	Люблінське	25,2	2,2	4	24	213
	Підкарпатське	17,9	2,1	4	25	160
Північний	Західнопоморське	22,9	1,7	3	21	114
	Поморське	18,3	2,2	4	20	123
Північно-Східний	Вармінсько-Мазурське	24,2	1,5	2	21	116
	Підляське	20,2	1,2	3	17	118

*дані на час проведення реформи адміністративно-територіального устрою країни

** складено на основі: Луцишин П., Клімонт Д., Федонюк С. Географія продуктивних сил Польщі. – Луцьк: Вежа, 2000. – 357 с.

Як видно з таблиці, у країні дуже неоднакові розміри воєводств: за площею території – від 38,7 тис. км^2 (Мазовецьке) до 9,7 тис. км^2 (Опольське); за населенням – від 5,1 млн. осіб до 1,1 млн. осіб (ті самі), за кількістю гмін (від 325 до 71). Середня площа одного воєводства в Польщі становить 1019 км^2 (в Україні - 1200 км^2). Відрізняються воєводства і за площею гмін та кількістю населення у них. У середньому площа однієї гміни становить 128 км^2, а населення - 11,1 тис. осіб. Параметри сільрад України відповідно – 58,7 км^2 і 14 тис. осіб (табл.2).

Важливою одиницею адміністративно-територіального поділу Польщі є повіт, що відповідає за повноваженнями нашому адміністративному району. Повіт охоплює «цілісну територію гмін, що межують між собою, або цілісну територію міста на правах повіту». Таких повітів у Польщі 308, середня площа одного повіту 1,1 тис. км^2, (в Україні районів 490, а середня площа одного району - 1,2 тис. км^2). При формуванні меж повітів виходили із однорідності території, з огляду на компактність проживання жителів і цілісність території, а також з того, що соціально-економічні зв'язки дозволяли виконувати громадські завдання. Серед таких завдань – підтримка галузей освіти, культури, охорони здоров'я, транспорту і громадських доріг, благоустрою і громадської безпеки, використання земель, охорони довкілля та ін. Органами повіту є рада і управління повіту.

Як зазначають М. Долішній та Л. Шевчук, «для вдосконалення системи

державного і місцевого управління немає чіткого однозначного обґрунтування оптимального співвідношення між розмірами і кількістю адміністративних одиниць, з одного боку, і ефективністю управління, демократією і «централізацією» владних повноважень, з іншого» [2, с.10]. Ще у 1981 р. Б. Хорєв зазначав, що на низовому рівні адміністративно-територіального поділу повинно бути «не більше 10-15 міських та сільських громад на округ» [8, с.164], а В. Нудельман обмежив це число 8-10 об'єктами управління [6, с.126]. Важливим критерієм ефективності системи управління має бути співмірність об’єктів управління і те, що диспропорції стосовно розмірів території чи населення не мають бути значними.

Зважаючи на ці порівняння, робимо висновок про те, що розміри воєводств (Польща), комун (Франція) чи областей (Україна) можуть бути різними. Головним при цьому мають бути сформовані розселенські, виробничі, соціальні зв'язки між населенням у межах певної території. Вони повинні бути головними у процесі формування базових одиниць адміністративно-територіального устрою України. Ці границі, на нашу думку, потребують незначної корекції з огляду на вже сформовані обласні системи розселення. Тому основна увага має бути приділена реформуванню низових одиниць адміністративно-територіального поділу, які в сучасних умовах позиціонують з поняттям «територіальна громада», а також районних систем. Територіальні громади не можуть охоплювати територію одного села чи сучасної сільради, бо з огляду на їх розміри (за невеликими винятками) та наявність ресурсів (фінансових, земельних та ін.) вони не можуть бути самодостатніми, тобто забезпечувати сучасний рівень економічних та соціальних потреб населення. Необхідні нові базові одиниці адміністративно-територіального устрою, більші за розмірами, за соціально-економічним і ресурсним потенціалом. Такими одиницями визначено територіальні громади з людністю понад 5тис. осіб і адміністративні райони з числом жителів понад 70 тис. осіб. Однак практика реалізації таких реформ (а експеримент відбувався у Київській області) та їх громадське обговорення показали, що рамки людності чи розмірів території громади не можуть бути строго визначеними через ряд особливостей, а саме:

1) депопуляцію населення, передусім сільського, у всіх регіонах України, погіршення вікової структури сільських жителів;
2) неоднорідність розселення: різні показники щільності населення і поселень, неоднакова відстань між ними; значна дисперсію поселень;
3) погіршення транспортної доступності між поселеннями, недостатній розвиток інформаційних технологій у життєзабезпеченні сільського способу життя;
4) недостатній розвиток соціально-економічної бази сільських поселень та звуження їх функцій, обмежене фінансування соціальної сфери сіл та ін.

Ці та інші особливості необхідно враховувати в процесі проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні, передусім у процесі

делімітації меж нових територіальних громад.

При реформуванні адміністративно-територіального устрою необхідно враховувати досвід країн, в яких порівняно недавно таке реформування відбулося (передусім Польщі). Воно було здійснене згідно з принципами, закладеними в основу стратегії розвитку країн – членів Європейського Союзу, серед них такі:

- *побудова громадянського суспільства* – впровадження нових рівнів урядування, які мають наблизити кожного громадянина до процесу управління, стимулювати подальший розвиток громад, водночас роблячи їх відповідальними за результати своєї діяльності;
- *субсидіарність* – фундаментальний принцип функціонування Європейського Союзу. Шляхом деконцентрації центральний уряд передає ряд функцій, що можуть ефективно здійснюватись на нижчому рівні, ближче до громадянина, місцевим органам влади, або делегує їх територіальним спільностям, залишаючи водночас частину з них у сфері свої компетентності;
- *ефективність* – місце Польщі у Європейському Союзі значною мірою визначається ефективністю використання здібностей її громадян і спроможністю локальних і регіональних громад успішно використовувати свої можливості для власного розвитку;
- *прозорість, відкритість і підзвітність* – означає ліквідацію зайвих адміністративно-бюрократичних структур, радикальне реформування системи публічних фінансів, делегування нових, ширших повноважень для демократично вибраних місцевих влад;
- *гнучкість* – здатність оперативно реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх чинників, підвищення рівня гнучкості і встановлення ефективного зворотнього зв'язку з публічною владою.

Такі принципи мають бути закладені у реформування системи адміністративно-територіального устрою нашої країни, головним в якій має бути як реформування територіального устрою, так і місцевого самоврядування. Досвід Польщі та інших європейських країн свідчить про те, що загальні принципи ефективної адміністративно-територіальної реформи у будь-якій країні є подібними, тому Україна має їх враховувати. Крім цього, необхідно зважати і на ті негативні аспекти, що впливають на ефективність управлінської діяльності в нашій країні, передусім те, що [7, с.44]:

- регіональний і місцевий рівень управління складався відповідно до системи адміністративно-територіального устрою України, яка була запроваджена на початку 30-их років в інтересах централізованого партійно-бюрократичного управління. У зв’язку з цим значна частина самоврядних територіальних одиниць (зокрема сіл, селищ, міст районного значення) сьогодні позбавлена необхідних фінансових та економічних ресурсів;
- із конституційним визначенням суб'єкта місцевого самоврядування – територіальної громади – не узгоджена система адміністративно-територіальних одиниць: у межах адміністративних кордонів одних

населених пунктів перебувають інші населені пункти, територіальні громади яких виступають згідно з Конституцією України самостійним суб'єктом місцевого самоврядування. У зв'язку з цим виникає проблема розмежування самоврядних прав різних територіальних громад, що співіснують у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці;

- на обласному і районному рівні управління, де функціонують одночасно органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування (тобто два центри публічної влади), через відсутність належної правової бази щодо розмежування повноважень цих органів виникає небезпека конкуренції їх компетенції;
- несформована належна фінансово-економічна база органів місцевого самоврядування, яка б дала їм змогу надавати повноцінні громадські послуги.

Висновки. Враховуючи національний та світовий досвід, вітчизняні вчені - суспільно-географи пропонують здійснення адміністративної реформи проводити з врахуванням того, що держава має бути унітарною, що необхідна децентралізація державного управління, деконцентрація функцій і їх передавання від центральних до місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування. Це виходить із того, що в сучасних умовах надмірна централізація влади фактично стримує соціально-економічний розвиток регіонів, виникають конфлікти між державними і самоврядними органами влади.

Незважаючи на те, що у Конституції України записано, що «територіальний устрій країни грунтується на засадах єдності й цілісності державної території, поєднанні централізації та децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з врахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій» (Ст. 132), сучасна модель такого устрою гальмує розвиток регіонів і має бути змінена.

Найперші зміни стосуються зміни засад взаємовідносин між органами державної виконавчої влади і органами місцевого самоуправління, що функціонують на одному територіальному рівні.

Список використаних джерел:

1. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми, теорії, методології, практики: [монографія] / М.С.Дністрянський. – Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
2. Долішній М. Деякі підходи до розв'язання проблем удосконалення адміністративно-територіального устрою України / М.Долішній, Л.Шевчук // Економіка України [Текст]. – 2006. - №11. – С.4-11.
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України [Текст]. – 1996. - №30. – Ст. 141.

4. Кучабський О.Г. Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізми становлення: монографія / Олександр Кучабський. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 316 с.
5. Луцишин П., Клімонт Д., Федонюк С. Географія продуктивних сил Польщі / П. Луцишин, Д. Клімонт, С. Федонюк. – Луцьк: Вежа, 2000. – 357 с.
6. Нудельман В. Вдосконалення адміністративно-територіального устрою України / В.Нудельман // Адміністративна реформа в Україні: шлях до Європейської інтеграції: зб. наук. пр. – К.:[б.в.], 2003. – С.128-130.
7. Ребар О. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення / О.Ребар // Галицький економічний вісник. – 2010. - №2 (27). – С.41-46.
8. Хорев Б. С. Территориальная организация общества : (актуальные проблемы регионального управления и планирования в СССР) / Б. С. Хорев. – М. : Мысль, 1981. – 320 с.
9. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії: [монографія] / Олег Іванович Шаблій. - Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2001.- 744 с.
10. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: [монографія] / Олег Іванович Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – 444 с.

Заставецька Л.Б. врахування досвіду європейських країн для реформування системи адміністративно-територіального устрою України

Досліджено сучасний стан функціонування та основні параметри одиниць адміністративно-територіального устрою України, здійснено порівняльний аналіз схеми такого устрою із схемами устрою європейських країн, здійснена розробка головних напрямів реалізації адміністративно-територіальної реформи в нашій країні. Охарактеризовано основні принципи та проблеми з проведення адміністративно-територіальної реформи в нашій країні. Здійснення адміністративної реформи в Україні потрібно проводити з врахуванням того, що держава має бути унітарною, що необхідна децентралізація державного управління, деконцентрація функцій і їх передавання від центральних до місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Ключові слова: *адміністративно-територіальний устрій, адміністративно-територіальна реформа, населення, територія, район, регіон.*

Заставецкая Л.Б. Учет опыта европейских стран для реформирования системы административно-территориального устройства Украины

Исследовано современное состояние функционирования и основные параметры единиц административно-территориального устройства Украины, осуществлен сравнительный анализ схемы такого устройства со схемами устройства европейских стран, осуществлена разработка основных

направлений реализации административно-территориальной реформы в нашей стране. Охарактеризованы основные принципы и проблемы по проведению административно-территориальной реформы в нашей стране. Осуществление административной реформы в Украине нужно проводить с учетом того, что государство должно быть унитарным, что необходима децентрализация государственного управления, деконцентрация функций и их передачи от центральных до местных органов исполнительной власти и местного самоуправления.

Ключевые слова: административно-территориальное устройство, административно-территориальная реформа, население, территория, район, регион.

Zastavetska L. B. Taking into account the experience of European countries for the reform of administrative-territorial structure of Ukraine

The current state of operation and the main parameters of unit administrative-territorial structure of Ukraine made a comparative analysis of the circuit structure of the circuit structure of European countries made major development directions of the administrative-territorial reform in our country. The basic principles and problems of administrative-territorial reform in our country. Implementation of administrative reform in Ukraine should be carried out taking into account the fact that the state should be unitary, which requires decentralization of public administration, deconcentration of functions and their transfer from the central to local governments and local authorities.

Keywords: administrative divisions, administrative-territorial reform, population, area, district, region.

УДК 911.3 656

Курганов Т.В., асп
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки

СТАН РОЗВИТКУ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОГО ЗВ'ЯЗКУ У РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ В МЕЖАХ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

***Ключові слова*:**телекомунікаційний зв'язок, засоби зв'язку, послуги зв'язку.

Постановка наукової проблеми та її значення. Стрімкий розвиток телекомунікаційного зв'язку, що досить інтенсивно відбувається в останні десятиліття, супроводжується значними структурними та організаційними змінами. Ці процеси відбуваються під дією різноманітних соціально-економічних чинників, та водночас мають істотний вплив на суспільство вцілому. Одним з важливих показників соціально-економічного розвитку інформаційного суспільства є підвищення якості та розширення асортименту

послуг сфери зв’язку, що й визначає актуальність дослідження з позицій системного та територіального підходів. Тому одним із завдань нашого вивчення є порівняльний аналіз сучасного стану розвитку телекомунікаційного зв’язку в Рівненській області у межах Західного регіону України, в склад якого включили Волинську, Рівненську, Львівську, Тернопільську, Хмельницьку, Івано-Франківську, Закарпатську та Чернівецьку області.

Аналіз досліджень проблеми. Аналіз інформаційних джерел свідчить, що питання розвитку телекомунікаційного зв’язку розкриті недостатньо. Окремі наукові напрацювання присвяченні проблемам територіальної організації зв’язку в Україні розкриті І. Ковтуник, Д. Фігурним [3;8],питання розробки карт телекомунікаційних мереж висвітлено М. Онищенко[4], аналіз телекомунікаційних систем здійснено І.Вороніним та О.Шевчук [1;9],територіальну організацію телеінформаційного комплексу України розкрито Н. Рибачик [5] та інші. Роботи з дослідження телекомунікації Рівненської області не представленні у наукових вивченнях.

Мета і завдання. Метою є дослідження структури та рівня розвитку сфери телекомунікаційного зв’язку Рівненської області у порівнянні з іншими адміністративно-територіальними областями Західного регіону України. Головні завдання: розкрити стан розвитку головних видів зв’язку Рівненщини; проаналізувати витрати на послуги телекомунікаційного зв’язку Рівненської області у порівнянні з іншими досліджуваними областями.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Нинішню епоху, не перебільшуючи, можна назвати епохою телекомунікації. Термін “телекомунікації” походить від слів “*tele*” (грецьк.), що означає діючий або здійснюваний на далекій відстані та ”*communico*” (латин.), в тлумаченні - форма зв’язку чи спілкування. Зазначимо, що *комунікація* - це багатогранне поняття, що означає сполучення, зв'язок, а також засоби сполучення і зв'язку. Засоби, що забезпечують можливість сполучення, організації зв'язку на значній відстані, означаються загальним поняттям телекомунікації. До складу телекомунікаційного зв’язку входять системи телефонного зв’язку (телефонний, телеграфний й факсимільний), мобільного радіозв’язку (стільниковий та пейджинговий) та Інтеренет-зв’язку [3].

Телефонний стаціонарний зв'язок є невід'ємним атрибутом кожного підприємства, установи чи організації, кожної сім'ї чи окремої особи і розглядається з позицій головної складової підвищення ефективності виробництв та благоустрою суспільства. В умовах активної інформатизації суспільного життя одним із головних завдань є здійснення суспільно-географічного аналізу телефонного зв’язку з метою його збереження як одного з видів економічної діяльності.

Тому з метою висвітлення рівня розвитку телефонного зв’язку в складі телекомунікаційного на теренах Рівненської та інших західних областей України нами здійснено аналіз забезпечення населення основними

домашніми телефонами. Забезпеченість населення основними домашніми телефонами на Рівненщині у розрахунку на 100 сімей станом на 2000 рік становила 37 одиниць, у 2010 році зросла до 50 одиниць [6]. На основі статистичних даних, ми представили показник забезпеченості території засобами телефонного зв'язку у Західному регіоні України (тел./на 1000 осіб) виділивши три групи областей: по-перше з високою забезпеченістю (Львівська та Чернівецька області);по-друге,середнім рівнем забезпеченості, до якої увійшли Тернопільська та Хмельницька області; по-третє, з низьким рівнем забезпеченості населення основними домашніми телефонами на 1000 осіб, серед яких, Рівненська, Волинська, Івано-Франківська та Закарпатська області.

Кількість автоматичних телефонних станцій (АТС) досліджуваного регіону ілюструє рис. 1. Аналізуючи показник кількості загальної кількості автоматичних телефонних станцій в розрахунку на 1000 домашніх телефонних апаратів, можна зробити висновок, що у Рівненській області на кожну 1000 телефонних номерів припадає близько 2,5 АТС, що відповідає середньому показнику у Західному регіоні.

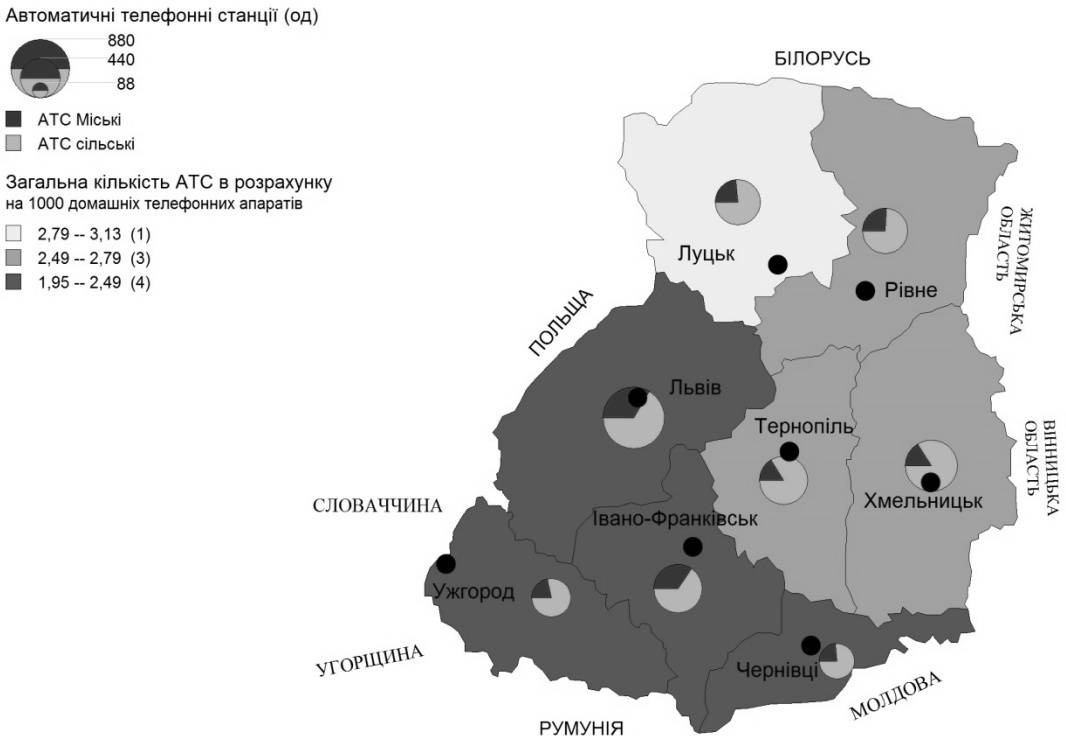

Рис. 1. Загальна кількість автоматичних телефонних станцій на 2011 рік (одиниць)

Джерело: [7]

Для порівняння показник кількості автоматичних телефонних станцій у сусідніх Хмельницькій області відповідає рівню кількості АТС у Рівненській області, тоді як у Волинській є нижчим. Найбільша кількість АТС

зосереджена у містах, число АТС у сільських місцевостях складає близько 25%.

Найвища монтована ємність автоматичних телефонних станцій (тобто встановлена кількість номерів) припадає на Львівську область. Рівненська область за кількістю встановлених номерів займає одне з останніх місць випереджаючи лише Волинську область (рис.2). Число встановлених міських автоматичних телефонних станцій у Рівненській області становить 217 тисяч номерів випереджаючи лише Волинську область [7]. На одному рівні знаходиться показник монтованої ємності АТС Рівненської та Тернопільської областей. Даний показник для Хмельницької та Житомирської областей є дещо вищим. Найбільше ж припадає на Львівську область (569 тисяч.)

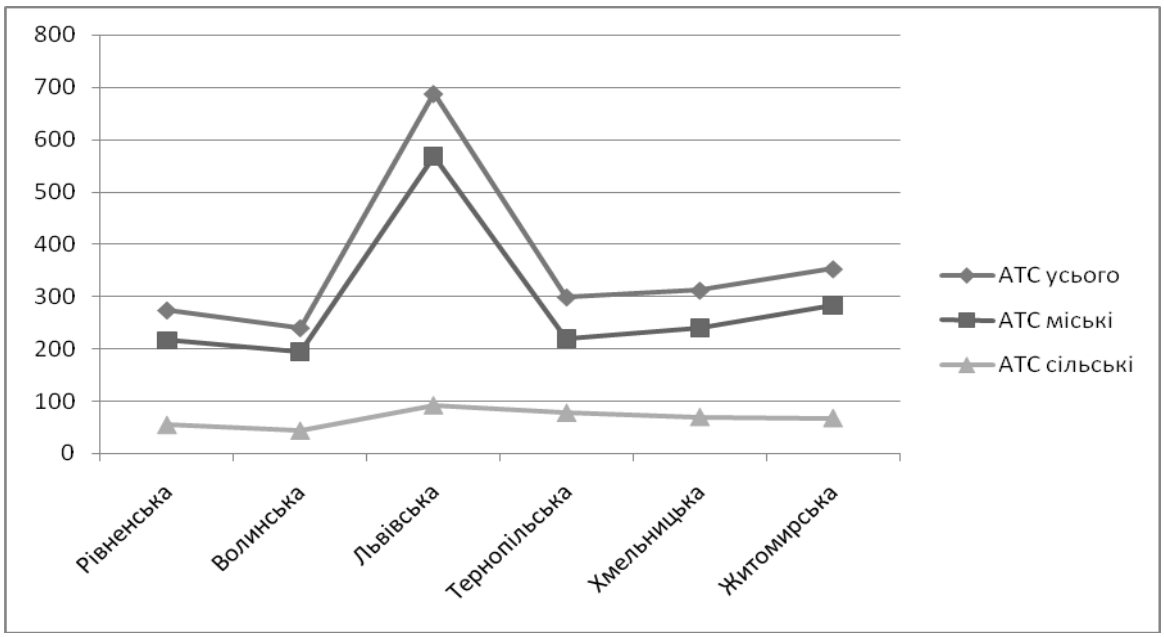

Рис. 2. Монтована ємність автоматичних телефонних станцій (тис. номерів)

Джерело: [7]

Монтована ємність сільських автоматичних телефонних станцій у Західному регіоні України знаходиться на значно нижчому рівні у порівнянні з міською монтованою ємністю автоматичних телефонних станцій і знаходиться в межах від 44 до 92 тисяч номерів.

Кількість номерів автоматичних телефонних станцій, які застосовуються у телефонній мережі на сучасному етапі складають використану ємність автоматичних телефонних станцій. Так у Рівненській області використана ємність АТС станом на 2010 рік становила 225 тисяч номерів, з них 175 тисяч міські АТС і 50 тисяч становлять сільські АТС[7].(рис.3).Використана ємність міських автоматичних телефонних станцій значно переважає над використаною ємністю сільських автоматичних телефонних станцій у досліджуваних адміністративно-територіальних областях Західного регіону України.

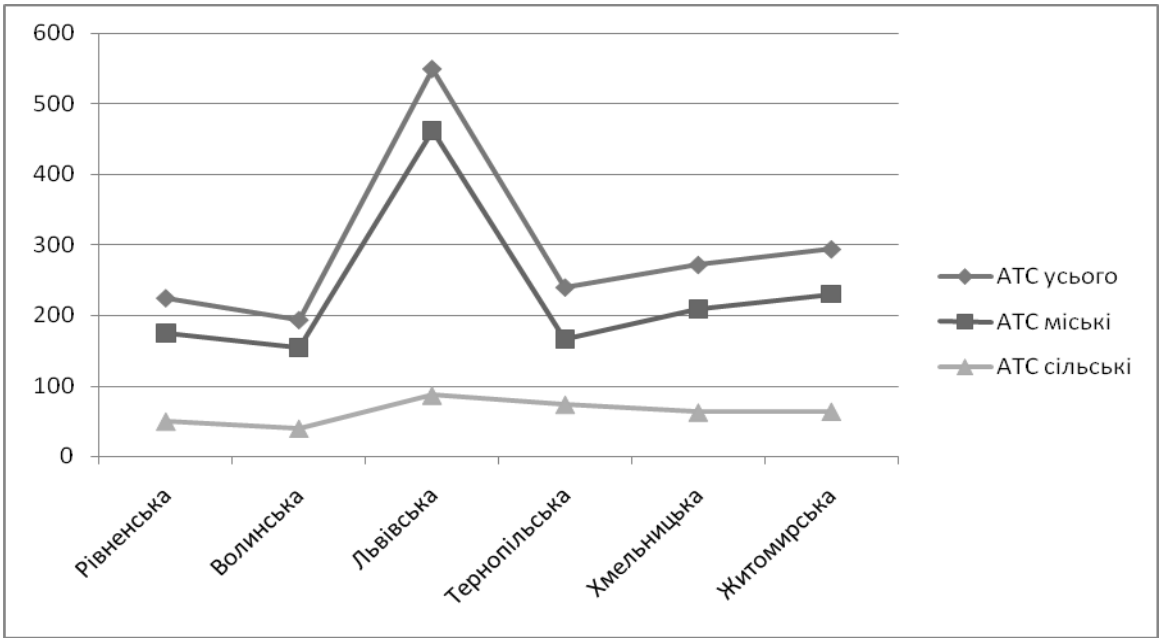

Рис. 3. Використана ємність автоматичних телефонних станцій (тис. номерів)

Джерело: [7]

Рівненська область займає одне з останніх місць, випереджаючи лише Волинську та Тернопільську області за використаною ємністю міських АТС та лише Волинську за використаною ємністю сільських АТС. Таким чином, на сучасному етапі монтована ємність АТС переважає над використаною ємністю АТС, з чого можна зробити висновок, що є ще невеликий запас, і потреба в створенні нових АТС на найближчі роки відпадає. На Рівненщині цей запас становить близько 48 тисяч номерів (див. рис. 4).

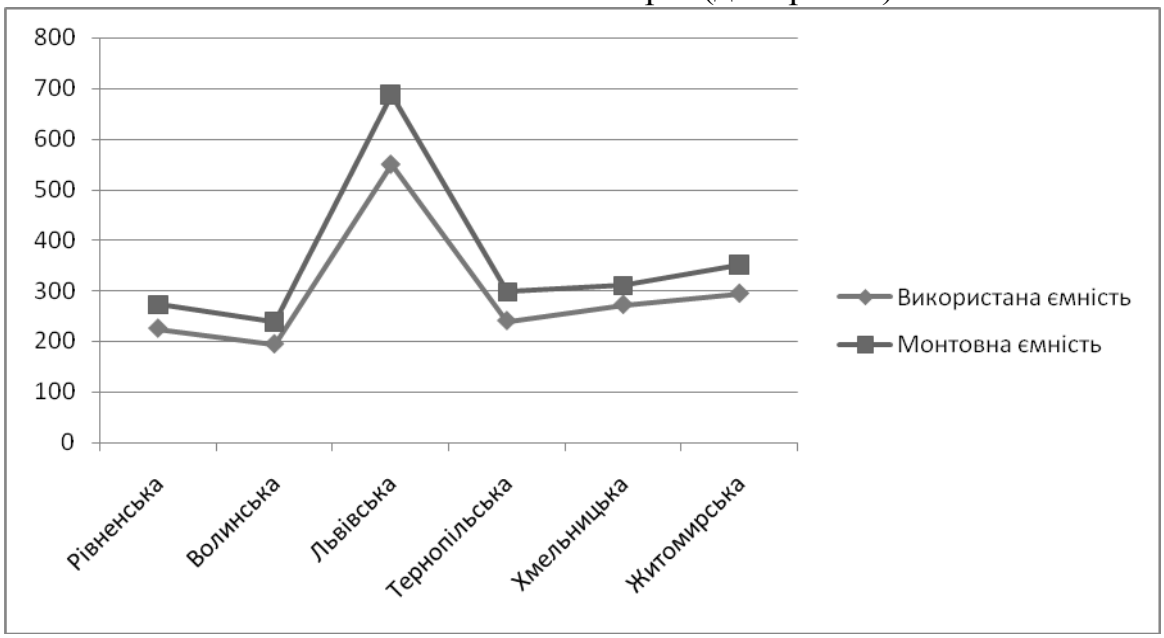

Рис. 4. Використана та монтована ємність автоматичних телефонних станцій(тис. номерів) Джерело: [7]

В останні роки на Рівненщині, як і в цілому в Україні телефонний та телеграфний види телекомунікаційного зв’язку значно витіснив мобільний зв'язок. Мобі́льний зв'язо́к передбачає надання послуг електрозв'язку із застосуванням радіотехнологій, що забезпечує вільне переміщення у межах усіх пунктів закінчення телекомунікаційної мережі.

Найбільша кількість абонентів мобільного зв’язку Західного регіону на 1000 осіб станом на 2011 рік припадає на Тернопільську і Хмельницьку області, і налічує до 1250 абонентів. Не виключно, що у названих областях багато користувачів мобільного зв’язку мають по два і навіть три мобільних номери. В усіх інших областях Західного регіону, у тому числі в межах Рівненщини,кількість абонентів мобільного зв’язку становить до 840 абонентів на 1000 осіб[6].

Аналізуючи витрати на послуги телекомунікаційного зв’язку, варто зазначити, що на Рівненщині у порівнянні з іншими західними областями, витрати на послуги телекомунікаційного зв’язку знаходяться приблизно на однаковому рівні, вищими є лише для Львівської області, яка має найвищу чисельність населення у досліджуваному регіоні. Витрати від надання послуг телекомунікаційного зв’язку в Західному регіоні можна розподілити на три умовні групи[6;7] (рис.5):

Рис. 5.Витрати від надання послуг телекомунікаційного зв’язку за 2011 рік (на 100 осіб в грн.)

Джерело: [6;7]

- 647 (грн. на одну особу в рік) – з високими витратами на телекомунікації (Львівська область)

- 488 – 528 (грн. на одну особу в рік) - з середніми витратами на телекомунікаційний зв’язок(Волинська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька області)

- 478 – 488 (грн. на одну особу в рік) – з низькими витратами на телекомунікаційний зв'язок (Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська).

Характеризуючи витрати на телекомунікації у Рівненській області за видами зв'язку, ми прийшли до висновку, що найбільші витрати припадають на послуги мобільного зв'язку (336,8 млн. грн.). Дещо нижчими є витрати на телефонний міський (52,5 млн. грн.). На третьому місці знаходяться витрати на доступ до послуги Інтернет (46,1 млн.) і найменше коштів жителі Рівненщини витрачають на послуги сільського (9,6 млн.) та міжміського телефонного (33,4 млн. грн.) зв'язку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Телекомунікаційний зв'язок Рівненщини пройшов складний шлях розвитку і на сучасному етапі являє собою високотехнічну, автоматизовану та насичену складним устаткуванням галузь.

У результаті порівняльного аналізу окремих видів та засобів зв'язку, ми прийшли до висновку, що стан телекомунікаційного зв'язку в Рівненській області у межах Західного регіону України характеризується середнім рівнем розвитку. Так, мережа місцевого телефонного зв'язку Рівненської області у 2011 році налічувала 209,5 тис. абонентів (у тому числі 159 тис. міської мережі та 50,5 тис. сільської),забезпеченість населення основними домашніми телефонами у розрахунку на 100 сімей у 2010 році зросла до 50 одиниць[6;7].Витрати на телекомунікаційний зв'язок вцілому у Рівненській області становили 488 грн. на одну особу в рік (2011), що має середнє значення, і свідчить про можливість доступу до різних видів телекомунікаційного зв'язку усім верствам населення. Таким чином, телекомунікації Рівненщини відіграють значну роль у соціальній та економічній діяльності суспільства, забезпечуючи оперативне або інтерактивне передавання інформації, а водночас і перспективи для подальшого розвитку та розширення.

Література

1. Воронін І. М. Телекомунікаційні системи України: економіко-географічний аналіз (частина друга) / І. М. Воронін //Проблемы материальной культуры. – 2002. – № 4. – С. 17-24.
2. Закон України"Про телекомунікації" [Електронний ресурс]. – Режим доступу до електрон. ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1280-15
3. Ковтуник І. І. Розвиток зв'язку в Україні: територіальна організація та вплив на соціально-економічні процеси в регіонах: автореферат дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / І. І. Ковтуник. – НАН України; Інститут географії. – К., 2008. – 20 с.
4. Онищенко М. Г. Концепція розробки карт телекомунікаційних мереж України / М. Г. Онищенко // Вісник геодезії та картографії. – 2002. – № 3. – С. 25-31.

5. Рибачик Н. О. Територіальна організація телеінформаційного комплексу в Україні : Дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Рибачик Наталія Олександрівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 147 с.
6. Стан і розвиток зв’язку в Україні за 2011 рік. Статистичний бюлетень. – К. – 2012. – 36 с.
7. Транспорт і зв'язок України – 2010. Статистичний збірник / за ред. Н. С. Власенко – К. – 2012. – 266 с.
8. Фігурний Д. Економіко-географічна динаміка сфери зв’язку Львівської області / Д. Фігурний // Вісник Львівського університету. Серія географічна. –2007. – Вип. 34. – С. 292 –295.
9. Шевчук О. О телекоммуникациях Украины [Електронний ресурс] / О. Шевчук. – Режим доступу до електрон. ресурсу:http://www.fas.com.ua/14_06_00/brams.html.

Курганов Т.В. стан розвитку телекомунікаційного зв’язку у Рівненській області в межах західного регіону України

Висвітлено рівень розвитку телекомунікаційного зв’язку у Рівненській області. Здійснено порівняльний аналіз за показником забезпеченості території засобами телефонного зв’язку, кількістю автоматичних телефонних станцій, показником використаної та монтованої ємності автоматичних телефонних станцій, рівнем розвитку мобільного зв’язку Рівненської області в межах Західного регіону України. Розкрито витрати від надання послуг телекомунікаційного зв’язку у межах досліджуваних адміністративно-територіальних областей.

***Ключові слова*:**телекомунікаційний зв’язок, засоби зв’язку, послуги зв’язку.

Курганов Т.В. Состояние развития телекоммуникационной связи в Ровенской области в рамках Западного региона Украины.

Освещены урівень развития телекоммуникационной связи в Ровенской области. Осуществлен сравнительный анализ по показателю обеспеченности территории средствами телефонной связи, количеством автоматических телефонних станций, показателем использованной и монтированной емкости автоматических телефонних станций, уровнем развития мобильной святи Ровенской области в пределах Западного региона Украины. Раскрыты расходы от предоставления услуг телекоммуникационной связи в рамках исследуемых административно-территориальных областей.

Ключевые слова: телекоммуникационная связь, средства связи, услуги связи.

Kurganov T.V. The condition of the development of the telecommunications link in the Rivne region withing the Western Region of Ukraine. Describes the level of the development of the telecommunications link in the Rivne Region. Provides the comparative analysis in terms of software of the territory with the communications, the numbers of automatic telephone exchanges,

the index of used and mounted capacity of automatic telephone exchanges, the level of development of the mobile communications in the Rivne region withing the Western Region of Ukraine. Reveals cost of providing services of the communications withing administrative-territorial regions which have been studied.

The key-words: telecommunicanions link, communications, communication services.

УДК 911.3

Атрощенко К. , студентка,
Кича А. ., аспірант

КЛАСТЕРИ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЧИННИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Ключові слова: конкурентоспроможність, кластер, кластерна модель, конкурентні переваги.

Постановка проблеми. Зростання конкурентоспроможності регіонів та держави в умовах сучасних світогосподарських відносин має здійснюватись за рахунок впровадження ринкових механізмів. Це завдання має вирішуватися на основі гнучких форм кооперації, координації та інтеграції спільних дій окремих суб'єктів господарської діяльності.

Світовий досвід показує, що значні зміни організації виробництва на національному та міжнародному рівнях, сприяють створенню інтеграційних об'єднань, що представляють собою сукупність близько розташованих виробників, постачальників сировини і послуг, навчальних установ, дослідницьких лабораторій та інших установ економічної сфери. Ці об'єднання називаються кластерами. Світова практика показала, що кластеризація економіки обумовлює і справляє вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності. Саме тому пріоритетними для України є теоретичне і практичне дослідження феномену кластеризації, а також явища поєднання кластеризації, зміцнення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності.

Системні ґрунтовні дослідження цього рушійного фактора економіки зробили такі вчені як М. Портер. У. Батнер, Д. Тобін, М. Хессел, а також А. Берлі та Г. Мінза. На вітчизняній арені вивченням процесів формування ТВК в регіональному масштабі займалися М. Долішній та С. Соколенко, Г. Семенова., О. Богму., А. Павлюк , Л. Марков.

Метою написання даної роботи є аналіз і вивчення процесу кластеризації як одного із факторів конкурентоздатності Рівненської області

та регіонів держави вцілому; обґрунтування необхідності впровадження політики процесу кластеризації в економіку нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Кластер являє собою групу локалізованих взаємозалежних компаній, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного. Найбільш точно визначення кластера дав Майкл Портер : «Кластери – це географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній та асоційованих установ в окремій галузі, що пов'язані спільними технологіями та навичками. В зонах кластеру комунікація, логістика і людські ресурси є легкодоступними. Це є основною характеристикою поняття ТВК».

Кластер в сучасній економіці – це більше ніж ланка окремої галузі промисловості, яка випускає окремий вид продукції. Зважаючи на функціонування і «здоров'я» існуючих в багатьох країнах кластерів, можна дійти об'єктивних висновків щодо можливостей і перспектив розвитку цих країн. Економіка знань, яка формується на сучасному етапі, орієнтується на пріоритетність розвитку кластерів, які визнані однією з ефективніших виробничих систем епохи глобалізації.

Світовий і поки що невеликий український досвід демонструють такі переваги виробничих систем на основі кластерної моделі:

- кластери здатні забезпечувати поєднання у виробництві конкуренції з кооперацією, вони уособлюють „колективну ефективність", створюють „гнучку спеціалізацію";
- кластери будуються на використанні ефекту масштабу;
- кластери – це точки зросту, стимулятори технічного прогресу;
- кластери являють собою механізм підвищення регіональної і національної конкурентоздатності.

Кластери дозволяють:

- посилювати процеси спеціалізації і розподілу праці між компаніями;
- ширше приваблювати клієнтуру, створюючи тісну взаємодію покупців і продавців;
- знижувати вартість одиниці технічної послуги та продукції, що виготовлюється на основі спільної діяльності;
- посилювати міжфірмові потоки ідей та інформації;
- підносити інноваційність виробництва;
- створювати нові робочі місця;
- ефективніше використовувати місцеві природні ресурси;
- створювати здоровий соціальний капітал (все здійснюється на взаємній довірі), забезпечуючи соціальну справедливість;
- забезпечувати баланс ринкової ефективності і соціальної гармонії.

Основними перевагами використання кластерних систем є розвиток інформаційних центрів, формування програм розвитку кластерних структур, інвестиційний та інноваційний розвиток [5].

Приступаючи до впровадження кластерної моделі виробництва, дуже важливо усвідомити глибинний зміст та структуру такої моделі, а також

умови її формування і подальшого існування. Кластери в сучасних умовах посилення конкуренції на глобальних ринках являють собою фундаментальну організаційну основу для реалізації ключових принципів становлення національної та регіональної економіки і відповідної розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіонів. Розуміння конкурентних переваг нових виробничих систем і активне формування регіональних інноваційних кластерів відкриває перед регіонами нові перспективи динамічного економічного розвитку та успішного подолання «викликів» з боку конкурентів. Щоб вийти на такий рівень, лідерам регіонів слід виходити за межи не лише проведення кластерних досліджень. Аналіз кількісних та якісних показників розвитку регіону має стати початковим етапом і основою для діалогу з діловими структурами, які спроможні, об'єднавшись, сформувати свої регіональні кластери. Цей діалог має сприяти лідерам регіону в освоєнні мистецтва розробки відповідних стратегій економічного розвитку [3].

Протягом 14 останніх років впровадження кластерної моделі в економіку України підтверджують перспективність й ефективність руху в цьому напрямі. Досвід розвитку кластерних ініціатив на Поділлі, в Прикарпатті, Поліссі, в Криму, Севастополі і в інших регіонах свідчать, що формування сучасних партнерських відносин між місцевими державними органами, діловими колами, а також підтримуючими виробництво місцевими науковими і освітніми центрами є комплексний і далеко не простий процес. Також цей досвід засвідчує те, що конкурентоспроможність – це не статичний стан регіону чи галузі, а надзвичайно динамічний процес реалізації зусиль заради високої продуктивності шляхом ефективного використання інтелектуальних, природних і технологічних ресурсів території, регіону та їх виробничих кластерів [2].

Піонером кластеризації в Україні слід вважати Хмельницьку область. За допомогою Асоціації «Поділля Перший», яка об'єднала в своїх рядах багато науковців, підприємців, фінансистів та представників адміністрації, вдалося в період з 1997 по 2000 рр. сформувати декілька виробничих кластерів, в тому числі швейний, будівельний, харчовий, туристичний, продовольчий і кластер зеленого сільського туризму. В основному, вищеназвані кластери функціонують і сьогодні. Специфікою розвитку кластерів Поділля стало те, що центрами об'єднання підприємців в кластери були різні за розміром і географічним розміщенням територіальні одиниці – обласний центр (м. Хмельницький), центр району (м. Кам'янець-Подільський), сільський центр (смт. Гриців Шепетівського району) [4].

Рівненська область має сприятливі передумови для розвитку таких напрямів процесу кластеризації як: сільське господарство, деревообробка, легка промисловість (зокрема, переробка льону), будівництво та виробництво будівельних матеріалів, готельний бізнес та сфера відповідних послуг, побутове обслуговування населення, житлово-комунальне господарство, машинобудування, зокрема, електротехнічне. Поки що на Рівненщині

створені та успішно функціонують кластер “Натуральне молоко”, один із перших у західному регіоні України, Рівненський регіональний агропромисловий інноваційний кластер „Агроінновації”, інноваційний кластер „Впровадження” та «Полісся Рокитнівщини».

Загалом, свого розвитку кластерна концепція на Поліссі набула з 2000 року. Як і в інших регіонах, програма впровадження кластерної моделі в Поліссі у Рівненській області була ініційована недержавними організаціями. Формування на півдні Рівненщини кластеру деревообробки Рокитнівського району було здійснено за ініціативи Рівненської ТПП, ділових асоціацій регіону за фінансової підтримки фонду Євразія в рамках проекту «Розвиток приватного підприємництва в північних районах Рівненської області». Саме ці кроки та підтримка Асоціації «Поділля Перший» і МФСР створили можливість відпрацювати методику формування та оптимізації кластерної моделі, популяризації соціально-інтегрованого підходу в регіональному розвитку в депресивних та проблемних територіях. Заради реалізації цієї мети в Поліссі об'єднались представники регіональних органів влади, малого та середнього бізнесу, науки, освіти та громадських організацій. Таке згуртування було налаштоване на втілення в життя спільних кластерних ініціатив. Близько двох років тривало формування деревообробного кластера в Рокитнівському районі Рівненської області. Кластер поставив перед собою завдання вийти на ринки з продукцією вищої доданої вартості, ніж та, що випускалась раніше. Деревообробники, що об'єдналися в кластерну структуру, вирішили досягти ефективнішого використання місцевих лісових ресурсів, перейти від виготовлення такої початкової і примітивної продукції як пиломатеріали і європіддони, до складнішої і екологічно чистішої продукції - меблів для дому та офісу, сувенірів з дерева та інших виробів. До складу кластеру увійшло 4 фірми – ТзОВ «Вік-нафта», ЗАТ «Українська лісопереробна компанія», ТзОВ «Полісся», ТзОВ «ДіСАМ»; 4 приватних підприємці, що мають невеликі виробничі площі – ПП Кубукевич, ПП Дежнюк, ПП Місюкевич, ПП Бабич; 2 кооперативи – сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Секівський», лісогосподарський кооператив «Селянський ліс» (рис 1). Таким чином, ядро кластера утворили 10 різних за об’ємом виробництва фірм та лісогосподарські кооперативи, що є власниками сировини. Неформально ще понад 20 підприємств можна віднести до кластеру деревообробки, оскільки між ними існують міцні виробничі зв’язки.

Отже, об'єднання зусиль деревообробників, представників обласної і районних держадміністрацій, а також підтримуючих їх проектних і дослідницьких інститутів, дизайнерських агентств та комерційних структур орієнтувало підприємства на розширення номенклатури інноваційної продукції, що випускається, значну частину якої завдяки кластеру вдається не тільки реалізувати на внутрішньому ринку країни, а й експортувати.

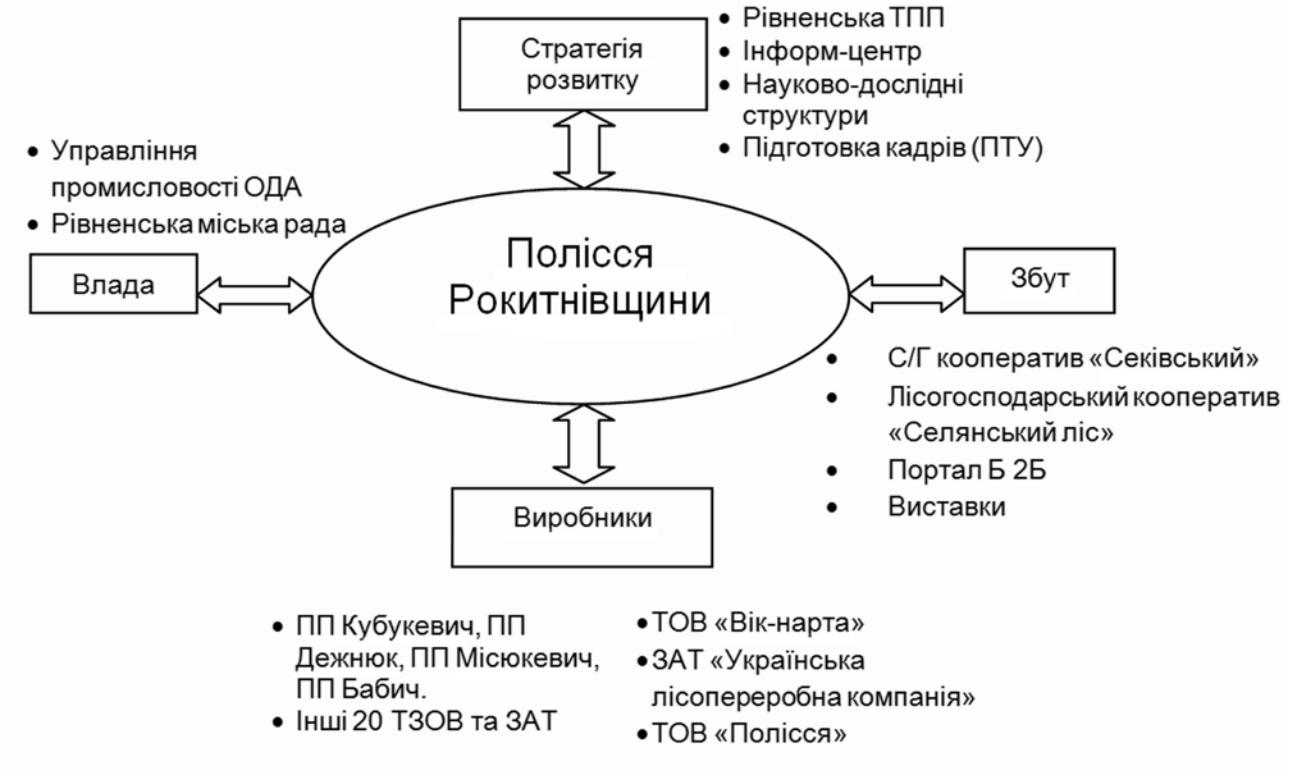

Рис.1 Кластер деревообробки

Висновки. Незважаючи на всі проблеми й труднощі, які переживала Україна за останні роки, процес кластеризації в Україні, в тому числі і в Рівненській області, був цілком динамічним і подавав надію на успіх. Аналізуючи сценарій процесу кластеризації в Україні за останнє десятиріччя, ми повинні постійно відчувати його унікальність – бюджет України поки-що не торкнувся цього важливого компонента соціально-економічного розвитку країни. В той же час світова практика свідчить про протилежне. Тому хочеться вірити, що за підтримкою влади, а також за належним фінансовим забезпеченням, розвиток інноваційних кластерів в Україні отримає нове прискорення. До числа регіонів, які зуміли добитися успіхів у формуванні кластерних об’єднань, крім Рівненської області, треба віднести АР Крим і Севастополь, Івано-Франківську, Рівненську, Полтавську, Сумську, Харківську, Херсонську, Одеську і Миколаївську області.

Література:

1. *Гончарова К.В.* Вдосконалення методики визначення потенціалу кластеризації галузей окремого регіону // Економічний простір.- 2009. - №29.
2. *Каніщенко Н.Г.* Формування регіональних кластерів в Україні / Н.Г. Каніщенко // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 7 квітня 2006 р. – Сімферополь, 2006. – С. 69–70.
3. *Семенов Г.А., Богма О.С.* Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки: Монографія. - Запоріжжя: КПУ, 2008. - 244 с.

4. *Соколенко С.І.* Проблеми і перспективи конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів // Економіст.-2008.- №10.
5. *Павлюк А.П.* Кластерна модель регіональної економіки: теоретико-методологічні засади // Продуктивні сили України. - 2009. - М 1 (005). - С 105-113.

Атрощенко К., Кича А. Кластери Рівненської області як чинник конкурентоспроможності регіону

Розкрито роль кластерів як чинника конкурентоспроможності регіонів. Розглянута специфіка процесу кластеризації на території України. Проаналізована кластерна модель розвитку господарства Рівненської області.

Ключові слова: конкурентоспроможність, кластер, кластерна модель, конкурентні переваги.

Атрощенко К., Кича А. Кластеры Ровенской области как фактор конкурентоспособности регионов.

Раскрыта роль кластеров как фактора конкурентоспособности регионов. Рассмотрена специфика процесса кластеризации на территории Украины. Проанализирована кластерная модель развития экономики Ровенской области.

Ключевые слова: конкурентоспособность, кластер, кластерная модель, конкурентные приемущества.

Atroschenko K., Kicha A. Clusters of Rivnenska region as a factor of regional competitiveness.

The role of clusters as a factor of regional competitiveness is described in the article. The specificity of clustering process in Ukraine is revealed. A cluster model of economic development in Rivne region is analyzed.

Keywords: competitiveness, cluster, cluster model, competitive advantages.

VI. ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

УДК 339.92:061.1:33(234.372.4)

Kotsan N.N. the doctor of geographical sciences, professor
Easfern-Europeon University by Lessya Ukrainka

HISTORY OF DEVELOPMENT AND THE PRESENT STAGE OF TRANSBORDER COOPERATION IN THE TATRAS EUROREGION

Key words: Tatras Euroregion, transborder cooperation, Polish-Slovakian cooperation, the European Grouping of Territorial Cooperation.

The formulation of research problem and its importance. The Tatra and Sub-Tatra Mountains are one of the richest regions in Poland and Slovakia in cultural aspect. This mountain area has never devided, but rather integrated the multicultural communities living there. The development of relations between the borderland inhabitants was influenced by cultural and language vicinity and common historical heritage. It caused the beginning of the first transborder territorial units as early as in 1920s. They usually involved the protected areas and the tourist conventions. The process of extending the institutionalization of the transborder cooperation began in the region at the beginning of the 1990s. As a result, in 2007 the Tatras Euroregion evolved into the European Grouping of Territorial Cooperation.

Analysis of recent research on this issue shows that transborder cooperation in this region is the subject of study of various sciences, including history, macroeconomics, sociology and political science. Most important for our work principles are reflected in studies of polish authors. To the questions of Polish-Slovakian transborder cooperation are devoted the studies of J. Roszkowicz, M. Wieckowski, T. Kisielewski. In the works of R. Krafcikowa, L. Niedzielski, Ł. Lewkowicz as well as in the researches of A. Nowak and A. A. Majorczyk the functioning of the Euroregion Tatry is investigated. Despite some scrutine of the problem in general, some aspects of transborder cooperation in Euroregion Tatry require further study. One of these aspects is the European Grouping of Territorial Cooperation as a new legal form of cooperation and integration in Europe.

The aim of this article is to analyze the most important ways of transborder cooperation in the Tatras Euroregion.

The main objectives of the study are: to conduct chronologically and divide into stages the history of transborder cooperation in the region; to analyze the Polish-Slovakian transborder cooperation during the interwar period; to identify the main features of transborder cooperation in the communist period; to concider the profile of

the Tatras Euroregion, as well as the new, legal European Union institution - the European Grouping of Territorial Cooperation.

The main results of investigation. The first important stage in the Polish-Slovakian transborder relations was opened due to the political situation after the end of World War I in central Europe. At the beginning, the area of the Tatra Mountains became the main stage of rivalry between newly created Poland and Czechoslovakia. The main feature of bilateral relations of both these countries from 1918 to 1924 was the continuing of the territorial argument about the affiliation of such historical regions as Spisz and Orawa. On 12th March 1924, the League of Nations reached a verdict, which was positive for Czechoslovakia in the matter of Jaworzyna Spiska. This verdict ensured the stabilization the Tatras part of the Polish-Czechoslovakian border for many years [21, 53].

After the decision of League of Nations about Jaworzyna there were two possible ways of regulation of bilateral relations with Czechoslovakia. The first one questioned the correctness of the decision reached by the League of Nations and involved permanent conflict with Czechoslovakia. The second one assumed the normalization of mutual cooperation by creating the transborder tourist convention, and also by taking steps to create “natural parks”, comprising the areas of both countries. The second idea was chosen to maintain good mutual relations and also for the good of inhabitants of the borderland [5, 14-15].

An important aspect of cooperation became the protection of natural resources of the Tatras region. For the first time, the project of protecting the whole Tatra Mountains area appeared in the document called the Cracow Protocol, issued on 6th May 1924 by the Polish and Czechoslovakian government delegations at Inter-allied Delimitation Commission. According to this document the border commissioners of both countries were obliged to present their governments with the project of convention, connected with creating the chain of national parks in the borderland. On the 6-8th September in Zakopane took place the meeting, where the government delegations of both countries, as well as some experts, introduced the negotiation materials and the convention project. The scholars from Poland and Czechoslovakia supported the idea of creating common national parks during the next scientific conference in Cracow (8-10th December 1925). They unanimously set the framework of the general organization and territory for the protected areas and also proposed acceptable solutions concerning tourism. As a model were used the national parks of the American-Canadian borderland. But the matters of property and individual interests of different groups, not benefiting from the implementation of restrictions in the current way of using the natural environment of the Tatras became the main barrier in fulfilling this ambitious. The great commitment on both sides was not enough for the idea of establishing the Polish-Slovakian nature reserve in the Tatra Mountains to come into force during the interwar period [23, 21].

Mentioned barriers didn’t prevent the works on establishing the transborder national park in the Pieniny Mountains. This initiative was accomplished successfully. The project of the reservation was formed as early as in 1921-1922. After signing the Cracow Protocol and also after the already mentioned meetings in Zakopane and Cracow the activities, which had started in the past, were intensified. Finally, on 23rd May 1932, the Pieniny National Park was established in the Polish part of the borderland. The

Slovakian Nature Reservation was established in the Slovakian part of the Pieniny Mountains the same year. According to this fact, in the common borderland the first transborder national park in Europe came into existence. The outbreak of the World War II suspended the process of establishing the other protected areas in the Polish-Czechoslovakian borderland [26, 75].

One more important question of transborder cooperation in the region was the establishing of the Polish-Czechoslovakian tourist convention. It was also mentioned in the Cracow Protocol, written in 192. Its aim was to intensify easily and freely tourists movement in the common borderland. This convention was finally signed on 30th May 1925 in Prague and came into force a year later, on 14th June 1926. On the basis of convention the special tourist route was outlined. Its most important part ran through the area of the Tatra Mountains and comprised the most interesting tourist areas of the borderland.

According to the convention the license to cross the border within this tourist route could be obtained by the members of the tourist organizations, specified in the agreement, as well as by school trips. Tourists could cross the border, not only at the border crossings, but also at the checkpoints, which were indicated on the military maps. The special railway bargains were provided and transborder bus and telephonic connections were introduced after the agreement came into force. The tourist organizations from both sides of the border began to give each other special bargains for tourist shelters. Both sides also obliged themselves to organize cyclic conferences in order to unify the executive regulations in the convention and ensure the abiding of its rules [20,137]. This convention was the first international agreement of this type in Europe. It introduced new solutions, provided to make the development of tourism easier in the area, where until recently, the border conflict existed. The innovative solutions, applied in the treaty, became the model for other European countries, e.g. Austria and Italy. Unfortunately the beginning of the war in 1939 terminated the Convention [13, 79-90].

The delimitation and demarcation of The Polish-Czechoslovakian border was conducted during the first years after the end of the World War II. The contentious border issues were initially regulated by the treaty of friendship and cooperation, signed on 10th March 1947. However, the final assignation of the common state border took place no sooner than after signing the agreement on 13th June 1958. The Slovakian part of the border returned to the point marked out by the League of Nations in 1920-1924 [9, 124].

The cooperation in the interwar period was so intense and advanced, that it was quick and effective to recreate transborder protected areas in the regions. The thoughts of reestablishing the idea of the protection of nature in the common borderland came relatively fast. The initiative, taken to provide the full protection of the Tatra Mountains, was proposed by the Minister of Forestry in 1947. His first step was the formation of the organizational unit of state forests, called Tatra Mountains National Park. The Tatras National Park was formed one year later, according to the decision of the Slovakian National Board. Due the regulation of the Ministerial Council in the Polish part of the borderland, the following three national parks were established in 1954: Tatra Mountains,

Pieniny Mountains and Babia Gora. Close cooperation in the field of nature protection and resolving important transborder problems is observed since the mid-1950s. This cooperation took place on both, administrative and scientific levels in both national parks [14,12-15]. In 1967, the Slovakian part of the Pieniny Mountains was once again taken under protection, and in 1979, in the Slovakian part of the Babia Gora Mountains, the Upper Orava Landscape Park was created [26, 76-77].

After the renewal of the transborder cooperation, connected with the protection of nature, began the process of reestablishing the tourist convention from the interwar period. On 6th September 1955, Poland and Czechoslovakia signed the new agreement dealing with transborder tourist movement. In the beginning, the appointed border zone was limited to the High Tatras and the Bielskie Tatras. It was considerably smaller than the previous one, functioning before the war. Between 1961 and 1962, the area covered by the convention was partly extended with the Western Tatras as a result of additional agreements. The establishing of convention areas was continued also in the Low Beskids and the Karkonosze Mountains [7, 3].

According to the convention, it was possible to cross the border on the basis of individual or collective tourist pass given by the civic guard (the police at present). This pass could be obtained by every 16 aged citizens. The document permitted to cross the state border at two out of three convention areas, twice a year. Within the framework of the convention, each tourist was obliged to possess the certain amount of foreign currency to go abroad. The collective trips to tourist areas were allowed to be organized for schools, tourist and political organizations or research departments [1,7-9]. First and foremost, it was the development of tourism that caused the necessity to appoint the convention borders. The moderated regulations of controlling the transborder movement, was also of great importance to the borderland inhabitants. Many families, separated by the war, could renew their contacts in Orawa and Spisz regions [26, 192].

The post-war convention involved the area of the Tatra and Sub-Tatra Mountains of approximately 4700 km^2. The biggest tourist attractions (e.g. lakes and caves) were included to the Tatras convention. The convention was extended to the Demianowska Valley, located in the Low Tatras especially for the Polish side [24, 6-7]. The postwar agreements were in force until 1981. It was due to the declaration of the martial law in Poland. Its abolishment, however, did not result in returning to the convention. The Polish-Czechoslovakian political and social isolation considerably limited the transborder contacts during the entire 1980s [12,111].

In the 1990s, due to the social and political changes, the process of transborder cooperation comprised the borderlands of Central and Eastern Europe. In contemporary Europe, the euroregions are the most institutionalized and the most popular forms of transborder connections. Poland and Slovakia were actively involved in the development of cooperation between euroregions in their borderlands from the very beginning of the transformation process. It resulted in the creation of 16 euroregions in Poland and 13 in Slovakia. At present, there are 3 euroregions existing in the common borderland. One of them is the Tatras Euroregion.

For the first time the idea of friendly relations and cooperation in the Tatras region appeared at the self-government conference in Zakopane in 1991. The topic of

formalizing the mutual transborder relations, during the next years was consulted between the self-government and state authorities. The issue of establishing the new euroregion was also interesting for the local media. The declaration between local authorities was signed on 31st October 1993, when Slovakia was already an independent country. It dealt with establishing the Tatras Region [17, 7]. However, this decision was held back by the Slovakian Government. Some fears arose also on the Polish side [6, 1]. Despite all the problems, the Founding Congress was organized in the town of Nowy Targ on 26th August 1944 [19, 8]. The Euroregion Tatry Cross-border Cooperation Association was formed on the 26th of August 1994 with the signing of the Contract among Local Self-Governments of Poland and Slovakia for the Establishment of the Euroregion Tatry Cross-border Cooperation Association by representatives of local self-governments of the Polish-Slovak borderlands. The Euroregion Tatry is situated in the areas of Podhale, Spisz, Orava and Liptov, areas which have for many centuries shared similar languages and traditions, and also share the unusual geographic and natural riches of the area [3]. Due to the contract Euroregion Tatry's aim was to create appropriate conditions for the further development of culture, science, tourism, the economy and environmental protection [10, 8]. On 22nd October 1999, at the Special Congress celebrating the fifth anniversary of Euroregion's existence, the new common agreement was signed. This document contained positive evaluation of Euroregion's experiences and output. The new name (The Euroregion Tatry Cross-border Cooperation Association) was accepted, too [27, 4-5].

The structures of the Tatras Euroregion are functioning well. The Euroregion Tatry Cross-border Cooperation Association is formed by the Euroregion Tatry with its headquarters in Nowy Targ and the Tatry Region Association with its headquarters in Kežmarok. The two organizations share common leadership, and the organs of the Association are the Congress, the Council, the Board of Control, the Directors of the offices in Nowy Targ and Kežmarok and the standing committees.The highest authority of Euroregion Tatry is Congress consisting of 70 deputies – 35 for each side. The Congress is convened at least once a year. It undertakes decisions agreed upon by both parties in the presence of one half of deputies on each side [28].

Executive power of Euroregion belongs to the Council which consists of 14 members – 7 of each side. The Council is called upon by the Congress for the period of 2 years and it elects its Chairman - nominated for 2 years- Polish and Slovak alternately. The Council performs its tasks through 2 secretaries, on Polish and Slovak side respectively. The secretaries run their offices in Nowy Targ and Kežmarok. Each party keeps its office separately.

Advisory bodies of the Council targeted at the solving real problems are the following Commissions: economy, environmental Protection, culture, information, tourism, sport and youth.

The controlling organ of Euroregion is Auditorial Commission authorised to supervise all sectors of Euroregion. Auditorial Commission consists of 6 members – 3 for each side. National unions of Poland and Slovakia accumulate funds needed

for its operation on separate accounts. They come mainly from registration and membership fees, voluntary payments from towns and communes, grants, donations and other sources [3].

During the 18 years of its activity, it gave birth to a number of well-trained, experienced and professional staff members [18, 76].

Until now it is visible that the Tatras Euroregion is focused on the socio-cultural cooperation. A lot of interesting events were organized at its initiative, e.g. The Slovakian Culture Days, The Polish Culture Days and the Highlanders Festival, called the Euroregion without borders [15, 18].

In 2006 and 2007 the Euroregion carried out a project entitled ”A Meeting of the Seven Cultures of the Polish-Slovak Borderlands: From Ladislav Mednyánszky to Jan Kanty Pawluśkiewicz”. The project was cofounded by the European Regional Development Fund as part of the INTERREG IIIA Poland-Slovakia program [28]. In 2009 and 2010 the Euroregion Tatry carried out second edition of this project, which is cofounded by the European Union from the European Regional Development Fund in frame of the Cross-border Cooperation Programme Republic of Poland – Slovak Republic 2007-2013 [25]. The aforementioned patrons of the project are two outstanding artists of the Polish-Slovak borderlands, Ladislav Mednyánszky, a Slovak painter of the turn of the century associated with the chateau in Stražky and Jan Kanty Pawluśkiewicz, a contemporary composer and artist born in Nowy Targ. Although they come from different eras and reflect different life experiences and artistic styles, one can find in their work a similar inspiration born in the multicultural setting of the borderlands and in the interweaving of themes and motifs drawn from the various cultures of the region [16, 129-130].

One of the most important achievements of the Euroregion is the opening of the Centre of Polish-Slovakian Cooperation in Nowy Targ in 2004. It is a cultural, informational and promotional centre for the entire Euroregion. It is used to organize numerous meetings, conferences, concerts and exhibitions [19, 93-97]. In order to improve the cooperation between the transborder inhabitants, the works need to be continued on both sides of the border, as a result, in 2007 a twin centre was created in Kezmarok [10, 7-10].

The Tatras Euroregion also conducts a great variety of economic and infrastructural initiatives. The most spectacular event is the Polish-Slovakian Economic Forum, being organized since 1999. It hosts entrepreneurs, the representatives of chambers of industry, commerce and tourism as well as politicians and diplomats from both countries. There have been eight such conferences held so far. Owing to the EU funds, several significant, infrastructural investments were implemented in the Euroregion, e.g. the Visegrad Bridge and the Zakopane-Chocholow route, at the border of the country. The trucks' traffic was eliminated in the Lysa Polana-Jaworzyna border crossing [16, 126-131].

Since the earliest stages of its activities, the Euroregion has outpaced the local and national changes which have been taking place in both countries. Today Poland and Slovakia are members of teh European Union and belong to the

Schengen Pact, which opens new possibilities for cross-border cooperation. The experience gained in 17 years of work has encouraged both sides to incerease the efficiency and focus of their work. A distant, yet realistic, goal for the Euroregion aimed at increasing the qulity of cross-border cooperation in the transformation of Euroregion Tatry into a European Grouping of Territorial Cooperation, or the creation of a separate organization for this purpose. EGTCs were established in 2006 by the European Parliament and the Council with the political support of the Committee of the Regions. They enable **regional and local authorities** from different member states to cooperate more effectively, for example by allowing them to directly apply for and manage European funds [4]. The 15th Congress of the Euroregion, which took place on the 14th of April 2009 in Muszyna, passed an act towards this goal. The creation of the first such organization on the borders of Poland is not only an organizational and legal challenge requiring close cooperation based on unity, a non-rigid international border, and institutionalization of structures with a single budger, single currency, and clear legal principles of functioning, but also a challenge of prejudices and mentalities [2, 203].

On 14-15th of September 2011, an international conference *From the Tatra Euroregion to a European Grouping of Territorial Cooperation* have been organized by the Tatra Euroregion Assosiation and by the Town of Nowy Targ. The Conference was of consultative nature and it became a forum for the exchange of views on the results to date of the activities of the European Groupings of Territorial Cooperation, the problems encountered, as well as the prospects for the development of the EGTC as an effective European legal tool enabling territorial authorities to effect cross-border, inter-regional and transnational cooperation upon new principles. The experience and the good practices developed in the EGTC were extremely important in the context of the Conference's objectives and the Tatra Euroregion's work on the establishment of a European Grouping of Territorial Co-operation on the Polish-Slovak borderland [4].

On 28 August 2012 in the Centre for Polish-Slovak Cooperation in Nowy Targ an extraordinary meeting of the Congress of Euroregion Tatry Accociation was held. The Congress unanimously adopted the resolution on the accession of the Euroregion Tatry Association to a European Grouping of Territorial Cooperation ltd. The resolution and its accompanying drafts of the Convention and the Statutes give rise to undertake further steps in the process of the establishing the EGTC Tatry, that is to obtain the approval of the competent national authorities for the registration of the Grouping [28]. By the establishment of the Grouping, Polish-Slovak cross-border cooperation will be elevated to a higher formal, legal, substantive and institutional level, thus helping to overcome the barriers encountered by joint Polish-Slovak initiatives and solving the problems of the border community. The latest achievements of the cooperation were represented at the 2nd meeting of The Euroregion Silesia on 27th March 2013 in Racibórz. The session was also attended by the representatives of Euroregion Tatry: Mr Bogusław Waksmundzki, Chair of the Council and Mr Antoni Nowak, Director.

At the meeting they outlined the progress made in establishing a European Grouping of Territorial Cooperation Tatry, which entered its closing stage [28]. It is going to be the first EGTC established at Polish border by euroregion.

Conclusions. A number of interesting transborder initiatives was introduced in the region of the Tatra Mountains after 1918. The cooperation developed successfully in the field of natural protection. During the postwar period common protected areas were established. A great influence for the development of transborder tourism had the functioning of the tourist conventions, as they made contacts among the borderland inhabitants easier. It should be pointed here, that the conventions eliminated the obstacles in crossing the borders, far before the Schengen treaty came into existence. The common national parks and tourist conventions became the first examples of transborder, territorial units in Poland and Czechoslovakia. The experience gained during their functioning, became the cornerstone for the Tatras Euroregion, established in the 1990s. Euroregion Tatry created appropriate conditions for the further development of culture, science, tourism, the economy and environmental protection. It is the most institutionalized trans-border organization in the area. It has been, actively and professionally, maintaining the Polish-Slovakian transborder cooperation for over 18 years now. Nowadays, the euroregion is in the process of transformation into the European Grouping of Territorial Cooperation. Euroregions seem to have a special role to play in the process of establishment of EGTCs –being natural and model partners for cross-border cooperation. Because of this, building on the dozen or so years of experience and well established Polish-Slovak cooperation, the Tatra Euroregion is engaging in intensive activities to change the legal status of the existing Tatra Euroregion Cross-Border Association by its transformation into a European Grouping of Territorial Cooperation. The different stages of the setting of the structures of this legal entity are being carried out under the networking project From the Tatra Euroregion to a European Grouping of Territorial Cooperation whose partners are the Slovak Tatra Association (Združenie Region “Tatry”), the Town of Nowy Targ and the Town of Kežmarok. This project has been co-financed from the Republic of Poland – Slovak Republic Cross-border Cooperation Operational Programme 2007-2013. At present, the establishing of the European Grouping of Territorial Cooperation Tatry has entered its closing stage.

References:

1. Biedzycki, A. Informator o tatrzańskim obszarze konwencji turystycznej w CSRS/ A. Biedzycki. - Zakopane, 1966. - p. 7-9. **2.** Dołsbłasz S. Wspolpraca transgraniczna w Polsce po akcesji do UE/ S. Dolsblasz, A. Raczyk. - Warszawa, 2010. - p. 200-205. **3.** Euroregion Tatry [Online resource]. - Available from: http://www.euroregion-tatry.pl/ **4.** *From Euroregion Tatry to a European Grouping of Territorial Cooperation* [Online resource]. - Available from: http://www.euwt-tatry.eu/en/ 5. Goetel W. Spyr o Jaworzynę Spiską a Park Narodowy Tatrzański/ W. Goetel. - Wierchy,1925. – p. 14-15. **6.** Grocholski M. Tatry leźą. w Europie/ M. Grocholski// Tygodnik Podhalański – 1994. - №35. - p. 1. **7.** Herz L. Rejon Tatr. Obszar konwencji turystycznej w CSRS/ L. Herz. - Warszawa,

1962. - p. 3. **8.** Janicki W. “Tatry” Euroregion - a cultural giant and economic dwarf/ W. Janicki// Political Geography Studies in Central and Eastern Europe, Oradea – Gdańsk, 2011. - s. 67-74. **9.** Kisielewski T. Z historii stosunków politycznych polsko-czechoslowackich oraz polsko-czeskich i polsko-slowackich/ T. Kisielewski// Rocznik Nauk Politycznych. – 2002. - №4. - p. 124. **10.** Krafćikova R. Dom Spotkań Słowacko-Polskich Euroregionu „Tatry" w Kieźmarku/ R. Krafcikova// Pogranicze Polsko-Slowackie. – 2008. - № 4. - p. 7-10. **11.** Lewkowicz Ł. Forms of transborder cooperation in the region of the Tatra and Sub-Tatra Mountains. The past and the present/ Ł. Lewkowicz// Region and Regionalism. – 2011. - №10. – p.169-177. **12.** Malendowski W. Euroregiony. Polski krok do integracji/ W. Malendowski, M. Ratajczak. - Wrocław, 2000. - p. 111. **13.** Morawska-Nowak B. Tatry otwarte-Tatry zamknięte, czyli granice a turystyka tatrzańska/ B. Morawska-Nowak// Pamiętnik Towarzystwa Tatrzanskiego. – 1998. - №7. - p. 79-90. **14.** Niedzielski L. Wspólpraca Polski i Czechoslowacji w ochronie Tatr na nowej drodze/ L. Niedzielski, L. Jakuczyn// Chrońmy Przyrodę Ojczystą. – 1980. - №3. - p. 12-15. **15.** Nowak A. Dodatnie saldo, pytania o przyszlość/ A. Nowak// Euroregiony. – 2009. - №80. - p. 18. **16.** Nowak A. Euroregion Tatry - most polsko-stowackiej wspólpracy/ A. Nowak // Modele mecenatu państwa wobec integracji europejskiej. Doświadczenie Polski i Slowacji, ed. J. Purchla. - Kraków, 2008. - p. 126-131. **17.** Nowak A. Euroregion Tatry 1994-1999/ A. Nowak, A. Majorczyk// 5 lat Euroregionu Tatry 1994-1999. - Nowy Targ-Kieźmark, 1999. - p. 7-10. **18.** Nowak A. Mój Euroregion Tatry/ A. Nowak// Pogranicze Polsko-Słowackie. – 2010. - №5. - p. 75-76. **19.** Nowak A. Ośrodek Wspólpracy Polsko-Słowackiej w Nowym Targu/ A. Nowak// Pogranicze Polsko-Słowackie. – 2005. - №2. - p. 93-97. **20.** Orłowicz M. Konwencja turystyczna polsko-czechoslowacka/ N. Orłowicz. – Wierchy, 1926. - p.137. **21.** Roszkowski J. Kształtowanie się południowej granicy Polski na odcinku slowackim 1918-1938/ J. Roszkowski// Prace Komisji Historii Wojskowości. – 2004. - №3. - p. 52-67. **22.** Siarzewski W. Dzieje starań o ochronę Tatr i utworzenie międzynarodowego polsko-czechoslowackiego parku przyrody/ W. Siarzewski// Gyry i gyralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-slowackiego. Kultura i przyroda, ed. M. Gotkiewicz. - Nowy Targ, 2005. - p. 155. **23.** Siarzewski W. Z dziejyw ochrony Tatr/ W. Siarzewski. - Tatry,2006. - p. 21. **24.** Sosnowski S. Obszar konwencji turystycznej w Czechoslowacji/ S. Sosnowski. - Warszawa, 1976. - p. 6-7. **25.** Taczanowska K. The Potentials for Developing Cross-border Tourism between Poland and Slovakia in the Tatra Mountains/ K. Taczanowska [Online resource]. - Available from: http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2004/mwp002.htm. 26. Więckowski M. Przyrodnicze uwarunkowania ksztaltowania się polsko-slowackich więzi transgranicznych/ M. Więckowski. - Warszawa, 2004. - p. 75-192. **27.** Wspólna polsko-słowacka Strategia Rozwoju Euroregionu Tatry na lata 2008-2015. - Kieźmark, 2008. - p. 4-5. **28.** Związek Euroregion "Tatry" [Online resource]. - Available from: http://www.pwt.euroregion-tatry.eu/index.html

***Kotsan N. N.* History of Development and the Present Stage of Transborder Cooperation in the Tatras Euroregion**

The main stages of development of transborder cooperation in the region of Tatra Mountains are considered. The most important ways of the Polish-Slovakian transborder cooperation are analyzed. The history of transborder cooperation in the region is conducted chronologically and divided into stages. The Polish-Slovakian transborder cooperation during the interwar period is analyzed. The main features of transborder cooperation in the communist period are identified. The profile of the Tatras Euroregion and of the European Grouping of Territorial Cooperation, in which the Euroregion is going to transform are revealed.

Key words: Tatras Euroregion, transborder cooperation, Polish-Slovakian cooperation, the European Grouping of Territorial Cooperation.

Коцан Н.Н. Історія розвитку і сучасний стан транскордонного співробітництва в Єврорегіоні Татри

Розглянуто основні етапи розвитку транскордонного співробітництва в районі гір Татри. Проаналізовано найбільш важливі напрямки польсько-словацького транскордонного співробітництва. Історію транскордонного співробітництва в регіоні досліджено в хронологічному порядку і розділено на етапи. Проаналізовано розвиток польсько-словацького транскордонного співробітництва у міжвоєнний період. Висвітлено основні особливості транскордонного співробітництва в комуністичний період. Визначено профіль єврорегіону Татри та європейського угруповання територіального співробітництва, як майбутнього напрямку трансформації єврорегіону.

Ключові слова: Єврорегіон Татри, транскордонне співробітництво, польсько-словацьке співробітництво, Європейське угруповання з територіального співробітництва.

Коцан Н.Н. История развития и современное состояние трансграничного сотрудничества в еврорегионе Татры

Рассмотрены основные этапы развития трансграничного сотрудничества в районе гор Татры. Проанализировано наиболее важные направления польско-словацкого трансграничного сотрудничества. История трансграничного сотрудничества в регионе исследована в хронологическом порядке и разделена на этапы. Проанализировано развитие польско-словацкого трансграничного сотрудничества в межвоенный период. Отображены основные особенности трансграничного сотрудничества в коммунистический период. Определено профиль еврорегиона Татры и европейской группі территориального сотрудничества, как будущего направления трансформации еврорегиона.

Ключевые слова: Еврорегион Татры, трансграничное сотрудничество, польско-словацкое сотрудничество, Европейская группа территориального сотрудничества.

УДК 911.3

Ткачук Л. М., к. геогр. н., доц.
Національний авіаційний університет

РЕГІОНАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ПІВДЕННО-СХІДНІЙ АЗІЇ

Ключові слова: *міжнародне співробітництво у сфері туризму, регіональна туристична політика, регіональний туристичний кластер*

Вступ. Актуальність теми. Тенденції трансформації геопросторової організації туристичного процесу на глобальному рівні засвідчують зростання ролі країн, що розвиваються, та перетворенням Азійсько-Тихоокеанського регіону на провідний полюс росту світової туристичної індустрії. В контексті зазначених трендів привертає увагу прогрес досягнутий країнами Південно-Східної Азії. Одним з факторів перетворення групи відсталих в економічному плані країн на популярну у світовому масштабі туристичну дестинацію є узгоджена регіональна туристична політика, зокрема реалізація проектів транскордонного співробітництва з метою стимулювання розвитку туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання присвячені регіональній туристичній політиці докладно розкриті у працях В. Кіптенко, О. Любіцевої, О. Бейдика, В. Кифяка; транскордонне співробітництво, як винятково важливий фактор стимулювання розвитку туризму, розглядають у своїх роботах іноземні вчені: Даллен Дж. Тімоті, Хелмут Вачовак, Дженет Кочран, Аустин Узама, Цеват Тосун та інш. Концептуальні засади та практичні механізми розвитку кластерної моделі, зокрема, і у туризмі, розроблені М. Портером, С. Соколенко, А. Александровою, М. Войнаренком, Л. Гонтаржевською, Ю. Ковальовою, Н. Мікулою.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Основною метою даної роботи є аналіз ефективності міждержавного співробітництва в галузі туризму, зокрема, процесу формування в Південно-Східній Азії регіонального туристичного кластеру міжнародної спеціалізації.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: 1) проаналізувати особливості розвитку туризму в Південно-Східній Азії; 2) визначити цілі та основні напрямки регіональної туристичної політики і міжнародного співробітництва в галузі туризму; 3) виявити перспективні форми просторової організації туристичної діяльності в регіоні; 4) розкрити потенціал використання моделі кластеризації задля розбудови туристичної індустрії в регіоні Південно-Східна Азія.

Виклад основного матеріалу. Для багатьох держав Південно-Східної Азії туристична галузь стає потужним локомотивом їх соціально-економічного розвитку. Величезний рекреаційно-туристський потенціал регіону – мальовничі пейзажі місцевих екосистем з приголомшливою дикою

природою, унікальні пам'ятки культури та історії – у поєднанні з давніми традиціями туризму і стратегічним розташуванням у серці Азії, найбільш економічно динамічної області світу, привертають увагу туристів з найрізноманітнішою мотивацією. Так кількість міжнародних туристичних прибуттів до країн АСЕАН зросла з 36 млн. (4,6 % світового обсягу) у 2000 р. до 84,6 млн. (8,2%) у 2012 р. При цьому середні темпи приросту туристичного потоку за цей час становили 7,5%, що більше аналогічних показників по АТР (6,6%) та світу (3,4%). Зросли і обсяги туристичних надходжень, склавши у 2012 р. 91,7 млрд. дол., що еквівалентно 8,5% світового ринку. Суттєвою рисою, яка підкреслює незворотність і вагомість зазначених тенденцій, є той факт, що 47% всіх подорожуючих регіоном – місцеві уродженці, а, за прогнозами експертів Азіатсько-тихоокеанської туристичної асоціації, до 2015 р. їх кількість має сягнути 100 млн. осіб. Як наслідок, безпосередній внесок туристичної індустрії у сумарний ВВП держав АСЕАН оцінюється у 4,6%, а врахування опосередкованого впливу дозволяє озвучувати показник в 11,1%; сектор забезпечує зайнятість 9,7 млн. людей і побічно підтримує ще 16 млн. вакансій. Однак, аналіз геопросторових аспектів функціонування туристичного ринку Південно-Східної Азії засвідчує вкрай неоднорідний його розвиток в різних країнах АСЕАН. Так Сінгапур демонструє показники міжнародних туристичних прибуттів та надходжень на душу населення, відповідно, у 20 та 30 разів вищі за середні по регіону; а Малайзія і Таїланд, згідно підрахунків експертів ЮНВТО, входить до 15 найвідвідуваніших туристичних дестинацій світу (25 та 22 млн. прибуттів у 2012р.). Тоді як решта держав регіону (зокрема ті, що знаходяться на материку) значно менше залучені в процеси туристичного обміну і разом приймають лише біля 30% обсягу міжнародних туристичних прибуттів до Південно-Східної Азії. Територіальні диспропорції у розвитку туризму в межах регіону обумовлені багатьма об'єктивними чинниками, що визначають реалії соціально-економічного розвитку країн Південно-Східної Азії, а їх нівелювання потребує проведення цілеспрямованої та узгодженої туристичної політики на міждержавному рівні.

Отже, виявлені особливості розвитку туризму в Південно-Східній Азії, зокрема: динамічність регіонального туристичного ринку, зростання ролі туристичної індустрії в національних і регіональній економіці, а також відчутні територіальні диспропорції й визначають основні цілі та конкретні напрями регіонального міждержавного співробітництва в галузі туризму. Нині співробітництво держав Південно-Східної Азії у сфері туризму здійснюється на підставі: Угоди підписаної країнами-учасницями у 2002 р. (ASEAN Tourism Agreement), Дорожньої карти з інтеграції туристичних секторів країн АСЕАН прийнятої на саміті міністрів економіки країн АСЕАН у 2004 р., Рамкової угоди про скасування візового режиму в межах АСЕАН (що дозволяє громадянам держав-учасниць подорожувати в межах регіону без візи протягом двох тижнів) та Угод про уніфікацію державних стандартів, щодо якості послуг і підготовки кадрів у сфері туризму (які

увійдуть в силу для всіх учасників до 2015р.). Суб'єкти туристичного бізнесу можуть долучитися до формування регіональної туристичної політики через участь в роботі туристичного форуму АСЕАН, який є постійною площадкою для щорічних зустрічей профільних міністрів держав АСЕАН та представників бізнесових кіл, зокрема членів Федерації туристичних агентств АСЕАН (Federation of ASEAN Travel Agents).

Усвідомлення необхідності активізації регіональної туристичної політики, з огляду на виявлені особливості розвитку туристичної сфери у Південно-Східній Азії, прискорило процес розробки національними туристичними організаціями держав АСЕАН узгодженої Стратегії розвитку туризму в АСЕАН на 2012-2015р. Головними цілями стратегії визнано: 1) стимулювання внутрішньорегіонального туризму; 2) заохочення подорожей, під час яких відвідується більше ніж одна країна АСЕАН; 3)розробка національними туристичними організаціями кожної з країн АСЕАН конкретних пропозицій щодо позиціювання регіону, як єдиної туристичної дестинації; 4) обґрунтування ефективних інвестиційних рішень та визначення фінансових механізмів розробки і реалізації міждержавних проектів; 5) гарантування, що розвиток туризму сприятиме досягненню цілей ефективного соціально-економічного розвитку територій та інтеграції в рамках АСЕАН. В основу запропонованої програми покладено ідею про необхідність формування спільного туристичного бренду для країн Південно-Східної Азії. А також розуміння напрямів трансформації спонукальних мотивів та вподобань сучасних туристів, які стають все більш досвідченими і вимогливими щодо характеру та інтенсивності бажаних вражень і зацікавлені в отриманні унікального досвіду занурення в автентичне природне та культурне середовище.

Реалізація зазначених цілей та ідей вимагає тісного співробітництва між господарськими суб'єктами країн регіону на основі спільного використання ресурсного (зокрема рекреаційно-туристського) потенціалу його території. Просторовим виміром такого співробітництва по всьому світу стає розвиток транскордонних регіонів. В Південно-Східній Азії функціонує декілька транскордонних регіонів у формі трикутників росту та спеціальних економічних зон. Серед них унікальний – субрегіон Великого Меконгу (Greater Mekong Subregion, GMS) загальною площею 2,6 млн. км кв. та населенням 326 млн. осіб. Регіон об'єднує території п'яти держав Південно-Східної Азії, якими протікає річка Меконг (а саме: М'янми, Таїланду, Лаосу, Камбоджі, В'єтнаму) і Китаю (зокрема провінції Юньнань та Гуансі-Чжуанського автономного району). Проект економічного співробітництва на території субрегіону Великого Меконгу започатковано у 2004 р., він співфінансується урядами держав-учасниць та Азіатським банком розвитку.[5] Провідними напрямами економічного співробітництва в рамках даного проекту було визнано: транспорт, сільське господарство, туризм, розвиток людських ресурсів, охорону навколишнього середовища, енергетику, торгівлю та телекомунікації. Досягнуті за цей час результати

засвідчили високу ефективність співробітництва саме у сфері туризму. Це, у свою чергу, призвело до розробки й упровадження низки спеціальних програм з інтенсифікації використання рекреаційно-туристського потенціалу окремих частин регіону, зокрема транскордонних його територій, для залучення та обслуговування на високому рівні іноземних туристів та активізації внутрішньорегіонального туристського обміну.

У Стратегії розвитку туристичного сектору субрегіону Великого Меконгу на 2005-2015 рр. (GMS Tourism Sector Strategy 2005-2015) реалізовано геостратегічний підхід до проектування розбудови туристичної індустрії на регіональному рівні. Зокрема, співробітництво у сфері туризму розвивається на підставі обґрунтування низки проектів з розвитку окремих видів рекреаційно- туристської діяльності на спеціально відібраних територіях країн-учасниць. Так у межах субрегіону Великого Меконгу виокремлено: чотири райони розвитку пригодницького та екологічного туризму, п’ять ареалів організації подорожей культурно-пізнавального й етнічного спрямування та п’ять зон реалізації проектів пов’язаних з використанням рекреаційно-туристського потенціалу річкових та морських акваторій. Також на території субрегіону спроектовано шість туристичних коридорів, якими пролягають вже існуючі туристські маршрути та прокладаються перспективні. Кожен з коридорів «пов'язаний» з конкретною тематикою турів, маршрути яких пролягають в його межах, і охоплює територію одразу декількох країн. Так територією Камбоджі, південного В’єтнаму та південно-східної частини Таїланду проходить коридор «Дельта Меконгу та південне морське узбережжя». Нині саме цей коридор має найбільш розвинену рекреаційну інфраструктуру і орієнтований на розвиток сегменту відпочинкового та розважального туризму. Коридор «Меконзька тропа пригод» простягається з північного заходу на південний схід і представлений двома територіально віддаленими сегментами: один знаходиться на кордоні Лаосу і Камбоджі, інший – М’янми і китайської провінції Юньнань. Із заходу на схід пролягла «Меконзька етнографічна дорога», у межах якої, територією Центрального та Північно-східного районів Таїланду, Лаосу та центрального В’єтнаму, розробляються туристські маршрути, що розкривають самобутність традиційних культур місцевого населення. Активні форми відпочинку, зокрема маршрути гірського, пішохідного та екологічного туризму, розвиваються вздовж коридору «Карстові ландшафти Меконгу», зокрема у Північному В’єтнамі на кордоні з Гуансі-Чжуанським АР Китаю, та у прикордонних районах лаоських провінцій Луангпхабанг та Хуапхан і в’єтнамських – Тханьхоа та Шонла. Кінні та водні туристичні стежки прокладені у межах «Чайного караванного шляху», який проходить з півночі на південь вздовж суміжних кордонів південних районів китайської провінції Юньнань, північно-східної частини М’янми, північно-західної частини Лаосу й Північного району Таїланду. Туристичний коридор «Слідами Шиви та Будди» об’єднує міста, де збереглися релігійні пам’ятки: місця паломництва у буддизмі та індуїзмі й

шедеври сакральної архітектури, при цьому увага акцентується на менш відомих, ще не «розкручених» туристичних центрах Таїланду, Камбоджі, М'янми, В'єтнаму та Лаосу [5](рис.1). Під час реалізації проектів відбувається тісна взаємодія представників місцевої влади, комерційних фінансових структур, суб'єктів туристичного бізнесу, які представляють різні країни, але спільно експлуатують рекреаційно-туристські ресурси конкретної місцевості та її інфраструктуру з метою задоволення потреб подорожуючих.

Описаний підхід дозволяє зробити припущення, що розвиток туристичного сектору в Південно-Східній Азії здійснюється відповідно до принципів кластеризації. Тобто міждержавне співробітництво у сфері ефективного використання рекреаційно-туристського потенціалу субрегіону Великого Меконгу призвело до формування туристичного кластеру міжнародної спеціалізації. Метою формування туристичного кластеру є об'єднання зусиль суб'єктів туристичного бізнесу та суміжних галузей, фінансових структур, управлінських органів, наукових установ та громадських організацій в єдиний комплекс для найефективнішого використання рекреаційно-туристського потенціалу регіону в процесі формування туристичних продуктів, їх просування і реалізації як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку послуг.[1] Створення транскордонного туристичного кластеру дозволяє ще й використовувати ефект від співпраці з більш розвиненими районами та успішними суб'єктами бізнесу, переймати їх досвід та спільними зусиллями (зокрема і фінансовими) вирішувати проблеми соціально-економічного розвитку залучених територій. Адже, функціонування туристичного кластеру відбувається в активній взаємодії з природним, соціально-культурним, економічним та інституційним середовищем. Структура туристичного кластеру в різних районах може відрізняється залежно від територіального поєднання рекреаційних ресурсів і передумов концентрації туристичних підприємств різної спеціалізації. В умовах конкуренції туристичні кластери на території одного регіону схильні до кооперування, проведення спільної взаємодоповнюючої діяльності, а також до партнерства з іншими галузевими кластерами. Цей процес характеризує формування регіонального туристичного кластеру. Ознаками формування регіонального туристичного кластеру є: локалізація і концентрація підприємств туристичної індустрії на території, що володіє природними, культурно-історичними та іншими рекреаційними ресурсами; внутрішньорегіональний туристичний поділ праці; збільшення частки туризму в структурі валового виробництва, зокрема надання послуг; активізація внутрішніх і зовнішніх економічних зв'язків; розвиток туристської та інших видів інфраструктури; збільшення числа зайнятих у туризмі; формування ринку туристичних трудових ресурсів, створення спеціалізованих навчальних закладів; активна співпраця координуючих органів та організаторів туристичної діяльності; формування структури державного партнерства у сфері туризму з метою співфінансування,

планування та обміну досвідом; створення спільного туристичного бренду; посилення ролі регіону, як туристичної дестинації на міжнародному рівні.[1]

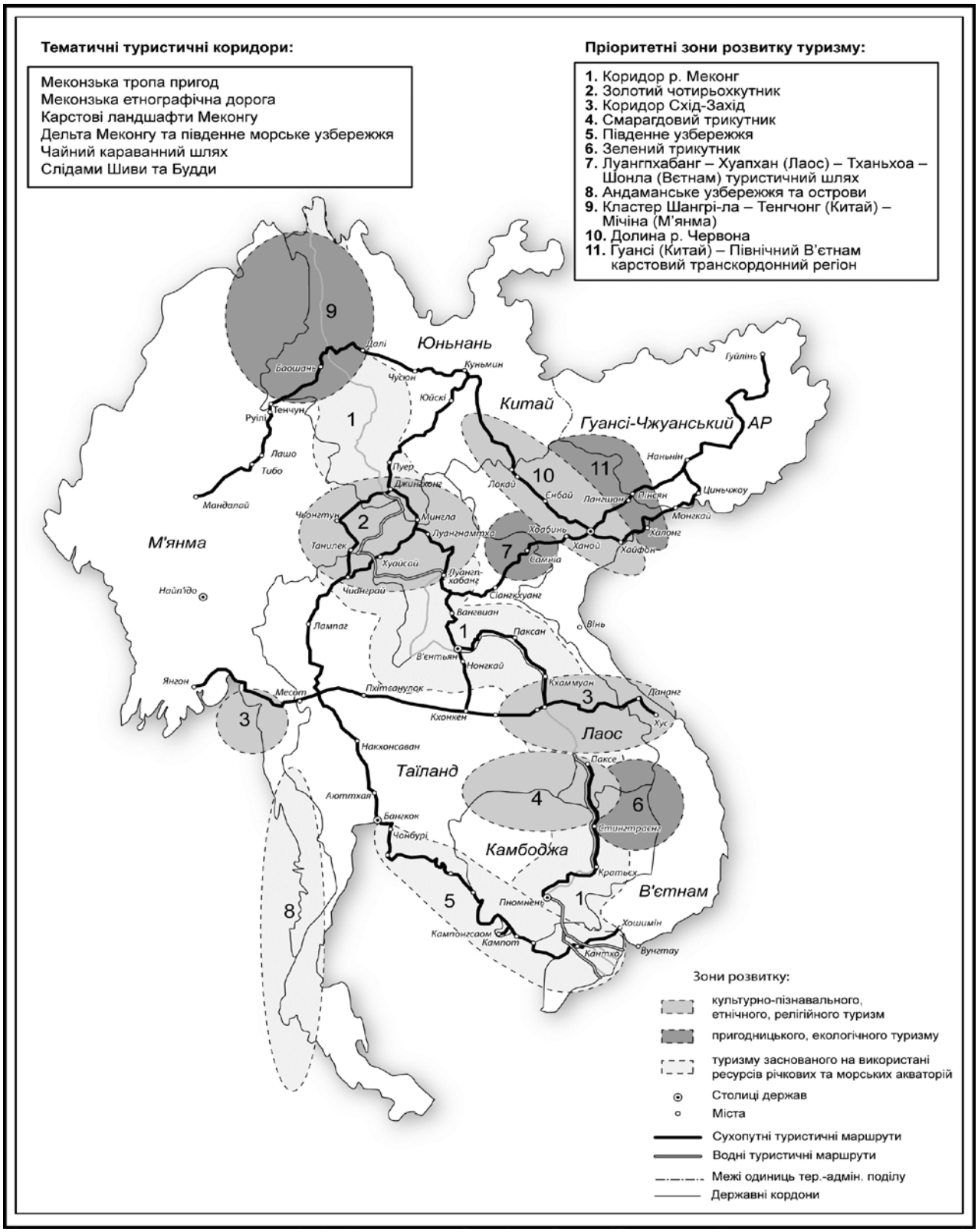

Рис.1 Приорітетні зони розвитку туризму та туристичні коридори субрегіону Великого Меконгу

Аналізуючи характер розвитку туризму в Південно-Східній Азії, можемо констатувати, що окремі із перерахованих вище ознак притаманні субрегіону Великого Меконгу. Зокрема, концентрація підприємств по обслуговуванню туристів і організації відпочинку на території басейну річки Меконг і локаліцазія їх у районах та центрах з максимальним рекреаційно-туристським потенціалом; виділення в межах регіону територій, які спеціалізуються на організації різних видів туризму й активний внутрішньорегіональний туристичний обмін; реалізація проектів з упровадження туристичних маршрутів, що передбачають відвідування декількох країн регіону; багатомільйонні інвестиції в розвиток туристичної інфраструктури здійснені Азіатським банком розвитку (у період з 2003 - 2011рр. 58,7 млн. долл.) та іноземними інвесторами; розробка узгодженої стратегії розвитку туризму та його координування на регіональному рівні Робочою групою з туризму в субрегіоні Великого Меконгу; створення Туристичного форуму субрегіону Великого Меконгу. Туристична індустрія і суміжні галузі забезпечують 10% робочих місць і 14% внеску у регіональний ВВП (2012 р.). Міжнародні туристичні прибуття на територію субрегіону Великого Меконгу зросли з 17,9 млн. у 2002 р. до 33 млн. у 2012 р, що характеризує регіон як одну з найдинамічніших туристичних дестинацій світу, адже середній показник приросту туристичних прибуттів за цей час склав 6% і коливався від 3 до 18% для різних країн регіону.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Експерти ЮНВТО констатують, що тенденція постійного зростання числа поїздок та розвитку туризму практично у всіх регіонах світу, заснована на узгодженому функціонуванні комерційних і громадських туристських організацій та державних установ. За цих умов особливо важливо, щоб управління розвитком сфери рекреаційно-туристських послуг здійснювалося на підставі геостратегічного підходу, який дозволив би одночасно, і врахувати переваги просторового розташування суб'єктів господарювання, які виробляють турпродукт, обслуговуючих і допоміжних галузей, і забезпечив би стабільне зростання місцевій економіці. Реалії сучасної глобальної економіки відкривають широкі можливості для розвитку туризму в різних, навіть віддалених від центрів формування туристичного попиту та слаборозвинених, регіонах світу. А врахування принципів сталого розвитку туризму дозволить включити такий регіон в міжнародні туристські процеси ефективно і надовго. Однак, це вимагає комплексно-пропорційного розвитку туристичної індустрії всього регіону, а не прогресу окремих, часто конкуруючих між собою, суб’єктів туристичної діяльності, що експлуатують виокремлені дискретні елементи місцевого рекреаційно-туристського потенціалу. Регіональний туристичний кластер є прогресивною і перспективною формою просторової організації туризму, і являє собою сукупність розміщених на території регіону підприємств сфери туристського обслуговування і сполучених галузей, об'єднаних горизонтальними зв'язками, синергія яких призводить до підвищення ефективності функціонування

сукупності в цілому та її окремих елементів, виникненню ефекту інноваційності, а також сприяє поглибленню внутрішньо- і міжрегіонального поділу праці. Застосування кластерного підходу до просторової організації туризму дозволяє оптимізувати територіальну структуру рекреаційно-туристичного господарства на всіх ієрархічних рівнях, сприяє раціональному плануванню туристської діяльності та ефективнішому розподілу державних і залученню приватних інвестицій у сферу туризму.

Список використаних джерел:

1. Митрофанова А. В. Региональный туристский кластер как форма пространственной организации туризма (на примере Калининградской области) **:** Дис. канд. геогр. наук : 25.00.24 / Митрофанова Анна Владимировна ; Российский государственный університет имени Иммануила Канта. – Калининград, 2010. – 150 с.
2. *Cochrane, J.* Asian Tourism: Growth and Changes /Janet Cochrane. – Elsevier, 2008. – 396p.
3. Cross-Border Cooperation in Tourism Marketing Growth Strategies / Cevat Tosun, Dallen J. Timothy, Apostolos Parpairis, Dan Macdonald //Journal of Travel & Tourism Marketing . – 2005. –Volume 18, Issue 1. – P. 5-23.
4. *Giaoutzi* , M., Nijkamp, P. Tourism and Regional Development : New Pathways / Maria Giaoutzi, Peter Nijkamp. – Ashgate Publishing, Ltd., 2006. – 311p.
5. Greater Mekong Subregion: Tourism sector assessment, strategy, and road map. – Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2012. – 25c.
6. *Timothy , D.* Cross-border cooperation in tourism resource management // Journal of sustainable tourism. 2008. – Volume 7(3/4). – P.182-205.
7. *Uzama, A.* Cross-Border Cooperation: Strategies for Marketing Sustainable Development Tourism in Northeast Asia /Austin Uzama. – Tatiana Intl. Research Ltd Japan, 2011. – 150p.
8. *Wachowiak, H.* Tourism and Borders : Contemporary Issues Policies and International Research / Wachowiak Helmut. – Ashgate Publishing, Ltd., 2012. – 296p.

Ткачук Л. М. **Регіональне співробітництво як чинник розвитку туризму в Південно-Східній Азії**

Визначено цілі та основні напрямки регіональної туристичної політики та міжнародного співробітництва в галузі туризму у Південно-Східній Азії. Проаналізовано форми просторової організації туристичної діяльності у регіоні; розкрито потенціал використання моделі кластеризації для вирішення проблем розбудови регіонального туристичного ринку.

Ключові слова: міжнародне співробітництво у сфері туризму, регіональна туристична політика, регіональний туристичний кластер

Ткачук Л. Н. **Региональное сотрудничество как фактор развития туризма в Юго-Восточной Азии**

Выявлены цели и основные направления региональной туристической политики и международного сотрудничества в области туризма в Юго-Восточной Азии. Проанализированы формы пространственной организации туристической деятельности в регионе; раскрыт потенциал использования модели кластеризации для решения проблем развития регионального туристического рынка.

Ключевые слова: международное сотрудничество в сфере туризма, региональная туристическая политика, региональный туристический кластер

Tkachuk L. **Regional cooperation as a driver of tourism in Southeast Asia**

The objectives and the directions of regional tourism policy and international cooperation in the field of tourism in Southeast Asia are identified. The forms of spatial organization of tourism in the region are revealed and the potential of using a clustering model to aim of development of regional tourism market are examined.

Keywords: international cooperation in the field of tourism, regional tourism policy, the regional tourism cluster

УДК 911.3:339.92:364.646.2(438+430)

Алісова О. І., асп.
Східноєвропейський національний університет імені
Лесі Українки

ФІНАНСУВАННЯ ПОЛЬСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ТРАНСКОРДОННОГО РЕГІОНУ ЯК ВАГОМИЙ ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ

Ключові слова: польсько-німецький транскордонний регіон, фінансування, програми.

Вступ. Постановка наукової проблеми. Територія польсько-німецького транскордонного регіону вирізняється від інших районів Польщі та Німеччини слабшим рівнем соціально-економічного розвитку у зв’язку з периферійним розташуванням, історичними особливостями розвитку. Саме тому регіональна політика з підтримки цих прикордонних територій та підвищення їх конкурентоспроможності є дуже важливою, адже це сприятиме вирівнюванню рівнів розвитку як всередині країн (периферія-центр), так і на міжнародному рівні. Фінансування транскордонного співробітництва за участю польських та німецьких прикордонних територій

може слугувати прикладом ефективного використання можливостей та коштів, наданих ЄС.

Аналіз останніх публікацій з цієї проблеми. Розгляду фінансування транскордонного співробітництва присвячено чимало праць географічного, економічного, політичного профілю. З вітчизняних вчених даною проблематикою займалися П. Ю. Бєлєнький, Н. А. Мікула [1], І. Студенніков та інші. Дослідженням фінансуванням польсько-німецького транскордонного регіону займалися здебільшого польські та німецькі науковці: Ф. Камінський [6, 7], який розглядає стан та розвиток польсько-німецького транскордонного співробітництва до та після вступу Польщі до ЄС, І. Цьок [2, 3], який займається дослідженням проблем розвитку польських та німецьких прикордонних територій, М. Дзембала [4] досліджує польсько-німецьку транскордонну співпрацю в рамках єврорегіонів та інші. Проте праць, які б досліджували вплив фінансування зі структурних фондів ЄС на рівень конкурентоспроможності польсько-німецького транскордонного регіону, в українській науці недостатньо. Саме тому **метою** цієї статті є дослідження впливу коштів ЄС на розвиток конкурентоспроможності польсько-німецького транскордонного регіону.

Основними **завданнями**, котрі вирішувалися в процесі дослідження, були: дослідити джерела надходження коштів для розвитку польських і німецьких прикордонних територій, висвітлити основні заходи та проекти, реалізовані на території польсько-німецького транскордонного регіону.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Фінансування з фондів ЄС було і є важливим для польсько-німецького прикордоння, вагомим чинником зменшення диспропорцій в соціально-економічному розвитку західних польських прикордонних територій відносно німецького прикордоння та підвищенням рівня конкурентоспроможності польсько-німецького транскордонного регіону загалом.

Після об’єднання німецькі землі, особливо східні, в рамках регіональної політики ЄС отримують значне фінансування зі структурних фондів Європейської спільноти. Зважаючи на порівняно низький рівень соціально-економічного розвитку східні землі Німеччини включені як Ціль № 1, Ціль № 2 та Ціль № 3 в Програмі регіональної політики ЄС. Ціль № 1 передбачає додаткове фінансування для регіонів, які відстають в соціально-економічному розвитку, а також територій з низькою густотою населення (менше 8 осіб / км²), Ціль № 2 охоплює території, які потребують економічної реструктуризації в сфері промисловості, послуг та рибальства, а також сільськогосподарські регіони, які характеризуються регресом виробництва і не можуть пристосуватися до зовнішніх умов розвитку. Фінансування територій, включених до Цілі № 3, передбачає надання фінансової підтримки регіонам, які не входять в Ціль № 1 і № 2 і сприяє модернізації та адаптації систем освіти та науки. За період 1991–1999 рр.

східні землі Німеччини отримали зі структурних фондів ЄС понад 16 млрд євро [6, 284].

В період 1994–1999 рр. на території польсько-німецького транскордонного регіону функціонувало дві програми фінансування: INTERREG і PHARE CBC. Програма INTERREG почала діяти з 1991 року і була призначена для країн-членів ЄС. В рамках програми INTERREG II протягом 1994–1999 рр. Німеччина отримала понад 400 млн євро, з яких 281 млн євро (70 %) припав на східні прикордонні землі. Однією з проблем розвитку транскордонного співробітництва на польсько-німецькому кордоні був брак програм фінансування для польської сторони, оскільки Польща як нечлен ЄС не могла брати участь в програмі INTERREG. З метою покращення ситуації впроваджено Програми прикордонного співробітництва, основною метою яких було посилення транскордонної співпраці країн-членів ЄС з країнами Центральної та Східної Європи. Додатковою програмою до INTERREG стала програма PHARE CBC (PHARE Cross-Border Cooperation), яка почала діяти на польській стороні з 1994 року. Польща отримала в період 1994–1998 рр. майже 270 млн євро, що становило 30 % всіх коштів, передбачених для країн ЦСЄ. На польсько-німецький транскордонний регіон протягом 1994–2001 рр. з програми PHARE CBC припало 371 млн євро (87,9 % коштів, призначених для Польщі). У фінансуванні польсько-німецького транскордонного регіону зі структурних фондів ЄС існувала тенденція нерівномірності надходження коштів на користь польської сторони 1:1,5, але потрібно звернути увагу на те, що німецька сторона почала отримувати кошти раніше – з 1991 року і додатково були надходження з уряду ФРН.

Загалом протягом 1994–2003 рр. на транскордонне співробітництво ЄС виділив (не лише на кордоні з ФРН) 459 млн євро, при цьому на польсько-німецькому кордоні протягом 1999 – 2001 рр. було реалізовано 124 проекти. Найбільшу кількість програм – 48 виконало Любуське воєводство на суму 42 млн євро, Західнопоморське – 36 на суму 41,3 млн євро і найменше Нижньосілезьке – 28 на суму 23,4 млн євро. Майже 70 % всіх проектів призначено на фінансування інфраструктури та охорони середовища, 14 % - програми, пов'язані з облаштуванням кордону і 9 % спрямовані на так звані малі інфраструктурні проекти [7, 325].

Фінансування прикордонних німецьких земель з фондів ЄС протягом 2002-2006 рр. склало 7,5 млрд євро (табл. 1). Найбільше коштів німецьке прикордоння отримало від Європейського фонду регіонального розвитку – 90%.

Особливо актуальною була підтримка транспортної інфраструктури як одного з головних чинників розвитку транскордонного співробітництва. На розвиток транспортної інфраструктури були спрямовані кошти програми PHARE CBC: за 1994 – 1999 рр. реалізовано понад 50 проектів на суму близько 160 млн євро (тобто понад 51 % суми всіх програм). Наприклад, в Нижньосілезькому воєводстві витрачено 26,85 млн євро (57 % коштів,

призначених для цього воєводства) і реалізовано 14 проектів. Для Любуського воєводства виділили 85,6 млн євро (61 % вартості всіх проектів), було реалізовано 24 проекти, в основному пов'язані з будівництвом нових пунктів пропуску, ремонтом доріг та комунальною інфраструктурою (будівництво газопроводів) (табл. 2).

Таблиця 1.

Фінансування німецьких прикордонних земель зі структурних фондів ЄС, 2002-2006 рр., млн євро

	Європейський Фонд Регіонального розвитку	**INTERREG IIIA**	**PHARE CBC II**	**Разом**
Меклембург-Передня Померанія	1100	45	-	1145
Бранденбург	1639	124	-	1763
Саксонія	3058	201	-	3259
Європейський фонд регіонального розвитку та федеральний уряд	1003	-	-	1003
PHARE CBC	-	-	378	-
Разом	6800	370	378	7548

*Джерело [7].

Таблиця 2.

Інфраструктурні проекти, реалізовані на західному польському прикордонні в рамках програми PHARE CBC*

Нижньосілезьке	**Любуське**	**Західнопоморське**
	1994	
	o Будівництво терміналу та модернізація транспортного сполучення на пункті пропуску в Ольшині; o Будівництво пункту пропуску Губінек і кільцевої дороги Губіна; o Термінал оформлення вантажів у Швєцку	o Модернізація автостради до пункту пропуску Колбасково- Помеллєн o Модернізація автостради до пункту пропуску Ошінув - Хохенвутцен
	1995	
o Модернізація дороги № 371 на відрізку Болкув – Любавка o Реконструкція автомобільної дороги № 359 на відрізку Любань – Лєшна та Лєшна – Мілошув - кордон	o Модернізація державних доріг № 274 і 275 – доїзд до пункту пропуску Губінка o Модернізація доріг в межах пункту пропуску Костшин – Гожув o Модернізація залізничного пункту пропуску Куновіце – Франкфурт на Одрі	o Модернізація дороги № 117 в межах пункту пропуску Росувко – Щецин o Будівництво пункту пропуску Росувко – Росов
	1996	
o Кільцева дорога в Єлєній Гуже o Кільцева дорога м. Болєславєц в межах дороги № 4 o Модернізація державної дороги № 371 на відрізку Болькув – Камінна Гура	o Будівництво вулиці 300-річчя в Жарах – доїзд до пункту пропуску в Пжевозє o Велодоріжки в єврорегіоні Спрева – Ниса – Бобр o Модернізація транспортного сполучення № 132 з будівництвом доріг в Гожові	o Модернізація дороги № 117, відрізок міської дороги в Щецині o Будівництво частини старого міста в Старгардзі Щецинському o Газифікація м. Мєндзиздроє
	1997	
o Модернізація дороги № 356	o Будівництво кільцевої дороги в Жарах	o Модернізація дороги № 120

на відрізку Ольшина – Любань та будівництво кільцевої дороги Радоньова o Будівництво віадуку над залізничною дорогою в Клобучині в межах дороги № 3	o Будівництво мосту в Шпротаві o Будівництво газопроводу в Губіні o Будівництво газопроводу в гміні Скомпе і Сулєнчині o Модернізація дороги в Гожові o І етап газифікації гміни Санток o Будівництво велодоріг в o м. Суленцин	кордон – Грифіно – Старе Чарново o Газифікація гміни Пижице o Вітрова електростанція в Новогарді
1998		
o Будівництво обхідного шляху м. Ольшин на трасі Згожелєц – Лубань – Єленя Гура o Дорога Горліц – Вроцлав (ІІ етап) o Будівництво віадуку над залізничною дорогою в Клобучині	o Будівництво об'їзної дороги м. Ясень o Будівництво кільцевої дороги м. Шпротави o Велодоріжки o Будівництво газопроводу в Губіні o Модернізація доріг № 133 і 132 на відрізку Костшин – Гожув o Комунальна інфраструктура для м. Слубіце	o Модернізація залізничного пункту пропуску Щецин / Гуменце – Грамбов / Тантов o Модернізація дороги № 117 на відрізку вулиць Мешка і Південної в напрямку кордону у Щецині
1999		
o Автомобільний пункт пропуску Родомежице – Хагенверден o Транспортна інфраструктура с. Кжешув	o Модернізація доріг Костшин – Гожув ІІІ етап	o Модернізація дороги № 117 - продовження

* Джерело: [2].

Важливе місце у фінансуванні проектів в рамках програми PHARE CBC на польсько-німецькому кордоні приділялось охороні навколишнього середовища. Адже ця проблема розглядається майже в усіх двосторонніх умовах. Це пов'язано з тим, що геоекологічний стан певних територій не стосується тої чи іншої адміністративно-територіальної одиниці, а може поширюватись і на території, розташовані за межами кордону. На території польсько-німецького транскордонного регіону питання охорони навколишнього середовища були і є дуже актуальними. Так, протягом 1994–1999 рр. в рамках програми PHARE CBC реалізовано близько 100 проектів на суму понад 80 млн євро [2, 167-172]. Кошти, інвестовані в проекти з охорони навколишнього середовища не лише покращили стан оточуючого середовища, але також підвищили рівень життя населення, інвестиційну привабливість прикордонних територій та функціонування комунальних служб. Завдяки інвестиціям програми PHARE CBC в деяких повітах (Гожовський, Мєндзижецький) та містах (Гожув, Зелена Гура) було очищено 98 % промислових та комунальних стоків. Новозбудовані та відремонтовані очисні споруди відповідають сучасним високотехнічним стандартам Європейського Союзу. Фінансування у сферу навколишнього середовища сприяло також покращенню якості води на прикордонних територіях, зменшило рівень забруднення органічними сполуками річок Бубр, Квіса, Ниса Лужицька, змінило якість води з точки зору фізико-хімічного складу з рівня ІІ на рівень І (на р. Ниса Клодзка завдяки спорудженню механічно-біологічних очисних споруд у Сцінавці Дольній, Бистжиці Клодзкій).

Не менш важливе значення для підвищення конкурентоспроможності польсько-німецького транскордонного регіону мало фінансування проектів в суспільно-культурній сфері. Протягом 1994–1999 рр. інвестовано близько 23 млн євро на розвиток трудових ресурсів. З них:

- у Любуському воєводстві витрачено понад 20,1 млн євро, з яких 16 млн призначено на створення Колегіуму "Полонікум" у Слубіцах, де навчається близько 1300 студентів. За кошти програми PHARE CBC відновлено та розбудовано також Міжнародний музичний центр Схід–Захід", філармонія у Зеленій Гурі, де щорічно збираються німецькі та польські музиканти;
- Нижньосілезьке воєводство отримало близько 1,33 млн євро на реалізацію трьох проектів. Найбільшим проектом було створення навчально-конференційного центру "Чорна садиба", на який було витрачено 94 % передбачених інвестицій. За решту коштів закуплено автомобілі та рятувальне обладнання для Карконоської групи;
- Західнопоморське воєводство отримало найменше коштів – 1 млн євро, які було інвестовано на будівництво реабілітаційного Центру для осіб, потерпілих у Свіноуйсці, та Польсько-німецького центру екології в ландшафтному парку Долини Нижньої Одри та Цединському ландшафтному парку.

Окрім цих коштів, протягом 1997–1999 рр. польські західні прикордонні території отримали 4 млн євро на реалізацію проекту "Безпека західного кордону" (було куплене обладнання для міліції та пожежної служби). Окрім вищезазначених проектів важливу роль відігравали у суспільно-культурні сфері відігравали так звані малі єврорегіональні проекти, вартість яких не перевищувала 50 тис. екю. Метою цих проектів були розвиток та започаткування транскордонних контактів у сфері науки, освіти, культури, спорту, що передбачало ліквідацію негативного впливу кордону, підвищення рівня життя населення прикордонних територій, покращення природних та культурних умов для життя мешканців, культурний обмін. [2, 154–155].

Другий період програми PHARE CBC 2000–2004 (6) продовжив фінансування програми "Польща–Німеччина" та передбачав реалізацію проектів технічної інфраструктури зокрема модернізацію автостради № 4, яка є важливим елементом III Панєвропейського транспортного коридору (Ерфурт – Згожелєц – Вроцлав – Краків - Львів). Проблематика транспортної інфраструктури для прикордонних територій була досить актуальною також в діяльності єврорегіонів (метою створення єврорегіону Ниса було будівництво транспортного сполучення в його межах). Німецька сторона в різних документах зазначала розвиток транспортної інфраструктури: Федеральний план розвитку транспорту містить кілька транскордонних проектів щодо розбудови автомобільної та залізничної мереж [2, 161-164]. Потрібно зазначити, що на прикордонні землі польсько-німецького транскордонного регіону було виділено найбільшу частку коштів з програми PHARE CBC 2000–2004. Наприклад, у 2003 р. по програмі "Польща–

Німеччина" західне польське прикордоння отримало 79 % коштів, передбачених для Польщі в рамках програми PHARE CBC 2000–2004.

Членство Польщі в ЄС з травня 2004 року дало можливість прикордонним територіям брати участь в проектах, реалізованих в рамках програми INTERREG III A, яка стала продовженням програми PHARE CBC. Програма INTERREG III A передбачала фінансування інфраструктури та охорони навколишнього середовища, оскільки саме цим напрямам до того часу не надавалось значення на польсько-німецькому прикордонні. Більшість проектів були спрямовані на будівництво та модернізацію доріг, пунктів пропуску та кільцевих доріг. У сфері охорони навколишнього середовища проекти були спрямовані на створення та реконструкцію стічних та каналізаційних споруд, що значно покращила умови життя населення прикордонних територій. В меншій мірі зверталася увага на такі пріоритети, як економічний розвиток, населення чи розвиток сільської місцевості. Продовжилось фінансування також малих проектів, які сприяли інтеграції населення в сфері обміну молоді, організації культурних заходів, туризму та охорони середовища.

Протягом 2000–2006 рр. Європейська Комісія збільшила рівень фінансування з проекту INTERREG III A для зовнішніх кордонів ЄС. Особливо це стосувалося західних прикордонних територій Польщі. Розподіл коштів свідчить про пріоритетне становище польського західного прикордоння в порівнянні зі східним, що пов’язано з кращою підготовкою їх до написання проектів, моніторингом надходженням фінансування. Також більшість проектів інфраструктури реалізовувалися на західному прикордонні Польщі як продовження німецьких проектів, наприклад, будівництво доріг, підвищуючи тим самим конкурентоспроможність прикордонних міст та районів [7, 328]. В рамках програми INTERREG III 2004-2006 рр. Європейська комісія виділила Польщі 221,4 млн євро, з яких 80 % передбачено на транскордонне співробітництво: з Німеччиною 86,6 млн євро, Чехією 18 млн євро і Словаччиною 10,5 млн євро, а решту з країнами-членами ЦСЄ. Німецька сторона протягом 2000-2007 рр. реалізувала 532 проекти на суму 213,7 млн євро.

Отже, кошти, завдяки яким реалізовано проекти значно вплинули на рівень пропускної здатності пунктів пропуску, а також покращили умови та рівень життя мешканців. Будівництво, ремонт та модернізація транспортних сполучень сприяли підвищенню рівня соціально-економічному розвитку гмін, повітів та регіону загалом, покращенню умов для розвитку підприємництва, що в свою чергу сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності. Варто зазначити, що завдяки цим програмам на польсько-німецьких прикордонних територіях було реалізовано найбільшу кількість проектів у сфері транскордонного співробітництва, ніж за весь попередній період.

Список використаних джерел

1. Бєлєнький П. Ю., Мікула Н. А., Матвєєв Є. Е. Конкурентність на транскордонних ринках. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – 214 с.
2. Ciok S. Pogranicze polsko-niemieckie. Problemy współpracy transgranicznej. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – S. 154-172.
3. Ciok S. Polska–Niemcy. Współpraca i konkurencja na pograniczu / S. Ciok, S. Dołzbłasz, M. Leśniak, A. Raczyk // Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008. – S. 157–165.
4. Dziembała M. Współpraca gospodarcza i kulturalna realizowana na pograniczu polsko-niemieckim w ramach euroregionów na początku XXI wieku / Społeczno-gospodarcze aspekty współpracy polsko-nimieckiej. Red. naukowa Oleg Gorbaniuk, Bartosz Jóżwik. – Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2009. – S. 143 – 145.
5. Inicjatywa Wspólnotowa INTERREG III. Polskie doświadczenia w latach 2004 – 2006. – Warszawa : Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2006. – S. 44.
6. Kamiński F. Współpraca transgraniczna na pograniczu polsko-niemieckim wobec wschodniego rozszerzenia Unii Europejskiej // Polska – Niemcy a rozszerzenie Unii Europejskiej. Red. naukowa Witold Małachowski. T. II. – Warszawa : Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, 2004. – S. 284 – 286.
7. Kamiński F. Współpraca transgraniczna pomiędzy Polską a Niemcami po akcesji // Polska – Niemcy po rozszerzeniu Unii Europejskiej. Bilans i perspektywy. Red. naukowa Witold Małachowski. – Warszawa : Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, 2009. – S. 325 – 328.

Алісова О. І. Фінансування польсько-німецького транскордонного регіону як вагомий фактор підвищення рівня конкурентоспроможності прикордонних територій

У статті досліджено основні джерела та напрями фінансування польсько-німецького транскордонного регіону в рамках програм транскордонного співробітництва. Висвітлено заходи та проекти, які були втілені на прикордонних територіях Польщі та Німеччини у сфері охорони навколишнього середовища, транспортній інфраструктурі, суспільно-культурній сфері. Показано вплив фінансування зі структурних фондів ЄС на рівень конкурентоспроможності польсько-німецького транскордонного регіону.

Ключові слова: польсько-німецький транскордонний регіон, фінансування, програми.

Алисова А. И. Финансирование польско-немецкого трансграничного региона из структурных фондов ЄС как один с факторов повышения конкурентоспособности приграничных территорий.

В статье исследованы основные источники и направления финансирования польско-немецкого трансграничного региона в рамках программ трансграничного сотрудничества. Освещены мероприятия и проекты, которые были воплощены на приграничных территориях Польши и Германии в сфере охраны окружающей среды, транспортной инфраструктуре, общественно-культурной сфере. Показано влияние финансирования из структурных фондов ЕС на уровень конкурентоспособности польско-немецкого трансграничного региона.

Ключевые слова: польско-немецкий трансграничный регион, финансирование, программы.

Alisova O. I. EU financing of Polish – German transborder area as one of the main competitiveness factors. This article considers the main financing sources and directions of the Polish - German transborder area. Measures and projects which were realized on Polish and German border area in the environmental protection, transport infrastructure and social-cultural sphere, are lighted. The influence of EU structural funds financing on competitiveness of the Polish-German border region is shown.

Key words: Polish – German transborder area, financing, programmes.

УДК 911.3

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВА ДИНАМІКА ВВП ТА ВРП РЕГІОНІВ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

Ободовська В. О., асп.
КНУ імені Тараса Шевченка

Ключові слова: Регіональна політика, соціально-економічний розвиток, динаміка ВВП та ВРП України та Польщі, показники розвитку.

Вступ. Польща є членом Європейського Союзу з 2004 року, однією з найрозвинутіших країн Східної Європи. Вона має спільний кордон з Україною. Між Польщею та Україною існує значний товарообіг. Польща активно сприяє інтеграції України до ЄС, НАТО та інших європейських структур. Тому суспільно-географічний аналіз просторово-часової динаміки ВВП та ВРП регіонів Польщі та України є актуальним. Він дасть змогу виявити основні причини стрибків та спадів у динаміці ВВП та ВРП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні в останні роки активно займаються питаннями та проблемами регіонального розвитку Польщі та досвіду її для України такі вчені як: Мрінська О.В., Бусигіна І.С., Мезенцев К.В., Герасимчук З.В., Максименко С.Д., Нагірна В.П., Писаренко С.М. та інші. Вони піднімають актуальні питання стосовно проблем розвитку регіональної політики та стратегій розвитку. Поканскі Т., Станкевич О., Янкін М.Д., Борщевський В.В., Zaleski J., Pyszkowski A. в

Польщі займаються питання регіонального розвитку та регіональної політики.

Постановка завдання. Регіональна політика – це організаційно-правова, економічна, соціальна, культурно-освітня, екологічна та управлінська діяльність держави, спрямована на забезпечення комплексно – пропорційного розвитку окремих територій країни на основі раціонального використання та забезпечення їх особливостей та інтегрального потенціалу.

До основних показників проведення регіональної політики належать ВВП та ВРП країни та їх динаміка. Щоб зрозуміти, як потрібно підвищувати загальний розвиток країни, необхідно проаналізувати темпи росту або спаду ВВП та ВРП у динаміці. Проаналізувавши цю динаміку, можна бачити, на які регіони необхідно звернути увагу стосовно їх розвитку, розробити необхідні рекомендації щодо підвищення потенціалу розвитку того чи іншого регіону, як в Польщі, так і в Україні.

Вихідні дані були взяті з офіційних сайтів: статистичної організації Європейської Комісії (Євростат) та Державного комітету статистики України (Укрстат).

Виклад основного матеріалу. В статті були використані такі методичні підходи: проведений просторово-часовий аналіз показників розвитку ВВП та ВРП Польщі та України; проаналізована часова динаміка тенденції цих показників; виявлені основні причини стрибків та спадів ВВП та ВРП в часовій динаміці. Для дослідження даної проблематики були взяті п’ять років 2006-2010 роки.

Аналіз динаміки ВВП та ВРП Польщі та України засвідчив, що для України є більш чітко вираженим спад ВРП у 2008 році, і не так виразно він проявляється за динамікою ВВП у Польщі [2]. В першу чергу це зумовлено світовою економічною кризою та самим соціально-економічним становищем двох країн (рис.1.1).

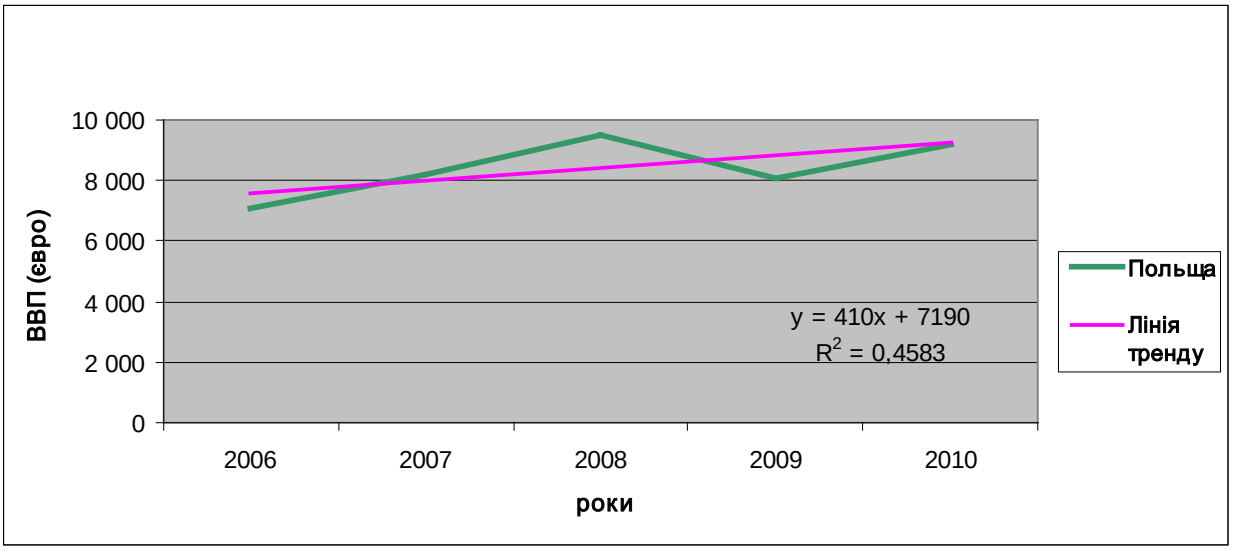

Рис. 1.1 Динаміка ВВП на душу населення (євро) Польщі

З графіків динаміки розвитку ВВП (на душу населення) Польщі чітких градацій тренду зробити не можна. В цілому, по всій країні зростання ВВП (на душу населення) відбувається на середньому рівні(23 % за останні п'ять років). По всіх воєводствах спостерігається чіткий спад ВВП (на душу населення) з 2008 року. Найбільший він є у : Лодзькому, Західнопоморському, Любуському, Куяво - Поморському та Вармінсько-Мазурському, воєводствах (рис 1.2). Починаючи з 2009 року відбувається зростання рівня ВВП (на душу населення) [4].

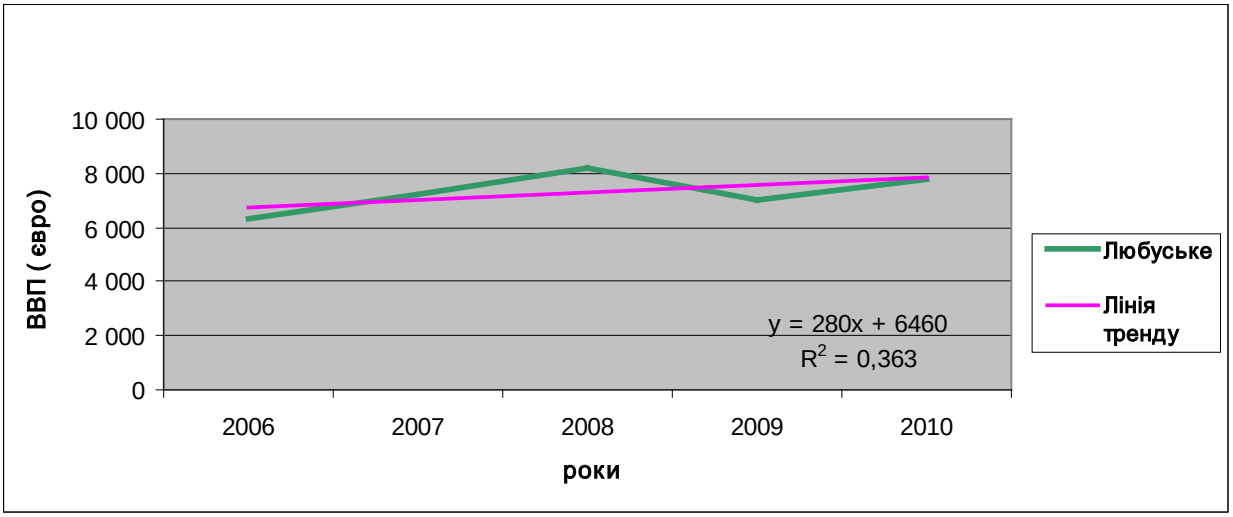

Рис.1.2 Динаміка ВВП на душу населення (євро) Любуського воєводства

Середні трендові зростання ВВП на душу населення Польщі спостерігаються у Великопольському, Нижньосілезькому, Сілезькому, Малопольському та Вармінсько-Мазурському воєводствах (рис.1.3).

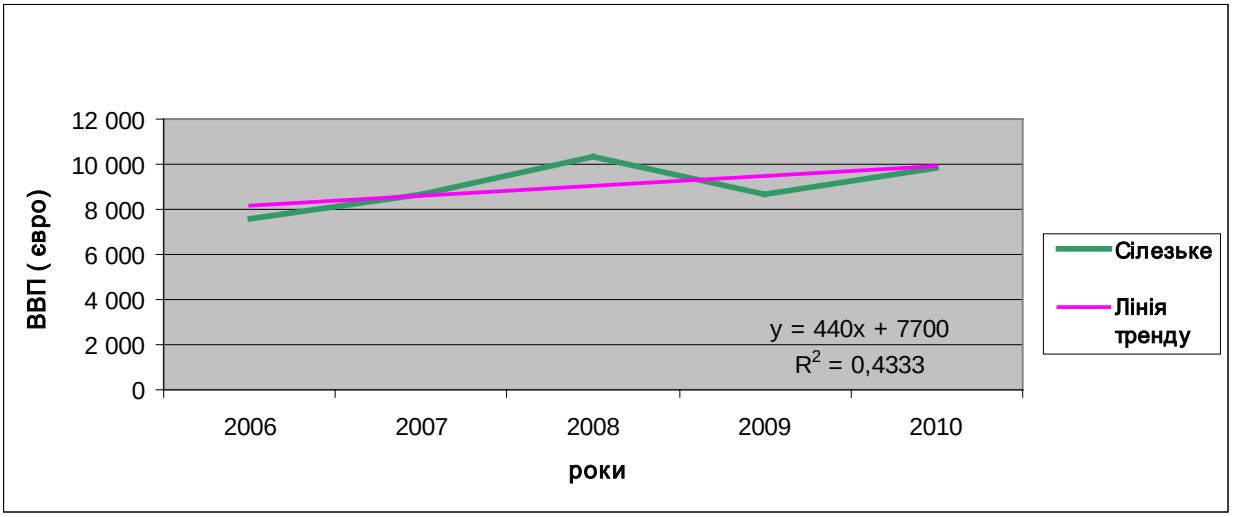

Рис. 1.3 Динаміка ВВП (на душу населення) Сілезького воєводства

Низький розвиток цього показника мають Люблінське, Підкарпатське, Свентокшиське та Підкарпатське воєводства (рис.1.4).

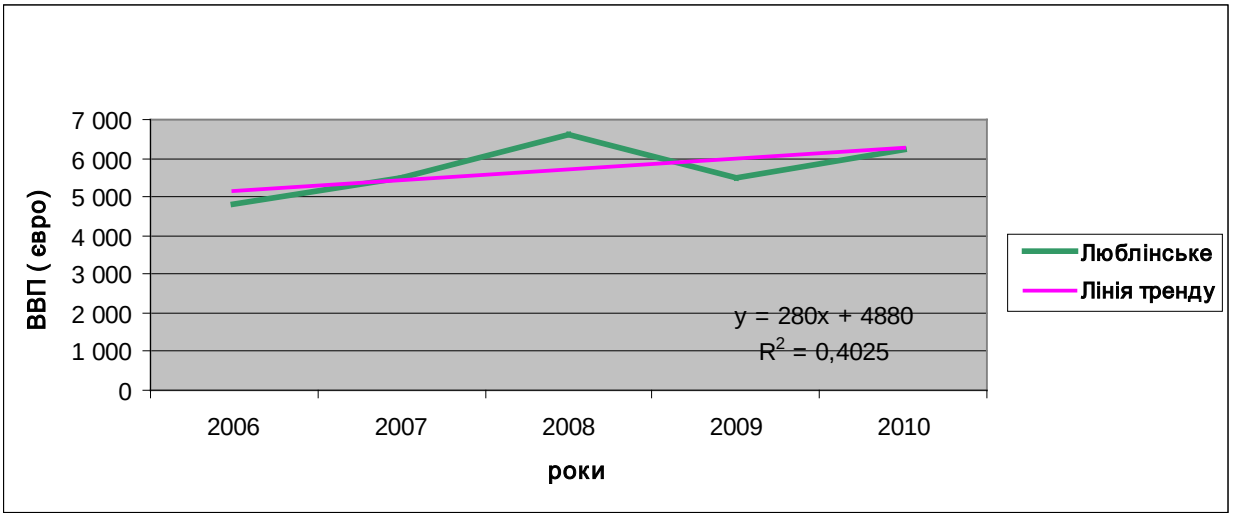

Рис.1.4 Динаміка ВВП (на душу населення) Люблінського воєводства

Проаналізувавши динаміку ВВП (на душу населення) Польщі можна відзначити, що найбільш розвинутою є центральна та південно-західна частина країни, а наймеш розвинутою – східна (рис.1.5). Це прослідковується і в часовій динаміці цього показника за вказаними регіонами (рис. 1.2-1.4).

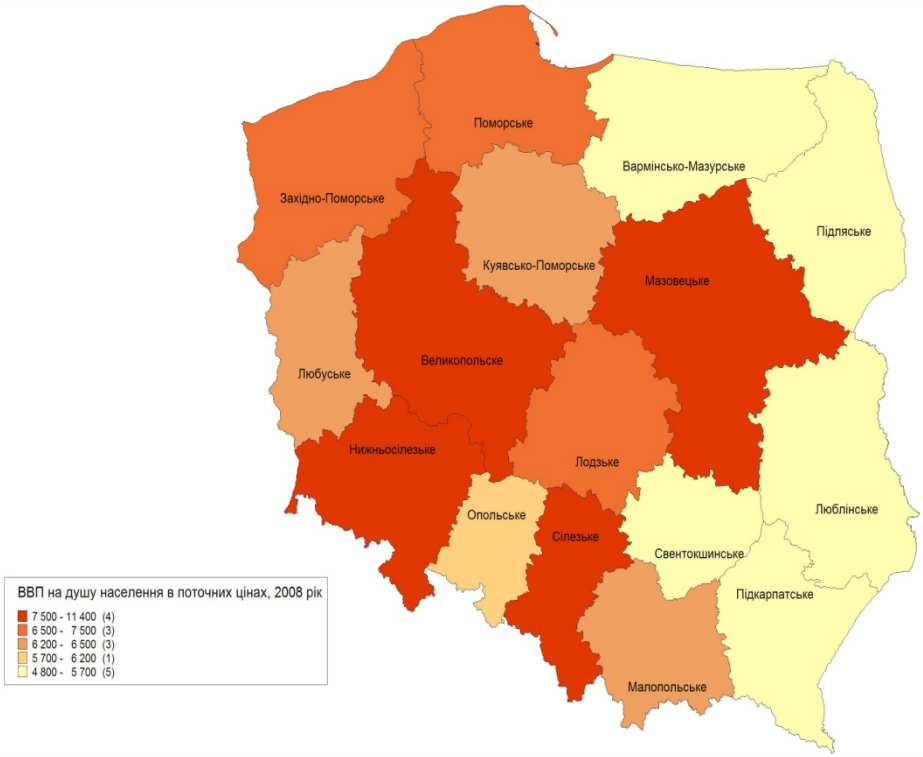

Рис.1.5 ВВП на душу населення (в євро) Польщі за 2009 рік

Що стосується України, то загальна тенденція динаміки ВРП є схожою з Польщею, але на ній набагато чіткіше відобразилася кризова ситуація 2008 року (рис. 1.6). При цьому загальне зростання тренду складає 49,7%, що в двічі перевищує динаміку цього показника по Польщі [5].

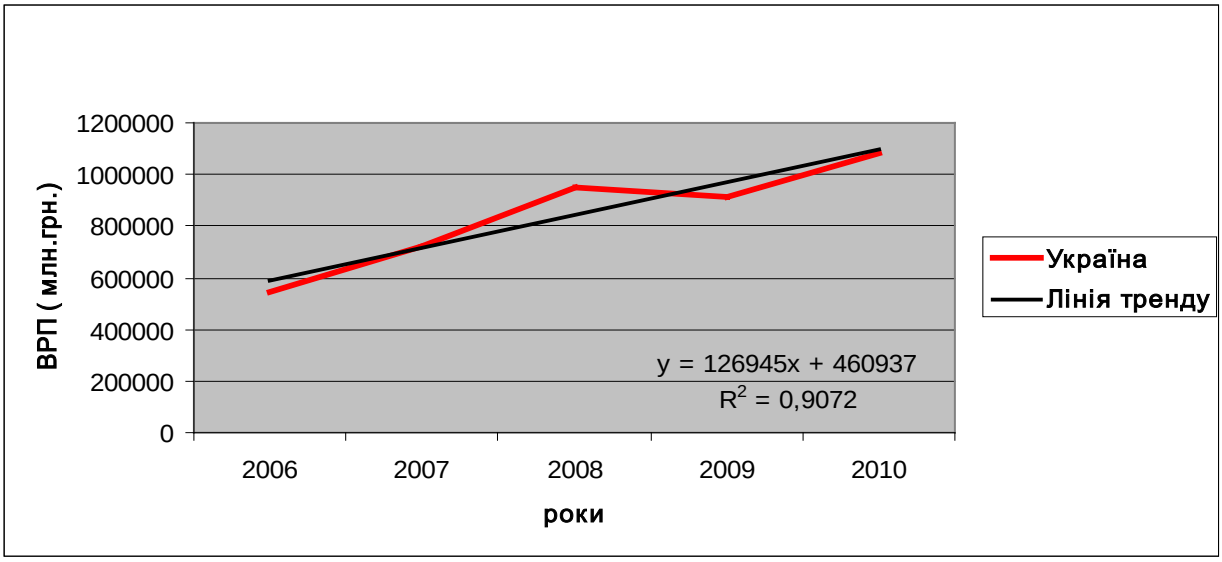

Рис. 1.6 Динаміка ВРП (млн. грн.) України

Найбільш високий тренд зростання в Україні спостерігається у таких областях: Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Тернопільська, Харківська та у місті Київ (рис 1.7); [1].

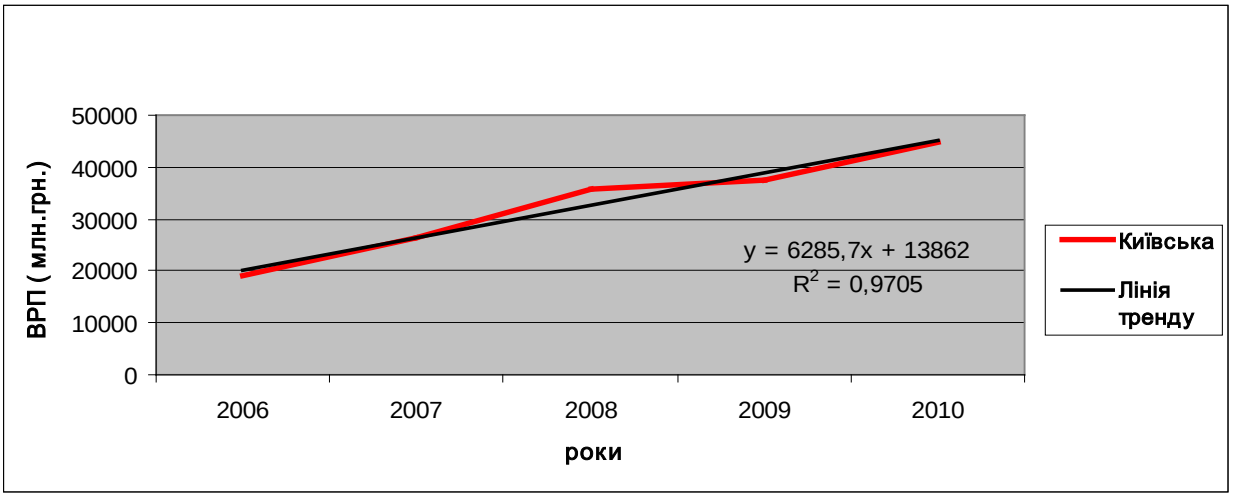

Рис.1.7 Динаміка ВРП (млн. грн.) Київської області

Середніми показниками зростання ВРП характеризуються такі регіони: АРК, Волинська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Хмельницька, Черкаська області та місто Севастополь (рис. 1.8); [1].

Низький розвиток цього показника мають: Закарпатська, Івано-Франківська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області (рис. 1.9); [1].

Майже всі області з високим трендом є індустріальні, за рахунок розвиненої промисловості ці області мають найвищу динаміку ВРП.

Області з найнижчим трендом мають найменшу динаміку ВРП за останні п'ять років. На ці регіони необхідно звернути велику увагу органам виконавчої влади та владі країни в цілому [1].

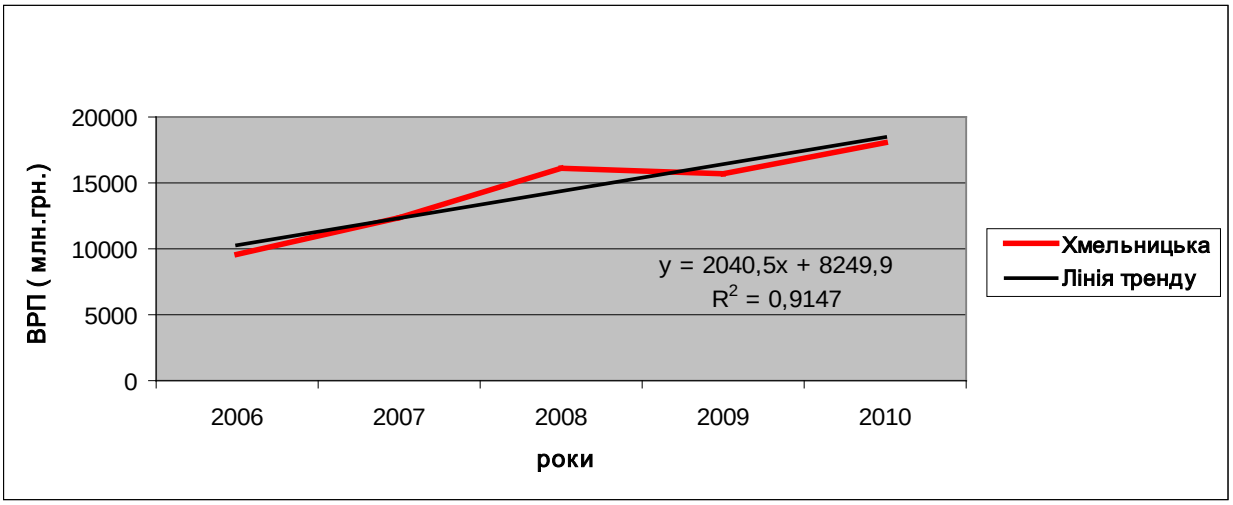

Рис.1.8 Динаміка ВРП (млн. грн.) Хмельницької області

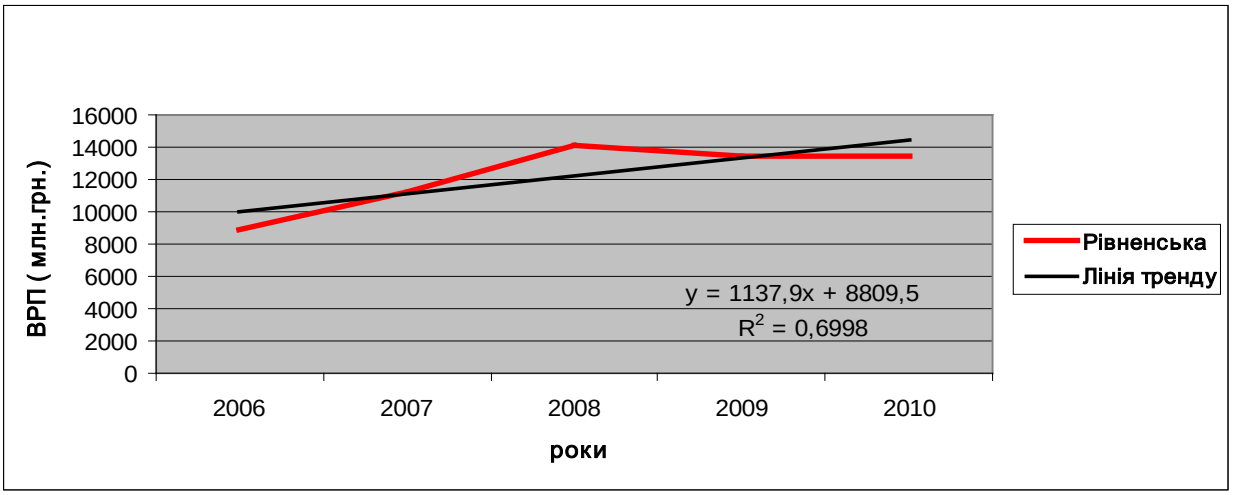

Рис. 1.9 Динаміка ВРП (млн. грн.) Рівненської області

Що ж стосується спадів та стрибків , то найбільший спад ВРП у 2009 році був у таких областях : Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській, Рівненській. В усіх областях, крім Рівненської області, динаміка після 2008 року є позитивною, та в 2010 році перевищила рівень ВРП до 2008 року. Це свідчить про нестабільний приріст ВРП за останні п'ять років. У Рівненській області рівень ВРП у 2009 та 2010 рр. є незмінним, тобто динаміка відсутня зовсім, це свідчить про найгірший соціально-економічний розвиток цього регіону [4].

Найбільші стрибки після кризи спостерігають у : АРК, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Луганській, Львівській, Одеській, Полтавській, Харківській, Черкаській областях. Переважна більшість цих областей є індустріально розвиненими, тому за рахунок промисловості мають найбільші темпи приросту ВРП.

Є такі області, де не спостерігається спаду у кризовий період : АРК, Вінницька, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Тернопільська та Херсонська області. Це свідчить про найбільш стабільний розвиток цих областей.

Просторово-часова оцінка ВРП регіонів України засвідчую, що найбільш розвинутою є східна частина країни, а також Київська, Одеська та Львівська області. Це можна пояснити тим, що у Львівській та Одеській областях добре розвинена промисловість, а Київська область за рахунок столиці. Найменш розвинутими є деякі області західної та центральної частин країни: Волинська, Тернопільська, Кіровоградська та ін. (рис.1.10).

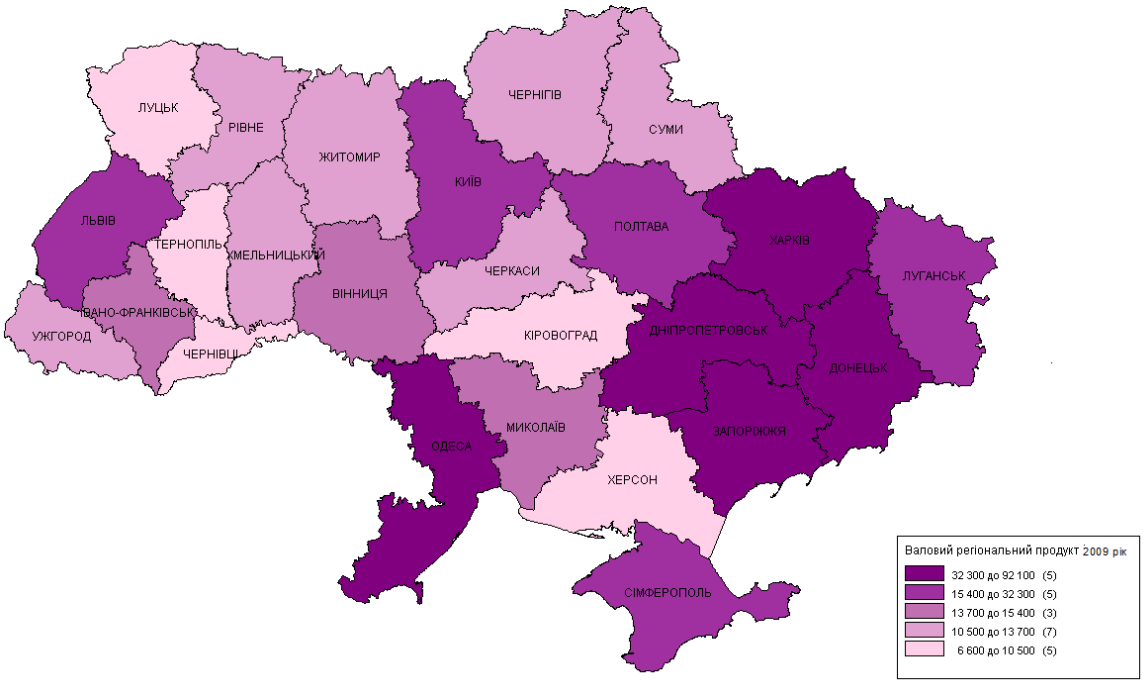

Рис. 1.10 ВРП (млн.грн.) України за 2009 рік

Для найбільш відсталих регіонів України необхідно застосувати певні стабілізаційні заходи. До них можна віднести: встановлення найвищих дотацій вирівнювання, докладання максимальних зусиль щодо розвитку територій шляхом оновлення та вдосконалення стратегій соціально-економічного розвитку, оперативних програм. Разом з тим, повинна бути економічно та регіонально обґрунтована регіональна політика, яка буде спрямована на особливості соціально-економічного розвитку того чи іншого регіону. Враховуючи вище викладене можна запропонувати наступні рекомендації:

1. Встановити, які галузі спеціалізації зможуть дати більший ВРП у відсталих регіонах. Наприклад: у Івано-Франківській області покращити розвиток нафтопереробного комплексу та докласти максимальних ресурсів щодо розвитку туризму. У Закарпатській області активно розвивати

альтернативні види енергії та туризм. Що ж стосується Херсонської та Миколаївської областей, то тут необхідно покращити розвиток сільського господарства шляхом модернізації виробництва та техніки, також впроваджувати альтернативні джерела енергії (вітру, сонця). У Волинській та Рівненській, як прикордонним областям необхідно активно розвивати транскордонне співробітництво та міжнародний туризм. Розробити маршрути відвідування іноземцями найцікавіших та мальовничих місць (наприклад, Шацькі озера). Це ж саме стосується Сумської та Чернігівської областей.

2. У випадку, коли ці заходи не дадуть підвищення рівня ВРП у відсталих регіонах, тоді є варіант укрупнення адміністративно-територіального устрою України. Це буде зробити набагато важче, але результат в майбутньому буде набагато кращим для країни в цілому. На прикладі проведення регіональної політики в Польщі чітко спостерігається покращення соціально-економічного розвитку по всім воєводствам за останні п'ять років. Укрупнивши воєводства Польща почала ще більшими темпами збільшувати ВВП та соціально-економічний розвиток. Але для цього було покладено багато часу, зусиль та реформ (була розроблена програма переходу щодо укрупнення воєводств).

Необхідно відзначити, що на сьогоднішній день в Україні відсутня стабільна економічна та політична ситуація. Тому зараз буде дуже важко втілити у життя адміністративно-територіальну реформу щодо укрупнення регіонів. Це буде дуже важко розробити та втілити у життя владним структурам та забезпечити сприйняття цієї реформи народом України. Тому необхідно докласти максимальних зусиль у розвитку відсталих регіонів.

Висновки. Для того, щоб Україна найближчим часом вступила в Європейський Союз потрібно, перш за все, спрямувати регіональну політику на вирівнювання конкурентоспроможності, розвитку відсталих та слабких регіонів, встановити найвищі дотації вирівнювання щодо відсталих регіонів. Докласти максимальних зусиль щодо розвитку територій шляхом оновлення та вдосконалення стратегій соціально-економічного розвитку, оперативних програм.

Список літератури:

1. Обласні державні адміністрації (електронний доступ) http:// profiwins. com.ua/uk/adress-all/oga.html; 2. Ободовська В.О. Застосування регіональної політики Польщі для України/ Економічна та соціальна географія. Вип. 2 (67). – Київ-2013. – С.306-319.3. http://epp.eurostat. ec. europa.ua/; 4. http://circa.europa.ua/; 5. http://ukrstat.gov.ua/.

Ободовська В.О. Просторово-часова динаміка ВВП та ВРП регіонів Польщі та України.

Виявлені основні тенденції динаміки ВВП та ВРП України та Польщі. Встановлені спільні та відмінні риси динамік розвитку. Проаналізовані основні причини спадів та стрибків ВВП та ВРП України та Польщі.

Запропоновані основні заходи щодо підвищення соціально-економічного рівня у відсталих регіонів України.

Ключові слова: Регіональна політика, соціально-економічний розвиток, динаміка ВВП та ВРП України та Польщі, показники розвитку.

Ободовская В.А. Пространственно-временная динамика ВВП и ВРП регионов Польши и Украины.

Выявлены основные тенденции динамики ВВП и ВРП Украины и Польши. Установлены общие и отличительные черты динамик развития. Проанализированы основные причины спадов и скачков ВВП и ВРП Украины и Польши. Предложенные основные мероприятия по повышению социально-экономического уровня в отсталых регионов Украины.

Ключевые слова: Региональная политика, социально-экономическое развитие, динамика ВВП и ВРП Украины и Польши, показатели развития.

***Obodovska V.A.* Spatial-temporal dynamics of GDP and GRP regions of Poland and Ukraine.**

In the article are revealed the basic trends in GDP and GRP of Ukraine and Poland. Established common and distinctive features of dynamics . Are analyzed the main causes of decreasing and increasing GDP and GRP of Ukraine and Poland. Are proposed the basic measures to improve the socio-economic level in the backward regions of Ukraine.

Keywords: Regional policy, socio-economic development, dynamics of GDP and GRP of Ukraine and Poland, indicators of development.

УДК 911.3

Lenkey G. pre-doctor of geographical sciences
University of Debrecen

RURAL DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN UNION AND HUNGARY

Key words: Rural policy, European Network for Rural Development, Hungarian National Rural Network, National Rural Strategy, Darányi Ignác Plan

Introduction. Rural space has many functions and many meanings. Rural areas produce most of world's food, and capture most of its water supply. They are the source of most of our energy – whether from fossil fuels or renewable resources – and the origin of most of the minerals that feed industry. Historically, at least, rural areas have provided society with fibre for clothing, stone and timber for building, and wood pulp to make paper. Rural areas have also become our playground – a place to walk, ride, cycle, sightsee, or simply escape in search of a slice of tranquillity. They are valued for their scenic landscapes and for their natural environments – rural areas host the vast majority of the globe's plant and animal

species. Rural areas are also home to diverse indigenous cultures, and can be venerated as places where elements of traditional, pre-industrial ways of life may be glimpsed. As such, rural areas are frequently endowed with symbolic importance as signifiers of national identity, or as the counterpoint to modernity. Rural areas are celebrated variously both as wilderness and as a bucolic idyll. Yet, they can also be portrayed as remote, backward, under-developed places, in need of modernization [8].

Rural Development policy of the European Union. Strengthening the European rural development policy is of priority for all member states of the European Union helping the realization of Union aims highly important regarding the people live and work in rural areas (around 56% if the inhabitants of Europe). Rural areas have important role in shaping the aspect and identity of the EU therefore rural development is of high priority. Geographically 91% of the total area of the EU belong to the competence of rural development. Numerous rural areas have to face serious challenges in today's Europe hit by economic crisis. Agriculture will play a decisive role in the rural areas of the EU in the future as well, however, part of the companies in rural areas must improve their competitiveness. Overall the average income per capita, grade of qualification and the development of the service sector in rural areas are smaller compared to that in towns and cities. Although the protection of the rural environment is truly an important issue it falls into the background ever so often as it seems to be relatively costly. European rural areas have significant values though. Fundamental raw-materials are found in such areas and they offer innumerable natural beauties for all of us. Issues of rural development cross the borders of counties or regions frequently affecting distant communities (e.g. environmental contaminations, ensuring sustainable development). More than half of the population of the 27 member states live in rural regions and many more are attracted by the idea to live or work in rural areas. For them the existence of service and infrastructure of appropriate quality is an important aspect [13].

The Community contributes to the development of rural areas by supporting measures described in rural development plans prepared and submitted by the member states [2.]. In order to establish the appropriate equilibrium all three fields have to be financed by the member states and regions from their rural development budget. A further requirement is to support projects in which experiences gained during the realization of LEADER programmes are applied. In the framework of the LEADER completely unique projects are formulated planned and executed by local partnerships in order to handle local problems characteristic for the particular area. Rural development policy of the EU aims to improve competitiveness and sustainable development day-to-day. European decision makers were motivated to involve the inhabitants and public institutions of rural areas in the process at various levels as much as possible [5.].

Rural Development Networks: European Network For Rural Development (ENRD). The initiation of the European Union at a conference organized by the member states in Cyprus in the summer of 2008 gave a new

chance for rural areas to inspire “bottom-up” initiations and to utilize better the capacities of the inhabitants incorporated into rural development programmes. This can be achieved through the new rural development institute that can be regarded as a true innovation in realizing rural policy considering its structure, operation and philosophy. It’s important elements are co-operation at international and national levels and free flow of information connected to the spreading and realization of good practices. Establishing new partnerships and sharing good practices will hopefully dynamize the successful realization of rural development programmes, will refresh and give momentum to the diversity of European solutions and promote the application of integrated rural development [6.]. Decision of the European Council was published in February 2008 describing the necessity and operation conditions of the European Network for Rural Development and of the National Rural Development Networks. Until 31st December 2008 in total 31 national networks were established (**Table 1**) in Europe.

Structure of the European Rural Development Policy (2007-2013)

Fundamental rules and the measures to be taken by the member states and regions regarding rural development policy between 2007 and 2013 are determined by the EC decree 1698/2005. Rural development is based on the three axes of the European Agricultural and Rural Development Fund (EARDF). (Axis 1: competitiveness of agriculture and the food industry, Axis 2: agricultural environmental protection and land-use, Axis 3: increasing employment and diversifying activities in rural areas). These are completed by a transverse methodical axis, the LEADER axis (Axis 4: development of local communities) (**Figure 1**). Rural development programmes carried out with EU support have to be financed from the EARDF with joint leadership of the member states and the Community between 2007-2013.

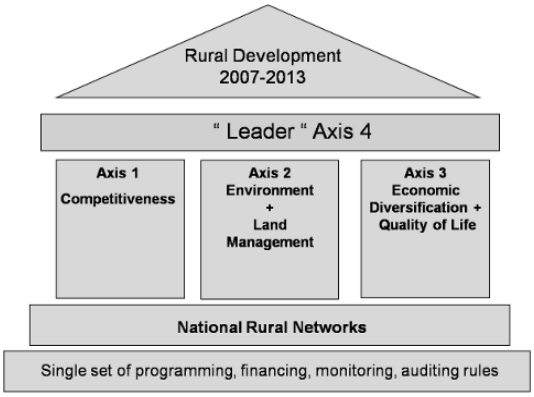

Figure 1: Political structure of rural development
(Source: European Union Commission)

The European Network for Rural Development started its operation in October 2008. This network is aimed not only to organize meetings for those interested in the European rural development policy but to apply real and significant incentives and measures that contribute to the realization of the rural development strategy formulated in the framework of the European Commission. Its operation started a new chapter in the rural development policy of the EU despite the fact that in this the EU can record results back for several years.

Table 1: National Rural Development Networks of the member states of the European Union
(Source: http://enrd.ec.europa.eu/en/home-page_en; own structuring)

01. **Austria** Netzwerk Land	02. **Belgium** (*Flemish):* Vlaams Ruraal Netwerk; (*Walloon*): Réseau Wallon de Développement Rural	03. **Bulgaria** Национална селска мрежа
04. **Croatia** The Croatian National Rural Network	05. **Cyprus** Εθνικό Αγροτικό Δίκτυο Κύπρου	06. **Czech Republic** Celostátní síť pro venkov
07. **Denmark** Det Nationale Netværk for Udvikling i Landdistrikter	08. **Estonia** Eesti maaeluvõrgustiku üksus	09. **Finland** Maaseutuverkosto - Landsbygdsnätverket
10. **France** Le réseau rural français	11. **Germany** Deutsche Vernetzungsstelle ländliche Räume	12. **Greece** Εθνικό Αγροτικό Δίκτυο Ελλάδας
13. **Hungary** Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat	14. **Ireland** National Rural Network	15. **Italy** Rete di reti nel Network Europeo dello Sviluppo Rurale
16. **Latvia** Valsts Lauku tīkls	17. **Lithuania** Lietuvos kaimo tinklas	18. **Luxembourg** Réseau rural du Grand-Duché de Luxembourg
19. **Malta** National Rural Network Malta	20. **Netherlands** Nationaal Netwerk Platteland	21. **Poland** Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich
22. **Portugal** Rede Rural Nacional	23. **Romania** Romanian NRN	24. **Slovakia** Národoná sieť rozvoja vidieka
25. **Slovenia** Nacionalna mreža za podeželje	26. **Spain** Red Rural Nacional	27. **Sweden** Svenska Landsbygdsnätverket
28. **United Kingdom** *(England):* Rural Development Programme for England Network; *(Northern Island):* Rural Network for Northern Ireland; *(Scotland):* Scottish National Rural Network; *(Wales):* Wales Rural Network;		

Rural development networks became rural policy measures of European dimension. They provide information for the 27 member states and for third party countries. Rural companies and institutions, various expert groups, agricultural and forestry organizations co-operate in the networks on partnership basis.

The aim is the successful development of *rural areas* (**Figure 2**). (Rural areas in the EU member states give 90% of the total area where 56% of the population live, 43% of the national product is produced and 55% of those employed live. Majority

of the natural resources is found in these rural areas and they are a mixture of cultural and landscape heritage.) National networks were established in not uniform ways. Most of the member states operate one network, two countries (Belgium, United Kingdom), however, developed several networks (**Table 1**). No uniform practice was developed for the operation of the networks. In most of the member states the national rural development network is operated in the organization of the ministry. In seven countries the national network is operated as an independent organization separate from the ministry while in the case of three countries the organization is shared, i.e. part of the activities is operated by the ministry and the rest are organized outside the ministry in contractional form. The European Network for Rural Development is an open network which any organization operating in rural areas and interested in the rural development policy can join. They can use the services and information measures of the national and European rural development networks. The new organizational philosophy regards partnership between the civil society and the representatives of the private sector as an important element in networking. Everyday experiences in practice reveal that decision makers and executors have to be helped in making decisions that contribute to the realization of the strategic targets of the rural development programmes [5.].

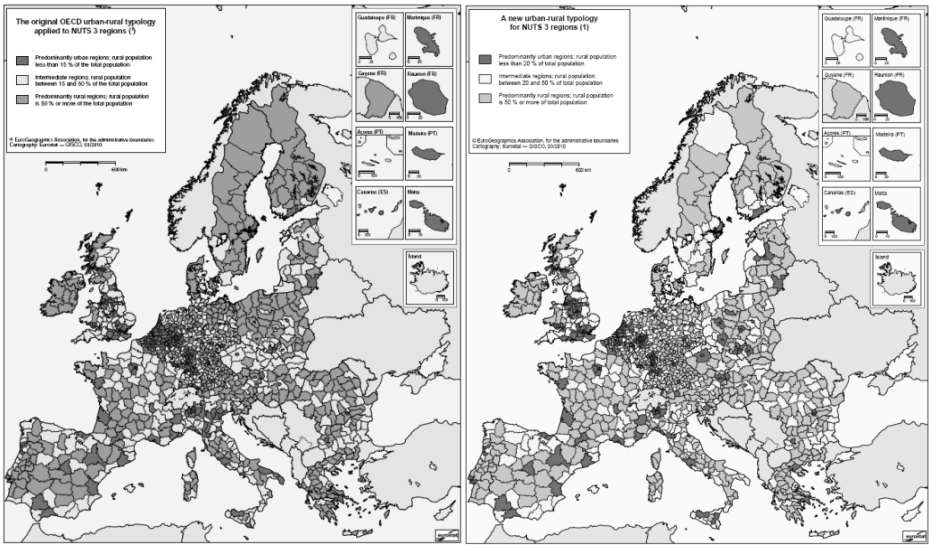

Figure 2: The original OECD urban-rural typology applied to NUTS 3 regions (left) and a new urban-rural typology[11] for NUTS 3 regions (right)
(Source: Eurostat, 2010)

[11] The OECD approach classifies regions as predominantly urban, intermediate or predominantly rural, based on the percentage of population living in local rural units. A NUTS 3 region is classified as: predominantly urban (PU), if the share of population living in rural LAU2 is below 15 %; intermediate (IN), if the share of population living in rural LAU2 is between 15 % and 50 %; predominantly rural (PR), if the share of population living in rural LAU2 is higher than 50 %.

In the institutional system of the rural development policy of the European Union a significant innovation is made in the current budget period as a National Rural Development Network is established in every member states and two European networks have been established as well. Furthermore, the demand of applying the *LEADER-method* was also introduced as a new aspect in the field of all of the four axes.The European Union allocates 225 billion Euros for financing rural development projects in the period between 2007 and 2013 in the framework of 94 Rural Development Programmes. From this amount the European Agricultural Fund for Rural Development receives 90.8 billion Euros that is completed with 70.1 billion Euros by the national budget of the member states. Planned contribution of the project recipients is 64.8 billion Euros (**Figure 3**).

These significant planned financial commitments prove that the rural development policy of the European Union give significant support to the rural areas of the 27 member states in the interest of long-term development. The four closely integrated priorities can be noted in all of the 94 Rural Development Programmes in which the specifics and demands of the member states considered in the composition of the programme can be clearly identified. Significance of the four priority axes is reflected in that they contribute to the joint aims of the EU, the economic growth, the improvement of employment, the establishment of sustainable environment and society [5.].

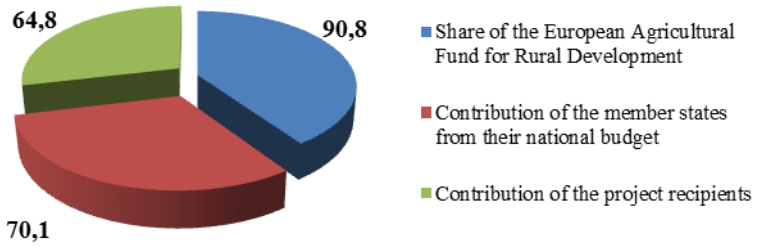

Figure 3: Financing of rural development projects, 2007-2013 (billion Euros) *(Source: Fehér I., 2009; own construction)*

Hungarian National Rural Network. Professional beginning of the Hungarian National Rural Network dates back to the years prior to the country joining the European Union. At that time the ECOVAST (European Council of Villages and Settlements and its Hungarian group) and others (Village Parliament, National Association of Village and Farm Stewards, etc.) tried to establish professional rural development civil organizations that were operated as a network in other countries with successful rural programmes already in the early and middle 1990s. These had significant role in Europe in the acceptance of the famous Cork declaration and in the elaboration of the European rural development methods and programmes called today simply as LEADER type. (*Respect for the cultural and natural values of rural areas was demanded by various campaigns and civil communities so consistently throughout Europe that even the European Council put it on the*

*agenda organizing a two-day conference in the autumn 1996 in order to advance in rural development. This conference was closed with the acceptance of a declaration (The Cork Declaration – The living countryside) in which principles of rural policy were summarized in 10 points [7.].)*The Hungarian National Rural Network – based on the Union decree affecting the entire rural Europe – was established in December 2008 to ensure better professional-social acceptance for the currently valid uniformed agricultural and rural development resources with the demand of spreading good rural practice [3]. In June 2010 the decree (Rural Development Ministry Decree 36/2010 (XI. 30.) on the Hungarian National Rural Network) on the HNRN was modified involving new structures and action plans in order to operate the network more effectively. New priorities also appeared for the period between 2011 and 2013 besides former aims placing emphasis on multi-level discussions and international relations [6.]. Task of the HNRN includes the joining of all interested in rural development into one co-operation network, i.e. joining local government, civil, farmer and social organizations, professional boards into information and co-operation networks harmonizing their activities. Its targets are the social-economic development of rural areas and the effective utilization of support resources. Further aims are the establishment of practice centred inter-regional and international relations, European representation of Hungarian national interests and values. Activity of the HNRN enables the 27 member states co-operating in the European Network for Rural Development to receive information on the Hungarian development results and the Hungarian rural development communities can learn from the foreign models as well [9.].

Rural Development in Hungary – New Hungarian rural policy. Giving new definition to rural areas and the reformation of rural policy have been started in Hungary transforming rural areas into liveable places again and targeting the closing-up of rural areas. The time period when Hungarian rural areas were characterised by migration and hopelessness has to be overcome. In the heart of Europe we, Hungarians have the task to bridge between east and west, north and south so that we remain to be Hungarians and to establish the economic and cultural possibilities for following generations necessary for growth. Rural development is regarded to be a highly important strategic sector across Europe in the 21st century. Countries of the region have to co-operate along the idea of the European unity if all of us want to belong to the successful nations [4.]. Hungary in this way can become a country where European multi functional quality agriculture, environmental management and land management are universal. These produce valuable, healthy and safe food products and local energy and other raw-material preserving in the meantime our soils, drinking water bases, flora and fauna, the landscape and man, our communities and culture in it. Providing also work, living and reasonable income for as many people as possible [1.].

New Hungary Rural Development Programme (2007-2013). The European Union focuses on the realization of consistent rural development strategies throughout the EU. Realization of the aim can be achieved via the national strategy plans that were worked out by the member states on the basis of the strategic

guidance of the EU. The system enables: The determination of those fields where Union rural development support produces the greatest value at Union level; The identification of connection points to the high priority Union aims (e.g. aims determined in the Lisbon and Goteborg timetables); Ensuring harmonization with other Union professional policies regarding especially economic cohesion and environmental protection; Accomplishment of the new market-oriented agricultural policy and the execution of the associated structural transformation in the old and the new member states as well.

All member states have to submit to the Committee their national strategy plan (in the case of Hungary: New Hungary Rural Development Programme) that contribute to the realization of the national strategy plan between 2007 and 2013. 43.1% (371.2 billion Euros) of the total budget of the 7-year planned time period can be allocated for agricultural and rural development. 79% of the agricultural budget can be used for direct and market support, 19% for rural development and 2% can be used for fishing, life quality improvement and other targets. Financial support for agricultural and rural development decreases from 55 billion Euros to 51.1 billion Euros between 2007 and 2013. Therefore in 2013 financial resources are less by 7% and 12% for agricultural support and rural development respectively compared to 2006 [2.]. In the framework of the New Hungary Rural Development Programme (NHRDP) Hungary is entitled to use 1 300 billion forints of support between 2007 and 2013 that can be allocated entirely for agricultural and rural development. The NHRDP involves the priorities of agricultural and rural development for the above mentioned period at the level of actions. These priorities can be summarized in the list below:

- Improving the competitiveness of the agriculture, forestry and food processing sectors, helping the transformation of the production structure;
- Establishing the human conditions of competitive agriculture with special regard to the spreading of the innovation and market-oriented attitude;
- Strengthening the guarantees of sustainable management;
- Easing rural unemployment, extending the possibilities of earning an income, improving the quality of life, making the availability of services better;
- Developing local communities.

The NHRDP contains the measures related to rural development. The programme is based on four axes: 1. Improving the competitiveness of agriculture and forestry; 2. Developing the environment and rural areas; 3. Diversifying the quality of rural life and economy; 4. LEADER programme.

National Rural Strategy 2020. The National Rural Strategy (NRS) planned until 2020 has started. General long-term concept like this has not been composed for decades. Its aim is to define the targets, principles of the rural policy of

Hungary together with the programmes and execution framework of measures ensuring the achievement of the aims on the basis of a view of the future focusing on sustainability and the values of rural life reversing the disadvantageous processes characteristic for the majority of our rural areas. The National Rural Strategy determines tasks related to rural development, agriculture and food industry, sustainable utilization of natural resources, preservation of natural values and environmental protection. Adjusted to the Europe 2020 Strategy[12], of the European Union and to the time period of the programme financing of the EU between 2014 and 2020, the programmes of the measures of the National Rural Strategy targets the improvement of the social and economic processes and the quality of life in rural areas by 2020 tangible for local inhabitants as well. Most important fields of this include the increase of employment, balanced and diverse agriculture and production structure based on small and medium sized farms and their associations strengthening of local food production and food markets, strengthening of the local communities of rural areas, improvement of their demographic parameters and the preservation of biological diversity and healthy natural systems. The overall aim of the Strategy is the improvement of the population retaining capacity of the rural areas of the country. In order to achieving this, five strategy goals are determined [10.]: 1. preserving the natural values and resources of our landscapes; 2. diverse and liveable agricultural production; 3. catering and food safety; 4. ensuring the financial basis of rural farms, increasing rural employment; 5. strengthening rural communities, improving the quality of life in rural areas.

The Darányi Ignác plan. The execution programme of the National Rural Strategy is the Darányi Ignác Plan for the support of which 300 billion forints are available by the end of 2013. This amount can be used for the support of several goals including the higher level of food processing, food industrial developments, indigenous animal and plant species, afforestation, micro-enterprises, starting young farmsteads, and young farmers. The 2.5 years long programme is harmonized with the European Union budget and is continued in the next European Union budget cycle. The farm programme has been started with 1.5 billion forints in order to regenerate farmsteads. The target is to bring healthy, locally produced food into public catering by supporting butcheries and opening farmer markets with simple rules. Renewing village-halls also contain economic function, e.g. internet access. Furthermore, various office service points help the farmers to receive services quite natural in towns [11.]. **Overall aim**: Improving the population retaining capacity of our rural areas**. Strategic aims**: Preserving the natural values and resources of our landscapes; Diverse and viable agriculture; Catering and food safety; Ensuring the financial basis for rural economy, increasing rural employment**;** Strengthening rural communities, improving the life

[12] ***Europe 2020*** is a European Union strategy of growth for the upcoming decade. Its goal is to make the economy of the EU intelligent, sustainable and inclusive in our changing World. These three priorities strengthening each other can help higher employment, productivity and stronger social cohesion in the Union and in the member states [14.].

quality of rural population**. Horizontal aspects**: Sustainability; Spatial and social cohesion**;** Town – rural area relationships.

References:

1. Ángyán J. (2010): *Merre tovább magyar agrár-, környezet- és vidékpolitika? (Where forward Hungarian agricultural, environmental and rural policy?)* – A Falu, Vol. XXV/1, pp.5-14. **2.** Buday-Sántha A. (2011): *Agrár- és vidékpolitika (Agricultural and rural policy)*, Saldo Press, Budapest, 377 p. **3.** Csatári B. (2011): *Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat – Víziók és valóság (Hungarian National Rural Network – Visions and reality)* – A Falu, Vol. XXVI/3–4, pp. 19-25. **4.** Fazekas S. (2010): *A magyar vidékpolitika változásai (Changes in the Hungarian rural policy)* – A Falu, Vol. XXV/3, pp. 5-8. **5.** Fehér I. (2009): *Intézményi innováció az európai vidékpolitikában (Institutional innovation in the European rural policy)* – Gazdálkodás Vol. 53/3, pp. 211-221. **6.** Fehér I. – Kujáni K. (2011): *A vidéki hálózatok tevékenysége az Európai Unióban, kételyek és esélyek (Activity of rural networks in the European Union, doubts and chances)* – Gazdálkodás, Vol. 55/3, pp. 296-308 **7.** Kovács T. (2012): *Vidékfejlesztési politika (Rural development policy)*, Dialóg Campus Press, Budapest-Pécs, 223 p. **8.** Woods, M. (2012): *Rural*, Routledge, Oxon, 336 p. ***9.*** *http://www.mnvh.eu/szervezet-celja* ***10.*** *http://videkstrategia.kormany.hu* ***11.*** *http://www.kormany.hu/hu/videkfejlesztesi-miniszterium/hirek/daranyi-ignac-program* ***12.*** *http://enrd.ec.europa.eu/en/home-page_en* **13.** *http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev /index_hu.htm* ***14.*** *http://ec.europa.eu/europe2020/index_hu.htm*

Lenkey G. **Rural Development in the European Union and Hungary**

Rural development policy of the European Union is intended to ensure European rural areas to meet the challenges facing them and to utilize their available potential. This called the European Network of Rural Development, the organization for rural policy of the community connecting the national rural development networks and having an organizing, co-ordinating role in developing the co-operation of national networks contributing to the effective utilization of resources for rural development. Major step forward in the Hungarian rural policy is indicated by the establishment of the National Rural Strategy – the constitution of the Hungarian rural areas and the Darányi Ignác Plan helping its realization.

Key words: Rural policy, European Network for Rural Development, Hungarian National Rural Network, National Rural Strategy, Darányi Ignác Plan

VII. ПРАЦІ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 911.3

Романченко Т. Т., *студ.*
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СПРИЙНЯТТЯ ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОСТОРУ НАСЕЛЕННЯМ ЗА ОСОБЛИВОСТЯМИ ПОЛОЖЕННЯ В НЬОМУ

Ключові слова: *простір, географічний простір, сприйняття, населення, місцеположення.*

Вступ. Актуальність теми. Тема актуальна виходячи з високої наукової уваги до процесів взаємозалежності між людським і природним середовищем, взаємодія яких на локальному рівні дає підстави для формування нових просторів – уявного, суспільно-регіонального, ментального.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей сприйняття географічного простору окремими групами населення на території має велику вагу, адже сприяє оптимізації територіального планування, регіонального управління, доцільної організації життєдіяльності тощо. Тобто є інструментом для задоволення соціальних і економічних потреб населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дав переконання того, що крім реально існуючого географічного простору, в якому мешкають люди, є простір уявний, що створюється самими людьми в результаті багатовікового нагромадження важливої інформації, яка є основозабезпечуючою в процесі життєдіяльності людини. Уявлення окремих людей, що мешкають територіально близько, поєднуються в спільне середовище, в спільні знання, в спільну свідомість завдяки чому формується регіональний соціум. Тому одним з наших завдань стало: встановлення взаємозв'язків між уявним (сперцепційованим простором людини або групою людей) та натуральним – наочним, який можна охарактеризувати територіальними межами, ландшафтними особливостями та елементами, якими він сповнений або якими його наповнила людина в процесі історичного розвитку, та який є єдиною ареною реалізації та задоволення її життєвих потреб. Питаннями регіональної ідентичності на кафедрі економічної та соціальної географії займалися дослідники і ними було презентовано декілька наукових досліджень. Регіональну ідентичність як феномен більш детально вивчали соціологи, але не з географічних засад. Гадаємо, що дана робота за умов доречного піднесення та адекватного розкриття покладеної в її основу сутнісної ідеї автором в науковому колі географів стане потрібною і вивченою більш детально згодом, коли буде достатньо напрацьована для цього теоретико-методологічна база.

Соціологи в даному напрямі мають значні результати. Коржов Г. пропонує в роботі «Регіональна ідентичність в системі соціального управління територією» застосування знань про регіональні ідентичності задля «… стійкого розвитку та підвищення якості життя населення шляхом оптимального використання в справі соціально-економічної мобілізації мешканців регіону» [4]. Таким чином досліджується уявний простір людей – той, які створюють вони самі, але в цілях не уніфікації загальнодержавних норм, а з метою «…творчого задіяння потенціалу жителів» [4].

Н.Шматко і Ю.Качанов в праці «Територіальна ідентичність як предмет соціологічного дослідження» розкривають суть формування територіальних ідентичностей [8].

Робота Резнік О. «Особистість на перетині впливу територіальних ідентичностей. Соціальний ареал життя особистості» дозволяє прослідкувати залежність формування принципів життя індивідуума від глобальних впливів на територію [6].

Дослідження під егідою Кононова І. «Донбас і Галичина в регіональній системі України» дають уявлення про ієрархію етнічної ідентифікації в різних регіонах України на основі порівняння і співставлення ідентитетів [3].

Оскільки об’єктом нашого дослідження є не регіональна ідентичність, а просторова, як різновид територіальної, ми будемо розглядати і поняття перцепції простору. За логіко-аналітичними особливостями викладу матеріалу саме праця Гладкого О.В. «Апперцепція простору, її людяність та людиновимірність» найбільш повно розкриває сутність і значення даного терміну.

Не менш важливою і чи не найбільш вагомою є монографія Замятіна Д. «В серце воздуха. К поискам сокровенных пространств». В ній представлене багатогранне географічне наповнення середовища, необхідне для реалізації географічних образів.

Особливістю географічних досліджень є спрямованість на пошук певних відмін між окремо вирізненими (історичними, природними та ін. умовами) територіями. До уваги береться регіон і досліджується, як цілісна система, а не як простір, окремі ділянки якого знаходяться по різних площинах, залежно від умов проживання і праці людей, які вони самі і створюють і надають йому вже нових, невластивих природним, рис.

Наше дослідження окремими гранями спирається на різні наукові концепції, затверджені не тільки в географії.

Філософ Жан-Жак Руссо одним з перших доводив, що в різних природо-кліматичних умовах формується різний дух народу.

Нами також спостережено, що в межах одного регіону на локальному рівні між населенням, що географічно проживає майже поряд, є значна різниця у світоглядних позиціях, що проявляється в поведінковому характері.

Причиною соціальних проблем є особливості сприйняття простору міських і сільських жителів. За Гладким О.В., людина ділить середовище на своє і чуже [1]. Тобто людина почуває себе досить комфортно там, де

постійно проживає і їй все знайомо. Відповідно, її позиція в просторі є для неї еталонно стабільною та ідеальною. Все інше – щось не те. В наступному викладенні матеріалу буде запропонована схема, яка дозволить визначити місце людини в просторі залежно від умов її життя, які склалися залежно від систем розселення на території. Регіональна ідентичність (РІ) – це віднесення індивіда самим собою до певного регіону. РІ є різновидом територіальної ідентичності [4]. Просторова, за нашим висновком, - це самоприкріплення людини до певної точки в просторі. В тому просторі, який вона створює сама, який наповнює власним досвідом і баченням, оцінками на різні речі. Так формується культура життя на різних рівнях – родинних, поселенських, регіональних. Нами також визначено, що існує межа, яка умовно поляризує суспільство. На схемі цією межею є лінійна абстракція, що знаходиться рівновіддалено від двох сфер: природного середовища і техносфери.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Об'єктом даного дослідження є просторова ідентичність як різновид територіальної, а **предметом –** формування різних морально-ціннісних систем сприйняття простору в залежності від позиціювання індивіда або групи індивідів в ньому.

Метою роботи є доведення наявності в суспільстві різних полюсів сприйняття простору різними групами населення за місцем проживання, відповідно до особливостей умов існуючих систем розселення.

Завдання. Головним завданням стала спроба встановити залежність між територіально відмінними і різнонаповненими сферами людського життя та відповідно сформованими в їх межах регіональними соціумами.

Виклад основного матеріалу. В географії не прийнято ділити суспільство за місцем проживання його окремих груп на місто і село. Натомість, для виокремлення певних суттєвих ознак вживається термін – система розселення. Це поняття дає уявлення про певні різнобічні зв'язки між населеними пунктами території що за характером свого положення в просторі утворюють мережу. За цим критерієм з-поміж населених пунктів прийнято розрізняти міста, селища, села. А мешканців міст, селищ міського типу відповідно вважати міським населенням, тих, що живуть у решті населених пунктів (селах, хуторах), - сільським населенням [7]. Чи не занадто проста структура для відображення складних соціальних взаємовідносин між окремими складовими суспільства?

Нами вважається, що концепція систем розселення не повністю відображає ту дійсність, яка існує в повсякденному побуті населення навіть на основі тісних взаємозв'язків між всіма існуючими в Україні поселеннями. Це є лише зріз реального матеріалістичного положення речей, який можна досліджувати в різних кутомірних позиціях: від економічних до соціальних, від екологічних до техногенних і т.д. В історично-часовій перспективі розвитку людського суспільства в глобальних рисах, ігноруючи всі поступові сходинки хронологічних змін у подіях розвитку людства, можна виділити чіткий початок і умовний кінець. Початком є первинне зародження

взаємостосунків людини з природним середовищем, як з єдиним просторомірним глобальним джерелом, яке черпало для людства наповнення всіх його життєнеобхідних речей у всіх комірках людського буття. Природа, яка була на порозі людського початку, у вимірах сприйняття, давала перші уявлення людини стосовно її місця і положення в просторі. Навіть найменша взаємодія людини з природним середовищем формувала в свідомості певне поєднання явних речей з домисленими. Так формувалася картина сприйняття і розуміння довколишнього простору, яка трансформувалася потім в систему ціннісних орієнтирів, без яких соціум жити вже не може. Адже це є досвід і основні методи виживання, втративши які людина ставала б розгубленою і нездатною користуватися можливостями простору, тобто була б непристосованою до перебування в ньому. Умовний кінець, вірніше крайня межа, в яку опирається людське суспільство не визначена часом і простягається лише до тих границь, куди може сягнути людське осмислення і передбачення, але все ж таки вона існує, адже має набір суттєвих ознак. Цією межею є штучний простір, сповнений речами, створеними людьми і наданими їм життєвої необхідності. ЇЇ можна назвати техносферою. Це сфера життєдіяльності людини, яку вона сама створила для себе. Техносфера наповнена особливими речами, в ній діють свої закони, пристосувавшись до яких людина може народитися, прожити життя і закінчити його, так і не дізнавшись, що світ її діяльності і перспективи обмежений часовими рамками людського творіння і що насправді поряд існує інший світ, в який вона ніколи не переступить межі через свою нездатність зрозуміти і прижитись в ньому (рис. 1).

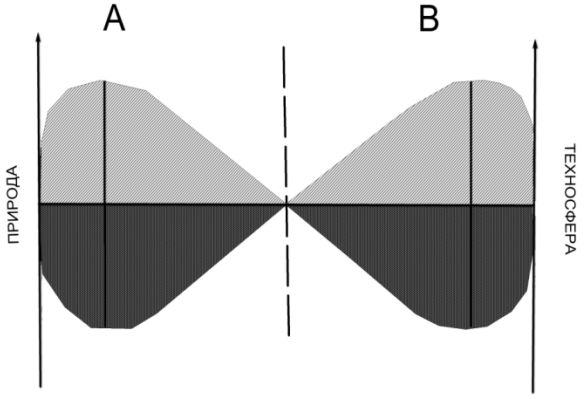

Рис.1 Поляризація суспільного простору

Умовно за схемою, людство пройшло шлях від одного краю до іншого і сьогодні наше суспільство поляризоване. Дана схема дозволяє графічно відобразити розподіл уявлень жителів міста і села.

Поле А – це уявний простір, який формується людьми, що проживають в сільській місцевості, а поле В відповідно – міських. По мірі наближення до центру системи зростає універсальність світоглядних позицій людини, але за рахунок втрати досвіду виживання на периферіях.

Поселення України різняться не тільки за соціально-економічними параметрами свого розвитку, а й за ступенем міцності зв'язку з двома крайніми на схемі сферами. Сільські населені пункти тяжіють до природних умов і тому тут переважає одна система цінностей. Місто, як орієнтир на техносферу, має іншу, відмінну за змістом речей, систему. Їх не можна плутати і шукати шляхів їх уніфікації, адже це неможливо. Людина, що йде успішно по життю, адже знає особливості власного побуту, вміє надати своєму життю системності, будучи вихідцем з одного середовища, може зламатися з дій, вибитися з часу в іншому. Не можна ділити дані системи за часом утворення і говорити, що якась з них порівняно нова, а інша – первинна і давніша. Є міста давні і процеси в них усталені і скріплені не одним поколінням. Села є нові і в них все по-новому.

В поляризованому таким чином суспільстві є ряд особливостей які, зважаючи на територіально закріплений спосіб життя є незмінним. Проте тут існують і певні закономірності. Якщо первинне суспільство, не маючи в своїх межах ніяких розривів, жило врівноважено і кожен міг зрозуміти одне одного, адже розуміння було єдиним, то зараз так не є. Відколи людина почала впливати на матеріальний простір, видозмінюючи його природну основу, вона відірвалась від первинного осередку свого існування. Винайшовши інші нові прилади, вона навіки забуває попередні. Втрачається віками накопичений досвід поколінь. Він уже не потрібний. Ця справа лишається історикам і кінематографам.

Рис. 2 показує стан суспільства в первісних умовах і наступних потім. Не важливо, що суспільство і тоді, і завжди було ієрархізованим і неврівноваженим. Ми нехтуємо соціальною нерівністю і різними речами. Говоримо лише про систему світорозуміння і сприйняття природного середовища людьми.

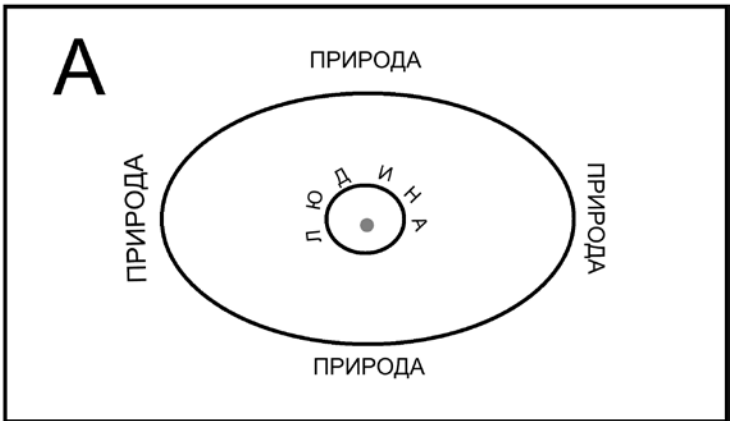

Рис.2 Первинна монополярна перцепційна система

З часом і розвитком, коли людина почала втручатися у природні процеси і спрямовувати їх в потрібне для неї русло, коли впевнювалась у своїх розумових силах, їй не вистачило власного простору, тому вона вийшла за його межі. Змінюючи умови життя, людина забуває досвід попередніх,

пристосовується до нових умов. ЇЇ знання є актуальними і необхідними для неї самої.

Так з'являється ще один простір – уявний. Побачити і виділити його дозволяє знову ж таки графічна схема. Поряд зі сферою А, яка до цього часу мала форму, як у попередній схемі – замкнену, з'являється нова - В (рис. 3).

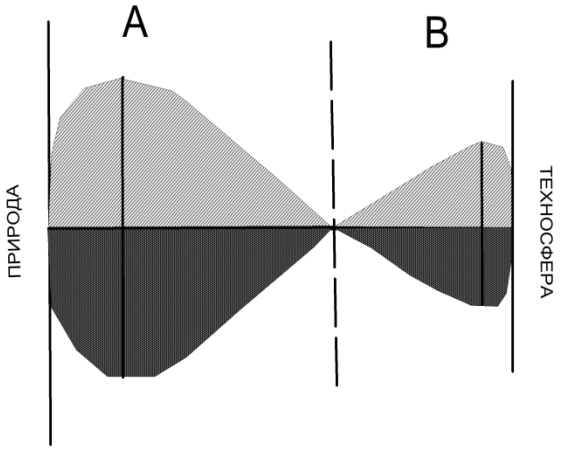

Рис.3 Динаміка поляризації суспільного простору

Наступна схема (рис.4) дозволяє виявити динаміку процесу. Якщо збільшується частка людей, яка приймає новий спосіб мислення і розуміння, то сфера В розширюється і наповнюється. Зникають при цьому одні цінності і набувають значення інші.

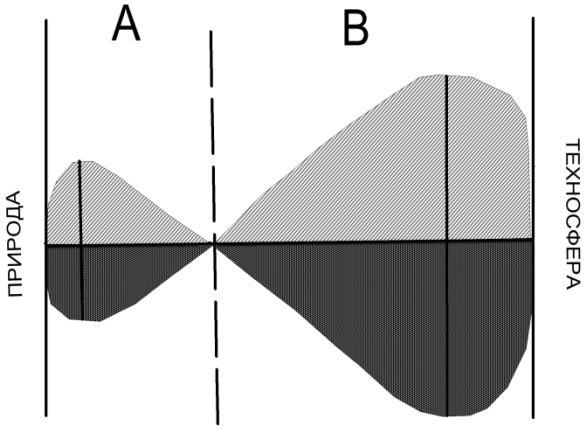

Рис.4 Імовірнісна поляризація суспільного простору

Якщо згодом людина повністю перейде на позиції незалежності від природного середовища і стане жити нормами повсякденного життя, які були не властиві її предкам, коли зникнуть навики праці, відчуття живого середовища поряд, схема набуде такого вигляду, як на рис.5.

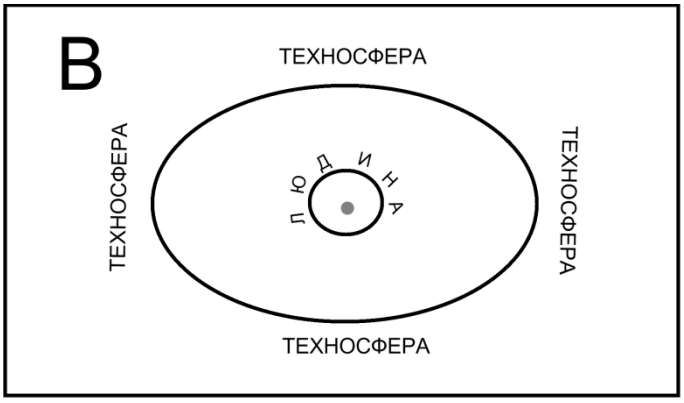

Рис.5 Вторинна монополярна перцепційна система

Посилаючись на сильну наукову гуманістично-географічну працю, де зазначається, «.. що мешканці гірських територій або важкодоступних регіонів більшою мірою усвідомлюють простір, як складну, дискретну, насичену різними об'єктами, строкату та розмаїту, обмежену форму існування елементів матеріального світу. Мешканці рівнинних, приморських регіонів тощо, навпаки, в своєму сприйнятті простору виходять з міркувань його континуальності, безперервності, нескінченності, пустоти (або недостатньої наповненості та високої одноманітності)» [1], можна дійти висновку, що середовище є визначальним в поведінці і життєвій пріоритетності людини. Тому, зважаючи на соціально-ландшафтну специфіку умов проживання населення, варто зазначити, що міський і сільський простір відрізняються.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Встановлено, що існує взаємозалежність між територіально відмінними і різнонаповненими сферами людського життя та відповідно сформованими в їх межах регіональних соціумів, а також виявлено, що формування різних морально-ціннісних систем сприйняття простору залежить від позиціювання індивіда або групи індивідів у ньому. Також сформована думка, що існують протилежно різні полюси сприйняття простору різними групами населення залежно від місця проживання індивіда та відповідно від особливостей умов існуючих систем розселення.

Література:

1. Гладкий О. В. Апперцепція простору, її людяність та людиновимірність / О. В. Гладкий // Економічна та соціальна географія. - 2013. - Вип. 67. – С. 19-28.

2. Замятин Д. Н. В сердце воздуха. К поискам сокровенных пространств: Эссе. / Д. Н. Замятин. – СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2011. – 416 с.

3. Кононов И. Донбас і Галичина в регіональній системі України / Кононов И., Хобта С., Щудло С. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – С.73-98.

4. Коржов Г. Регіональна ідентичність в системі соціального управління територією / Коржов Г. // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Т.XI. Вип.145. Серія «Соціологія». – Донецьк: ДонДУУ, 2010. – С.68-76.

5. Кувенева Т. Н. Формирование пространственных идентичностей в порубежном регионе / Кувенева Т. Н., Манаков А. Г. // Социс. – 2003. – №7. – С.3-15.

6. Резнік О. Особистість на перетині впливу територіальних ідентичностей // Соціальний ареал життя особистості / Резнік О. [За ред. М. Шульги]. – К.: ІС НАН України, 2005. – С. 209-259.

7. Шматко Н.А. Территориальная идентичность как предмет социологического исследования / Шматко Н.А., Качанов Ю.Л. // Социс. – 1998. – №4. – С.94-98.

Романченко Т. Т. Сприйняття географічного простору населенням за особливостями положення в ньому

Розкрито сутність географічного простору та особливості його сприйняття людиною. Обґрунтовано наявність різних полюсів сприйняття простору людиною у відповідності до її місця проживання, відповідно до особливостей існуючих систем розселення. Встановлено залежність між територіально відмінними і різнонаповненими сферами людського життя та відповідно сформованими в їх межах регіональними соціумами.

Ключові слова: простір, географічний простір, сприйняття, населення, місцеположення.

Романченко Т.Т. Восприятие географического пространства населением согласно особенностям положения в нем

Раскрыта сущность географического пространства и особенности его восприятия человеком. Обосновано наличие различных полюсов восприятия пространства человеком в соответствии с его местом жительства и особенностями существующих систем расселения. Установлена зависимость между территориально различными и разнонаправленными сферами человеческой жизни и, соответственно, сформированными в их пределах региональными социумами.

Ключевые слова: пространство, географическое пространство, восприятие, население, местоположение.

Romanchenko T.T. The perception of geographic space by population according to its location

The essence of the geographic space and the features of its perceptions are disclosed. The different poles of human space perception according to its location as well as according to the characteristics of the existing settlement systems are investigated. The dependence between geographically different fields of human life and different regional societies is explored.

Keywords: space, geographical space, perception, population, location.

УДК 911.3:910.1

Ростислав К. В., студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПОНЯТИЕ МЕСТА В НОВЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ

Ключевые слова: новая экономическая география, место, парадигматические сдвиги, деконструкция.

Вступление. Постановка проблемы. Наука изменчива, быть может, в этом ее сущность. Но человек требует от природы порядка, и его творчество не исключение. Именно это побуждает размышлять о нашей деятельности самой по себе. Размышляя, мы не обязаны оценивать. Оценка требует определенного мерила. Но вот где его взять, если логика и философия в наше время стараются не вмешиваться в споры внутри научных сообществ, оставаясь по отношению к ним лишь беспристрастным наблюдателем [5]? Итак, проблема, которая нас интересует, состоит в неопределенности современного состояния экономической географии.

Анализ последних публикаций. Есть множество работ, которые содержат обзор публикаций по той или иной теме. Однако в таких работах новыми направлениями часто пренебрегают под прикрытием преемственности в развитии науки. С другой стороны, среди представителей новых направлений обычно высокомерное отношение не только к господствующей теории, но и к идеям друг друга.

Описание новых направлений в экономической географии предложили Тревор Барнс (сторонник т. н. культурного поворота [3]), Сьюзен Мейхью, Рон Мартин (развивает эволюционную экономическую географию), Оливье Кревуазье (ему принадлежит идея новаторской среды [6]) Харальд Батхельт и Йоханнес Глюклер (они развивают т. н. относительную экономическую географию [4]), Дж. К. Гибсон-Грейем (под этим псевдонимом подписывают свои работы Джули Грейем и Кэтрин Гибсон) и др.

Достойна отдельного упоминания статья Эша Эмина и Найджела Трифта «Какая экономическая теория для какой экономической географии?» (англ. What Kind of Economic Theory for What Kind of Economic Geography?), опубликованная в 2000 году в журнале «Антипод» (англ. Antipode). Она была первым призывом к пересмотру основ современной экономической географии. Э. Эмин и Н. Трифт подвергли сомнению целесообразность привязанности экономической географии к основному направлению («мейнстриму») экономической теории: во-первых, новейшие теории и модели в экономической географии совсем не похожи на те, которые использует господствующая экономическая теория; во-вторых, в последнее время резко возросло число исследований хозяйства вне основного течения экономики, что вызвало бурное развитие эволюционной политической экономии, экономической социо-

логии, феминистической экономической теории, экономики природопользования и ряда других направлений [1].

Цели и задания статьи. Цель своей работы я вижу в упорядочении различных взглядов, а не в обнаружении и выправлении их недостатков. Насколько я понимаю, такой подход близок к «естественной эпистемологии» (англ. naturalized epistemology) У. В. О. Куайна и довольно распространен в современной методологии [5]. Для достижения указанной цели, очевидно, достаточно выполнить такие задания: 1) установить способы понимания места в новых направлениях экономической географии; 2) дать описание этих способов; 3)выяснить их связь.

Изложение основного материала. Прежде чем приступить к решению главной задачи необходимо прояснить два вопроса: что я подразумеваю, когда говорю о понятии места, и какие направления экономической географии я считаем новыми.

Есть множество слов, которые *могут* означать то же, что и слово *место*: район, область, местоположение, пространство, территория и др. Важно, что в иностранных языках словесные обозначения места не соответствуют нашим полностью. Поэтому-то и не следует при обсуждении отрасли в целом говорить о тонкостях значений синонимов. Пусть для нас место будет своеобразным символом, предельным отвлечением географической мысли, суть которого в его противоположности всемирному, глобальному.

Теперь несколько слов о направлениях. Исследованию последних перемен в экономической географии я посвятил целую курсовую работу. Сейчас я укажу только главные черты современной экономико-географической мысли. С точки зрения эпистемологической основы, наиболее сильно влияние постструктурализма. Что же касается общей направленности исследований, то, пожалуй, ее можно определить как культурный (так пишет, например, Тревор Барнс и Поль Клаваль [13]) или институциональный (в терминологии Рона Мартина [11]) поворот. На деле всё довольно просто: в литературе (по крайней мере в англоязычной) нередко попадаются слова *новая экономическая география*. Но здесь обязательна оговорка. Дело в том, что есть два течения с таким именем [13].

Новой экономической географией (сокращенно НЭГ) называют свое направление Пол Кругман и его последователи. В книге «Пространственная экономика: города, регионы и международная торговля» (англ. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade), вышедшей в свет в 1999 году, Пол Кругман, Энтони Венаблс и Масахиса Фудзита дали всестороннее математическое описание зависимости пространственной структуры экономики от величины транспортных издержек, подвижности факторов производства и возрастающей отдачи на уровне предприятия (то есть тех условий, которые могут быть оценены количественно). Были ясно сформулированы аналитические составляющие подхода, сущность его приемов (известный слоган «Диксит-Стиглиц, айсберги, развитие и компьютер») и его базовые модели

(центра и окраины, развития городских систем, промежуточных товаров и промышленных кластеров) [7].

Однако в среде «настоящих» экономико-географов (П. Кругман — экономист, который стал известным благодаря своим исследованиям международной торговли) идеи новой экономической географии были восприняты плохо. Показателен вызывающий заголовок критической статьи Эндрю Иссермана 1996 года «„Это очевидно, это ложно, и, как бы то ни было, они сказали это очень давно“? Пол Кругман о больших городах». Но для исследования парадигматических сдвигов более важно замечание профессора Кембриджского университета Рона Мартина, который в статье «Новый „географический поворот“ в экономике: некоторые критические замечания» (англ. The New ‘Geographical Turn’ in Economics: Some Critical Reflections) написал, что новая экономическая география вызывает чувство дежавю и что сама она не новая и даже не география [11].

От себя добавлю, что в моделях НЭГ самое понятие протяжения вводится косвенно — через транспортные издержки. При этом используется модель «айсбергов», предложенная Полом Самуэльсоном в 1952 году. Вместо описания индустрии перевозок как отдельной отрасли экономики, Самуэльсон предложил представить, что товары могут быть свободно перевезены, но часть груза по дороге «тает». Что касается мест самих по себе, то они определяются так: существует R обособленных мест; каждая разновидность производится только в одном месте; все разновидности, произведённые в отдельном месте расположения, «симметричны», имея одну технологию и цену [7]. Итак, совершенно ясно, что экономическая география Кругмана есть лишь попытка приложения неоклассической экономики к вопросам географии. Приведенное определение места далеко от принятого новыми собственно географическими школами.

Место для того чтобы быть местом, должно обладать значением — в одобрении этой мысли (в таком виде она была сформулирована Барнсом) и состоит главное отличие географов. Принцип значимости, вероятнее всего, проник в экономическую географию из географии гуманистической. Ифу Туань, Эдвард Релф и другие ее представители понимали место как явление, которое каждый человек чувствует по-своему, как предельно простой компонент опыта. Места расценивались как неповторимые, исполненные выразительности вещественные образования, которые отражают особенность восприятий и обычаев, связанных с определенной культурой [2]. А восприятия и обычаи есть ни что иное как начало институтов — форм социальной организации, исследование которых, как показал Дуглас Норт, может привести к пониманию различий в развитии между разными местами и к установлению закономерности эволюции экономического ландшафта.

В 1980-х годах постструктуралистские вмешательства (такое сочетание использует Джули Грейем и Кэтрин Гибсон [9]) привели к отрицанию того, что знание основано на действительности или призвано отражать действительность. Значение создается в определенных социальных и интеллектуаль-

ных условиях, а знание не правильное отражение, но производящая и образующая сила. Следовательно, знания нельзя различать по точности, но можно — по их влиянию. Такая неопределенность требовала новой методологии, и эту брешь заполнили деконструкция (предложена Жаком Деррида), анализ дискурса (метод Мишеля Фуко).

Деконструкция стремится пересмотреть различие вне противопоставления и подчиненности. Один из способов — переоценка противоположностей, их перестановка. Другой метод — стирание границ между отрицающими друг друга элементами, которое выдвигает на первый план их сходство и разрушает постоянство тождественности и присутствия.

Дискурс можно определить как особое собрание делений на категории, общих представлений и идей, которое создается, воспроизводится, показывается и преобразуется в особом наборе практик. Дискурсы должны укореняться в социальных институтах, регулироваться в соответствии с особым «режимом правды» и находиться в пределах особых сочетаний знания и силы, оставаясь при этом открытыми для обсуждения. Дискурсы помогают нам понять, как люди истолковывают и создают действительность. Метод анализа дискурса, разработанный Фуко, включает 1) выявление того, что теория отрицает, и 2) «родословный» анализ.

В отношении категории места антифундаментализм структуралистов вызвал переосмысление отношений в парах территориальное / нетерриториальное (значительность места самого по себе) и экономическое / неэкономическое (содержание места, соотношение в нем разных сил). Заметим, что к разрешению такого рода двойных противопоставлений средствами постструктурализма (главным образом при помощи деконструкции) призывал Клайв Барнетт [13].

В первую очередь рассмотрим важность места, то есть отношения в паре территориальное / нетерриториальное. Думаю, следует начать с Майкла Сторпера. В книге «Региональный мир. Территориальная развитие в глобальной экономике» (англ. The Regional World. Territorial Development in a Global Economy), изданной в 1997 году, Сторпер для лучшего понимания сложной природы производства и его географии, выделил три столпа экономической географии: технологию, организацию и территорию. Они образуют «троицу», посредством которой можно изучить экономические и социальные процессы, их взаимодействия и отношения [15]. Этой «троице» была приписана такая важность, что ее даже было названо «святой» (англ. Storper's holy trinity) [4]. Тот факт, что Сторпер написал о триединстве, указывает на парадигматический сдвиг в дисциплине, а именно на отказ от поиска всеобщих пространственных законов, в основе которого было признание за местом безотносительной важности для всякого экономико-географа.

Близки к троице Сторпера взгляды на экономическую географию у Оливье Кревуазье, который известен своим особым подходом к исследованию вопросов экономической географии, подходом, в центре которого — понятие новаторской среды. Последовательное изложение новой концепции

Кревуазье дал в статье «Подход „новаторские среды“: в направлении к территориальному пониманию экономики?» (англ. The Innovative Milleus Approach: Toward a Territorialized Understanding of the Economy?), вышедшей в 2004 году. По мнению Кревуазье, понятие новаторской среды связывает три парадигмы:

1) технологическую, которая выделяет как самые важные конкурентные преимущества новаторство, обучение и знание дела;
2) организационную, которая подчеркивает важность сообществ, конкуренции и правил сотрудничества;
3) территориальную, которая учитывает роль близости и отдаленности и подчеркивает, что конкуренция происходит между регионами.

Территория понимается ученым как пространство, сложенное из отношений между «игроками» (отдельными лицами или коллективами), а также между «игроками» и их вещественным окружением; она результат человеческого воздействия на пространство. (Кстати, во многих отраслях географической науки распространено убеждение, что место есть результат очеловечивания чуждого ранее пространства. Это может служить объяснением отрицания самостоятельной важности места в наше время.) Работа Кревуазье показательна и в другом отношении. Каждый, кто читал его работу достаточно внимательно, обратил внимание на то, что автор считает теорию и описываемую ей действительность... единосущными — неоспоримое свидетельство «постструктуралистского вмешательства»!

...И всё-таки Кревуазье не повторяет Сторпера, так как пишет о конкуренции территорий: предприятия не могут самостоятельно создавать свое окружение, следовательно, нужно признать первенство окружения [6].

В основном противоположны подходу Оливье Кревуазье положения так называемой относительной экономической географии Харальда Батхельта и Йоханнеса Глюклера, которые постструктурализму предпочли более прагматичный (по их собственному признанию) критический реализм (каким его представил Эндрю Сэйер в книге «Метод в обществоведении»). Батхельт и Глюклер настаивают на том, что территория не может иметь самостоятельного значения — она лишь способ рассмотрения явлений хозяйственной жизни, «географическая призма». Если для так называемой региональной науки пространство — это «сосуд», который ограничивает и определяет экономическое действие, то для «относительной экономической географии» пространство — это результат экономического действия, который не является объектом экономико-географического исследования [4].

...На этом наш рассказ о важности места следует закончить. Перейдем же теперь к разрешению вопроса о соотношении между разными группами сил в их влиянии на эволюцию мест. Географии, особенно ее обществоведческим разделам, всегда было свойственно черпать вдохновение в других отраслях знания. Среди источников последних перемен в экономической географии, которые выделил уже упомянутый Рон Мартин, наибольший интерес вызывают два:

1. Перемены в других общественных науках, в том числе в экономике, социологии и политических науках, связанные с распространением *институционалистских* взглядов.
2. Сдвиги в институтах капитализма, произошедшие за последние десятилетия: идет поиск новых институциональных основ (т. н. новая экономика, постфордизм, гибкое производство, экономика знаний, когнитивный капитализм и т. д.), отличных от тех, которые поддерживали послевоенный фордизм.

В совокупности эти изменения привели к институционалистскому характеру новых экономико-географических исследований [12].

В основе институционалистской экономической географии как возможного способа размышления об экономике пространства и ее развитии — повышенное внимание к «внеэкономическим» силам. Напомню, что самый простой способ деконструкции состоит в переоценке / перестановке противоположностей: «постструктуралистские вмешательства» разубедили экономико-географов в первичности экономического. Отсюда и два основных названия того, что я предложил называть парадигматическими сдвигами в современной экономической географии: как в случае с «культурным поворотом», так и в случае с «институциональным поворотом» имеет место противопоставление экономическому. Упор на относительных и социальных сторонах человеческого поведения кроме уже упомянутых исследователей делают, например, Бьёрн Асхейм, Питер Маскелл и Андерс Малмберг [14].

Как я уже говорил, исследование институтов может дать ответы на многие вопросы, связанные с экономическим развитием. Новые построения в рамках исторической школы институционализма говорят, что постепенное развитие есть лишь одна из форм институциональных перемен — более существенны коренные эпизодические перестройки, возникающие из-за несоответствия устарелых норм новым запросам хозяйства. Марк Сеттерфилд соединил обе стороны институционального развития в своей теории «институционального гистерезиса». С точки зрения теории «институционального гистерезиса» экономическая география должна не просто установить, различно ли влияние институциональных перемен на хозяйства разных местностей, но выяснить, *насколько и почему сами институциональные перемены могут разниться географически*. В связи с этим вызывает интерес привязанность некоторых районов, например старых промышленных (каким на Украине является Донецкий угольный бассейн), к институтам, которые теперь препятствуют перестройке и возрождению их хозяйства. В виду исключительного влияния государства на институциональные перемены большой интерес вызывает различие следствий государственных реформ для хозяйств разных регионов и населенных пунктов и связь этих реформ с интересами местных сил [12].

С «институциональной средой» тесно связаны понятия знания и учения. Особенный интерес вызывают «подразумеваемые» знания — идея, развитая Майклом Полани. Ученые, исследующие это явление подчеркивают

низкий уровень упорядоченности некоторых знаний, часто именуемых «скрытыми», и необходимость непосредственного общения, что, безусловно, служит своеобразной защитой всему местному в наш век глобализации; иначе говоря, место истолковывается как среда для личного общения [8]. Еще одно проявление сосредоточенности научного сообщества на процессах учения — распространение термина *learning region* (не беру на себя ответственность переводить его; скажу только, что изредка встречающийся вариант «обучающийся регион» нелеп).

Рассмотрение вопроса об источниках изменений можно завершить обзором творчества Дианы Перронс. При изучении общественного неравенства и связанных с ним различий мест исследовательница в основном опирается на достижения новой экономической географии (условно — «культурного поворота»). Но для нас особенно интересно то, что Д. Перронс указала на общий недостаток (подчеркну, что таково мнение Дианы Перронс — не мое) двух направлений современной экономической географии (как НЭГ Кругмана, так и исследований институционалистской направленности): оба направления заостряют внимание 1) на фирмах и 2) росте внутри района, пренебрегая собственно его развитием; хоть причины сосредоточения взаимно связанных отраслей в одном месте и описаны довольно подробно, влияние таких скоплений на само место в достаточной степени не выяснено [14].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Итак, среди новых течений в экономической географии единства мало. Сходство таких исследований можно свести к тому, что они отрицают безотносительную значительность места, а в его развитии подчеркивают важность тех сил, которыми пренебрегают в рамках основного направления экономического теории, а именно относительных (здесь уместна метафора — контекстных) и социальных сторон экономического поведения. Нетрудно заметить, что источник такой общности состоит в отрицании состоятельности привычных концепций. Но вот как истолковать разобщенность?

На мой взгляд, удовлетворительное объяснение предлагает теория Томаса Куна — исследователя, с именем которого обычно связывают понятие парадигмы. Согласно Т. Куну развитие науки можно описать как чередование эпизодов конкурентной борьбы между различными научными сообществами. В основе существования любого сообщества — принятие его членами определенного образца научной деятельности (т. е. парадигмы), который определяет круг исследуемых вопросов и предлагает способы их решения. Время господства какой-либо одной парадигмы Т. Кун называет периодом «нормальной науки». Если количество проблем, неразрешимых в рамках общепринятой парадигмы (точнее сказать, «дисциплинарной матрицы»; см. дополнение к монографии Т. Куна, написанное в 1969 году), становится слишком большим, наступает «революционный» период, и новые теории начинают оспаривать друг у друга первенство. Для нас особенно важно такое замечание: критерии научности (мерило, упомянутое мной в начале статьи) исто-

рически относительны, так как не существует фактов, которые бы не зависели от парадигмы [10].

Если это верно, то современное положение экономической географии можно назвать периодом «революционной» науки, и тогда мои исходные посылки будут оправданы. Нужно только объяснить, какие именно проблемы оказались неразрешимыми для главного течения. Здесь-то, как мне кажется, больших сложностей нет. Объект исследования любой отрасли обществоведения крайне изменчив. Возникновение новых отраслей хозяйства, изменения в его структуре, глобализация, развитие информационных технологий, поиск новых форм социальной организации, наконец, стремление некоторых научных сообществ влиять на политику — всё это ставит новые задачи перед экономической географией, а значит, требует новых образцов для их решения.

Конечно, остановится на этом значило бы опростить задание. Не только утверждение новой «модели» научной деятельности, но и отказ от старой — дело совсем не простое. О том, что опровержение на самом деле намного сложнее, чем кажется, говорит тезис Дюэма (Дюэма — Куайна). Его можно сформулировать так: нельзя подвергнуть опытной проверке какую-либо гипотезу в отдельности, а только целую систему гипотез; можно сделать вывод о том, что по меньшей мере одна из гипотез ошибочна и требует изменения, но нельзя определить, какая именно. Приведу также более строгую формулировку: любую гипотезу можно оправдать, несмотря на опытные данные, если мы готовы внести изменения в другие части нашей системы [5].

Наличие этой проблемы склоняет меня к мысли о необходимости различных способов истолкования теории и ее изменений. Возможно, в скором будущем я попробую применить идеи и других философов науки, а не только Т. Куна. Еще одна любопытная тема для исследования — связь между советской диалектикой и западным постструктурализмом. Мне кажется, что во многом они близки. Например, и диалектика, и постструктурализм выступают против «метафизики присутствия» (термин Жака Деррида), уличая исследователей в преувеличении значимости одной из сторон изучаемого объекта.

Использованная литература

1. Amin A., Thrift N. What Kind of Economic Theory for What Kind of Economic Geography // Antipode. — 2000. — Vol. 32. — № 1. — P. 4–9.
2. Barnes T. Place // The Dictionary of Human Geography / Edited by Derek Gregory, Ron Johnston, Geraldine Pratt, Michael J. Watts, and Sarah Whatmore. — 5th ed. — Singapore: Wiley-Blackwell, 2009. — P. 518–519. — 539 p.
3. Barnes T. Retheorizing Economic Geography: From the Quantitative Revolution to the “Cultural Turn” // Annals of the Association of American Geographers. — 2001. — Vol. 91. — № 3. — P. 546–565.
4. Bathelt H., Glückler J. Toward a Relational Economic Geography // Journal of Economic Geography. — 2003. — Vol. 3.— P. 117–144.

5. Blackburn S. The Oxford Dictionary of Philocophy / Simon Blackburn. — 2nd ed. — Oxford University Press, 2005. — 407 p.
6. Crevoisier O. The Innovative Milieus Approach: Toward a Territorialized Understanding of the Economy? // Economic Geography. — 2004. — Vol. 80. — P. 367–379
7. Fujita M., Krugman P., Venables A. J. The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade. — Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999. — 367 p.
8. Gertler M. Tacit Knowledge and the Economic Geography of Context, or the Undefinable Tacitness of Being (There) // Journal of Economic Geography. — 2003. — Vol. 3. — P. 75–99.
9. J. K. Gibson-Graham. Poststructuralist Interventions // A Companion to Economic Geography / Edited by Eric Sheppard and Trevor J. Barnes. — Blackwell Publishing Ltd, 2005. — P. 95–110.
10. Kuhn, T. The Structure of Scientific Revolutions / Thomas Kuhn – 2nd ed. – Chicago: The University of Chicago Press, 1972.
11. Martin R. Critical Survey. The New 'Geographical Turn' in Economics: Some Critical Reflections // Cambridge Journal of Economics. — 1999. — Vol. 23. — P. 65–91.
12. Martin R. Institutional Approaches in Economic Geography // A Companion to Economic Geography / Edited by Eric Sheppard and Trevor J. Barnes. — Blackwell Publishing Ltd, 2005. — P. 77–94. — 536 p.
13. Mayhew S. A Dicitonary of Economic Geography / Susan Mayhew. – 3rd ed. – Oxford University Press, 2004. – 558 p.
14. Perrons D. Understanding Social and Spatial Divisions in the New Economy: New Media Clusters and the Digital Divide // Handbook of Research on Innovation and Clusters: Cases and Policies / Edited by Charlie Karlsson. — Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2008. — P. 283–299.
15. Storper M. The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade. — New York: The Guilford Press, 1997. — 338 p.

Ростислав К. В. Понятие места в новых направлениях экономической географии

Предлагаемое читателю сочинение — это попытка осмыслить перемены, которые происходят в современной экономической географии. Всем отраслям географии свойственно особое внимание к различию мест. Так почему бы не использовать то или иное понимания места как некий указатель? Применяя этот прием, я покажу, каковы новые направления экономико-географической мысли и в чем состоит их связь.

Ключевые слова: новая экономическая география, место, парадигматические сдвиги, деконструкция.

Ростислав К. В. Поняття місця в нових напрямах економічної географії

Пропонований читачеві твір — це спроба осмислити переміни, які відбуваються в сучасній економічній географії. Усім галузям географії властива особлива увага до відмінності місць. То чому б не використати те чи інше розуміння місця як деякий пока́жчик? Застосовуючи цей прийом, я покажу, які нові напрямки економіко-географічної думки й у чому полягає їхній зв'язок.

Ключові слова: нова економічна географія, місце, парадигматичні зрушення, деконструкція.

Rostyslav K. V. The concept of place in the modern areas of economic geography

This writing is an endeavour to understand the changes taking place in modern economic geography. It is essential for all branches of geography to focus on difference of places. So, why don't we use a particular understanding of place as a pointer? By means of this approach the paper shows the distinguishing features of the new directions of thought within economic geography and identifies the relation between these trends.

Keywords: new economic geography, place, paradigmatic shifts, deconstruction.

УДК 911.3

Коваль О. В., магістр 2-ого року навчання
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ ЧЕРКАСЬКОГО РАЙОНУ

Ключові слова: *система розселення, Черкаський район, теорія графів.*

Вступ. Постановка проблеми. Формування цілісної системи розселення в Україні передбачає детальний аналіз насамперед регіональних, локальних систем з визначенням їх місця у системі вищого рангу. Системи розселення істотно відрізняються між собою за територіальною структурою і впливом населених пунктів на динаміку розселенських і демографічних процесів. Саме тому постає необхідність аналізу територіальної структури системи розселення населення як такої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені аспекти є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: М. Баранського, Д. Богорада, А. Вишневського, О. Гладкого, Ч. Гарріса, В. Давидовича, В. Джамана, А. Доценко, П. Дубровіна, І. Канцебовської, О. Кибальчича, П. Коваленко, С. Ковальова, В. Кристаллера, Г. Лаппо, Ф.

Листенгурта, А. Льоша, Є. Перцика, Ю. Пивоварова, Ю. Пітюренка, А. Степаненка, Н. Тимчука, О. Топчієва, В. Фоменка, І. Фоміна, Б. Хорєва, О. Шаблія, М. Шаригіна тощо. Але при цьому новизну та актуальність даній роботі додає власне створення та відображення реальних механізмів взаємодії різних суспільно-географічних елементів в регіональних, локальних системах розселення. Черкаський район виступає як приклад території, де взаємодіють населені пункти різних рангів.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Відповідно до поставленої проблеми в роботі було поставлено наступний ряд завдань: дослідити сутність системи розселення населення та закономірності її формування, визначити основні центри системи розселення населення Черкаського району, провести сучасну демографічну характеристику розселенської структури та визначити головні перспективи та проблеми розвитку системи розселення району. В основу даного наукового дослідження покладено як загальнонаукові так і спеціальні методи географічної науки (підхід: системно-структурний, методи: філософські, формалізації, моделювання, ідеалізації тощо), які висвітлюють теоретичні та практичні аспекти суспільно-географічного аналізу системи розселення населення.

Виклад основного матеріалу. Система розселення населення – це сукупність поселень, які об’єднані цілісністю наявних суспільно-географічних зв’язків. Формуються ці системи під впливом різних чинників, і саме в залежності від ступеня спільності, набору та інтенсивності існуючих зв’язків і чинників формуються різні типи систем розселення. В особливостях розселення виявляються просторові закономірності життя суспільства [3].

Черкаський район представлений сукупністю поселень, розташований у східній частині Черкаської області. Він простягнувся смугою уздовж правого берега Дніпра на 76 км і шириною до 25 км, займаючи площу трохи більшу, ніж 1,6 тис. км2. У складі якого: 1селищна рада, 22сільські ради. Всього – 39населених пунктів. Кількість населення – 75956 чол. (станом на 01.06.2013). У межах Черкаського району знаходиться місто обласного підпорядкування (місто Черкаси) з населенням 283565 чол. (станом на 01.06.2013) [7].

Існує ряд передумов та чинників формування та розвитку системи розселення населення району. Територія знаходиться на Придніпровській височині. Поверхня низинна, відлого-хвиляста лісова терасова рівнина, подекуди покрита лісами, поступово уступами знижується до Дніпра. На північному заході району високий і вузький Мошногірський кряж. Він простягається дугою шириною до 8км з північного заходу на південний схід приблизно на 40км і в районі села Будище наближається до Дніпра. З північного заходу від нього, між низинами рік Рось і Вільшанка, знаходилися болота Дижева (Дижова) і Мшана. У результаті проведених з 1826року і по

кінець 30-х рр. XIX століття грандіозних меліоративних робіт ця низинна місцевість була перетворена.

З східного боку Мошногірського кряжу в південно-західній району знаходиться Ірдино-Тясминська низина з величезним Ірдинським болотом, у якому значне місце займає торф'яне Ірдинське родовище.

Ріки – Дніпро і його притоки Рось, Вільшанка і частково Тясмин – обрамовують територію району. Ширина Дніпра біля Черкас після заповнення чаші Кременчуцького водоймища склала біля 16 км.

Особливості рельєфу, кліматичних умов і грунтів визначають рослинний і тваринний світ місцевості. Район лежить у південній лісостеповій зоні. Цією особливістю район виділяється серед інших районів області. Найбільший лісовий масив – Черкаський бір, що розкинувся на правому березі Дніпра біля Черкас [5].

З тривалого еволюційного історичного розвитку Черкаського району, ми можемо вивести інтегральну формулу історичних передумов та чинників формування системи розселення, а також ряд історичних гальмівних процесів для прояву розселенського потенціалу території.

Стимулятори (+): 1) життя населення в цих краях усе більше ставало пов'язаним з охороною від набігів напівкочових народів. Ця обставина прискорила інтеграційні процеси між центром та прикордонням, що позначилося на інтенсивності зв'язків між адміністративними одиницями, через вимушеність доставляти до прикордонної ділянки усе необхідне для забезпечення нормальних умов життя населення; 2) близкість до кордонів означала близкість до «міжнародних шляхів», особливо на південь; що давало позитивні результати; 3) велика кількість населення, і відповідно, працездатного трудового ресурсу («за чисельністю населення Київська губернія посідала перше місце в Російській імперії – більше 4,5 мільйонів людей; Черкаський повіт серед інших повітів Київської губернії, враховуючи лише сільське населення, займав 3 місце поступаючись Васильківському та Київському. На 1 січня 1911року населення складало 342085 чол. У Черкасах – 39649чол». Декількома роками раніше «жителів по перепису населення1897року – 308420 чол., за даними Київського губернського статистичного комітету (1900) – 313556»; 4) край швидко залюднився через залучення феодалами селян на слободи, звільняючи їх від повинностей на 15-30років; 5) швидкий розвиток промисловості у повіті (XIX – XX століття); 6) територія виступала в ролі інформаційно-комунікаційного центру: через повіт проходили старі поштові тракти – із Канева до Черкас і далі через Смілу на Шполу. З 1887 року в Черкаському повіті вже є телефонний зв'язок. Тоді у Мошногородищенському маєтку були прокладені телефонні лінії загальною довжиною біля 100верств (Воронцові – Балашеві). 7) У XIX столітті в Черкаському повіті з'явився новий вид транспорту – залізничний. Рух по Фастівській залізниці був відкритий 23листопада 1876року. Тоді почали ходити поїзди від станції Бобринська до станції Черкаси. Дніпро. 8) побудова моста у 1915р., (1945р.). 9) Черкаський повіт з полтавською

стороною з'єднували 2 поромні переправи. (Сокирне – Коробівка; 7 верств від Черкас: Цесарська Слобода - Красне). 10) Початок пароплавства – 1823рік, перше судно з паровим двигуном розроблений у Мошнах графом Воронцовим тощо.

Дестимулятори (-): 1) велика площа лісових масивів як природній бар'єр; 2) наявність непрохідних боліт на території при розбудові транспортної інфраструктури; 3) постійні еміграційні процеси населення; 4) близкість до кордону – нестабільність території; 5) опустошення напівкочовими народами; 6)залежність селян від монополістів, феодалів (Воронцові, Балашеві, Бобринські); 7) варто враховувати події XX століття – чисельні війни, наслідки урбанізації, економічні негаразди й інші процеси призвели до помітного скорочення населення тощо.

Окрім природно-екологічних та історичних передумов та чинників можна виділити наступні: соціально-демографічні (чисельність населення, густота населення, трудові ресурси; розселенська структура (для Черкаського району: крупноселений з густою мережею поселень; лінійно-ланцюгова конфігурація, безсистемно-кругові; Черкаси – вулична, квартально-вулична (В. Гесте, 1813 – в стилі прямокутних видовжених вулиць, що перетинаються під прямим кутом)); економічні (кон'юнктура внутрішнього та зовнішнього ринків, інноваційно-інвестиційний, інфраструктурний (в т. ч. – транспортний)); інституційний; геокультурний; геополітичний тощо.
Черкаський район має найвищу щільність населення серед інших адміністративних одиниць Черкаської області [7] (див. Рисунок 1).

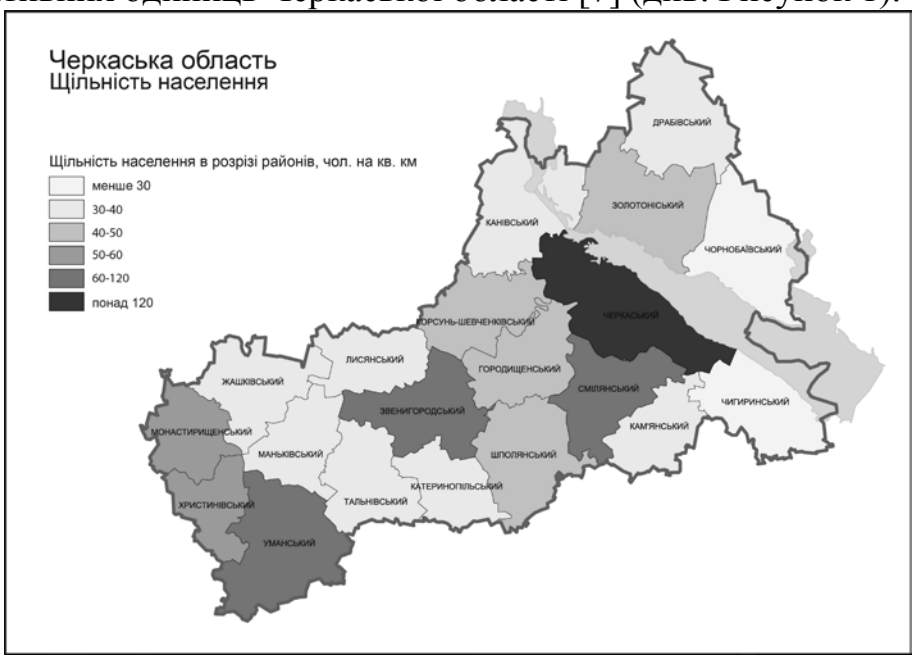

Рис. 1 Щільність населення Черкаської області (2013р.)

Черкаський район характеризується найвищим рівнем урбанізації в межах Черкаської області [7] (див. Рисунок 2).

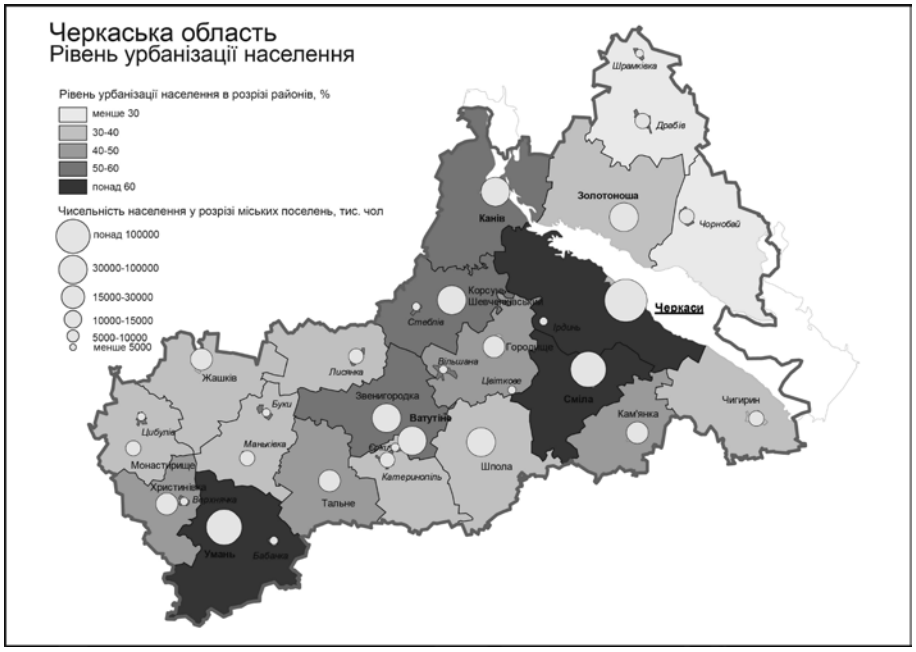

Рис. 2 Рівень урбанізації Черкаської області (2013р.)

Так Черкаський район позиціонує себе у обласній системі розселення, але для більш глибокого аналізу необхідно дослідити та проаналізувати суспільно-географічні зв’язки всередині самого району, а також його сукупний розселенських потенціал.

На основі наявної сітки поселень можна створити картографічну модель, яка буде відображати якісні суспільно-географічні зв’язки між цими поселеннями. Для цього варто застосувати основні положення теорії графів, як розділу якісної геометрії, що почав бурхливо розвиватися на межі XIX – XX ст.., особливо в 30-ті роки, коли була опублікована книга угорського вченого Д. Кеніга «Теорія скінчених і нескінчених графів» (Лейпціг, 1936).

Якісна геометрія, як відомо, оперує безрозмірними величинами. Тут не використовується ні поняття кута і одиниць його виміру (градусів), ні довжин ліній (метрів, сантиметрів). Головне в якісній геометрії – наявність просторових елементів – точок, ліній, поверхонь, об’ємів і відношень (зв’язків) між ними [4].

Основним поняттям теорії графів є граф. Вершинами графа виступають населені пункти Черкаського району, які є центрами сільських рад (22 вершини), центр селищної ради (1 вершина) та місто Черкаси (1 вершина). Було встановлено, що інші 16 вершин, що не належать до вищевказаних категорій не є системоформуючими, так як становлять лише ~ 6,5% населення і розміщені на відстані до 4км від оперуючих вершин (на 16 населених пунктів середній розмір вершини сягне трохи більше 300чол проти 3000чол у тих, що досліджуватимуться (10х)). Тому, якщо їх залучати до загального каркасу, це може призвести до спотворення результатів, внаслідок додавання не суттєвих зв’язків та викривлення ваги по відношенню до реальних вузлів та центрів території.

Далі будується головний каркас взаємодії населених пунктів (див. Рисунок 3), який буде перетворений у матрицю доступності графа (Таблиця

1). Це дозволить визначити числові характеристики графу, зокрема і індекси доступності. Найдоцільніше, на нашу думку, є використання абсолютного індексу доступності як суму відстаней від кожної вершини до інших вершин графа. Застосування широковідомих у теорії графів відносних індексів Бавелаша та Бічема у кінцевому результаті після ранжування та групування відтворить аналогічний результат.

Із Рисунка 3 бачимо положення міста Черкаси, як найбільш вигідне. Від нього відходять доцентрово-відцентрові зв'язки. На рисунку чітко видно вплив природно-географічних чинників, зокрема розташування річки Дніпро та лісового масиву. Варто зупинитися на поселеннях з високою мірою центральності. Вони виступають у ролі «посередників»: а) Будище та Свидівок – північно-західного сектору; б) Червона Слобода та Вергуни – південно-східного сектору. Селище Ірдинь є віддаленим від ряду поселень як вершина, що була створена штучно у 1930році як центр видобутку торфу серед боліт та лісового масиву. Загалом каркас системи розселення Черкаського району співпадає із двома його головними розселенськими векторами (в тому числі: за демографічними показниками населених пунктів): 1) Північ – Південь (із стержнем, що проходить паралельно автомобільній дорозі загального користування державного значення Р-10 (Канів – Чигирин – Кременчук)) 2) Захід – Схід (стержень вздовж Н-16 (Золотоноша – Черкаси – Сміла – Умань)).

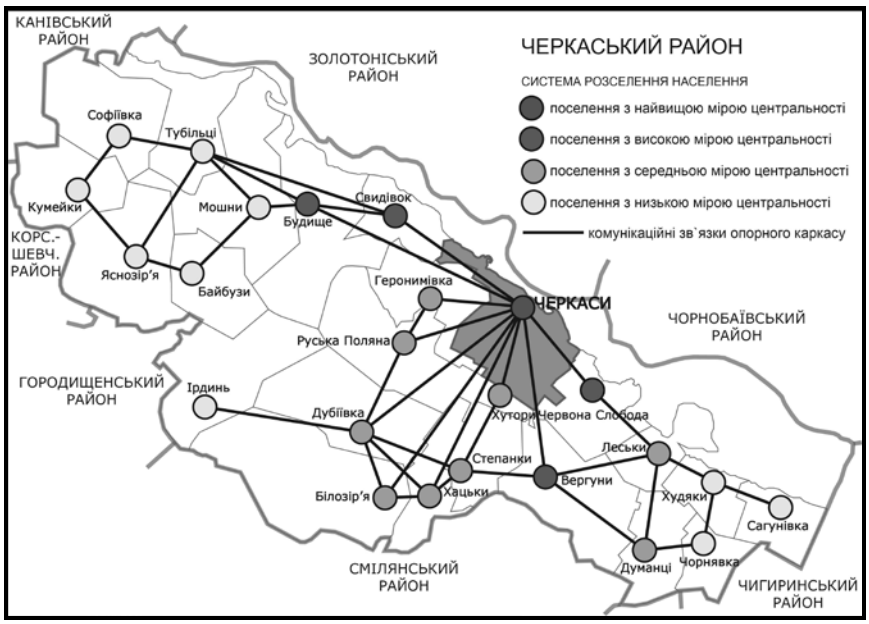

Рис. 3 Черкаський район. Система розселення населення

Але, використовуючи дану модель системи розселення нехтується різною величиною ребра графа. Саме тому пропонується удосконалена форма каркасу. Потрібно ввести показник нормування величин ребер по відношенню до найменшого. Це дозволить усунути ряд недоліків якісної геометрії (див. Рисунок 4).

Табл. 1 Черкаський район. Матриця доступності графа, кількість ребер.

Назва вершини графа	Байбузи	Білозір'я	Будище	Вергуни	Геронимівка	Дубіївка	Думанці	Ірдинь	Кумейки	Леськи	Мошни	Руська Поляна	Сагунівка	Свидівок	Софіївка	Степанки	Тубільці	Хацьки	Худяки	Хутори	Червона Слобода	Черкаси	Чорнявка	Яснозір'я
Байбузи	0	4	2	4	4	4	5	5	2	5	1	4	7	3	3	5	2	4	6	4	4	3	6	1
Білозір'я	4	0	2	2	2	1	3	2	5	3	3	2	5	2	4	2	4	1	4	2	2	1	4	4
Будище	2	2	0	2	2	2	3	3	3	3	1	2	5	1	2	3	2	2	4	2	2	1	4	2
Вергуни	4	2	2	0	2	2	1	3	5	1	3	2	3	2	4	1	4	2	2	2	2	1	2	4
Геронимівка	4	2	2	2	0	2	3	3	5	3	3	1	5	2	4	3	4	2	4	2	2	1	4	4
Дубіївка	4	1	2	2	2	0	3	1	5	3	3	1	5	2	4	1	3	1	4	2	2	1	4	4
Думанці	5	3	3	1	3	3	0	4	6	1	4	3	2	3	5	2	4	3	1	3	2	2	1	5
Ірдинь	5	2	3	3	3	1	4	0	6	4	4	2	6	3	5	2	4	2	5	3	3	2	5	5
Кумейки	2	5	3	5	5	5	6	6	0	6	3	5	8	3	1	6	2	5	7	5	5	4	7	1
Леськи	5	3	3	1	3	3	1	4	6	0	4	3	2	3	5	2	4	3	1	3	1	2	1	5
Мошни	1	3	1	3	3	3	4	4	3	4	0	3	6	2	2	4	1	3	5	3	3	2	5	2
Руська Поляна	4	2	2	2	1	1	3	2	5	3	3	0	5	2	4	2	3	2	4	2	2	1	4	4
Сагунівка	7	5	5	3	5	5	2	6	8	2	6	5	0	5	7	4	6	5	1	5	3	4	2	7
Свидівок	3	2	1	2	2	2	3	3	3	3	2	2	5	0	2	3	1	2	4	2	2	1	4	2
Софіївка	3	4	2	4	4	4	5	5	1	5	2	4	7	2	0	5	1	4	6	4	4	3	6	2
Степанки	5	2	3	1	3	1	2	2	6	2	4	2	4	3	5	0	4	1	3	1	3	2	3	5
Тубільці	2	4	2	4	4	3	4	4	2	4	1	3	6	1	1	4	0	3	5	3	3	2	5	1
Хацьки	4	1	2	2	2	1	3	2	5	3	3	2	5	2	4	1	3	0	4	2	2	1	4	4
Худяки	6	4	4	2	4	4	1	5	7	1	5	4	1	4	6	3	5	4	0	4	2	3	1	6
Хутори	4	2	2	2	2	2	3	3	5	3	3	2	5	2	4	1	3	2	4	0	2	1	4	4
Червона Слобода	4	2	2	2	2	2	2	3	5	1	3	2	3	2	4	3	3	2	2	2	0	1	2	4
Черкаси	3	1	1	1	1	1	2	2	4	2	2	1	4	1	3	2	2	1	3	1	1	0	3	3
Чорнявка	6	4	4	2	4	4	1	5	7	1	5	4	2	4	6	3	5	4	1	4	2	3	0	7
Яснозір'я	1	4	2	4	4	4	5	5	1	5	2	4	7	2	2	5	1	4	6	4	4	3	7	0

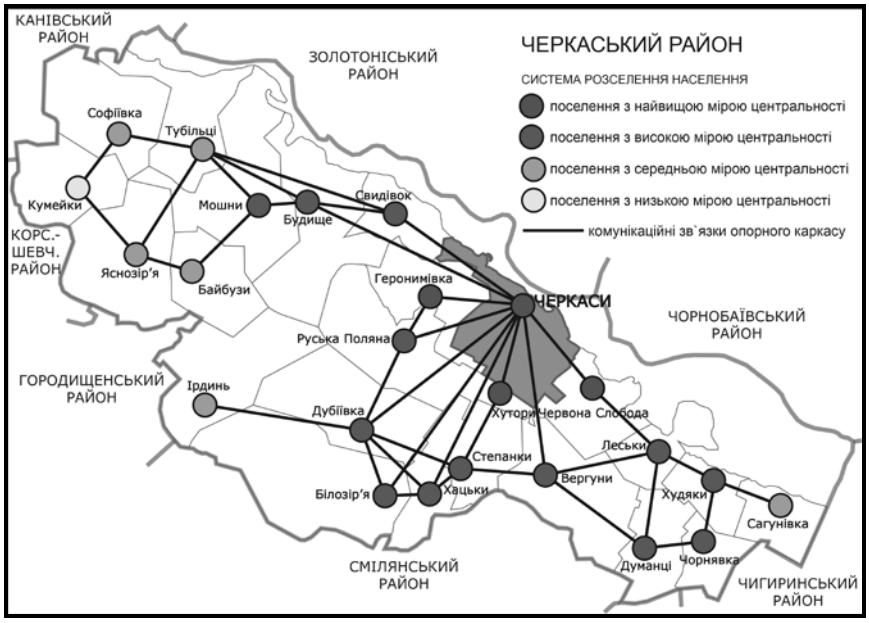

Рис. 4 Черкаський район. Система розселення населення (з використанням показника нормалізації).

Фактично, можна виокремити 3 зони інтенсивності зв'язків між поселеннями. Проте, на відміну від попереднього рисунку, ці зони матимуть не векторний вигляд, а схожі на півкола, центром якого виступатиме місто Черкаси. Відповідно, виділяється Зона 1 – привузлова, приядерна; Зона 2 – серединна; Зона 3 – периферійна. На сьогодні, перспективно виглядають, щодо розвитку як розширення привузлової частини, поселення з високою мірою центральності. Поєднуючи ці варіанти, можна стверджувати про всесторонній розвиток даної системи розселення, а також відображення впливу на неї значної кількості передумов і чинників, які продовжують

формувати та видозмінювати головний розселенських каркас Черкаського району.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Одним із найбільш актуальних напрямів суспільно-географічних досліджень на даному етапі розвитку суспільства є вивчення систем розселення населення у розрізі регіону, області як один із чинників процесу зміцнення потенціалу території з орієнтацією на соціальні пріоритети, пов'язані із забезпеченням природно-господарської та структурної збалансованості, створенням нових необхідних ланок, подоланням деструктивності окремих компонентів, стимулюванням внутрішніх та міжрегіональних зв'язків [2].

На прикладі Черкаського району: відображено існування на практиці категорії «системи розселення»; встановлено та побудовано модель сучасного розвитку системи розселення населення; виділено ядра, осередки конкретної системи розселення; визначено величину впливу обласного центру на динаміку розвитку відповідної системи розселення населення; підтверджено сукупність суспільно-географічних зв'язків між поселеннями даної системи розселення; запропоновано до розгляду питання існування та формування нових ядер у системі розселення Черкаського району тощо.

Наголошується на перспективу подальших розробок у даному напрямку. Адже подальші напрями досліджень вбачаються в обґрунтуванні даної теми у контексті регіонального розвитку; нормативно-правової бази (зокрема, питання реформи адміністративно-територіального устрою).

Список літератури

1. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: монографія. / Гладкий О. В.; (за ред. С. І. Іщука); КНУ імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 360с. **2.** Пістун М. Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник / Пістун М. Д., Мельничук А. Л. – К.: ВПЦ «КУ», 2010. – 286 с. **3.** Стеченко Д. М. управління регіональним розвитком: навчальний посібник / Стеченко Д. М. – К.: Вища шк.., 2000. – 223с.: іл. **4.** Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії: навчальне видання / Шаблій О. І. – Львів: Світ, 1994. – 304с.: іл. **5.** Від острова русів – Черкаський район / за ред. В. М. Мельниченка. – Черкаси: Брама, 2004. – 248с. **6.** Паспорти територіальної громади за сільськими радами Черкаського району (інформація Черкаської державної районної адміністрації). **7.** Головне управління статистики в Черкаській області – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ck.ukrstat.gov.ua/

Коваль О. В. Формування та розвиток системи розселення Черкаського району

Розглянуто питання сучасного стану формування та розвитку системи розселення Черкаського району. Відображено взаємодію категорій Центр-Периферія. Встановлено особливості формування суспільно-

географічних зв'язків між населеними пунктами території із застосуванням теорії графів.

Ключові слова: *система розселення, Черкаський район, теорія графів.*

Коваль А. В. Формирование и развитие системы расселения Черкасского района *Рассмотрены вопросы современного состояния формирования и развития системы расселения Черкасского района. Отображено взаимодействие категорий Центр – Периферия. Установлены особенности формирования общественно-географических связей между населенными пунктами территории с применением теории графов.*

Ключевые слова: *система расселения, Черкасский район, теория графов.*

Koval A. V. The creation and evelopment of settlement system in Cherkasy district. *The current state of settlement system development in Cherkasy region is disclosed. Displaying interaction categories of Centre-Periphery. The peculiarities of socio-geographic connections development between settlements located on this territory are explored.*

Keywords: *settlement system, Cherkasy region, Graph theory.*

VIII. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Голубчиков Ю.Н., к.г.н., в.н.с.
Московский государственный университет имени Михаила Ломоносова

К 100-ЛЕТИЮ НИКОЛАЯ АНДРЕЕВИЧА ГВОЗДЕЦКОГО

Время все более отделяет нас от времени, когда Николай Андреевич закончил свой земной путь. Тем заметнее значение личности Гвоздецкого - ученого, учителя, человека. Все больше понимается, как отражал он своей жизнью огромную противоречивую эпоху.

Н. А. Гвоздецкий родился 15 декабря (нового стиля) 1913 г. в интеллигентной семье в городе на Неве.

Дед Н.А.Гвоздецкого - Калиник Иванович Гвоздецкий - родом из поселка Гвоздец в Прикарпатье. Поселок и сейчас фигурирует на карте Ивано-Франковской (быв. Станиславской) области. В те же времена Галиция принадлежала Австро-Венгерской империи. Калиник Иванович бежал из Австро-Венгрии в Россию, где поступил на службу рядовым солдатом. Участвовал в Кавказской войне, в частности во взятии аула Гуниб в Дагестане в 1859 году. Дослужился до подполковника и очень сожалел, что не до полковника. Тогда ему бы дали дворянский титул. А Н.А.Гвоздецкий всю жизнь радовался, что дед не дослужился до полковника. Тогда ему дорога в университет была бы закрыта.

Отец - Андрей Калиникович – агроном, одно время был главным редактором Сельскохозяйственной газеты в Иваново. Затем переехал в Санкт-Петербург. Мать - Серафима Николаевна Харламова, учительница в Вязниках (Владимирская губерния). Дядя - Н.Н.Харламов - знаменитый иконописец академик живописи. Его мозаиками, в частности, украшено внутреннее убранство собора "Спас на Крови", сооруженного на месте гибели 1 марта 1881 года царя Александра II.

Детство и школьные годы Николая прошли в Иваново. После окончания одновременно средней школы и музыкального училища поступил в 1932 г. на географическое отделение МГУ (позднее реорганизованное в почвенно-географический факультет) и в консерваторию. Учителями Н.А. Гвоздецкого были профессора И.И. Щукин и А.А.Борзов, А.С.Барков, А.Н.Мазарович. По окончании университета в 1938 г. Николай Андреевич оставлен в аспирантуре НИИ географии МГУ у И.П. Герасимова. Готовит кандидатскую диссертацию "Орография Большого Кавказа". С 1941 г. в

составе Харьковской картографической части действующей армии. В 1943 г. в звании капитана защищает кандидатскую диссертацию в Саратове.

С трудом удалось капитану Н.А.Гвоздецкому демобилизоваться в 1946 г. из армии, чтобы продолжать научную деятельность. После демобилизации в 1946 г. доцент МГПИ им. Ленина. В семье Гвоздецких было трое детей. Приходилось решать сложные квартирные вопросы. Наконец, при помощи К.В. Ворошилова удалось получить три комнаты в коммунальной квартире в Скатертном пер. дом 5 А. В этом доме Николай Андреевич прожил до 1993 г. Затем старинный дом был приватизирован, а семью Гвоздецких переселили в квартиру на Дорогомиловской улице.

Положение Николая Андреевича усугублялось браком с замечательной женщиной Н.Б.Овчинниковой. У Нины Борисовны были репрессированные родственники. Надо было выстраивать жизнь в таких обстоятельствах. Николай Андреевич мужественно преодолевал препоны.

С 1947 г. Николай Андреевич работает по совместительству в МГУ, а с 1948 г. полностью переходит на кафедру физической географии СССР географического факультета МГУ. В 1947 г. Николай Андреевич смело выступил в защиту Л.С.Берга, против всесильного тогда А.А.Григорьева.

В 1948 году Николай Андреевич защищает в МГУ докторскую диссертацию "Карстовые области Большого Кавказа и проблемы морфологии карста на основе их изучения". Защита проходила нелегко. Профессор А.И.Соловьев обратил внимание, что оппонентом докторской был известный гидрогеолог Овчинников, дальний родственник Нины Борисовны. Но о своих родственных связях с ним сам Николай Андреевич узнал лишь накануне защиты и А.И.Соловьев узнал об этом от самого Николая Андреевича. И вот надо же "берег камень за пазухой", - сокрушался впоследствии Николай Андреевич.

К 1955 г. Николай Андреевич был уже автором 7 книг.

Николай Андреевич выполнял огромную организационную работу, возглавляя с 1959 г. четверть века кафедру физической географии СССР, где насчитывалось 9 докторов, из которых было 6 профессоров. Как-то он меня воспитывал, когда я работал в МИИГАи Ке и вступил там в конфликт: "Ты знаешь, почему я 19 лет руковожу таким коллективом, где каждый считает себя пупом Земли? Потому что я ни с кем не ругаюсь". Его вдумчивый, дипломатический характер как нельзя лучше подходил к той противоречивой эпохе, которая хотя и именуется у нас "застоем", но на деле все-таки была еще отмечена и пафосом созидательного труда, научной самоотдачей, верой в лучшие грядущие дни.

С 1988 года кафедру ландшафтоведения и физической географии России возглавляет ученик Николая Андреевича К.Н.Дьяконов.

Н.А. Гвоздецкий участвовал в экспедициях в горах Кавказа, Средней Азии (Тянь-Шань, Гиссаро-Алай, Памир), Южного Урала, Карпат, в пустынях Средней Азии, районах Сибири и Дальнего

Востока. Ряд полевых исследований провел на Кубе, в карстовых районах Чехословакии, Болгарии, Венгрии. С именем Гвоздецкого связано открытие карстового района Кырктау (Узбекистан).

Основными направлениями научной деятельности ученого являлись изучение карста, физико-географическое районирование, ландшафтное картографирование, изучение природы гор, история отечественных географических исследований и открытий. Результаты теоретических разработок нашли отражение в работах «Основные проблемы физической географии» (1979). В справочно-монографическом издании «Карст» из серии «Природа мира» (1981) впервые в мировой литературе дана глобальная характеристика карстовых явлений. Результаты исследований горных областей суммированы в работе "Природа мира: Горы" (1987) (в соавторстве с Ю.Н.Голубчиковым).

Н. А. Гвоздецкий подчеркивал, что горные ландшафты отличаются от равнинных большей динамичностью, которая, во-первых, обусловлена огромными запасами потенциальной энергии тяготения, накопленной в процессе тектонических поднятий (или вулканических извержений). Этот эндогенный элемент в экзогенных процессах служит источником энергии всех гравитационных движений. Во-вторых, интенсивность трансформации горных ландшафтов вызвана незавершенностью круговорота воды в атмосфере, который не достигает в горах начального высотного уровня. Потенциальная энергия тяготения, накопленная водой в процессе испарений и поднятия за счет лучистой энергии Солнца, отчасти аккумулируется в вечных снегах и льдах, а частично расходуется сразу после выпадения осадков на поверхность при эрозионных, селевых и других процессах. Динамичность горных ландшафтов еще более возрастает под влиянием человеческой деятельности. Им отмечено, что с увеличением высоты возраст горных ландшафтов обычно моложе, что связано не только с формированием высокогорных ландшафтов на заключительном этапе поднятия, но и с тем, что сам скульптурный «альпийский» рельеф высокогорий относительно молодой.

Разграничивая понятия высотной и вертикальной зональности, Н.А.Гвоздецкий отмечал, что к последней следует относить еще и глубинную зональность природы океанов. Высотная зональность наряду с климатом проявляется во всех компонентах ландшафтов гор. Поэтому можно говорить о зональности всего комплекса. Физико-географы должны стремиться к наиболее комплексному рассмотрению природы высотных зон и подзон — поясов. Спектр высотной зональности, по представлениям Н.А.Гвоздецкого, зависит от положения горных систем в широтной зоне и долготном секторе, а также от протяжения горных систем. Наряду с инсоляционной

экспозицией большое значение придавал ученый ветровой, циркуляционной микроэкспозициям, как климатическим барьерам. На примере физико-географического районирования гор, Н. А. Гвоздецкий показал, что оно должно строиться на типологии спектров ландшафтной высотной зональности, совмещаемой с различиями в геолого-геоморфолологическом строении. Помимо региональных и ландшафтных единиц в горах перспективен на его взгляд анализ физико-географических единиц, обладающих динамическим сопряжением пространственных частей и функциональной целостностью — гравигенных геосистем, которые определяются Н.А.Гвоздецким односторонними потоками вещества и энергии.

Выдвинутые Н. А. Гвоздецким представления, принадлежат к числу крупных обобщений, придающих целостность учению о природе гор. На основе систематизации огромного материала и собственных исследований Н.А.Гвоздецким был дан глубокий анализ проблем изучения природы гор, выделены основные их черты.

Постоянное внимание уделял Николай Андреевич истории советских и российских географических исследований. Его труды в этом направлении изданы не только на языках народов СССР но и на польском, английском, французском языках. 1982 г. в издательстве «Прогресс» на английском языке вышла "Советская география сегодня. Физическая география», составителем и одним из основных авторов которой был Н. А. Гвоздецкий.

Одним из направлений деятельности Николая Андреевича являлась подготовка учителей и школьная география. Им был написан (совместно с Ф. Н. Мильковым и Н. И. Михайловым) учебник для вузов «Физическая география (в двух томах), выдержавший четыре издания и являющийся даже до настоящего времени единственным учебником по этой специально - грифом Минвуза СССР. В качестве пособий для учителей им подготовлены (в соавторстве) хрестоматии по Африке, Австралии, Антарктиде и отдельно по зарубежной Азии. Под редакцией Гвоздецкого опубликован учебник для пятого класса Н. А. Максимова, 14-е издание которого было удостоено Государственной премии. Изданы книги «Памир», «В тропической Западной Африке», «Географические открытия в СССР».

Н.А.Гвоздецкий организовал несколько Всесоюзных межвузовских научных конференций по районированию СССР для целей сельского хозяйства, участвовал в международных конгрессах по природному районированию, был инициатором и организатором программного доклада на VI съезде Географического общества в Тбилиси. По инициативе Н.А.Гвоздецкого на VII съезде Географического общества СССР во Фрунзе была создана секция по комплексному географическому изучению и картографированию горных территорий. Н. А. Гвоздецкий был почетным членом

Венгерского общества по исследованию карста и пещер, Сербского географического общества, Географических обществ Азербайджанской и Грузинской ССР.

Н. А. Гвоздецким подготовлено пять докторов и 23 кандидата наук. Те, кто прошел его школу, с большой теплотой вспоминают о присущем Николаю Андреевичу духу доброжелательства, уважения к чужому мнению, личной заинтересованности. Сам он был Председателем Ученого Совета МГУ по присуждению кандидатских и докторских степеней по физической географии, почвоведению и биогеографии.

Н.А.Гвоздецким опубликовано 54 книги и около 800 статей. Такое количество работ в географии имел только Л.С.Берг. Являлся лауреатом премии МГУ им. Д. Н. Анучина (1968), золотой медали им. Н.М. Пржевальского (1974), Большой Золотой медалью Географического общества СССР (1992), золотых медалей иностранных университетов и обществ. Награжден почетными дипломами Географического общества СССР. Почетный член Географического общества СССР, ряда союзных и зарубежных обществ. Диплом почета ВДНХ за физико-географические исследования для сельского хозяйства, грамота издательства "Просвещение" за успехи в издании учебно-педагогической литературы для советской школы (1967). Имел правительственные награды как участник Великой Отечественной войны. В его честь названо несколько географических объектов: ледник в Джунгарском Алатау, карстовая шахта на Карабияйле в Крыму, несколько гротов в карстовых пещерах и пропастях в разных районах СССР

Николай Андреевич был незаурядным художником, музицировал на фортепьяно. В мае 1984 г. географической секцией МОИП организована выставка рисунков Н. А. Гвоздецкого на тему «Природа и ландшафты гор". Экспонировались 44 работы, преимущественно акварелей, несколько рисунков выполнены цветными карандашами и фломастером. Выставленные рисунки охватили весь период экспедиционной деятельности Н. А. Гвоздецкого, с 1935 года (горы Крыма, Западного Кавказа, Дальнего Востока) по 1982 г. (Карпаты, Южный Урал), Некоторые рисунки выполнены еще в студенческие годы. Экспонировались зарисовки, сделанные во время других поездок в Крым (1951 г.) Кавказ (1951, 1953, 1975, 1980, 1981 гг.). Затем — материалы поездок в Хибины (1966 г.), на Алтай (1973 г.), рисунки, выполненные время Ферганской экспедиции 1946 г. (Кичик-Алай, Монгол-Тяньшанских экспедиций (1957, 1962 гг.), экспедиции на Памир г. Пейзажи гор пустынных районов Средней Азии и Южного Казахстана (Тамдытау в пустыне Кызылкум, Мангышлакское нагорье) были выполнены в экспедициях 1958 и 1976 гг.

При выполнении экспедиционных зарисовок Н. А. Гвоздецкий ставил перед собой задачу в первую очередь не художественную, — а передачу «портретного сходства» с наблюдаемыми ландшафтами или какими-либо отдельными природными объектами. Рисунки в зарубежных странах были сделаны им во время туристической поездки группы научных работников в Индию (1958 г.) и исследователей тропического карста Кубы (1971 г.). Акварелями Н.А.Гвоздецкого украшены книги "Природа мира: Горы" (1987) и Катастрофы в истории Земли и человека" (М.: Белый город, 2009).

Творчество Николая Андреевича пришлось на годы специализации и распада географии на ряд слабовзаимодействующих дисциплин. Невостребованными оказывались огромные антропогеографические блоки географии, которые бесплатно отдавались журналистам-международникам или этнографам-историкам. И тут Николай Андреевич оказался одним из "последних могикан" целого ряда страноведческих книг. Другим таким могиканом был, пожалуй, Эдуард Макарович Мурзаев. После них похоже уже не составлялось столь глубоких сводок по истории географических исследований, не выпускалось книг по природно-художественному страноведению.

Когда я работал с Николаем Андреевичем над книгой "Горы", то ощущал, что в другое время он несомненно был бы, как географ, еще ярче. Ведь многие вещи затрагивать в то время было просто нельзя. Это было время горлитов и въедливых экспертных советов. Все время приходилось касаться чего-то между строк: проблем неблагополучия в природопользовании, этнической психологии горного населения, географического детерминизма в судьбах горцев.

С Николаем Андреевичем ушли многие знания. Частично он передавал их на лекциях, где он вооружал студентов не только специальными знаниями, но и формировал географическую эрудицию. Из его лекций, например, узнавали, что знаменитый ботаник А.Н.Краснов был родным братом казачьего генерала Краснова, впоследствии повешенного НКВД в 1946 г. Узнавали о назревавшей в конце 1940-х годах дискуссии в географии, наподобие происшедшей в биологии.

Многие из знаний, которыми он владел, сейчас бы оказались очень нужными. Он глубоко знал Кавказ. Именно в его двухтомнике "Физическая география Кавказа" можно найти обстоятельное природное описание современного театра военных действий в Чечне Он настолько тонко чувствовал народы Кавказа, что по праву именовался в Грузии "почетным грузином". Мог определить любой сорт грузинского вина.

В заключении, хотелось бы обратить внимание, что последняя крупная работа Николая Андреевича оказалась неизданнной. Это книга "Степи", предназначавшаяся к опубликованию, как и "Карст" и "Горы" в серии "Природа мира", которую он готовил вместе с Линой Ивановной Кураковой и

Александром Медведевым. И может быть, можно было бы найти с помощью, например, РФФИ возможности опубликования ее.

Незабываема последняя встреча с Николаем Андреевичем, уже умирающим в 1-ой Градской больнице. Ушел он из жизни 10 октября 1994 г. на руках своей второй жены Клары Николаевны Кротковой. Похоронен Николай Андреевич на Ваганьковском кладбище Москвы.

Іщук С. І. д.г.н., проф., акад. АН ВШ
Гладкий О. В., д.г.н., доц., акад. НАТ РФ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НОВІ ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ У ПРАЦІ ЛЕСІ БОГДАНІВНИ ЗАСТАВЕЦЬКОЇ

Заставецька Л. Б. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконаленні адміністративно-територіального устрою України: [монографія] / Л. Б. Заставецька. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 332 с.

Наприкінці 2013 року у видавництві Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка вийшла в світ фундаментальна монографія к.г.н., доц. Лесі Богданівни Заставецької, присвячена системам розселення і геопросторовим проблемам вдосконалення адміністративно-територіального устрою України.

В ній, на основі широкого використання досвіду вітчизняних і зарубіжних учених розкрито теоретико-методичні основи дослідження територіальних систем розселення. Їх запропоновано виділяти на основі історично сформованої та об’єктивно існуючої територіальної спільності людей, яка виникла під впливом цілого ряду географічних факторів і характеризується усталеними зв’язками. В монографії показано особливості функціонування таких систем розселення, які виступають в якості суб'єктів управління в нинішніх умовах, досліджено проблеми трансформації їх геопросторової організації.

На високому науковому рівні автором виділено основні закономірності (напр., наростаючої централізації і прогресуючої систематизації) і принципи геопросторової організації систем розселення, виявлено чинники її зміни в умовах трансформації суспільних відносин в країні.

В монографії Л. Б. Заставецької окреслено сучасні проблеми функціонування систем розселення різних таксономічних рівнів (окрім невластивих Україні метрополітарних форм), обґрунтовано основні принципи та механізми розвитку таких систем у процесі зміни адміністративно-територіального устрою України. На основі оцінки конкурентних переваг, окреслено основні напрямки підвищення ефективності функціонування розселенських систем сільських територій та міських поселень.

На прикладі схеми нового адміністративно-територіального устрою Тернопільської області розкриті підходи до формування нових низових систем розселення і управління - територіальних громад і адміністративних районів, показані критерії їх виділення.

Монографія Л. Б. Заставецької містить унікальні кольорові ілюстрації, які вдало доповнюють і унаочнюють текст, а також сучасні статистичні

матеріали (Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Тернопільській області тощо), що підтверджують і обґрунтовують основні наукові погляди автора. Автор використав багато сучасних високоінноваційних комп'ютерних та математико-статистичних методів. Їх застосування (особливо показника «ентропії» Шеннона, індексу Кларка, таксономічних відстаней, методів нейромереж) істотно збагачує дослідження системи розселення та надає досліднику можливості прийняття цілком обґрунтованих висновків і рішень щодо її удосконалення.

Особливості наукового дослідження Л. Б. Заставецької полягають у тому, що пропоноване нею реформування системи адміністративно-територіального устрою країни засноване не на традиційних для радянської науки показниках територіально-виробничої, госопдарсько-функціональної, техніко-технологічної та організаційно-управлінької зв'язаності різних елементів розселення, а на виявленні залежностей формування соціально-економічної ефективності від сучасної територіальної організації господарства і системи розселення у регіонах, встановленні рівня конкурентоспроможності окремих територій, обґрунтуванні напрямків трансформації функціональної структури систем їх господарства і розселення. Тільки глибокий суспільно-географічний аналіз функціонування сучасних територіальних систем розселення, їх трансформації під впливом суспільних змін дозволить виявити механізми формування нових одиниць адміністративно-територіального устрою країни як ефективних управлінських структур. Це посилює актуальність дослідження, яке представлене у монографії.

Л. Заставецька належить до тої категорії науковців, які не є прихильниками радикальних реформ на обласному рівні управління, але виступають за активне реформування низового рівня (територіальні громади і райони). Саме на змінах локального рівня, особливо на принципах і механізмах формування нових територіальних громад і адміністративних районів, а відповідно й на особливостях функціонування нових систем розселення, наголошується у дослідженні. Саме тому, змістовним і виваженим є створення схеми нового адміністративно-територіального поділу Тернопільської області, що здійснено автором у монографії на основі досліджень системи розселення цього регіону (2008 р.) та врахування результатів досліджень соціально-економічного потенціалу і рівня розвитку регіону, викладених в працях інших науковців. При цьому враховувався вітчизняний і зарубіжний досвід реформування систем адміністративно-територіального поділу, наукові дослідження геопросторового розвитку України.

Дана монографія буде цікавою для науковців, викладачів, студентів, фахівців у сфері суспільної географії, регіональної економіки, сфери управління регіональним розвитком, державних органів влади та місцевого самоврядування, всіх, хто цікавиться питаннями розвитку та облаштування територій.

ЗМІСТ

стор.

І. ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, МЕТОДИКА

1. *Олійник Я.Б., Серга Т.О.* Особливості розвитку будівельно-індустріальних комплексів розвинутих країн світу (на прикладі США та Великобританії) 3
2. *Іщук С. І., Гладкий О. В.* Завдання суспільно-географічної комплексології в XXI столітті 11
3. *Балабанов Г. В., Сайчук В. С.* Роль географії у науковому пошуку в галузі туризму і рекреації в Україні 21
4. *Голубчиков Ю.Н.* Катастрофизм в методологии гуманитарной географии 28

ІІ. ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ

1. *Мезенцева Н.І., Стеценко Т. О., Стеценко О. С.* Столичний регіональний ринок праці України: суспільно-географічна характеристика 48
2. *Іщук Г. П.* Оптимізація пропорції працездатного та непрацездатного населення в Україні 56
3. *Логвин М. М.* Суспільно-географічні особливості духовно-демографічних процесів 65
4. *Яворська В.В.* Методи формалізації та параметризації геодемографічних процесів 72
5. *Машко А.О.* Трудові ресурси як фактор формування агропродовольчого комплексу Черкаської області 80
6. *Баранова Л.Г.* Принципи дослідження трансформації соціальних процесів в Україні 86
7. *Пасевич Ю. В.* Сучасні тенденції формування ринку праці Волинської області 91

ІІІ. ГЕОГРАФІЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ КОМПЛЕКСІВ

1. *Запотоцький С. П., Левицька О., Горин І.* Територіально-галузеві трансформації будівельної галузі україни на сучасному етапі 103
2. *Жураєва К.А.* Стандартизації веб-сайтів туристичних дестинацій України як засіб впровадження Інтернет-технологій на локальному територіальному рівні туристичної сфери 111
3. *Лимарь Т.В.* Основні показники експлуатаційної роботи залізничного транспорту Полтавської області 115

IV. ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ

1. *Коковський Л.О.* Теоретико-методологічні підходи до реалізації концепції декаплінгу в регіональних дослідженнях 121
2. *Денисенко О. О.* Етапи розвитку системи природокористування: теоретико-методологічні підходи 133
3. *Голубчиков С. Н., Голубчиков М.* Водоохранные зоны в условиях субурбанизации 139
4. *Тарнавська-Тетерська З.М.* Методичні основи та фактична база суспільно-географічного дослідження наслідків землекористування (на прикладі Житомирської області) 147

V. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

1. *Смирнов І.Г.* Логістика та управління ланцюжками поставок в ресторанному бізнесі: геопросторові особливості 158
2. *Заставецька Л.Б.* Врахування досвіду європейських країн для реформування системи адміністративно-територіального устрою України 166
3. *Курганов Т.В.* Стан розвитку телекомунікаційного зв'язку у Рівненській області в межах західного регіону України 177
4. *Атрощенко К., Кича А.* Кластери Рівненської області як чинник конкурентоспроможності регіону 185

VI. ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

1. *Kotsan N. N.* History of development and the present stage of transborder cooperation in the Tatras euroregion 191
2. *Ткачук Л. М.* Регіональне співробітництво як чинник розвитку туризму в Південно-Східній Азії 201
3. *Алісова О. І.* Фінансування польсько-німецького транскордонного регіону як вагомий фактор підвищення рівня конкурентоспроможності прикордонних територій 209
4. *Ободовська В.О.* Просторово-часова динаміка ВВП та ВРП регіонів Польщі та України 217
5. *Lenkey G.* Rural Development in the European Union and Hungary 225

VII. ПРАЦІ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

1. *Романченко Т. Т.* Сприйняття географічного простору населенням за особливостями положення в ньому 235
2. *Ростислав К. В.* Понятие места в новых направлениях экономической географии 243
3. *Коваль О. В.* Формування та розвиток системи розселення Черкаського району 253

VIII. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

1. *Голубчиков Ю.Н.* К 100-летию Николая Андреевича Гвоздецкого 261
2. *Іщук С. І., Гладкий О. В.* Нові шляхи удосконалення адміністративно-територіального устрою України у праці Лесі Богданівни Заставецької 268

CONTENT

стор.

I. THEORY, METHODOLOGY, METHODS

1. *Oliynyk Ya.B., Serha T.O.* Features of construction-industrial complexes developed countries of the world (on example of the USA and the UK) 3
2. *Ischuk S.I., Gladkey A. V.* The scientific goal of socio-geographic complex knowledge's in the 21 century. 11
3. *Balabanov G. V., Saichuk V. S.* The role of geography in the scientific search in the field of tourism and recreation in Ukraine 21
4. Golubchikov Yu.N. Catastrophism in the methodology of human geography 28

II. GEOGRAPHY OF POPULATION AND SETTLEMENT

1. *Mezentseva N., Stetsenko T., Stetsenko A.* Capital Regional Labor Market: Human-Geographical characteristic. 48
2. *Ishchuk G.P.* Optimization proportion of working and non-working population in Ukraine 56
3. *Logvyn M.M.* Human-Geographical features spiritually-demographical processes 65
4. *Yavorskaya V.V.* Methods of formalization andparameterization of geodemographic processes 72
5. *Mashko A.O.* Human resources as a factor in the formation of agroindustrial complex, Cherkasy region 80
6. *Baranova L.G.* Principles of research of transformation of social processes are in Ukraine 86
7. *Pasevich Y. V* Modern tendencies of forming of labour-market of the Volyn area. 91

III. GEOGRAPHY OF INTER-BRANCH COMPLEXES

1. *Zapotoskiy S. P., Levytska O., Goryn I.* Geographically - sectoral transformation of the construction industry of Ukraine at the present stage 103
2. *Zhuraeva K. A.* Standardization websites tourist destinations Ukraine as a means of implementing Internet technologies at local territorial level tourism 111
3. *Lymar T.V.* The main indicators of operation functioning of the Poltava region railway transport 115

IV. ECOLOGY-GEOGRAPHIC PROBLEMS

1. Kokovskyy L.O. Theoretical and methodological approaches to implementation of the concept of decoupling in regional studies 121
2. Denisenko O.O. Stages of natural resource use: theoretical and methodological approaches 133
3. *Golubchikov S. N., Golubchikov M.* Water protection zones under influence of suburbanization 139
4. *Tarnavska-Teterska Z. M.* Methodical backgrounds and data base of exploring land use results (on example Zhytomyr of region) 147

V. REGIONAL ASPECTS OF PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT IN UKRAINE

1. *Smirnov I.G.* Logistics and supply chain management in the restaurant industry: geospatial features. 158
2. *Zastavetska L. B.* Taking into account the experience of European countries for the reform of administrative-territorial structure of Ukraine 166
3. *Kurganov T.V.* The condition of the development of the telecommunications link in the Rivne region withing the Western Region of Ukraine 177
4. *Atroschenko K., Kicha A.* Clusters of Rivnenska region as a factor of regional competitiveness. 185

VI. GEOGRAPHY OF WORLD ECONOMY AND FOREIGN ECONOMIC RELATIONS

1. *Kotsan N. N.* History of development and the present stage of transborder cooperation in the Tatras Euroregion 191
2. Tkachuk L. Regional cooperation as a driver of tourism in Southeast Asia 201
3. *Alisova O. I.* EU financing of Polish – German transborder area as one of the main competitiveness factors. 209
4. *Obodovska V.A.* Spatial-temporal dynamics of GDP and GRP regions of Poland and Ukraine 217
5. *Lenkey G.* Rural Development in the European Union and Hungary 225

VII. INVESTIGATIONS OF YOUNG SCIENTISTS

1. *Romanchenko T.T.* The perception of geographic space by population according to its location 235
2. Rostyslav K. V. The concept of place in the modern areas of economic geography 243
3. *Koval A. V.* The creation and evelopment of settlement system in Cherkasy district. 252

VIII. REVIEWS, SURVEYS, REPORTS

1. *Golubchikov Yu.N.* To 100-years anniversary of Nikolai Andreevitch Gvozdetskiy 261
2. *Ischuk S.I., Gladkey A. V.* The new ways of administrative-territorial division of Ukraine in the monograph of Lesya Bogdanivna Zastavetska 268

Наукове видання
ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
Випуск 68

Підписано до друку 24.11.2013 р.
Авт. друк. арк. . Обл.-вид. арк. Тир 300. Зам. № . **Видавництво географічної літератури „Обрії"** Свідоцтво Держкомінформ України ДК № 23 від 30.03.2000 р.
Київ, вул. Метрологічна, 14-6, оф. 3. Телефон: (044) 492-06-22

До уваги авторів

1. Текст статті подається у текстовому редакторі "Word 6.0", "Word 7.0", „Word 2000", "Word XP", "Word 2003" , "Word 2007" "Word 2010" з дотриманням таких вимог: шрифт "Times New Roman Cyr" (розмір шрифту 14 пт), міжрядковий інтервал одинарний, поля - 2 см кожне, абзац - 1,25 см. Орієнтація – виключно книжкова.
2. Формули набираються у редакторі формул програми Word – "Microsoft Equation".
3. Малюнки повинні бути виконані в растровому вигляді (розширення *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) з роздільною здатністю не менше 300 dpi лише у чорно-білому варіанті.
4. Кожна таблиця повинна мати заголовок та супроводжуватись внизу посиланням на джерела, наприклад: „Складено за матеріалами [1].".
5. Обсяг статті не повинен перевищувати **8** сторінок друкованого тексту.
6. Рукопис статті повинен містити такі елементи:
   - код УДК;
   - ініціали та прізвища авторів, їх науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи – українською та англійською мовами;
   - назва статті – українською, англійською та російською мовами
   - резюме (до 6 рядків тексту, 2-3 речення) та ключові слова (4-5 слів) українською, російською та англійською мовами;
   - список літератури, укладений за правилами стандартів, згідно з ***Наказом ВАК України від 26. 01. 2008 р. № 63;***
7. До статті окремо додаються:
   - відомості про авторів (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи; адреса, контакті телефони, e-mail)
   - компакт-диск (CD-R, CD+R, DVD-R, DVD+R, DVD-R DL, BD-R) з файлами (наукової статті з УДК, резюме та відомостями про авторів).

Редакційна колегія просить звернути увагу авторів статей на Постанову ***ВАК України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р., зокрема на пункти 3 та 4 Постанови:***

„3. Редакційним колегіям організувати належне рецензування та ретельний відбір статей до друку. Зобов'язати їх приймати до друку у виданнях, що виходитимуть у 2003 році тау подальші роки, лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи:

1). постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2). аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3). виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4). формулювання цілей статті (постановка завдання); 5). виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6). висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

4. Спеціалізованим ученим радам при прийомі до захисту дисертаційної роботи зараховувати статті, подані до друку, починаючи з лютого 2003 р., як фахові лише за умов дотримання вимог до них, викладених у п. 3 даної постанови"

Редакційна колегія збірника пропонує авторам виділяти рекомендовані Постановою ВАК України елементи статті окремими рубриками: **«Вступ. Постановка проблеми.», «Аналіз останніх досліджень і публікацій.», «Формулювання цілей статті. Постановка завдання.», «Виклад основного матеріалу.», «Висновки і перспективи подальших розвідок.», «Список використаних джерел:»**